

ДЕРЖАВНА
АРХІВНА
СЛУЖБА
УКРАЇНИ

Архіви України

Науково-практичний журнал
видається з 1947 р.

№ 4 (329), 2021
жовтень – грудень

Київ, 2021

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Марина ПАЛІЄНКО (головний редактор)

Олена БАЧИНСЬКА, Валентина БЕЗДРАБКО, Тетяна БІЛУЩАК,
Юозьяпас БЛАЖЙОНАС (Литовська Республіка), Валерій ВАСИЛЬЄВ,
Тетяна ЄМЕЛЬЯНОВА, Петер КЛАСІНЦ (Республіка Словенія),
Юрій КОВТАНЮК, Геннадій КОРОЛЬОВ, Лариса ЛЕВЧЕНКО,
Ірина МАТЯШ, Жанна МИНА, Василь ОРЛИК, Георгій ПАПАКІН,
Павел ПЕТЖИК (Республіка Польща), Руслан ПИРИГ,
Юлія ПРИЛЕПШЕВА, Ніколай РУССЄВ (Республіка Молдова),
Ігор СРІБНЯК, Ірина ТЮРМЕНКО, Анатолій ХРОМОВ, Олексій ЯСЬ

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій
та не несе відповідальності
за достовірність наведених ними даних

Вебсайт журналу «Архіви України»:

<http://au.archives.gov.ua>

«Архіви України», № 4, 2021. Науково-практичний журнал.
Видається з 1947 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
КВ 23646-13486 ПР від 17.12.2018 р.

Журнал «Архіви України» включено до Переліку наукових
фахових видань України (категорія «Б»)
з історичних наук (спеціальність 032 – Історія та археологія)
і соціальних комунікацій (спеціальність 029 – Інформаційна,
бібліотечна та архівна справа)
(накази Міністерства освіти і науки України від 24 червня 2020 № 1188
та від 26 листопада 2020 р. № 1771)

ISSN 0320-9466 (Print)
ISSN 2708-9614 (Online)

© Державна архівна служба України, 2021

З М І С Т

Статті та повідомлення

<i>Ємельянова Т.</i> Архівування аудіовізуальної спадщини у Великій Британії: історичні традиції та сучасна практика (Закінчення. Початок статті – у № 1(326) за 2021 р.)	7
<i>Левчук О.</i> Соціалізація архівів у контексті основних тенденцій розвитку сучасного інформаційного простору	25
<i>Кузьменко А.</i> Перспективи використання технології доповненої реальності на базі об'єктів Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»	48

Огляди джерел та документальні нариси

<i>Антонюк Т.</i> Мініатюрні видання з фонду відділу зарубіжної україніки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як об'єкт атрибуції	77
<i>Залеток Н.</i> Британські газети як джерело дослідження служби жінок у Королівських Збройних силах у роки Другої світової війни	99
<i>Монич О.</i> Становлення і розбудова Петро-Павлівського чоловічого монастиря у селі Біксад на Закарпатті у XVIII ст. (за документами Державного архіву Закарпатської області)	118
<i>Срібняк М.</i> Електронні архівні ресурси як джерело вивчення процесу репатріації полонених українців після Першої світової війни	138

Публікація архівних документів

<i>Мицик Ю.</i> Із листів Богдана Хмельницького у табірному щоденнику князя Януша Радзивілла	156
<i>Смерека Б.</i> Три маловідомі документи XV століття до історії львівської землі	169
<i>Лоштин Н.</i> Пергаментний диплом із канцелярії Галицької провінції бернардинців	186

Інформатизація та цифровізація в архівах

<i>Чижова О., Резнік І.</i> Крок до архіву майбутнього: про реалізацію грантового проекту «Комплексна система інформатизації ЦДАМЛМ України» за підтримки Українського культурного фонду	197
--	-----

Спогади архівіста

- Пиріг Р.* Центральний державний архів громадських об'єднань України:
створення і початок діяльності 215

Особистості

- Любарська Л.* До 100-річчя від дня народження Дмитра Луценка 222

Інформація та рецензії

- Коломієць Н., Палієнко М.* Актуальні проблеми розвитку архівознавства,
джерелознавства та документознавства у цифрову добу на науковому
форумі у Шевченковому університеті 231
- Палієнко М.* Цінні праці з дослідження зарубіжної українки (рецензія
на монографії Миколи Тимошика «Українське книговидання в діаспорі:
Велика Британія» та «Українська журналістика в діаспорі:
Велика Британія». К., 2021) 237

Архівна хроніка

- Виставки, презентації, конференції, зустрічі 242

CONTENTS

Articles and Notices

- Yemelyanova T.* Archiving of Audiovisual Heritage in the Great Britain: Historical Traditions and Modern Practice (End. The Beginning of the Article – in № 1(326) for 2021) 7
- Levchuk O.* Archives Socialization in the Context of Analysis of the Main Trends in the Development of Modern Information Space 25
- Kuzmenko A.* Prospects of Using of Augmented Reality Technology for Sites of Pereiaslav National Historical-Ethnographic Reserve 48

Sources Reviews and Documentary Essays

- Antoniuk T.* Miniature Editions from the Fond of the Department of Foreign Ucrainica of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine as an Object of Attribution 77
- Zalietok N.* British Newspapers as a Source for Research on the Women's Service in the Royal Armed Forces During the World WAR II..... 99
- Monych O.* Establishment and Development of Petro-Pavlivsky Monastery in the Village of Biksad in Transcarpatian Region in the 18th Century (According to the Documents of the State Archives of the Transcarpatian Region) 118
- Sribniak M.* Digital Archival Resources as a Source for Studying the Process of Ukrainian Prisoners' or War Repatriation After WWI ... 138

Publication of Archival Records

- Mytsyk Yu.* From the Letters of Bohdan Khmelnytsky in the Camp Diary of Prince Janusz Radzivill 156
- Smereka B.* Three Little-Known Documents of the 15th Century on the History of Lviv Land 169
- Loshtyn N.* Parchment Diploma Created by the Chancellery of Bernardines Galician Province 186

Informatization and Digitalization in Archives

- Chyzhova O., Reznik I.* A Step Towards the Archives of the Future: on the Implementation of the Grant Project «Integrated Informatization System of the Central State Archives Museum of Literature and Art of Ukraine» with the Support of the Ukrainian Cultural Foundation 197

Memoirs of an Archivist

- Pyrih R.* Central State Archives of Public Organizations of Ukraine:
Creation and Start of Activity 215

Personalities

- Lyubarska L.* To the 100th Anniversary of Dmytro Lutsenko Birth 222

Information and Reviews

- Kolomiets N., Paliienko M.* Current Problems on the Development
of Archival Science, Source Studies and Documentary Science
in the Digital Age at the Scientific Forum at Taras Shevchenko
University 231
- Paliienko M.* Valuable Works on the Study of Foreign Ukrainica
(Review of Mykola Tymoshyk's Monograph «Ukrainian Book
Publishing in the Diaspora: Great Britain» and «Ukrainian Journalism
in the Diaspora: Great Britain». K., 2021)..... 237

Archive Chronicle

- Exhibitions, presentations, conferences, meetings 242

DOI 10.47315/archives2021.329.007

УДК 930.25-028.26(410)

Тетяна Ємельянова

кандидатка історичних наук,

перша заступниця Голови,

Державна архівна служба України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0204-1100>

АРХІВУВАННЯ

АУДІОВІЗУАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ: ІСТОРИЧНІ ТРАДИЦІЇ ТА СУЧАСНА ПРАКТИКА (Закінчення. Початок статті – у № 1(326) за 2021 р.)

Анотація. **Мета статті** – охарактеризувати зміни в розвитку архівування аудіовізуальної спадщини у Великій Британії крізь призму формування мережі регіональних аудіовізуальних архівів, окреслити основні напрями й узагальнити результати діяльності неурядової організації Film Archives UK (FAUK), її внесок у систему співробітництва в сфері архівування і просування аудіовізуальної спадщини на національному рівні. **Методологія** дослідження ґрунтується на принципах історизму й об'єктивності, системного і міждисциплінарного підходів, застосуванні системи наукових методів: теоретичного (аналіз, синтез тощо), емпіричного (описового), порівняльного, ретроспективного, хронологічного та методу морфологічного аналізу (для дослідження жанрово-видової структури аудіовізуальної спадщини в окремих осередках її зберігання). **Наукова новизна** дослідження полягає у розкритті особливостей британської моделі організації архівування аудіовізуальної спадщини на регіональному рівні. Розглянуто історію формування низки регіональних аудіовізуальних архівів у Великій Британії, досліджено їхні документальні зібрання. Узагальнено архівні ініціативи, спрямовані на удосконалення й актуалізацію аудіовізуальних колекцій. Репрезентовано результати діяльності неурядової організації Film Archives UK (FAUK), визначено її внесок у формування національної політики в сфері аудіовізуального архівування та розвиток співробітництва у цій галузі на національному рівні. **Висновки.** Аудіовізуальні архіви у Великій Британії, що об'єднують національні і регіональні колекції, є важливою частиною світової аудіовізуальної спадщини; їх обсяги, роль та значення неминуче зростатимуть із розвитком цифрових і аудіовізуальних технологій. Безпрецедентний вплив цифровізації на сферу аудіовізуального архівування вказує на необхідність перетворень і збільшення викликів, які постають

© Т. Ємельянова, 2021

перед архівами. Це вимагає взаємодії і партнерства між аудіовізуальними архівами країни. Важлива роль у цьому відводиться неурядовій організації Film Archives UK (FAUK), яка виступає інституційною платформою для координування дій, спрямованих на розвиток мережі британських аудіовізуальних архівів і формування національної політики у сфері аудіовізуального архівування.

Ключові слова: Велика Британія; архівування; аудіовізуальна (екранна) спадщина; аудіовізуальна колекція; фільм; Film Archives UK (FAUK).

З огляду на нинішні реалії України особливо цінним для нас є аналіз досвіду аудіовізуального архівування у Великій Британії, – країні, яка поєднує світове лідерство в архівуванні аудіовізуальної спадщини з високим рівнем її «видимості» та доступності для значно більшої аудиторії ніж у будь-якій іншій країні світу. При цьому обидва взаємодоповнюючі напрями архівних зусиль є показово результативними в національному і регіональному вимірах. Унікальність цієї ситуації не в останню чергу пов'язуємо з активною і успішною взаємодією між національними архівами та офіційно визнаною регіональною мережею аудіовізуальних архівів. Ураховуючи той факт, що британська мережа регіональних архівів як така до поля наукових пошуків фахівців фактично не потрапляла¹, вважаємо за необхідне в продовженні цієї розвідки зосередити увагу на регіональному аспекті аудіовізуального архівування.

Мережа регіональних архівів почала викристалізовуватися у другій половині 1970-х років на перетині суспільного інтересу до сюжетів, які вкладаються в поняття «мікроісторія», «історія повсякденності, краю, родини» та поєднання державних і приватних ініціатив навколо прагнення врятувати, зберегти аудіовізуальні образи регіонального і місцевого життя та розробити послідовні архівні стратегії для аудіовізуальної спадщини Великобританії.

Очевидно, схожими міркуваннями керувався режисер Девід Клівленд (David Cleveland)², започатковуючи у 1976 р. **Східноанглійський кіноархів** (East Anglian Film Archive, EAFA)³. Від 1984 р. архів входить до складу Університету Східної Англії (м. Норидж, графство Норфолк). Його діяльність фінансується університетом і, час від часу, з коштів грантів від організацій – Радою з досліджень мистецтв і гуманітарних

¹ Чи не єдиною з цієї теми є стаття Х. Норріс Ніколсон (див.: Nicholson H. N. Regionally Specific, Globally Significant: Who's Responsible for the Regional Record? // *The Moving Image*. 2001. Vol. 1. № 2. P. 152–163).

² Д. Клівленд керував Східноанглійським кіноархівом до виходу на пенсію в 2004 р. У певному сенсі його діяльність багато в чому нагадувала попередню модель зусиль Анрі Ланглуа (фр. Henri Langlois), лише з акцентом на аудіовізуальну спадщину, створену у його рідному регіоні.

³ East Anglian Film Archive. URL: <https://eafa.org.uk/> (дата звернення: 25.07.2021).

наук (Arts and Humanities Research Council, AHRC) та Фондом лотереї спадщини (National Lottery Heritage Fund, HLF) включно. У 2003 р. архів переїхав до нового Архівного центру у Нориджі¹. У 2017 р. отримав акредитацію національних архівів і, відповідно, потрапив до переліку найкращих архівів Сполученого Королівства.

В ЕАФА сконцентровано одне з найбільших у країні зібрань аудіо-візуальної спадщини (близько 75 тис. одиниць обліку, 148 тис. одиниць зберігання фільмів і телевізійних програм від 1896 р. до наших днів), яке переважно стосується регіону Східної Англії (Бедфордшир, Кембриджшир, Ессекс, Хартфордшир, Норфолк і Саффолк)².

Найбільшою в архіві є колекція телекомпанії Anglia Television, що належить і керується ITV plc, друга за величиною – колекція BBC (близько 1 тис. годин кінофільмів та 6,5 тис. годин відеозаписів), третя – колекція Інституту кінематографістів-аматорів (Institute of Amateur Cinematographers, IAC) (400 годин). Решта фільмів (близько 3 тис. годин) зосереджені в 700 індивідуальних колекціях окремих людей, родин, компаній та організацій.

Аудіовізуальні документи перебувають у належних умовах у сховищах із контролем температури і вологості; збереженість і доступ до документів, включно з каталогізацією, забезпечує команда архівних фахівців.

Значну кількість фільмів можна переглянути в архіві, однак не всі вони оцифровані і доступні в мережі «Інтернет».

У 1990 р. в Університеті Східної Англії було відкрито першу в світі магістерську програму з кіноархівування³. Створена у відповідь «на попит у зростаючому національному та міжнародному світі кіно на відповідний формальний курс навчання»⁴ програма поєднувала академічні курси з історії й теорії кіно з двома спеціалізованими курсами з архівної справи, що проводилися на базі Східноанглійського кіноархіву. Понад 90% учасників цієї програми працюють у Великобританії, тоді як більшість іноземних учасників – у Європі, Північній Америці та у філіях FIAF по всьому світу⁵.

⁴ Будівництво архівного центру було профінансовано Фондом лотереї спадщини, Радою округу Норфолк та Університетом Східної Англії. Його вартість склала 7,5 млн фунтів стерлінгів.

⁵ East Anglian Film Archive URL: <https://www.uea.ac.uk/library/archives-and-special-collections/east-anglian-film-archive> (дата звернення: 25.07.2021).

⁶ Програма була припинена університетом у 2021 р.

⁷ Lukow G. Education, Training and Careers in Moving Image Preservation the association of moving image archivists. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/Education_Training_and_Careers_in_Movin.pdf (дата звернення: 25.07.2021).

⁸ Frick C. J. Restoration Nation: Motion Picture Archives and «American» Film Heritage. URL: <https://www.lib.utexas.edu/etd/d/2005/frickd15921/frickd15921.pdf> (дата звернення: 25.07.2020).

У 1977 р., у рамках дослідницького проекту в Манчестерському університеті відкрито **Північно-Західний кіноархів** (North West Film Archive, NWFA), який на сьогодні є частиною навчальної та інформаційної служби закладу. Завдяки постійній підтримці цього університету та понад 1,5 тис. вкладників NWFA створив колекцію із понад 50 тис. кіно- і відеодокументів⁹, що охоплюють період від середини 1890-х років і до наших днів, та походять із Великого Манчестера, Ланкашира, Чешира, Мерсисайда і Камбрії. Тут зібрані: кінохроніка, документальні фільми, рекламні ролики, освітні й туристичні фільми, домашнє і корпоративне відео, телевізійні програми. Доповнюють колекцію фотографії, інтерв'ю та супровідна до фільмів документація, що відображають розвиток кіноіндустрії регіону.

Натепер користувачі мають можливість безкоштовно послуговуватися архівними документами в навчальних і наукових цілях. Для них є капсули (у т. ч. одна з доступом для інвалідів-візочників на 1-му поверсі Центральної бібліотеки Манчестера, де можна переглянути 1 тис. 600 кіно- і відеодокументів) або спеціальний зал (на цьому ж поверсі бібліотеки) для перегляду архівних документів у форматах DVD чи VHS. Крім того, NWFA має більш ніж 40-річний досвід надання комерційних послуг режисерам і телевізійним компаніям як у Великобританії, так і за кордоном. У віддаленому доступі можна скористатися каталогом фільмів і відео, де розміщено 7 тис. 500 найменувань, а також двома окремими каталогами BBC, в одному з яких понад 15 тис. новин, а в другому – майже 700 документальних програм¹⁰.

NWFA здійснює значну інформаційну діяльність в регіоні, організовуючи та надаючи бібліотекам, музеям і галереям фільми для виставок і показів

Архів співпрацює з національними і регіональними аудіовізуальними архівами Великої Британії; від 1994 р. є членом Міжнародної федерації кіноархівів (International Federation of Film Archives, FIAF).

Кіноархів Лінкольншира (Lincolnshire Film Archive) створено у 1986 р. для архівування кінематографічної спадщини округу із тодішнім Південним Хамберсайдом включно. Архівна колекція налічує, за різними даними, від 500 до 700 фільмів (найдавніший датується 1901 р.) і відображає майже всі аспекти життя Лінкольншира ХХ ст. Тут зосереджено професійні й аматорські фільми, новини на кіноплівці всіх типів (чорно-біла, кольорова, нітро й ацетатна) та форматів (35 мм,

⁹ Manchester Metropolitan University. URL: <https://www.mmu.ac.uk/north-west-film-archive> (дата звернення: 25.07.2021).

¹⁰ Manchester Metropolitan University. URL: <https://www.mmu.ac.uk/north-west-film-archive/search-the-catalogues/film-and-video-catalogue> (дата звернення: 25.07.2021).

16 мм, 9,5 мм, 8 мм)¹¹, а також супровідну до них документацію: вирізки з преси, сценарії, рецензії на місцеву кінохроніку тощо.

Відбір, перегляд та копіювання документів здійснюється на території архіву. Для цього використовуються копії документів у форматах Beta-SP, DVCAM та VHS (оригінали документів у користування не видаються, за винятком визначених виробничих компаній).

Крім того, на досить невелику кількість документів (зазвичай це особисті кадри людей, які ще живуть) поширюються певні обмеження щодо їх використання. У більшості випадків LFA або володіє авторськими правами, або може ліцензувати професійних користувачів; у виняткових випадках – спрямовує користувачів безпосередньо до власників авторських прав.

Архівні документи є основою для незліченних телевізійних програм і публічних показів, яких LFA влаштовує велику кількість у районі Лінкольнширу, в основному – для місцевих організацій.

Для презентації й доступу до аудіовізуального зібрання створено каталог, де пошук інформації здійснюється за такими параметрами: назва фільму, місце або дата виробництва¹².

Історія **Йоркширського кіноархіву** (Yorkshire Film Archive, YFA) починається з 1988 р. Утворений при Йоркському університеті Сент-Джон (але фінансово та адміністративно незалежний від нього), завдяки самовідданості архівістів, засновниці і багаторічної директорки Сью Говард (Sue Howard)¹³ архів із невеликої колекції фільмів, зібраних за допомогою місцевих громад, перетворився в провідну регіональну установу зі збереження аудіовізуальної спадщини.

У 2012 р. відбулося злиття YFA з Північно-Східним кіноархівом (North East Film Archive, NEFA)¹⁴. Натепер це – благодійна організація і компанія з обмеженою відповідальністю, в основі якої лежать багатий досвід та потужні управлінські структури, об'єднані опікунською радою.

В архівних колекціях, акумульованих у Йорку та Мідлсбро, міститься понад 70 тис. одиниць зберігання, починаючи від робіт початківців-кінематографістів і продюсерських компаній до промислових

¹¹ Lincolnshire Film Archive. URL: <http://www.lincsfilm.co.uk> (дата звернення: 06.09.2021).

¹² Lincolnshire Film Archive. URL: <http://www.lincsfilm.co.uk/listings/index.html> (дата звернення: 06.09.2021).

¹³ У липні 2021 р., після більш ніж 30 років керування архівом Сью Говард залишила посаду директора у зв'язку з виходом на пенсію.

¹⁴ Північно-Східний кіноархів був створений у 1998 р. при університеті Тиссайд (Teesside University), що в м. Мідлсбро (графство Північний Йоркшир, на північному сході Англії) для зберігання аудіовізуальної спадщини регіону Північно-Східної Англії (область долини р. Тіс, графства Дарем, Нортумберленд і Тайн-енд-Вір). У 2003 р. для архіву на території університету було збудовано сховище з контролем температури і вологості.

і рекламних колекцій, телевізійних новин і регіональних програм BBC та ITV Tyne Tees, створених за останні 130 років.

У серпні 2021 р. відбулася знакова для інституції подія – архів отримав грант у розмірі 33 тис. 350 фунтів стерлінгів від Archives Revealed¹⁵ для проєкту, спрямованого на удоступнення колекції Українського відеоархівного товариства¹⁶.

В один рік із Йоркширським кіноархівом був створений **Уессекський кіно- і звуковий архів** (Wessex Film and Sound Archive, WFSА)¹⁷ під егідою Hampshire Archives Trust і Ради графства Гемпшир (Hampshire County Council). За підтримки цих організацій, а також Британського інституту кінематографії (British Film Institute, BFI), WFSА перетворився у регіональний архів, який із 2019 р. підпорядковується Гемпширському бюро записів (Hampshire Record Office).

Нині в архіві сконцентровано понад 38 тис. кіно- і звукозаписів, що стосуються Гемпшира, острова Уайт, Беркшира, Оксфордшира та Бакінгемшира, і охоплюють період від 1897 р. до цього часу. Найдавнішим є звукозапис 1890 р., зроблений всесвітньо відомою сестрою милосердя і громадською діячкою Флоренс Найтінгейл (Florence Nightingale). Найранніший кінодокумент датується 1897 р. і відображає постріл торпеди з корабля Королівського військово-морського флоту в гавані¹⁸. Заслужують уваги документи, що містять військові й морські сюжети, кадри повсякденного життя в регіоні, рекламу місцевого бізнесу.

WFSА також зберігає документальні фільми місцевих телекомпаній BBC South, Meridian, TVS та Southern Television (починаючи з 1958 р.).

Серед фонодокументів, що відклалися – велика колекція записів усної історії, грамплатівки та музичні касети місцевого виробництва, а також трансляційні матеріали місцевого радіо (BBC Radio Solent, Radio Victory, Ocean Sound та Radio 210).

Переглянути фільми та послухати звукозаписи безкоштовно і без попереднього запису можна безпосередньо в архіві. WFSА підтримує

¹⁵ Archives Revealed – це партнерська програма фінансування Національним архівом (The National Archives), The Pilgrim Trust та Фондом Вольфсона (The Wolfson Foundation) проєктів, орієнтованих на удоступнення архівних колекцій.

¹⁶ Українське відеоархівне товариство засновано 1983 р. у Бредфорді під егідою Союзу Українців у Великій Британії з метою фіксування життя однієї з найбільших за чисельністю в країні українських громад. Наразі колекція містить понад 500 відеокасет у форматах VHS, Betamax (приблизно 750 год. відео).

¹⁷ British Universities Film & Video Council. URL: <http://bufvc.ac.uk/archives/index.php/collection/550> (дата звернення: 12.10.2021).

¹⁸ Wargrave Local History Society. Latest News – November 2008. The Wessex Film and Sound Archive. URL: <http://www.wargravehistory.org.uk/nov08.html> (дата звернення: 16.10.2021).

власний канал в YouTube¹⁹, де регулярно розміщує відео останніх подій і фрагменти документально-хронікальних фільмів, згруповані в тематичні підбірки. Починаючи з квітня 2020 р., у рамках онлайн-проєкту «100 днів фільму» архів оприлюднює фільми чи їх уривки на сторінках Гемпширського бюро записів у Facebook і HantsArchives у Twitter²⁰.

У 1992 р. створено **Екранний архів Південного Сходу** (Screen Archive South East, SASE)²¹ як складову Школи медіа (School of Media) Брайтонського університету (University of Brighton). Архів фінасується університетом і Радою округу Суррей (Surrey County Council).

SASE, що розміщується у 2-х приміщеннях (у Брайтоні і Чичестері), збирає, зберігає та надає доступ до аудіовізуальних документів Південного Сходу Англії (Брайтон енд Хоув, Східний Сассекс, Кент, Медвей, Суррей і Західний Сассекс) або пов'язаних із ним. Архівне зібрання охоплює понад 12 тис. 500 фільмів²² і цілісно репрезентує регіон як за хронологією (XIX–XXI ст.), так і за розмаїттям жанрів і видів зафільмованого матеріалу (кінохроніка, документальні і художні фільми, рекламний матеріал, домашні фільми, кадри з приватних колекцій).

Серед важливих напрацювань архіву, спільних з BFI, Королівським павільйоном і музеями в Брайтоні і Хоуві (the Royal Pavilion & Museums in Brighton & Hove), варто згадати колекцію документів (каталогів, фотографій і апаратури) за 1895–1914 рр., пов'язану з історією раннього кінематографа Великої Британії. Тут зберігаються особисті альбоми винахідника Вільяма Діксона (William Kennedy-Laurie Dickson), документи піонерів-кінорежисерів т. зв. «Брайтонської школи» Джорджа Альберта Сміта (George Albert Smith) і Джеймса Вільямсона (James Williamson).

SASE надає доступ до зібрання для освітнього, культурного і творчого використання науковцям, художникам, режисерам, громадським групам, музеям та організаціям державного сектора. Доступ до документів здійснюється за допомогою тематичного каталога.

Кінодокументи можна переглянути за попереднім записом у приміщенні архіву, в Історичному центрі Суррея, в рубриці «The Collection» на вебсайті SASE (тут розміщено понад 2 тис. 700 фільмів), а також на національних і міжнародних онлайн-платформах «BFI's Player» і «EUScreen».

---

¹⁹ Wessex Film and Sound Archive. URL: <https://www.youtube.com/user/WessexFilmArchive> (дата звернення: 16.10.2021).

²⁰ Film Archives UK. URL: <https://www.filmarchives.org.uk/life-in-lockdown-wessex-film-sound-archives-100-days-of-film/> (дата звернення: 17.10.2021).

²¹ Screen Archive South East. URL: <https://screenarchive.brighton.ac.uk/> (дата звернення: 17.10.2021).

²² Screen Archive South East. URL: <https://www.infraportal.org.uk/infrastructure/screen-archive-south-east> (дата звернення: 17.10.2021).

Від 2002 р. SASE є партнером і учасником щорічного Брайтонського кінофестивалю CINECITY – головного майданчика регіону з підтримки, просування і дослідження історії та сучасної кінокультури.

У 1993 р. відкрито **Південно-західний архів кіно і телебачення** (South West Film and Television Archive, SWFTA), який сьогодні є одним із найбільших регіональних архівів Великобританії. Архів документує життя на території від Глостерширу до островів Сіллі та відповідає за збереженість і доступ до аудіовізуальної спадщини. SWFTA є незалежною благодійною організацією і неприбутковою компанією з обмеженою відповідальністю, діяльність якої контролюється радою директорів. До штату архіву входить архівіст, який виконує функції виконавчого директора архіву, архівного техника та адміністратора. Архів підтримується командою постійних волонтерів, які мають спеціальні навички роботи з фільмом: перенесення, монтажу та виробництва.

Основу архівного зібрання складають об'єднані колекції програм телекомпаній Westward Television і TSW (Television South West) за 1961–1992 рр., усі права на які належать SWFTA. Крім того, архів опікується регіональною колекцією фільмів BBC South West (від 1961 р.), а також аматорськими і професійними колекціями кіно- і відеодокументів, що охоплюють період, починаючи від 1890-х років і до цього часу. У складі колекції відеодокументів – рекламні, документальні і науково-освітні фільми, новини різного формату (VHS Video, S-VHS Video, 8mm Video, hi-8, hi-band U-Matic, lo-band U-Matic, Beta/Beta-SP, 1-дюймове відео, 2-дюймове відео).

Архів забезпечує доступ до аудіовізуальної спадщини через виставки, кінопокази, громадські проекти, а також співпрацює з режисерами, мовниками та регіональними й національними аудіовізуальними архівами. Кіноархів здійснює свій внесок у BFI's Britain на платформі Film VOD BFIplayer²³ і тісно співпрацює з Плімутським університетом, Плімутським коледжем мистецтв і Плімутським центром мистецтв.

SWFTA наразі є частиною The Box Plymouth – нового головного музею, художньої галереї та архіву Плімута, який відкрився в 2020 р.

Медіархів Центральної Англії (Media Archive for Central England, MACE)²⁴ – незалежна благодійна організація і компанія з обмеженою відповідальністю, зареєстрована у 1995 р., яка розміщується і підтримується університетом Лінкольна (графство Лінкольншир). Визнаний кіноархівом для 2-х регіонів Центральної Англії – Східного Мідленда та Західного Мідленда, MACE став одним із перших у Великій Британії архівів, акредитованих відповідно до Національної схеми акредитації архівів.

²³ На сьогодні через BFIplayer можна переглянути понад 800 оцифрованих кліпів з архівного зібрання.

²⁴ MACE. URL: <https://www.macearchive.org> (дата звернення: 12.11.2021).

Колекція налічує близько 75 тис. назв кіно- і відеодокументів за період із 1895 р. і до наших днів. Тут зберігаються регіональні програми ITV Central за 1956–1990 рр., багато художніх і домашніх фільмів, а також фільмів із промислової тематики, які разом формують унікальну й важливу картину життя мідлендців.

Лондонський екранний архів (London Screen Archives Network, LSA)²⁵ – це віртуальний архів: мережа з-понад 70 організацій (місцеві й районні архіви, музеї, галереї, органи державного сектора, громадські групи та національні благодійні організації) на чолі зі столичним агентством кіноіндустрії Film London, які об'єднані спільною місією – зберегти і удоступнити кіноспадщину Лондона. LSA сформована в 2006 р. і фінансується Film London, Birkbeck та Радою Музеїв, бібліотек і архівів (Museums, Libraries and Archives, MLA).

До основних завдань LSA відносяться: пошук і забезпечення збереженості аудіовізуальних колекцій Лондона; розвиток і підтримка інфраструктури регіону (включаючи навички, адвокацію і навчання); актуалізація і популяризація кіноспадщини регіону.

LSA представляє широку палітру екранної спадщини Лондона – від повнометражних фільмів до домашнього кіно. Окремо вони презентують особисті історії життя, разом – відтворюють ширші історії: зміну районів міста, моделей роботи, подорожей, торгівлі, відпочинку та управління.

На відміну від інших регіональних аудіовізуальних архівів, кіноархів LSA не має спеціального фізичного простору, однак у користувачів є багато способів знайти будь-яку колекцію в мережі. Лондонська колекція екранних досліджень (London Screen Studies Collection, LSSC) має збірку з майже 2 тис. фільмів LSA на DVD²⁶. Інформацію можна отримати через офіси Film London і, звичайно, можна переглядати фільми в каталозі, розміщеному на вебсайті LSA. Крім того, у 2009 р. LSSC заснувала канал YouTube Screen Archives²⁷ від імені LSA, де оприлюднюються архівні фільми (у т. ч. короткометражні) та кліпи, що датуються 1896 р. і до наших днів.

Тож уже наприкінці 1990-х років регіональні аудіовізуальні архіви були створені майже в усіх частинах країни. Нова ситуація актуалізува-

²⁵ London's Screen Archives. URL: <https://www.londonsscreenarchives.org.uk> (дата звернення: 12.11.2021).

²⁶ Лондонська колекція екранних досліджень, що розміщується в Школі мистецтв Біркбека, є важливим архівом рухомих зображень й інших матеріалів, що репрезентують Лондон та історію кінокультури столиці. Окрім художніх фільмів і телепрограм, колекція містить велику кількість кадрів із архівів місцевих органів влади: аматорські фільми, домашнє кіно, продукцію кінотовариств, інформаційні фільми та записи громадських подій.

²⁷ LondonsScreenArchive. URL: <https://www.youtube.com/user/londonscreenarchive> (дата звернення: 18.11.2021).

ла дискусії щодо майбутнього формату співпраці цих архівів та досить швидко досягла результату в створенні у 1987 р. Форуму кіноархівів Великої Британії (the UK Film Archive Forum, FAF) – інституційної платформи для координування дій, спрямованих на розвиток мережі британських аудіовізуальних архівів, і формування національної політики у сфері аудіовізуального архівування.

На засіданні FAF у грудні 1998 р. ішлося про необхідність сформулювати набір засад і принципів розвитку аудіовізуальних архівів, які ми сьогодні називаємо політикою у сфері аудіовізуального архівування. Результатом стала заява FAF про принципи під назвою: «Рухлива історія: на шляху до політики для архівів рухомих зображень Великої Британії» («Moving History: Towards a Policy for the UK Moving Image Archives», 2000)²⁸. До 10 принципів «як основи політики щодо державних архівів рухомих зображень у Великобританії» було віднесено: спеціалізацію діяльності аудіовізуальних архівів у межах широкого архівного співтовариства; мережеву координацію політик таких архівів; необхідність законодавчої підтримки; стандарти поповнення колекцій, забезпечення збереженості та доступу; використання цих архівів у викладанні, навчанні та дослідженнях; архівну кваліфікацію і досвід керівників архівів; фінансування і професійну етику.

У жовтні 2002 р. FAF, Звуковий архів Британської бібліотеки (The British Library Sound Archive) та Національна рада архівів (The National Council on Archives) за підтримки Ради з питань кіно (The UK Film Council, UKFC)²⁹ організували конференцію «Приховані скарби: вплив архівів рухомих зображень і звуків у XXI столітті» з метою «розглянути центральне значення рухомих зображень і звуків для спадщини та сучасної культури, необхідність адекватного фінансування архівів, які зберігають такі матеріали, і запитати, чому не вистачає цілісної інфраструктури для архівів рухомих зображень і звуків у Великій Британії»³⁰. Учасники конференції визнали, що тодішній рівень фінансування регіональних аудіовізуальних архівів не можна було порівнювати з рівнем підтримки, яку отримували регіональні офіси записів, фінансу-

²⁸ Moving History: Towards a Policy for the UK Moving Image Archives. URL: <https://www.filmarchives.org.uk/information/publications/> (дата звернення: 18.11.2021).

²⁹ Рада з питань кіно Великобританії (2000–2011) – невідомий державний орган, створений для розвитку і просування кіноіндустрії у Великій Британії, підпорядкований Державному секретарю з питань культури, ЗМІ та спорту, керований радою з 15-ти директорів. Після ліквідації Ради у березні 2011 р. більшість її функцій перейшла до Британського інституту кіно.

³⁰ Hunter Ph. Hidden Treasures: the impact of moving image and sound archives in the 21st Century. URL: <http://www.ariadne.ac.uk/issue/34/london/> (дата звернення: 18.11.2021).

вання яких само собою вважалося високим³¹. У своїй промові Джеймс Паттерсон (James Patterson), директор Медіаархіву Центральної Англії назвав фінансові імперативи головною перешкодою для розвитку аудіовізуальних архівів на всіх рівнях та наголосив на потребі розроблення національної стратегії аудіовізуального архівування як основи для розвитку і стійкості цієї сфери.

Варто зауважити, що особливі фізичні характеристики плівкового середовища, а саме його надзвичайна крихкість, що вимагає дуже дорогих і складних умов збереження та використання аудіовізуальних документів, робили випрацювання політики архівування цієї частини культурної спадщини документів предметом більш складних міркувань, порівняно з архівними паперовими документами. А втім, одним із головних результатів конференції стало узгоджене рішення про розроблення стратегії, яка б мала:

- визначити сильні та слабкі сторони сфери аудіовізуального архівування у Великій Британії;
- окреслити важливі стратегічні переваги, які можна отримати від аудіовізуального сектора;
- запропонувати зміни національних та регіональних політик і структур із метою посилити власні позиції аудіовізуальних архівів;
- інформувати державні й приватні фінансові органи про пріоритети інвестування капіталу в секторі аудіовізуальних архівів.

Першим кроком втілення цього плану стала участь FAF і Звукового архіву Британської бібліотеки в проєкті з підготовки стратегії аудіовізуального архіву (Рада з питань кіно відмовилася брати участь у цьому проєкті)³², що завершився публікацією звіту «Приховані скарби: Стратегічні рамки аудіовізуального архіву Великобританії» (Hidden

³¹ Слід відмітити, що на той час фінансування регіональних аудіовізуальних архівів визнавали як «жалюгідне», маючи на увазі загальний обсяг державного фінансування всіх регіональних архівів. Наприклад, 8 аудіовізуальних архівів в англійських регіонах разом отримали всього лише 256 тис. 308 фунтів стерлінгів в якості основного фінансування у 2003/2004 рр., тоді як річний бюджет для 1 середнього або великого окружного офісу складав близько 1 млн фунтів стерлінгів. Такий стан фінансового забезпечення був спричинений тим, що до 2000 р. регіональні архіви фінансувалися Британським інститутом кіно та регіональними радами мистецтв. Починаючи з 2000 р., національним органом, відповідальним за регіональні архіви, стала Рада з питань кіно, яка, за оцінкою FAF, самоусунулася від підтримки, захисту і стимулювання в розвитку цього архівного сектора. У результаті регіональні архіви опинилися в скрутній фінансовій ситуації, за якої деякі з них, у т. ч Йоркширський кіноархів, стикнулися із загрозою неминучого закриття.

³² Memorandum submitted by the Film Archive Forum. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/cm200203/cmselect/cmcumeds/667/3062408.htm> (дата звернення: 18.11.2021).

Treasures: The UK Audiovisual Archive Strategic Framework, 2004)³³. Його автори запропонували для FAF 2 важливі ініціативи, спрямовані на поліпшення стану аудіовізуального архівування:

- розробити і впровадити стратегію адвокації та комунікацій для цієї галузі;
- продовжувати заохочувати розроблення навчальних програм, що відповідають потребам аудіовізуальних архівістів.

Черговий етап пов'язаний із створенням у 2004 р. групи UK Film Heritage Group під егідою Британського інституту кіно та Ради з питань кіно Великої Британії³⁴. Експертна група підготувала документ під назвою: «Спадщина рухомих образів: Національна стратегія» (Moving Image Heritage: National Strategy Paper, 2005 р.), де запропонувала інтегрований підхід, згідно з яким BFI брала на себе провідну роль і зобов'язання активно співпрацювати з регіональними аудіовізуальними архівами та відстоювати весь архівний сектор.

У розвиток цього підходу UK Film Heritage Group було запропоновано «Стратегію екранної спадщини Великобританії» (2007)³⁵, яка містила кейс національних ініціатив, спрямованих на:

- усунення дефіциту фінансування в секторі, пом'якшуючи ризик втрати ключових зразків екранної спадщини;
- реструктуризацію підтримки сектора з метою забезпечення навичок та організаційної інфраструктури, необхідних для догляду за спадщиною;
- створення критичного обсягу оцифрованих аудіовізуальних ресурсів і цифрової інфраструктури, необхідних для забезпечення якомога ширшого доступу громадськості до цієї спадщини.

Стратегія обґрунтувала нові інвестиції у BFI та регіональні аудіовізуальні архіви для досягнення цілей, які можна підсумувати таким чином:

- відродження регіонів – наділення регіональних архівів повноваженнями із надання доступу до екранної спадщини шляхом визначення ключових колекцій у регіонах з наступним додаванням їх до національного каталога, а згодом – представленням в Інтернеті оцифрованих фільмів із цих колекцій;

³³ Hidden Treasures: The UK Audiovisual Archive Strategic Framework. URL: <https://www.filmarchives.org.uk/wp-content/uploads/2013/03/HiddenTreasures.pdf> (дата звернення: 18.11.2021).

³⁴ До її складу увійшли представники регіональних і національних аудіовізуальних архівів (усі члени FAF), Ради музеїв, бібліотек та архівів, Національної ради архівів, Screen England та Департаменту культури, медіа та спорту.

³⁵ UK Film Heritage Group, R. Kelly, BFI (ed.); Strategy for UK Screen Heritage, BFI (2007). URL: <https://www.filmarchives.org.uk/wp-content/uploads/2013/10/Strategy-for-UK-Screen-Heritage-June-07.pdf> (дата звернення: 21.11.2021).

– забезпечення збереженості національної колекції – будівництво спеціалізованих сховищ для довгострокового зберігання документів та проведення консерваційних робіт;

– розвиток цифрового доступу – створення цифрової інфраструктури, необхідної для забезпечення доступу до екранної спадщини;

– освіта – усвідомлення цінності екранної спадщини через пілотні проекти в одному (або кількох) англійських регіонах у партнерстві з Департаментом освіти та навичок (Department for Education and Skills, DfES), місцевими органами освіти (Local Education Authorities, LEAs), школами і RSA, які, у свою чергу, передбачали б інтегрування окремих зразків екранної спадщини в національну навчальну програму.

Практичні результати реалізації стратегії не змусили на себе довго чекати. У 2007 р. Департамент культури, медіа та спорту (the Department for Culture, Media and Sport, DCMS) виділив 25 млн фунтів стерлінгів на її підтримку. Цю ініціативу розвинув уряд Сполученого Королівства в 2009–2011 рр., інвестувавши у сектор державних аудіовізуальних архівів понад 20 млн фунтів стерлінгів³⁶.

Повертаючись до Форуму кіноархівів Великої Британії, необхідно зазначити, що із завершенням формування архівної мережі виникла потреба в підвищенні його авторитету як дорадчого органу з питань національної політики та центру координації спільних зусиль у сфері аудіовізуального архівування. Тому 2011 р. його було реорганізовано в неурядову благодійну організацію Film Archives UK (FAUK), яка натеper включає: 11 інституційних членів (3 національні та всі регіональні аудіовізуальні архіви), 9 асоційованих членів (Національний архів BFI, Національний автомобільний музей, кінолабораторія «Cine Lab London», Британська бібліотека, Рада з кіно та відео Британських університетів, Федерація комерційних аудіовізуальних архівів (FOCAL International), Ірландський інститут кіно, Лондонський екранний архів: Національний архів Великої Британії) та 4 окремих члени (фахівці у сфері аудіовізуального архівування), які мають право брати участь у засіданнях FAUK.

Згідно зі статутом FAUK створена з метою сприяння «розвитку мистецтва для суспільного блага через створення і збереження кіноархівів», а також «просування освіти в галузі мистецтва шляхом надання публічного доступу до збережених фільмів, записів, рухомих зображень і пов'язаних із ними засобів масової інформації та подальшого їх використання через дослідження, навчання і викладання»³⁷.

³⁶ Film Archives UK. URL: <https://www.filmarchives.org.uk/about/history/> (дата звернення: 21.11.2021).

³⁷ The Articles of Association of Film Archives UK. URL: <https://www.filmarchives.org.uk/wp-content/uploads/2013/10/FA-UK-Articles-of-Association.pdf> (дата звернення: 21.11.2021).

Головним органом FAUK є Виконавчий комітет у складі: голови – Клер Уотсон (Clare Watson), директорки Медіаархіву Центральної Англії, заступника голови Метта Лі (Matthew Lee), керівника відділу кіно Імперського військового музею та скарбника Тіма Снелсона (Tim Snelson), директора Східноанглійського кіноархіву. Функції адміністратора та секретаря (<https://www.filmarchives.org.uk/join/executive/>) FAUK виконує Джейн Джарвіс (Jane Jarvis)³⁸.

Як дорадчий орган із питань національної політики у сфері аудіовізуального архівування FAUK просуває професійні інтереси сектора аудіовізуальних архівів та ділиться найкращими практиками щодо:

- оцифрування та забезпечення збереженості і розвитку аудіовізуальних ресурсів;
- каталогізації і метаданих;
- сприяння розвитку онлайн-доставки;
- авторського права і ліцензування;
- публічного доступу і оприлюднення;
- виробництва програм (наприклад, компіляції і пакети Digital Cinema);
- аудіовізуального архівування;
- архівної етики;
- досліджень і навчань, пов'язаних із цими практиками та широкою суспільною роллю аудіовізуальних архівів.

Одним із важливих пріоритетних завдань FAUK є підтримка професійних контактів та сприяння співпраці між аудіовізуальними архівами, а також іншими осередками зберігання аудіовізуальної спадщини, у т. ч. шляхом щоквартальних зустрічей, спілкування та навчальних заходів.

Підводячи підсумки, зазначимо, що у Великій Британії існує 14 визнаних державних аудіовізуальних архівів, які зберігають 4 національні (Національний архів Британського інституту кіно, Архів фільмів і відео Імперського військового музею, Національний екранний та звуковий архів Уельсу, Архів рухомих зображень Шотландської національної бібліотеки), 8 регіональних (Східноанглійський кіноархів, Північно-Західний кіноархів, Йоркширський кіноархів, Північно-Східний кіноархів, Уессекський кіно- і звуковий архів, Екранний архів Південного Сходу, Південно-західний архів кіно і телебачення, Медіаархів Центральної Англії), 1 окружну (Кіноархів Лінкольншира) та 1 міську (Лондонський екранний архів) колекцій аудіовізуальної спадщини та забезпечують до них доступ. Усі вони знаходяться в містах, є незалежними установами чи компаніями або частиною університетів і офісів, де вони розміщені.

Аудіовізуальні архіви працюють з чітко узгодженими параметрами політики збору. Національні архіви поповнюються документами націо-

³⁸ Film Archives UK. URL: <https://www.filmarchives.org.uk/join/executive/> (дата звернення: 21.11.2021).

нального (державного) значення. Регіональні архіви, зазвичай, набувають документи регіонального або місцевого рівня. Усі ці колекції по-різному складаються і фінансуються. Деякі з них розвиваються при університетах у рамках академічних дослідницьких програм, деякі – зі збору ініціатив, організованих бюро записів, а в декількох випадках визначальною стала необхідність порятунку й упорядкування архівних фондів телерадіокомпаній. З огляду на це важко, якщо не безпідставно, коментувати загальну або домінуючу модель аудіовізуальних архівів у Великій Британії. Однак, маємо підкреслити одну притаманну вказаним інституціям рису – це роль громадськості у створенні архівів, активне і постійне її залучення до багатьох аспектів аудіовізуального архівування.

Архівні зібрання, що охоплюють період 1890-х років – до сьогодні, пропонують надзвичайно багате й різноманітне відображення ландшафтів, життя, роботи, дозвілля, культури, історії та самотності Сполученого Королівства. Вони включають документи різного ступеня технічного прогресу, видів виробництва (комерційні художні фільми, аматорські й професійні художні фільми, анімація, корпоративні і рекламні фільми, документальні, навчальні фільми, сімейні домашні фільми, кінохроніку, регіональні і національні телевізійні трансляції), пізнавальних і естетичних цінностей, інформативної корисності та значного ступеня диференціації щодо можливості їх використання.

У документах, відкладених в архівних зібраннях, широко представлені теми сімейного і громадського життя, сільські ландшафти, традиційні робочі практики, промисловість, міське середовище, морська і прибережна діяльність, історії системи охорони здоров'я, добробуту й освіти, регіональні та національні вшанування і святкування.

Суттєвою ознакою і в той же час причиною різноманітності тематичних колекцій усіх без винятку аудіовізуальних архівів у Сполученому Королівстві є наявність у їх складі аматорських фільмів (із таким їх різновидом як домашнє кіно), які дають більше ніж просто візуальне фіксування конкретних людей і місць у певні моменти часу. Тому, поділяючи висновок Патриції Циммерман про те що «артефакти аматорського кіно представляють собою матеріалізацію абстракцій раси, класу, статі та нації як вони жили, так і як частину повсякденного життя»³⁹, додамо, що згадані фільми є конкретними прикладами проблем та ідеологій їх створювачів і культур, у яких вони створені.

Принагідно підкреслимо, що аматорські фільми у складі архівних зібрань засвідчують факт повсюдного (починаючи з середини 1920-х років) використання технологій домашнього кіно у Великій Британії і спростовують довгочасні суспільні уявлення про некомерційність,

³⁹ *Zimmermann P.* The Home Movie Movement: Excavations, Artifacts, Minings, in Karen Ishizuka and Patricia Zimmermann (eds.) *Mining the Home Movie*. Berkeley: University of California Press. 2008. P. 8.

непрофесійність і непотрібність цих візуальних джерел. Розвиваючи думку про значення названих колекцій, залишається лише шкодувати з дуже обмежених пропозицій щодо актуалізації цього документального сегмента аудіовізуальної спадщини, які можуть запропонувати українські архіви⁴⁰.

Щодо британських аудіовізуальних архівів, то їхні пропозиції прямо пов'язані з новими очікуваннями громадськості і цифровими технологіями, які продовжують трансформувати ландшафт авторського права в Інтернет-середовищі. Це не додає впевненості архівістам, zaangażованим у проєктах з оцифрування та онлайн-доступу, які прагнуть визначеності щодо статусу кожного окремо взятого аудіовізуального документа (йдеться про належність кінематографічних творів до суспільного надбання, тих, що захищені авторським правом, та творів-сиріт). Як наслідок, масштаби і якість екранної спадщини, доступної в Інтернеті, є більш обмеженими ніж потрібно. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми для аудіовізуальних архівів є застосування підходів та інструментів оцінки ризику. Задля цього вони повинні бути впевненими у своїх знаннях та мати авторитетні джерела інформації про авторські права. Вагомою підмогою у цьому є діяльність Робочої групи з авторського права FAUK, яка займається вивченням правових питань, що мають вплив на діяльність аудіовізуальних архівів. Для цього вона веде спеціальну сторінку на вебсайті FAUK, яка слугує джерелом як загальної інформації про авторські права, так і пов'язаної з авторськими правами на рухомі зображення, надаючи посилання на організації, рекомендації щодо авторських прав та інформаційні ресурси, інструменти, публікації, приклади і звіти. Крім того, Робоча група висвітлює досвід у сфері авторського права та ліцензійної практики окремих архівів на навчальних сесіях і семінарах.

Таким чином, аудіовізуальні архіви у Великій Британії, що об'єднують національні й регіональні колекції, є важливою частиною світової аудіовізуальної спадщини; їх обсяги, роль і значення неминуче зростатимуть із розвитком аудіовізуальних технологій. Водночас безпрецедентний вплив цифровізації на сферу аудіовізуального архівування вказує на необхідність перетворень і збільшення викликів, які постають перед архівами. Це вимагає координаційної взаємодії і партнерства між аудіовізуальними архівами країни. Важлива роль у цьому відводиться неурядовій організації Film Archives UK (FAUK), що виступає інституційною платформою для координування дій, спрямованих на розвиток мережі британських аудіовізуальних архівів, і формування національної політики у сфері аудіовізуального архівування.

⁴⁰ Ця обмеженість випливає зі значно ширшої проблеми – аматорського кіно за часів радянського тоталітарного режиму.

REFERENCES

1. Frick, C. J. (2005). Restoration Nation: Motion Picture Archives and «American» Film Heritage. Retrieved from <https://repositories.lib.utexas.edu/handle/2152/1915> [in English].
2. Hidden Treasures: The UK Audiovisual Archive Strategic Framework. Retrieved from <https://www.filmarchives.org.uk/wp-content/uploads/2013/03/HiddenTreasures.pdf> [in English].
3. Hunter Ph. (2003). Hidden Treasures: the impact of moving image and sound archives in the 21st Century. Retrieved from <http://www.ariadne.ac.uk/issue/34/london/> [in English].
4. Lukow, G. (2000). Education, Training and Careers in Moving Image Preservation the association of moving image archivists. Retrieved from https://www.academia.edu/1077727/Education_Training_and_Careers_in_Moving_Image_Preservation_ [in English].
5. Memorandum submitted by the Film Archive Forum. Retrieved from <https://publications.parliament.uk/pa/cm200203/cmselect/cmcomeds/667/3062408.htm> [in English].
6. Moving History: Towards a Policy for the UK Moving Image Archives. Retrieved from <https://www.filmarchives.org.uk/information/publications/> [in English].
7. Nicholson, H. N. (2001). Regionally Specific, Globally Significant: Who's Responsible for the Regional Record? *The Moving Image*, 1(2), 152–163. [in English].
8. Strategy for UK Screen Heritage. Retrieved from <https://www.filmarchives.org.uk/wp-content/uploads/2013/10/Strategy-for-UK-Screen-Heritage-June-07.pdf> [in English].
9. The Articles of Association of Film Archives UK. Retrieved from <https://www.filmarchives.org.uk/wp-content/uploads/2013/10/FA-UK-Articles-of-Association.pdf> [in English].
10. Wargrave Local History Society. Latest News – November 2008. The Wessex Film and Sound Archive. Retrieved from <http://www.wargravehistory.org.uk/nov08.html> [in English].
11. Zimmermann, P. (2008). The Home Movie Movement: Excavations, Artifacts, Minings (pp. 1–28). In K. Ishizuka & P. Zimmermann (Ed.), *Mining the Home Movie*. Berkeley: University of California Press. [in English].

Tetiana Yemelyanova

Candidate of Historical Sciences,

First Deputy Chairman,

State Archival Service of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0204-1100>

**ARCHIVING OF AUDIOVISUAL HERITAGE IN THE GREAT
BRITAIN: HISTORICAL TRADITIONS AND MODERN PRACTICE
(End. The Beginning of the Article – in № 1(326) for 2021)**

Abstract. The aim of the article is to describe the changes in the development of audiovisual heritage archiving in the UK through the prism of forming a network

of regional audiovisual archives, outline the main directions and summarize the results of the NGO Film Archives UK (FAUK), its contribution to archiving and audio national level. **The research** methodology is based on the principles of historicism and objectivity, systemic and interdisciplinary approaches, application of a system of scientific methods: theoretical (analysis, synthesis, etc.), empirical (descriptive), comparative, retrospective, chronological and morphological analysis (audiovisual heritage in some centers of its storage). **The scientific novelty** of the study is to reveal the features of the British model of archiving audiovisual heritage at the regional level. The history of formation of a number of regional audiovisual archives in Great Britain is considered, their documentary collections are investigated. Archival initiatives aimed at providing and updating audiovisual collections are summarized. The results of the non-governmental organization Film Archives UK (FAUK) are represented, its contribution to the formation of national policy in the field of audiovisual archiving and the development of cooperation in this field at the national level. **Conclusions.** The UK's audiovisual archives, which bring together national and regional collections, are an important part of the world's audiovisual heritage; their scope, role and importance will inevitably increase with the development of digital and audiovisual technologies. The unprecedented impact of digitization on the field of audiovisual archiving points to the need for transformation and increasing challenges facing archives. This requires interaction and partnership between the country's audiovisual archives. An important role in this is played by the non-governmental organization Film Archives UK (FAUK), which is an institutional platform for coordinating actions aimed at developing the network of British audiovisual archives and shaping national policy in the field of audiovisual archiving.

Key words: Great Britain; archiving; audiovisual (screen) heritage; audiovisual collection; movie; Film Archives UK (FAUK).

DOI 10.47315/archives2021.329.025

УДК 930.25:[316.324.8:004

Олена Левчук

кандидатка історичних наук,
головна спеціалістка відділу забезпечення
збереженості та обліку документів,
Центральний державний
електронний архів України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8117-6398>

СОЦІАЛІЗАЦІЯ АРХІВІВ У КОНТЕКСТІ ОСНОВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Анотація. **Мета статті** – здійснити комплексний аналіз проблеми трансформації і функціонування архіву як особливого типу інституціональної спільноти в контексті сучасних тенденцій глобальних інформаційних впливів і викликів, породжених активізацією національної й міжнародної соціально-комунікаційної взаємодії. **Методологічну основу** розвідки складають загальнонаукові принципи історизму, цілісності, всебічності, детермінізму і наукової неупередженості. Для вирішення окресленої у дослідженні наукової проблеми використано конкретно-історичний, системний, структурно-функціональний і соціологічний аналіз, методи порівняння, узагальнення і типологізації. Означена тема перебуває на перетині архівознавства, історичної науки, психології і соціальних комунікацій, тому вивчення окремих її аспектів здійснюється на межі різних наукових дисциплін, базується на міждисциплінарному і системному підходах. **Наукова новизна дослідження** полягає в актуалізації проблеми, яка не ставала раніше предметом спеціального наукового вивчення; зумовлена сукупністю і характером порушених дослідницьких завдань. **Висновки.** Охарактеризовано сутність архіву як важливого елемента системи соціальних комунікацій суспільства цифрової доби, проаналізовано основні тенденції взаємодії сучасного архівіста і соціуму. Визначено особливості, шляхи і засоби адаптації архівної спільноти до нового інформаційного середовища, здійснено спробу виокремлення проблем і перспектив оволодіння її представниками новою соціальною роллю в умовах постійних змін в інформаційно-комунікаційній індустрії. Спираючись на реалії сьогодення, важливе місце відведено соціальним медіа як інструменту реалізації соціально-комунікаційних й іміджевих стратегій розвитку сучасного архіву, зосереджено увагу на актуальних практиках у цьому напрямі.

Ключові слова: архіви; архівна спільнота; соціалізація; цифрові технології; сучасний інформаційний простір; соціальна роль; суспільство знань.

Динаміка модернізації інформаційно-комунікаційних практик і ціннісних орієнтирів «суспільства відкритого доступу» помітно трансфор-

мувала завдання і роль архівів як його невід'ємної складової. Професія архівіста у цифрову добу стала багатоаспектною, вийшла далеко за межі свого традиційного тлумачення як охоронця і зберігача фондів та асоціюється у сучасному світі з фахівцем широкого профілю, здатним шукати ефективні шляхи вирішення різнопланових завдань, активним учасником соціальної і наукової комунікації, особою мобільною, публічною та відкритою для спілкування.

Нашарувавши у собі традиційні підходи і постмодерні концепції, глибиною і різновекторністю сьогодні характеризується термінологічне означення самого поняття «архів». Під останнім прийнято розуміти: установу, інформаційний центр, документальне зібрання, фізично означений простір для зберігання документів. Відносно новим є образ архіву у віртуальному вимірі (хмарні сховища, бази даних, електронні інформаційні ресурси тощо). Дослідниця В. Бездрабко справедливо акцентує увагу на ліквідації монополії на вживання терміна лише в контексті архівістики¹. Поширеною стала практика його застосування у символічних значеннях: «живий архів», «архів революції» тощо. Разом із тим, трактування окремими дослідниками архіву як першооснови «привело до появи онтологічних метафор «архіву пам'яті» та «архіву-машини часу»².

Керуючись інституційним підходом американського соціолога Р. Мертона³, підтриманого вітчизняними фахівцями О. Чубатенком та О. Кириленком у роботі «Наука як соціальний інститут та об'єкт політичного управління»⁴, архів можна розглядати як особливий тип інституційної спільноти із притаманними їй цілями, традиціями, сукупністю цінностей і норм (у т. ч. етичних та правових), системою специфічних соціальних ролей і механізмів професійної соціалізації, організацією процесів генерації, продукування, впровадження і використання результатів власних досягнень та водночас актуалізувати проблему соціалізації архіву в контексті основних тенденцій розвитку сучасної інформаційно-комунікаційної індустрії як таку, що є сьогодні недостатньо вивченою і теоретично обґрунтованою, хоч того й вимагає практика.

Разом із тим, варто відзначити, що упродовж останнього десятиліття питанням розвитку архівів у цифрову добу присвячувалося чимало наукових праць. Вагомий внесок у вивчення окремих аспектів порушеної у статті проблеми вносять сучасні українські дослідники: В. Без-

¹ *Бездрабко В. В.* Архів, архівіст, архівна культура: ідея, метафора, поява майбутнього образу // *Архіви України*. 2019. № 2(319). С. 42.

² *Палієнко М. Г.* Образ архіву в сучасному науковому дискурсі: множинність інтерпретацій // *Архіви України*. 2016. № 5–6(304–305). С. 148.

³ *Merton R.* *The Sociology of Science. Theoretical and Empirical Investigations* / Ed. By Norman W. Storer. Chicago and London: University of Chicago Press, 1973. Pp. XXXI + 605.

⁴ *Чубатенко О. М., Кириленко О. М.* Наука як соціальний інститут та об'єкт політичного управління // *Регіональні студії*. 2018. № 12. С. 30–35.

драбко⁵, М. Палієнко⁶, Ю. Ковтанюк та Я. Калакура⁷, М. Чиркова⁸, М. Васильченко⁹.

Значний науковий інтерес щодо розкриття основ процесу соціалізації та змісту соціальної ролі як моделі поведінки представляють публікації Г. Лещук¹⁰, С. Кравцова¹¹, О. Воскобойнікової-Гузєвої¹², В. Медведєвої¹³ та ін.¹⁴

⁵ *Бездрабко В. В.* Архів, архівіст, архівна культура... С. 42–66; *Її ж.* Електронний архів: чи готові ми до нових викликів? // Інформація, комунікація, суспільство 2018: матеріали 7-ї Міжнародної наукової конференції ICS-2018. Львів: Політехніка, 2018. С. 123–124; *Її ж.* Як розповідати дітям про архіви і документи // Архіви України. 2019. № 1. С. 72–86; *Її ж.* «Ковідні» трансформації архівної галузі // Інформація та соціум: матеріали V міжнародної наукової конференції (25 черв. 2020 р., м. Вінниця). 2020. С. 42–43.

⁶ *Палієнко М. Г.* Архівіст інформаційного суспільства: проблеми модернізації системи професійної освіти // Вісник Київського національного університету. Історія. 2016. Вип. 3. С. 57–62; *Її ж.* Образ архіву в сучасному науковому дискурсі... С. 136–152.

⁷ *Калакура Я. С., Ковтанюк Ю. С.* Архівний менеджмент в умовах електронного урядування // Архіви України. 2019. № 3(320). С. 18–57; *Калакура Я. С.* Персональний менеджмент архівіста: теоретичні засади і сучасна практика // Там само. 2020. Вип. 1 (322). С. 84–103; *Калакура Я. С.* Професійна етика архівіста та запобігання конфліктів: контекст менеджменту // Архіви України. 2012. № 4(280). С. 15–31; *Ковтанюк Ю. С.* «Як того вимагає час» // «Голос України». Київ, 2017. № 84(6589).

⁸ *Чиркова М. Ю.* Чи потрібен українським архівам ребрендинг? // Студії з архів. справи та документознавства. 2017. Т. 24/25. С. 78–86; *Її ж.* Освітня діяльність сучасних архівів // Архівістика: теорія, методика, практика : матеріали Другої міжнародної науково-практичної конференції (22–23 квіт. 2021 р., м. Кам'янець-Подільський). Кам'янець-Подільський, 2021. С. 205–208.

⁹ *Васильченко М. М.* Організаційно-функціональні трансформації архівів у сучасному соціально-комунікаційному середовищі: автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.02 / Васильченко Микола Миколайович; Харківська державна академія культури. Харків, 2014. 17 с.

¹⁰ *Лещук Г. В.* Соціалізація особистості як соціально-педагогічне явище // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2011. Вип. 20. С. 71–73.

¹¹ *Кравцов С. О.* Професійні групи як соціальна система: проблеми інтеграції // Український соціум. 2013. № 1(44). С. 141–156.

¹² *Воскобойнікова-Гузєва О. В.* Бібліотечний соціальний інститут в першій чверті XXI століття: історичні та соціокультурні чинники розвитку // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2020. № 1. С. 72–79.

¹³ *Медведєва В.* Особливості процесу соціалізації особистості в умовах інформаційного суспільства // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2016. Вип. 43. С. 584–595.

¹⁴ *Коваленко І. П.* Журналістика як соціальний інститут // Вісник Харківської державної академії культури. 2016. Вип. 49. С. 149–162; *Чубатенко О. М., Кириленко О. М.* Наука як соціальний інститут... С. 30–35; *Фролова Н. В.* Особливості використання соціальних мереж у діяльності органів публічної влади // Публічне адміністрування: теорія та практика, 2019. Вип. 1(21). С. 1–14.

У контексті розгляду запропонованої теми доречним видається зацентрувати увагу на такому: термін «соціалізація» прийшов у гуманітарні науки з політекономії і походить від латинського слова «socialis», що в буквальному перекладі означає «суспільний»¹⁵. Витоки теорії соціалізації сягають кінця XIX ст. і вперше у близькому до сучасного тлумаченні акумулюються у роботах французького соціального психолога Г. Тарда та американського соціолога Ф. Гідінгса. Під впливом розвитку науки про людину упродовж XX – початку XXI ст. феномен соціалізації завоював інтерес представників численних наукових шкіл і напрямів різних галузей гуманітаристики (філософії, соціології, психології, історії, антропології, педагогіки і т. д.) та ліг в основу розуміння низки явищ і процесів, що зумовлюють формування і дієздатність особистості як повноцінного суб'єкта суспільних відносин, визначають особливості її становлення і взаємодії з соціумом. У контексті цих ідей соціалізація розглядається як «набуття людьми соціального досвіду та ціннісних орієнтацій, потрібних для виконання соціальних ролей»¹⁶.

На теоретичному рівні пізнання окресленої проблеми можуть виникнути питання щодо коректності й достатності мотивів і аргументів для використання зазначеного вище терміну щодо означення процесів розвитку соціальної природи архіву. Відповідаючи на них, зробимо наголос на тому, що, попри багатовимірність сучасного образу архіву не лише в науковому дискурсі, а й повсякденних практиках, визначальним рушієм і водночас основою його розвитку і трансформацій у різних іпостасях є люди – фахівці, які мають пристосовуватися до динаміки змін соціального середовища та адаптуватися у новому комунікативному просторі, виконуючи низку важливих функцій і, як наслідок, неминуче впливати на сьогодення і майбутнє демократично-орієнтованого «суспільства знань» та водночас зазнавати його прямого впливу у відповідь.

Кожна епоха визначала власні особливості та доміанти діяльності архівів. Упродовж історичного поступу людської цивілізації останні пройшли шлях від адміністративних установ, покликаних задовольняти потреби держави та влади, до багатофункціональних соціальних інститутів, орієнтованих у своєму розвитку на людиноцентричну систему цінностей. Знаходячись під безперервним впливом суспільства та реалізуючи свій потенціал у середовищі, в якому функціонують, архіви виступають одночасно об'єктом і суб'єктом соціалізації.

¹⁵ Соціалізація. Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремінь. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 834.

¹⁶ *Лециук Г. В.* Соціалізація особистості як соціально-педагогічне явище... С. 71.

Інформаційні потреби сучасної людини і суспільства повсякчас ускладнюються¹⁷. Сьогодні архівісти постійно стикаються з новими завданнями і викликами, зумовленими розвитком цифрових технологій, появою нових інноваційних продуктів, нестримним зростанням обсягів даних та зміною світоглядних орієнтирів нового типу споживача. Як наслідок, – змінюються підходи, з’являються нові напрями у їхній діяльності. Неминучими для працівника архівної установи стали психологічна готовність до публічності (особливо для представників керівного складу як галузі в цілому, так і кожної окремої архівної установи зокрема), професійне зростання, розширення навколо себе інформаційно-комунікативного простору у різних його варіантах, прийняття й використання у роботі технічних новинок, розуміння етики роботи з інформацією, іміджевих і маркетингових стратегій розвитку, відкритість до співпраці тощо.

Поряд із традиційними функціями комплектування, науково-технічного опрацювання, забезпечення збереженості, обліку документів та доступу до них важливу роль у системі складових унаочнення соціальної місії архівів «суспільства знань» почали виконувати такі функції, як:

- 1) прогностична;
- 2) інформаційно-комунікативна;
- 3) освітньо-виховна;
- 4) культурно-просвітницька;
- 5) культурно-аксіологічна;
- 6) меморіальна (функція колективної пам’яті);
- 7) когнітивна;
- 8) інтегративна.

Нова роль сьогодні відводиться пізнавальній функції архіву як важливого елемента системи соціальних комунікацій суспільства цифрової доби. Ця функція тісно переплітається з інформаційною, культурно-просвітницькою та освітньо-виховною і унаочнюється, насамперед, у підготовці архівною спільнотою численних виставкових проєктів, науково-популярних публікацій у пресі, організації багатопланових просвітницьких масових заходів, під час яких можуть поєднуватися елементи навчання, бесіди, консультації, концерти, вистави, конкурси дитячої творчості та ін.¹⁸ (на зразок «Весни в Плютах» – вже традиційного щорічного мистецького свята на території архівно-музейного комплексу «Літератур-

¹⁷ Шестопалова О. В. Імідж сучасного бібліотекаря як базовий елемент бібліотечного маркетингу // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Бібліотеки вищих навчальних закладів: досвід та перспективи» (11–13 жовтня 2016 р., м. Київ). URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/for_lib/konf-2016-1/dopovidy.pdf#page=90 (дата звернення: 06.08.2021).

¹⁸ «Літературно-мистецькі Плюти» – відділ Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. URL: <https://csamm.archives.gov.ua/literaturno-mystetski-pliuty/> (дата звернення: 09.08.2021).

но-мистецькі Плюти», що є відділом Центрального державного архіву-музею літератури та мистецтва України (ЦДАМЛМ України).

Як позитивну практику можна кваліфікувати організацію у стінах архівів днів відкритих дверей, зустрічей з відомими діячами науки та культури, екскурсій, участь представників архівної спільноти у теле- та радіопроєктах. І хоч окреслені заходи на цьому етапі ще досить важко назвати усталеними для системи архівних установ України на всіх її рівнях, кількісні показники у цьому напрямі роботи свідчать про хорошу динаміку. Так, Головою Державної архівної служби України Анатолієм Хромовим під час публічного звіту про підсумки діяльності Укрдержархіву за 2020 р. було озвучено такі цифри: понад 30 інтерв'ю з актуальних тем керівного складу контролюючого органу та керівників архівних установ; вихід більше 140 радіосюжетів та майже 200 телесюжетів за участю архівістів¹⁹ упродовж року. Креативним за своєю природою і вартим актуалізації є досвід Державного архіву Хмельницької області щодо проведення екскурсій школярам молодшої вікової групи, який жваво обговорювався та отримав схвальні відгуки у соціальних медіа, зокрема серед користувачів Facebook²⁰.

Центральний державний електронний архів України (ЦДЕА України) також не стоїть осторонь таких процесів, стає ближчим до людей, вивчає їхні потреби і продовжує удосконалювати роботу у цьому напрямі. Так, у лютому 2020 р. на базі архіву за підтримки Державної архівної служби України та Спільноти архівістів України відбулася відкрита зустріч архівної спільноти, працівників і студентів вищих навчальних закладів м. Києва та представників засобів масової інформації з Валерієм Петушаком – українським мандрівником, науковцем, письменником, фонд особового походження якого зберігається у ЦДЕА України²¹. Захід отримав високу оцінку учасників та преси²².

¹⁹ Підсумки діяльності Укрдержархіву за 2020 рік. Публічний звіт голови Державної архівної служби України // YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ajOJo0sSyJo> (дата звернення: 20.08.2021).

²⁰ Хромов А. «Архів – не місце для екскурсій» казали вони колись...» // Facebook. URL: <https://www.facebook.com/groups/dostup.do.arhiviv/permalink/1671484883043506/> (дата звернення: 10.08.2021); Анатолій Хромов: «Архів – не місце для екскурсій», – казали вони колись...» // Facebook. URL: https://www.facebook.com/minjust.official/?hc_ref=ARS0kEoYYYY93fZOlsrFyGf_KK25Cstle2CLOLV6vkjP-Em-pud39QWurxrEWj3So3vU&fref=nf&__tn__=kCH-R (дата звернення: 10.08.2021); *Te same*. URL: <https://ne-np.facebook.com/archives.ua/posts/1478140762543985/> (дата звернення: 10.08.2021).

²¹ Відкрита зустріч з фондоутворювачем ЦДЕА України Валерієм Петушаком. 26.02.2020 // Центральний державний електронний архів України. URL: <https://tsdea.archives.gov.ua/ua/news/> (дата звернення: 11.08.2021).

²² Чорна С. Мандрувати навколо світу з легендарним капітаном можна онлайн // «Голос України». 2020. 5 берез. № 43(7300); Букет Є. Зустріч з легендарним капітаном // «Культура і життя». 2020. № 5. 13 берез. С. 4.

Підтримуючи прагнення щодо створення нового образу та позитивного іміджу працівників галузі, 9 червня 2020 р., у Міжнародний день архівів, директор ЦДЕА України Юрій Ковтанюк взяв участь у прямому ефірі програми «Імператив» на UA: Радіо Культура, де окреслив своє бачення ролі і місця архівів в інформаційному онлайн-просторі в умовах протидії сучасним загрозам поширення дезінформації та гібридній війні, окреслив методи боротьби з кібератаками, розповів про баланс між вільним доступом до інформації і захистом даних²³.

Переслідуючи одну із пріоритетних цілей – забезпечення інформаційних потреб суспільства, рівного доступу до інформації, знань і послуг, визначену Стратегією розвитку архівної справи на період до 2025 року²⁴, цьогоріч у травні власними силами працівників архіву впроваджено звуковий супровід інформаційних матеріалів, розміщених на офіційному вебсайті ЦДЕА України (вперше у практиці архівних установ України); проводиться активна робота в рамках реалізації ініційованих Укрдержархівом масштабних інформаційно-пошукових Інтернет-проектів «Український мартиролог ХХ ст.» та «Шукаємо в архівах»; взято активну участь у створенні й наповненні інформаційного онлайн-ресурсу «Архіви Криму», розміщеного на офіційному вебпорталі Укрдержархіву²⁵. ЦДЕА України також був активним учасником робочої групи з реалізації онлайн-проєкту «Унікальні документи Національного архівного фонду» (2020 р., перегляд доступний за посиланням <https://archives.gov.ua/?uniq=1&s=>). Окрім збереження документальної спадщини, створення й систематичне наповнення цих вебресурсів дозволить забезпечити комфорт користувача, автоматизувавши пошук архівної інформації та надавши останньому можливість працювати віддалено.

У контексті окресленого вище, не можна пройти осторонь того факту, що мережа Інтернет стала для архівів вікном у зовнішній світ, дозволила забезпечити безперервний транскордонний зв'язок хранителів ретроспективної архівної інформації та її споживачів. Плоди взаємодії людини і техніки у напрямі соціалізації архівних послуг вже сьогодні є дійсно вражаючими: створення відкритих баз і банків даних, віртуальні екскурсії й онлайн-репрезентація цифрових архівних зібрань стали не-

²³ Участь директора ЦДЕА України у прямому ефірі програми «Імператив» на UA: Радіо Культура. 09.06.2020 // Центральний державний електронний архів України. URL: <https://tsdea.archives.gov.ua/ua/news/> (дата звернення: 11.08.2021).

²⁴ Стратегія розвитку архівної справи на період до 2025 року // Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/strategy_16.09.2020.pdf (дата звернення: 14.08.2021).

²⁵ Державна архівна служба України. Офіційний вебпортал органу виконавчої влади. URL: <https://archives.gov.ua/ua/> (дата звернення: 12.08.2021).

від'ємною частиною світової архівної практики. Левова частка запитів на архівну інформацію задовольняється нині шляхом електронної взаємодії. Україна сьогодні не є винятком. За результатами дослідження, проведеного у 2020 р. Інститутом розвитку свободи інформації (IDFI, Грузія) у партнерстві із зарубіжними науковцями в рамках проєкту «Оцінка відкритості державних архівів у пострадянських республіках та країнах Східного блоку під час пандемії коронавірусу», українські архіви було визнано найбільш адаптивними й відкритими для користувачів у період пандемії²⁶. Це стало можливим завдяки ініціативності, людиноорієнтованим підходам та активній професійній і громадянській позиції нинішніх керівників галузі, колективів кожної окремо взятої архівної установи, попри необхідність колосальних фінансових інвестицій, інституційного та технологічного оновлення, численні стереотипи про професію архівіста як пасивну і відчужену від прогресу, які роками формувалися і досі мають місце в українському суспільстві, хоч поступово ця тенденція іде на спад.

Новим досвідом для українського архівіста у 2021 р. стала реалізація ініціативи Голови Державної архівної служби України А. Хромова щодо створення віртуальних 3D-екскурсій архівними приміщеннями. На виконання цього доручення працівниками ЦДЕА України розроблено проєкт Методичних рекомендацій зі створення 3D-екскурсій в архівних установах та, спільно із фахівцями ЦДАМЛМ України, презентовано перший проєкт 3D-огляду меморіального кабінету Олександра Довженка²⁷, а згодом – кабінетів українських письменників Івана Микитенка²⁸ та Юрія Яновського²⁹. У серпні 2021 р. до ініціативи 3D-екскурсій долучилися співробітники Центрального державного науково-технічного

²⁶ Анатолій Хромов: українські архіви визнано найбільш адаптивними та відкритими для користувачів у період пандемії // Міністерство юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/anatoliy-hromov-ukrainski-arhivi-viznano-naybilsh-adaptivnimi-ta-vidkritimi-dlya-koristuvachiv-u-period-pandemii> (дата звернення: 10.08.2021).

²⁷ Перший 3D-огляд меморіального кабінету Олександра Довженка // Центральний державний електронний архів України. URL: <https://tsdea.archives.gov.ua/tmp/pano2vr/csam/> (дата звернення: 10.08.2021); Голова Державної архівної служби України Анатолій Хромов ініціював 3D-екскурсії державними архівами // Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади в Україні. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/golova-derzhzharchivu-anatolij-hromov-incipiyuvav-3d-ekskursiyi-derzhavnimi-arhivami> (дата звернення: 10.08.2021).

²⁸ Архів-музей запрошує у новий віртуальний 3D-тур // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. URL: <https://csamm.archives.gov.ua/2021/08/30/arkhiv-muzei-zaproshuie-u-novyi-virtualnyi-3d-tur/> (дата звернення: 01.09.2021).

²⁹ Меморіальний кабінет Ю. І. Яновського (ЦДАМЛМ України) // Центральний державний електронний архів України. URL: https://tsdea.archives.gov.ua/tmp/pano2vr/csam/#room_2 (дата звернення: 03.09.2021).

архіву України, оприлюднивши на офіційному вебсайті архіву такі огляди своїми читальним залом та архівосховищем³⁰. За офіційним Інтернет-джерелом, незабаром планується оприлюднення для широкого кола охочих нових віртуальних екскурсій всіма центральними державними архівними установами України³¹.

Жвава реакція користувачів соціальних мереж, інтерес до цієї ініціативи засобів масової інформації, серед яких – популярне видання «Історична правда»³², а також оприлюднення новини про подію офіційними Інтернет-джерелами (на вебресурсі Міністерства юстиції України, Урядовому порталі) зайвий раз доводять, що нові ініціативи архівної спільноти є на часі, а діяльність щодо їх реалізації скерована у правильне русло.

На тлі загальної світової тенденції актуалізації у всіх сферах суспільної діяльності питання інвалідності, поетапно, у межах наявного фінансування, вирішуються проблеми у напрямі забезпечення належних умов для безперешкодного доступу до архівної інформації людей з обмеженими фізичними можливостями. На офіційних вебсайтах Укрдержархіву й низки архівних установ додано функцію «Людам із порушенням зору» («Для слабозорих»); активізовано роботу щодо забезпечення доступності до споруд центральних архівів маломобільних груп населення. Так, у жовтні 2020 р. обладнано кнопкою виклику і пандусом вхід до будівлі Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного та Центрального державного архіву зарубіжної україніки³³. Серед найближчих планів Укрдержархіву –

³⁰ 3D-огляд читального залу архіву // Центральний державний науково-технічний архів України. URL: <https://cdnta.archives.gov.ua/pano/> (дата звернення: 12.08.2021); Архіви долучаються до ініціативи 3D-екскурсій // Facebook. URL: <https://ur-pk.facebook.com/archives.ua/posts/1502599953431399> (дата звернення: 12.08.2021); Центральний державний науково-технічний архів України продовжує віртуальну 3D-екскурсію архівом. 19 серпня 2021 року // Державна архівна служба України. URL: https://archives.gov.ua/ua/category/news_ua/ (дата звернення: 19.08.2021).

³¹ Голова Державної архівної служби України Анатолій Хромов ініціював 3D-екскурсії державними архівами // Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади в Україні. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/golova-derzhzharihiv-anatolij-hromov-iniciyuvav-3d-ekskursiyi-derzhavnimi-arhivami> (дата звернення: 10.08.2021).

³² Оприлюднено 3D-екскурсію меморіальної кімнати Олександра Довженка. Українські архіви опановують нові форми роботи // Українська правда. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2021/05/27/159575/> (дата звернення: 18.08.2021).

³³ Забезпечено доступність до споруд центральних архівів для маломобільних груп населення // INVAK.INFO. URL: <https://invak.info/bezbarernost/zabezpecheno-dostupnist-do-sporud-centralnikh-arkhiviv-dlya-malomobilnikh-grup-naselennya.html> (дата звернення: 11.08.2021).

обладнання автоматичною підйомною платформою головного корпусу комплексу споруд центральних державних архівних установ України, в якому знаходяться ще 5 архівних установ³⁴.

Виконуючи спільну справу, окремі проблеми у цьому напрямі архівні установи намагаються вирішити власними силами. Із досвіду ЦДЕА України: на початку 2021 р. автоматизоване робоче місце користувача було обладнано клавіатурою Брайля для слабоворих; із метою нормативної, психологічної й етичної підготовки працівників архіву до роботи із забезпечення зручності і комфортності перебування осіб, що потребують допомоги, та доступу до його приміщень, у 2018 р. у рамках науково-методичного плану архіву підготовлено й упроваджено у діяльність «Порядок доступу до приміщень Центрального державного електронного архіву України осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення»³⁵; наказом директора визначено працівників архіву для здійснення супроводу осіб, які потребують допомоги³⁶.

Традиційним видом діяльності для працівників державних архівних установ України стала участь у науково-практичних конференціях, вебінарах, круглих столах (у т. ч. власно організованих), міжвідомчих робочих групах, де, кооперуючи зусилля і переймаючи міжнародний досвід, архівна спільнота порушує гострі проблеми матеріально-технічного і нормативно-правового забезпечення, інституційного оновлення, відкритості, доступності архівних послуг, іміджу професії, реформування профільної освіти тощо, перед вирішенням яких нині опинилася галузь. Українські архівісти нині беруть активну участь в обговоренні й реалізації державної політики щодо свободи інформації, захисту персональних даних, інтелектуальної власності, авторських та суміжних прав, упровадження електронного документообігу.

У рамках реалізації Стратегії розвитку архівної справи на період до 2025 року продовжується робота щодо впровадження єдиного електронного читацького квитка, результатом якої повинні стати спрощення відвідування користувачами читальних залів архівів³⁷, зниження рівня

³⁴ Забезпечено доступність до споруд центральних архівів для маломобільних груп населення // INVAK.INFO. URL: <https://invak.info/bezbarernost/zabezpecheno-dostupnist-do-sporud-centralnikh-arkhiviv-dlya-malomobilnikh-grup-naselennya.html> (дата звернення: 11.08.2021).

³⁵ *Очеретяна І. І.* Порядок доступу до приміщень Центрального державного електронного архіву України осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення / Держ. архівна служба України; Центральный державный электронный архив Украины. Київ, 2018. 5 с.

³⁶ ЦДЕА України (Центральний державний електронний архів України). Ф. 11. Оп. 1. Спр. 181. Арк. 202–203.

³⁷ Відбулися консультації щодо єдиного електронного читацького квитка. 9 липня 2021 року // Державна архівна служба України. URL: https://archives.gov.ua/ua/category/news_ua/ (дата звернення: 13.08.2021).

бюрократизму та економія найдорожчого активу сучасної людини – її часу.

Важливим кроком на шляху до забезпечення збереженості й подальшого онлайн-доступу до архівних документів генеалогічного характеру – одних із найбільш запитуваних українським соціумом, стало поновлення керівництвом галузі влітку 2020 р. співробітництва з американською корпорацією Family Search International – світовим лідером оцифрування документів окресленої вище тематики³⁸.

Поряд із появою нових завдань і шляхів їх вирішення, взаємозалежність технологічного прогресу й обсягів джерел/каналів інформації зумовили необхідність модернізації підходів до реалізації традиційних функцій архівіста та формування його додаткових професійних компетенцій. Глобальне збільшення документаційних потоків як продукту державного управління, суспільних відносин та приватного життя, їх мінливість (особливо у віртуальному просторі), а також необхідність виокремлення й збереження у цих умовах соціально значущої інформації, що забезпечить суспільству повноцінну дієздатність у майбутньому, можуть стати логічним поясненням залучення сучасного архівіста до формування архівних збірань на різних етапах життєвого циклу документів, які до них входять (що особливо актуально нині для сторінок соціальних мереж і вебсайтів). Психологічно складним і водночас надважливим завданням архівіста-практика суспільства цифрової доби є ініціативний відбір (у т. ч. самостійний вихід на правовласника) і експертиза цінності Інтернет-джерел із метою їх подальшого зберігання, оскільки в Україні ці процеси на сьогодні є не до кінця врегульованими на державному рівні, вимагають від фахівця одночасно тримати курс на ціннісні орієнтири суспільства, в якому живе, та прогнозувати його потреби у майбутньому, відмовившись при цьому від суб'єктивної оцінки значущості інформації, з якою доводиться працювати.

Враховуючи окреслене вище, не потребує додаткової аргументації той факт, що архівіст XXI ст., окрім своїх традиційних професійних завдань, що формувалися століттями, повинен бути готовий виконувати роль аналітика, менеджера, екскурсовода, маркетолога, педагога, консультанта, психолога й агітатора (особливо в умовах інформаційної війни, коли «архівні документи грають роль останнього аргументу під час руйнування історичних міфів, які часто плодить країна-агресор»³⁹).

³⁸ Оцифрування українських архівів: поновлення співробітництва з американськими партнерами // Міністерство юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/otsifruvannya-ukrainskih-arhiviv-ponovlennya-spivrobotnitstva-z-amerikanskimi-partnerami> (дата звернення: 14.08.2021).

³⁹ Хромов А. «П'ять І», або як вже сьогодні поліпшити життя архівів // Історична правда. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2018/08/20/152806/> (дата звернення: 16.08.2021).

Тому вміння адаптуватися під нововведення, ініціативність, високий рівень тайм-менеджменту⁴⁰, багатозадачність, безперервність саморозвитку, впевненість у соціальній значущості своєї праці, стресостійкість і здатність переконувати перетворилися із переваги в гостру необхідність і невід'ємну складову у системі професійних компетенцій сучасного представника архівної галузі (незалежно від того, яку посаду він обіймає).

У нових умовах розвитку суспільних відносин соціалізація архівіста перебуває у постійній динаміці і здійснюється у 3-х сферах:

- 1) професійній діяльності;
- 2) самосвідомості;
- 3) соціальній комунікації у тріаді «архівіст – суспільство – влада» (на всіх її рівнях).

Зазначене вище є процесом безперервним, взаємозалежним і має на своєму шляху низку протиріч і перешкод, а саме:

1) зростаючі очікування соціуму і суспільний запит на розвиток галузі нашаровуються на закладені роками стереотипи про останню як консервативну систему; попри всі ініціативи і прагнення; на їх розвінчування необхідний тривалий час;

2) брак фінансування галузі, у т. ч. за рахунок спеціальних урядових програм, що напряду скорочує матеріально-технічні можливості архівних установ, впливає на впровадження ними зручних для дослідників сервісів, обмежує можливості модернізації приміщень читальних залів, підвищення за державні кошти рівня кваліфікації фахівців в інноваційних напрямках діяльності;

3) неконкурентний на українському ринку праці рівень заробітної плати фахівців, що впливає на рівень їх мотивації (проблема особливо гостро торкається молодих спеціалістів і працівників із технічною спеціальністю, яких сьогодні, на вимогу часу, архів беззаперечно потребує);

4) на тлі загальних тенденцій змін практична архівістика розвивається помітно швидше за її нормативно-правовий базис та теоретико-методологічне підґрунтя, а тому «хранителям колективної пам'яті» не завжди вдається чітко слідувати ustalеним уніфікованим правилам, нерідко через банальну причину їх відсутності/застарілості; іноді ці правила доводиться встановлювати/ініціювати/аргументувати;

5) збільшення функціонального навантаження архівів не призвело до пропорційного зростання робочих місць в установах галузі, зумовивши натомість зміни у навантаженні фактично працюючих працівників.

Необхідністю у сучасних умовах розвитку є проведення тренінгів і курсів для працівників архівних установ із питань залучення й утримання цільової аудиторії у віртуальному інформаційно-комунікаційно-

⁴⁰ Калакура Я. С. Персональний менеджмент архівіста... С. 85.

му середовищі, просування там власних акаунтів та груп за інтересами. Актуальними залишаються питання вивчення особливостей блогінга, кіберзахисту, роботи з масмедіа, системами електронного документообігу, левову частку з яких архівна спільнота намагається сьогодні вирішувати власними зусиллями шляхом проведення провідними фахівцями-практиками навчальних семінарів, вебінарів та консультацій⁴¹, у т. ч. у режимі онлайн. Програмні засоби та сервіси відеотелефонного зв'язку на зразок «Microsoft Teams», «Zoom», «Google Meet» стали важливими інструментами дієздатності архівів, особливо в умовах пандемії коронавірусу COVID-19, відкрили переваги дистанційного спілкування та помітно посилили внутрішні комунікаційні зв'язки архівної спільноти як професійної групи, дозволивши подолати бар'єр відстані й оперативно організувати діалог, у т. ч. із зарубіжними колегами/партнерами.

Вже традиційно представники архівної галузі в рамках підвищення кваліфікації не втрачають можливостей безкоштовного дистанційного навчання/саморозвитку без відриву від виробництва, доступного завдяки спеціалізованим вебджерелам на зразок запущеного у 2014 р. українського громадського проєкту масових відкритих онлайн-курсів «Prometheus», національної онлайн-платформи з цифрової грамотності «Дія. Цифрова освіта» Міністерства цифрової трансформації України та ін.

Помітно зростає тенденція реєстрації архівних установ України на різних соціальних вебплатформах. На сучасному етапі розвитку соціальної взаємодії в українському сегменті Facebook, Twitter та Instagram професійна група представлена особистими профілями працівників галузі, офіційними сторінками Укрдержархіву, архівних установ та Спілки архівістів України, тематично-орієнтованими спільнотами, однією з найпопулярніших серед яких є відкрита група «Доступ до архівів», створена у соціальній мережі Facebook у 2013 р. «з метою підвищення обізнаності про архівну сферу, архівне законодавство та обміну інформацією щодо знаходження архівної інформації в архівах України та за кордоном»⁴². Учасниками цієї групи станом на 15.03.2021 р. було 18 тис. 959 осіб,

⁴¹ Відбулася комунікаційна відеоконференція для архівних установ. 13 липня 2021 року // Державна архівна служба України. URL: https://archives.gov.ua/ua/category/news_ua/ (дата звернення: 17.08.2021); Навчальний семінар з інформаційної безпеки в ЦДЕА України. 02.11.2020 // Центральний державний електронний архів України. URL: <https://tsdea.archives.gov.ua/ua/news/> (дата звернення: 17.08.2021); Навчальний семінар з питань впровадження СЕД АСКОД. 18.02.2021 // Центральний державний електронний архів України. URL: <https://tsdea.archives.gov.ua/ua/news/> (дата звернення: 18.08.2021); Комунікаційна відеоконференція для архівних установ області. 28.07.2021 // Державний архів Хмельницької області. URL: https://dahmo.gov.ua/News_all.php (дата звернення: 21.08.2021).

⁴² Доступ до архівів // Facebook. URL: <https://www.facebook.com/groups/dostup.do.arhiviv/> (дата звернення: 20.08.2021).

серед них: архівісти, історики, дослідники, науковці, медіа-експерти, громадські активісти, юристи, журналісти та ін. зацікавлені особи⁴³. Упродовж 5-ти місяців кількість учасників зросла до 19 тис. 875 осіб (показник зазначений станом на 20.08.2021 р.)⁴⁴, що свідчить про популярність цієї спільноти. Публікації у стрічці новин інтенсивно поповнюються, супроводжуються жвавим обговоренням та ретрансляцією оприлюдненої інформації на особисті профілі учасників групи.

Варто відзначити, що в умовах зростання уваги пересічних громадян до онлайну і неформальних каналів комунікації, соціальні мережі можна віднести до категорії найбільш бюджетних та дієвих інструментів реалізації інформаційно-комунікаційних й іміджевих стратегій сучасного архіву, що дозволяють забезпечити встановлення багаторівневих комунікативних зв'язків, оперативно реагувати на суспільні запити й поширювати інформацію про свою діяльність (поточні події, досягнення, цілі та перспективи розвитку) без залучення додаткового фінансування, ініціювати й забезпечувати масштабні публічні обговорення проблемних питань, отримувати актуальну статистику у режимі 24/7 тощо.

Аналітичний огляд соціальних медіа дає право стверджувати про помітний сплеск активності українських архівістів у Facebook. Нині у цій соціальній мережі представлені усі центральні державні архіви та архіви областей України, швидкими темпами зростає популярність офіційної сторінки Державної архівної служби України, на яку станом на 26.08.2021 р. підписано 4 тис. 984 особи, що у порівнянні з показником піврічної давності дозволяє говорити про збільшення кількості фоловерів за цей час майже на тисячу.

На регулярне відстеження Facebook-сторінок центральних державних архівів України станом на 20.08.2021 р. усього підписалися 16 тис. 382 особи. Для порівняння, 13.03.2021 р. число читачів складало 14 тис. 588 осіб⁴⁵, а у 2019 р. цей показник був удвічі меншим і, за підрахунками В. Бездрабко, становив 7 тис. 449 підписників⁴⁶. Представлені цифри говорять самі за себе і не потребують додаткових коментарів. Помітно нижчою продовжує залишатися активність українських архівістів у Twitter, Instagram та інших популярних серед інтернет-користувачів соціальних мережах.

⁴³ Левчук О. В. Соціальні мережі як інструмент реалізації інформаційно-комунікаційних та іміджевих стратегій сучасного архіву: виклики та перспективи // *Архівістика: теорія, методика, практика: матеріали Другої міжнародної науково-практичної конференції (22–23 квіт. 2021 р., м. Кам'янець-Подільський)*. Кам'янець-Подільський, 2021. С. 121.

⁴⁴ Доступ до архівів // Facebook. URL: <https://www.facebook.com/groups/dostup.do.arhiviv/> (дата звернення: 20.08.2021).

⁴⁵ Левчук О. В. Соціальні мережі як інструмент реалізації інформаційно-комунікаційних та іміджевих стратегій сучасного архіву... С. 122.

⁴⁶ Бездрабко В. В. Архів, архівіст, архівна культура... С. 55.

Усвідомлюючи необхідність й усі перспективи розвитку цього напрямку діяльності, питання розширення присутності архівів в автоматизованому соціальному середовищі знаходиться сьогодні на особливому контролі Державної архівної служби України, порушується на оперативних нарадах Голови Укрдержархіву з керівниками архівних установ, міжархівних робочих зустрічах, реалізується як виконанням протокольних й іншого роду доручень, так і втіленням у життя власних ініціатив кожної окремо взятої профільної установи. Разом із тим, слід наголосити, що практика використання у своїй діяльності соціальних мереж як інструменту є для українських архівістів відносно новою, а тому потребує подальшого удосконалення, вимагає поглиблення навичок і вироблення чітких стратегій щодо подальшого унормування цієї (на сьогоднішній день уже невід'ємної) частини робочого процесу⁴⁷. Враховуючи тривалість часу, необхідну для ефективного моніторингу й ретрансляції новин колег, підготовки якісних і цікавих матеріалів для систематичного поповнення власних акаунтів, надання відповідей на отримані запити/коментарі, практичною необхідністю видається нині внесення зазначеного вище виду діяльності до уніфікованих форм планово-звітної документації⁴⁸, що дозволить у перспективі активізувати і покращити роботу архівів у цьому напрямі та піднімати питання щодо введення додаткової штатної одиниці – посадової особи, яка б «писала інформацію, узгоджувала її з керівництвом та публікувала, відповідала на коментарі громадян, особисті повідомлення, що надходять до публічної сторінки, та проводила постійний моніторинг зворотного зв'язку»⁴⁹, оскільки такої можливості організації робочого процесу немає, а ведення офіційних сторінок архівних установ у соціальних мережах, як правило, нашаровується на інші посадові обов'язки працівників. Ця проблема ще чекає свого вирішення.

На якісно новий рівень вийшла сьогодні співпраця архівів з історико-культурними установами (музеями, бібліотеками, заповідниками), грантовими фондами, органами місцевого самоврядування та іншими інституціями громадянського суспільства. Ця взаємодія здійснюється, головним чином, у питаннях залучення додаткового фінансування та спільної реалізації суспільно значущих проєктів (як всеукраїнських, так і в рамках окремого регіону), знаковими серед яких лише упродовж 2020–2021 рр. стали: «Крим – це Україна» (спільно з музейною спільнотою, Херсонською обласною державною адміністрацією та громадськими ор-

⁴⁷ Левчук О. В. Соціальні мережі як інструмент реалізації інформаційно-комунікаційних та іміджевих стратегій сучасного архіву... С. 122.

⁴⁸ Наказ Державної архівної служби України від 23.10.2020 № 133 «Про затвердження форм планової і звітної документації та порядок їх складення» // Інформаційний збірник Державного архіву Луганської області. Северодонецьк, 2020. Вип. 2(53). С. 11.

⁴⁹ Фролова Н. Особливості використання соціальних мереж... С. 8.

ганізаціями), «Бортництво Полісся: архаїчна традиція у сучасному вимірі» (долучення до створення Вишгородським історико-культурним заповідником віртуального музею бортництва), «Імена самостійної України» (у партнерстві з благодійним фондом «Героїка»)⁵⁰, «Шталаг № 325. Табір краплі води та повільної смерті» (у рамках співпраці з Національним музеєм історії України у Другій світовій війні та Меморіальним музеєм тоталітарних режимів «Територія терору»)⁵¹, «Go інформатизувати» (комплексна система інформатизації ЦДАМЛІМ України за підтримки Українського культурного фонду)⁵². Цей перелік несе відбиток суб'єктивної авторської оцінки і не є вичерпним.

Про подолання психологічного бар'єру соціальної відчуженості та активну громадянську позицію сучасного українського архівіста красномовно свідчать факти підтримки ним численних громадських ініціатив: флешмобів, культурно-просвітницьких і природоохоронних акцій, благоустрою місць громадського користування тощо⁵³.

Безумовно, що подані нами у якості прикладу заходи поки що важко кваліфікувати як елементи усталеної архівної практики. Це – лише початок складного шляху трансформації моделі поведінки архівів у сучасному соціокультурному просторі. Разом із тим, результати проведеного аналізу дозволяють говорити про позитивну динаміку цих змін і стверджувати, що архівна спільнота рухається у правильному напрямі й не повинна зупинятися на досягнутому. Беззаперечними у контексті наведених вище аргументів видаються бажання й готовність сучасного представника галузі відповідати вимогам демократично орієнтованого суспільства цифрової доби, приймати і продуктивно виконувати

⁵⁰ Підсумки діяльності Укрдержархіву за 2020 рік. Публічний звіт голови Державної архівної служби України // YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ajOJo0sSyJo> (дата звернення: 20.08.2021).

⁵¹ Державний архів Львівської області долучився до роботи виставки про Шталаг № 325 // Державний архів Львівської області. URL: <https://loda.gov.ua/news?id=54009> (дата звернення: 19.08.2021).

⁵² Go інформатизувати! // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. URL: <https://csamm.archives.gov.ua/2021/07/21/go-informatyzuvaty/> (дата звернення: 25.08.2021).

⁵³ Державний архів Черкаської області долучився до Всеукраїнської акції «Мільйон дерев за добу» // Державний архів Черкаської області. URL: <https://www.ck.archives.gov.ua/?type=novyna&id=336> (дата звернення: 26.08.2021); Відзначення Дня охорони праці в Україні. 10.05.2021 // Центральний державний електронний архів України. URL: <https://tsdea.archives.gov.ua/ua/news/> (дата звернення: 26.08.2021); Символ роду і народу: українська вишиванка // Центральний державний архів зарубіжної україніки. URL: <https://tsdazu.archives.gov.ua/archives/6101> (дата звернення: 26.08.2021); Вшанування пам'яті загиблих захисників України. 29.08.2020 // Центральний державний електронний архів України. URL: <https://tsdea.archives.gov.ua/ua/news/> (дата звернення: 26.08.2021).

нові для нього ролі, переосмислювати сформовану десятиліттями систему професійних цінностей, адаптуватися в умовах постійних змін соціального середовища, залишаючись при цьому повноцінним і активним учасником суспільних відносин. Представлена Укрдержархівом у 2020 р. до публічного обговорення Стратегія розвитку архівної справи на період до 2025 року чітко доводить розуміння нині українським архівістом своєї місії, необхідності й шляхів модернізації галузі, основних проблем, викликів і ризиків на цьому шляху.

Усвідомлюючи численні загрози і перспективи породженої цифровою ерою залежності людини від новітніх досягнень ІТ-технологій, виходячи зі своїх фінансових можливостей і кадрового забезпечення, архіви намагаються максимально використовувати ці технології у якості союзника, інструменту, який зараз і у довгостроковій перспективі повинен допомагати достойно відповідати на постійно зростаючі запити нового типу користувача, бути ближчим і зрозумілішим для представників різних соціальних прошарків і вікових груп, забезпечувати постійну присутність в інформаційному просторі та підтримку власного іміджу.

Підсумовуючи викладене, слід ще раз зосередити увагу на тому, що багато окреслених вище практик є для працівників українських архівних установ і сьогодні відносно новими, а їх впровадження наштовхується на проблеми фінансування, кадрового голоду, модернізації профільної освіти, суспільні стереотипи про галузь і застарілу нормативно-правову базу та може бути вирішене лише у тісній взаємодії із соціумом й інститутами влади. Саме громадянське суспільство із його потягом до знань, демократії і верховенства права має стати і продовжувати залишатися незмінним гарантом належної уваги держави до архіву як важливого соціального інституту, роль якого помітно зросла.

Дослідження не претендує на роль вичерпного, а лише порушує багатоаспектну проблему соціалізації архівів через призму їх трансформації та діяльності в умовах постійних змін в інформаційно-комунікаційній індустрії. Актуальними для подальшого студіювання залишаються питання щодо ефективних шляхів і засобів залучення громадянського суспільства до цього процесу, пошуку найоптимальніших механізмів взаємодії представників професійної спільноти з соціумом і державою на шляху вирішення гострих проблем нормативно-правового й матеріально-технічного забезпечення галузі, створення інших необхідних умов для гармонійного поєднання традиції і новаторства у повсякденні українського архівіста.

REFERENCES

1. Anatolii Khromov: «Arkhir – ne mistse dlia ekskursii», – kazaly vony kolys...» [Anatolii Khromov, «"Archive is not a place for excursions", they once said...»]. Retrieved from <https://www.facebook.com/minjust>.

official/?hc_ref=ARS0kEoYYY93fZOlsrFyGf_KK25Cstle2CLOLV6vkjP-Em-pud39QWurxrEWj3So3vU&fref=nf&__tn__=kCH-R [in Ukrainian].

2. Anatolii Khromov: «Arkhiv – ne mistse dlia ekskursij», – kazaly vony kolys...» [Anatolii Khromov: «Archive – not a place for excursions» – they once said...]. Retrieved from <https://ne-np.facebook.com/archives.ua/posts/1478140762543985/> [in Ukrainian].

3. Anatolii Khromov: ukrainski arkhivy vyznano naibilsh adaptivnymy ta vidkrytymy dlia korystuvachiv u period pandemii [Anatolii Khromov: Ukrainian archives are recognized as the most adaptive and open for users during the pandemic]. Retrieved from <https://minjust.gov.ua/news/ministry/anatoliiy-hromov-ukrainski-arhivi-vyznano-naybilsh-adaptivnimi-ta-vidkritimi-dlya-korystuvachiv-u-period-pandemii> [in Ukrainian].

4. Arkhiv-muzei zaprosuie u novyi virtualnyi 3D-tur [The archives-museum invites you to the new virtual 3D tour]. Retrieved from <https://csamm.archives.gov.ua/2021/08/30/arkhiv-muzei-zaprosuie-u-novyi-virtualnyi-3d-tur/> [in Ukrainian].

5. Arkhivy doluchaiutsia do initsiatyvy 3D-ekskursii [Archives join the 3D tour initiative]. Retrieved from <https://ur-pk.facebook.com/archives.ua/posts/1502599953431399> [in Ukrainian].

6. Bezdrabko, V. V. (2019). Arkhiv, arkhivist, arkhivna kultura: ideia, metafora, postannia maibutnoho obrazu [Archives, archivist, archival culture: idea, metaphor, emergence of the future image]. *Arkhivy Ukrainy*, 2(319), 42–66. [in Ukrainian].

7. Bezdrabko, V. V. (2018). Elektronnyi arkhiv: chy hotovi my do novykh vyklykiv? [Electronic archives: are we ready for new challenges?]. Abstract of Papers '18: *Informatsiia, komunikatsiia, suspilstvo 2018: materialy 7-i Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii IKS-2018*. (pp. 123–124). Lviv. [in Ukrainian].

8. Bezdrabko, V. V. (2020). «Kovidni» transformatsii arkhivnoi haluzi [«Covid» transformations in archival sphere]. Abstract of Papers '20: *Informatsiia ta sotsium: materialy V mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* (pp. 42–43). Vinnytsia. [in Ukrainian].

9. Bezdrabko, V. V. (2019). Yak rozpovidaty ditiam pro arkhivy i dokumenty [How to tell children about archives and documents]. *Arkhivy Ukrainy*, 1, 72–86. [in Ukrainian].

10. Buket, Ye. (2020). Zustrich z lehendarnym kapitanom [Meeting with the legendary captain]. *Zahalnodержавna ukrainska hazeta «Kultura i zhyttia»*, 5, 4. [in Ukrainian].

11. Chorna, S. (2020). Mandruvaty navkolo svitu z lehendarnym kapitanom mozhna onlain [You can travel around the world with the legendary captain online]. *Hazeta Verkhovnoi Rady Ukrainy «Holos Ukrainy»*, 43(7300). [in Ukrainian].

12. Chubatenko, O. M. & Kyrylenko, O. M. (2018). Nauka yak sotsialnyi instytut ta obiekt politychnoho upravlinnia [Science as a social institution and an object of political management]. *Rehionalni studii*, 12, 30–35. [in Ukrainian].

13. Chyrkova, M. Yu. (2017). Chy potriben ukrainskym arkhivam rebrendynh? [Is it necessary to rebrand Ukrainian archives?]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva*, 24/25, 78–86. [in Ukrainian].

14. Chyrkova, M. Yu. (2021). Osvitnia diialnist suchasnykh arkhiviv [Educational activities of modern archives]. Abstract of Papers '21: *Arkhivistyka: teoriia, metodyka, praktyka: materialy Druhoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (pp. 205–208). Kamianets-Podilskyi. [in Ukrainian].

15. Derzhavna arkhivna sluzhba Ukrainy. Ofitsiyni vebportal orhanu vykonavchoi vlady [State Archival Service of Ukraine. Official webportal]. Retrieved from <https://archives.gov.ua/ua/> [in Ukrainian].

16. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti doluchyvsia do Vseukrainskoi aktsii «Milion derev za dobu» [The State Archives of Cherkasy region has joined the all-Ukrainian campaign «One million trees per day»]. Retrieved from <https://www.ck.archives.gov.ua/?type=novyna&id=336> [in Ukrainian].

17. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti doluchyvsia do roboty vystavky pro Shtalah № 325 [The State Archives of Lviv region has joined the work of the exhibition about Stalag No. 325]. Retrieved from <https://loda.gov.ua/news?id=54009> [in Ukrainian].

18. Dostup do arkhiviv [An access to the archives]. Retrieved from <https://www.facebook.com/groups/dostup.do.arhiviv/> [in Ukrainian].

19. Frolova, N. V. (2019). Osoblyvosti vykorystannia sotsialnykh merezh u diialnosti orhaniv publichnoi vlady [Features of using social networks in the activities of public authorities]. *Publichne administruvannia: teoriia ta praktyka*, 1(21), 1–14. [in Ukrainian].

20. Go informatyzuvaty [Go inform]. Retrieved from <https://csamm.archives.gov.ua/2021/07/21/go-informatyzuvaty/> [in Ukrainian].

21. Holova Derzhavnoi arkhivnoi sluzhby Ukrainy Anatolii Khromov initsiiuvav 3D-ekskursii derzhavnymy arkhivamy [Head of the State Archival Service of Ukraine Anatolii Khromov initiated 3D tours at state archives]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/golova-derzharhivu-anatolij-hromov-iniciyuvav-3d-ekskursiyi-derzhavnimi-arhivami> [in Ukrainian].

22. Kalakura, Ya. S. (2020). Personalnyi menedzhment arkhivista: teoretychni zasady i suchasna praktyka [Archivist's personal management: theoretical principles and modern practice]. *Arkhivy Ukrainy*, 1(322), 84–103. [in Ukrainian].

23. Kalakura, Ya. S. (2012). Profesiina etyka arkhivista ta zapobihannia konfliktiv: kontekst menedzhmentu [Archivist's professional ethics and conflict prevention: the context of management]. *Arkhivy Ukrainy*, 4(280), 15–31. [in Ukrainian].

24. Kalakura, Ya. S. & Kovtaniuk, Yu. S. (2019). Arkhivnyi menedzhment v umovakh elektronoho uriaduvannia [Archival management in the conditions of e-governance]. *Arkhivy Ukrainy*, 3(320), 18–57. [in Ukrainian].

25. Khromov, A. (2021). «Arkhiv – ne mistse dlia ekskursij» kazaly vony kolys...» [«Archive – not a place for excursions» – they once said...»]. Retrieved from <https://www.facebook.com/groups/dostup.do.arhiviv/permalink/1671484883043506/> [in Ukrainian].

26. Khromov, A. (2018). «Piat I», abo yak vzhe sohodni polipshyty zhyttia arkhiviv [«Five I», or how to improve the life of archives today]. Retrieved from <https://www.istpravda.com.ua/columns/2018/08/20/152806/> [in Ukrainian].

27. Komunikaatsiina videokonferentsiia dlia arkhivnykh ustanov oblasti [Communication video conference for regional archival institutions] (2021). Retrieved from https://dahmo.gov.ua/News_all.php [in Ukrainian].

28. Kovalenko, I. P. (2016). Zhurnalistyka yak sotsialnyi instytut [Journalism as a social institution]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury*, 49, 149–162. [in Ukrainian].

29. Kovtaniuk, Yu. S. (2017). Yak toho vymahaie chas [As time demands]. *Hazeta Verkhovnoi Rady Ukrainy «Holos Ukrainy»*, 84(6589). [in Ukrainian].

30. Kravtsov, S. O. (2013). Profesiini hrupy yak sotsialna systema: problemy interaktsii [Professional groups as a social system: problems of interaction]. *Ukrainskyi sotsium*, 1(44), 141–156. [in Ukrainian].
31. Leschuk, H. V. (2011). Sotsializatsiia osobystosti yak sotsialno–pedahohichne yavysche [Socialization of personality as social and pedagogical phenomenon]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Pedahohika. Sotsialna robota*, 20, 71–73. [in Ukrainian].
32. Levchuk, O. V. (2021). Sotsialni merezhi yak instrument realizatsii informatsiino-komunikatsiinykh ta imidzhevykh stratehii suchasnoho arkhivu: vyklyky ta perspektyvy [Social networks as a tool for presenting information and communication as well as image strategies of modern archives: challenges and prospects]. Abstract of Papers '21: *Arkhivistyka: teoriia, metodyka, praktyka: materialy Druhoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (pp. 120–124). Kamianets-Podilskyi. [in Ukrainian].
33. «Literaturno-mystetski Pliuty» – viddil Tsentralnoho derzhavnoho arkhivu-muzeiu literatury i mystetstva Ukrainy [«Literary and artistic Pliuty» – department of the Central State Archives-Museum of Literature and Art of Ukraine]. Retrieved from <https://csamm.archives.gov.ua/literaturno-mystetski-pliedy/> [in Ukrainian].
34. Medvedieva, V. (2016). Osoblyvosti protsesu sotsializatsii osobystosti v umovakh informatsiinoho suspilstva [Features of the socialization process in information society]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 43, 584–595. [in Ukrainian].
35. Memorialnyi kabinet Yu. I. Yanovskoho (TsDAMLM Ukrainy) [Yu. I. Yanovskiy's Memorial Office (the Central State Archives-Museum of Literature and Art of Ukraine)]. Retrieved from https://tsdea.archives.gov.ua/tmp/pano2vr/csam/#room_2 [in Ukrainian].
36. Merton, R. (1973). *The sociology of science. Theoretical and empirical investigations*. Chicago and London: University of Chicago Press. [in English].
37. Nakaz Derzhavnoi arkhivnoi sluzhby Ukrainy vid 23.10.2020 № 133 «Pro zatverdzhennia form planovoi i zvitnoi dokumentatsii ta poriadok ikh skladennia» [Directive of the State Archival Service of Ukraine № 133 dated 23.10.2020 «On approval of forms of planning and reporting documentation and the procedure for their preparation»]. *Informatsiinyi zbirnyk Derzhavnoho arkhivu Luhanskoi oblasti*, 2(53), 11. [in Ukrainian].
38. Navchalnyi seminar z informatsiinoi bezpeky v TsDEA Ukrainy [Training seminar on information security in the Central State Electronic Archives of Ukraine] (2020). Retrieved from <https://tsdea.archives.gov.ua/ua/news/> [in Ukrainian].
39. Navchalnyi seminar z pytan vprovadzhennia SED ASKOD [Training seminar on the implementation of EDMS ASCOD] (2021). Retrieved from <https://tsdea.archives.gov.ua/ua/news/> [in Ukrainian].
40. Ocheretiana, I. I. (2018). *Poriadok dostupu do prymischen Tsentralnoho derzhavnoho elektronnoho arkhivu Ukrainy osib z invalidnistiu ta inshykh malomobilnykh hrup naseleennia* [Procedure for accessing the premises of the Central State Electronic Archives of Ukraine for people with disabilities and other low-mobility groups]. Kyiv. [in Ukrainian].
41. Opryliudneno 3D-ekskursiiu memorialnoi kimnaty Oleksandra Dovzhenka. Ukrainski arkhivy opanovuiut novi formy roboty [3D tour at the Oleksandr Dovzhenko Memorial Room has been released. Ukrainian archives learn new forms

of work]. Retrieved from <https://www.istpravda.com.ua/short/2021/05/27/159575/> [in Ukrainian].

42. Otsyfruvannia ukrainskykh arkhiviv: ponovlennia spivrobotnytstva z amerykanskymy partneramy [Digitization of Ukrainian archives: resumption of cooperation with American partners]. Retrieved from <https://minjust.gov.ua/news/ministry/otsyfruvannya-ukrainskih-arhiviv-ponovlennya-spivrobotnitstva-z-amerikanskimi-partnerami> [in Ukrainian].

43. Paliienko, M. H. (2016). Arkhivist informatsiinoho suspilstva: problemy modernizatsii systemy profesiinoi osvity [An archivist of information society: problems of the professional education modernization]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu. Istorii*, 3, 57–62. [in Ukrainian].

44. Paliienko, M. H. (2016). Obraz arkhivu v suchasnomu naukovomu dyskursi: mnozhynnist interpretatsii [The image of archives in contemporary scientific discussions: the multiplicity of interpretations]. *Arkhivy Ukrainy*, 5/6, 136–152. [in Ukrainian].

45. Pershyi 3D-ohliad memorialnoho kabinetu Oleksandra Dovzhenka [The first 3D inspection of the Oleksandr Dovzhenko memorial Office]. Retrieved from <https://tsdea.archives.gov.ua/tmp/pano2vr/csam/> [in Ukrainian].

46. Pidsumky diialnosti Ukrderzharkhivu za 2020 rik. Publichnyi zvit holovy Derzhavnoi arkhivnoi sluzhby Ukrainy [Results of the State Archival Service of Ukraine activities for 2020. Public report of the head of the State Archival Service of Ukraine]. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=ajOJo0sSyJo> [in Ukrainian].

47. Shestopalova, O. V. (2016). Imidzh suchasnoho bibliotekaria yak bazovyi element bibliotechnoho marketynhu [Image of a modern librarian as a basic element of library marketing]. *Abstract Papers '16: Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Biblioteky vyschykh navchalnykh zakladiv: dosvid ta perspektyvy»*. Kyiv. Retrieved from http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/for_lib/konf-2016-1/dopovidy.pdf#page=90 [in Ukrainian].

48. Sotsializatsiia [The socialization] (2008). In *Entsyklopediia osvity* (pp. 834–835). Kyiv: Yurinkom Inter.

49. Stratehiia rozvytku arkhivnoi spravy na period do 2025 roku [Strategy for the development of archival affairs for the period until 2025]. Retrieved from https://undiasd.archives.gov.ua/doc/strategy_16.09.2020.pdf [in Ukrainian].

50. Symvol rodu i narodu: ukrainska vyshyvanka [Symbol of the family and people: Ukrainian vyshyvanka]. Retrieved from <https://tsdazu.archives.gov.ua/archives/6101> [in Ukrainian].

51. Tsentralnyi derzhavnyi nauково-tekhnichnyi arkhiv Ukrainy prodovzhuie virtualnu 3D-ekskursiiu arkhivom [The Central State Scientific and Technical Archive of Ukraine continues its virtual 3D tour of the archives] (2021). Retrieved from https://archives.gov.ua/ua/category/news_ua/ [in Ukrainian].

52. Uchast dyrektora TsDEA Ukrainy u priamomu efiri prohramy «Imperatyv» na UA: Radio Kultura [Participation of the head of the Central State Electronic Archives of Ukraine in the live program «Imperatyv» on UA: Radio Culture] (2020). Retrieved from <https://tsdea.archives.gov.ua/ua/news/> [in Ukrainian].

53. Vasylichenko, M. M. (2014). *Orhanizatsiino-funktsionalni transformatsii arkhiviv u suchasnomu sotsialno-komunikatsiinomu seredovyschi* [Organizational and functional transformations of archives in the modern social and communication

environment] (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Kharkiv. [in Ukrainian].

54. Vidbulasia komunikatsiina videokonferentsiia dlia arkhivnykh ustanov [A communication video conference was held for archival institutions] (2021). Retrieved from https://archives.gov.ua/ua/category/news_ua/ [in Ukrainian].

55. Vidbulysia konsultatsii schodo yedynoho elektronnoho chytatskoho kvytka [Consultations were held on an integral electronic reader's ticket] (2021). Retrieved from https://archives.gov.ua/ua/category/news_ua/ [in Ukrainian].

56. Vidkryta zustrich z fondoutvoriuvachem TsDEA Ukrainy Valeriiem Petuschakom [An open meeting with the Ukrainian Central State Electronic Archives of Ukraine stakeholder Valerii Pertushchak] (2020). Retrieved from <https://tsdea.archives.gov.ua/ua/news/> [in Ukrainian].

57. Vidznachennia Dnia okhorony pratsi v Ukraini [Celebration of Labor Protection Day in Ukraine] (2021). Retrieved from <https://tsdea.archives.gov.ua/ua/news/> [in Ukrainian].

58. Voskoboynikova-Huzieva, O. V. (2020). Bibliotechnyi sotsialnyi instytut v pershii chverti XXI stolittia: istorychni ta sotsiokulturni chynnyky rozvytku [Library social institute in the first quarter of the 21st century: historical and socio-cultural factors of the development]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, 1, 72–79. [in Ukrainian].

59. Vshanuvannia pamiati zahyblykh zakhysnykiv Ukrainy [Honoring the memory of the deceased defenders of Ukraine] (2020). Retrieved from <https://tsdea.archives.gov.ua/ua/news/> [in Ukrainian].

60. Zabezpecheno dostupnist do sporud tsentralnykh arkhiviv dlia malomobilnykh hrup naseleння [Access to the buildings of the central archives is provided for low-mobility groups of people]. Retrieved from <https://invak.info/bezbarernost/zabezpecheno-dostupnist-do-sporud-centralnikh-arkhiviv-dlya-malomobilnikh-grup-naselennya.html> [in Ukrainian].

61. 3D-ohliad chytalnoho zalu arkhivu [3D overview of the archive's reading room]. Retrieved from <https://cdnta.archives.gov.ua/pano/> [in Ukrainian].

Olena Levchuk

Candidate of Historical Sciences,

Chief Specialist of the Documents

Keeping and Accounting Department,

Central State Electronic Archives of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8117-6398>

ARCHIVES SOCIALIZATION IN THE CONTEXT OF ANALYSIS OF THE MAIN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF MODERN INFORMATION SPACE

Abstract. The purpose of the article is to carry out a comprehensive analysis of the problem of transformation and functioning of the archive as a special type of institutional community in the context of current trends in global information impacts and challenges generated by the activation of national and international social and

communication interaction. **Methodological basis** constitutes the general scientific principles of historicism, integrity, comprehensiveness, determinism, and scientific impartiality. To solve the scientific problem outlined in the study specific-historical, systemic, structural-functional and sociological analysis, methods of comparison, generalization and typologization are used. This topic is located at the intersection of archival science, historical science, psychology and social communications, so the study of its individual aspects is carried out at the border of various scientific disciplines based on interdisciplinary and systematic approach. **Scientific novelty** consists in updating a problem that has not previously become the subject of special scientific study due to the totality and nature of the research tasks being solved. **Conclusions.** The archive essence is characterized as an important element of the social communication system of the digital age society, main trends of interaction between the modern archivist and society are analyzed. Features, methods and means of adaptation of the archival community to the new information environment are identified, an attempt is made to identify problems and prospects for mastering its representatives of a new social role in the context of constant changes in the information and communication industry. Based on the today realities, an important place is given to social media as a tool for implementing socio-communicational and image-building strategies for the development of the modern archive, an attention is focused on current practices in this direction.

Key words: archives; archival community; socialization; digital technologies; modern information space; social role; knowledge society.

DOI 10.47315/archives2021.329.048

УДК 069:004](477.41-21Переяслав)

Андрій Кузьменко

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник,

завідувач науково-дослідного відділу

«Меморіальний музей академіка В. Г. Заболотного»,

Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9349-1683>

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ДОПОВНЕНОЇ РЕАЛЬНОСТІ НА БАЗІ ОБ'ЄКТІВ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА «ПЕРЕЯСЛАВ»

Анотація. Метою роботи є розгляд і аналіз актуальних напрямів технології доповненої реальності (AR) у контексті розвитку комплексної стратегії її упровадження в Національному історико-етнографічному заповіднику «Переяслав». **Методологія дослідження.** Запропонована наукова розробка презентує спробу вироблення універсальної інноваційної методології, яка синтезувала в собі широкий арсенал методів історичної науки, музеєзнавства та інформаційних технологій. Така багатоаспектність підпорядкована завданню максимально повного залучення наявних історичних відомостей про всі об'єкти, процеси і постаті, пов'язані з проблематикою НІЕЗ «Переяслав», задля найбільш ефективного донесення до споживача музейних послуг усього спектру здобутої розширеної інформації засобами доповненої реальності. Процес імплементації описаних у роботі репрезентативних проєктів стане експериментальним полігоном, який також дозволить шляхом цифрового моделювання максимально точно перевірити валідність і надійність традиційно використовуваного науковцями методологічного інструментарію. Це сформує підвалини методології історії більш високого рівня, орієнтованої на розроблення повномасштабних цифрових реконструкцій історичного процесу та розкриє нові горизонти історичного пізнання. **Наукова новизна** дослідження полягає у тому, що автором уперше запропоновано методики створення тематично орієнтованого імерсивного цифрового середовища на базі об'єктів Заповідника засобами AR-технології. Результатом проведеної роботи стало вироблення перспективних шляхів реалізації технології, основні з яких викладено в статті. **Висновки.** Упровадження в НІЕЗ «Переяслав» наведених різновидів AR-технології дозволить ефективно репрезентувати додаткову інформацію про його об'єкти й музейні предмети, суттєво збагативши їхній комунікаційний потенціал. Поєднання реального світу з віртуальним розширить межі експозицій та сприятиме посиленню їх емоційного впливу на відвідувачів. Інтегровані з доповненою реальністю Indoor-додатки оптимізують процес навігації експозиціями, нададуть розширені можливості людям із особливими потребами. Комплексна реалізація запропонованих інновацій орієнтована на

© А. Кузьменко, 2021

збільшення потенційної аудиторії відвідувачів Заповідника, передусім за рахунок тих, які активно долучаються до використання сучасних технологічних трендів у музейній галузі.

Ключові слова: НІЕЗ «Переяслав»; музейна експозиція; історична реконструкція; цифровізація; AR-технологія; 3D-контент; музейний продукт.

Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав» (далі – НІЕЗ «Переяслав», Заповідник) є одним із визначних центрів збереження та популяризації історико-культурної спадщини в Україні та за її межами. Унікальна гама з тематик 24-х музеїв, що входять у його структуру, та компактність їх розташування вже понад півстоліття задовольняють попит відвідувачів різних вікових груп із широким спектром інтересів та культурних уподобань¹.

Разом із досить високими показниками в усіх сферах діяльності Заповідник має значний, не реалізований повною мірою, науковий, культурно-освітній та туристичний потенціал. Найперше це виявляється у тому, що в світлі стрімкого розвитку інформаційних технологій традиційні форми взаємодії відвідувачів із об'єктами, пам'ятками і експозиціями НІЕЗ «Переяслав» вже не дозволяють повноцінно презентувати увесь спектр актуальних відомостей про них та задовольнити потреби сучасного споживача музейних послуг. Ці тенденції тісно пов'язані із динамікою розвитку ринкового середовища, для якого притаманне невпинне розширення арсеналу інноваційних продуктів у сфері послуг й, зокрема, у музейній галузі². Виходячи із викладеного вище, одним із перспективних напрямів вирішення окресленої проблеми є розвиток комплексної стратегії формування тематично орієнтованого середовища доповненої та змішаної реальності на базі пам'яток і об'єктів Заповідника.

Багатоаспектний характер розроблюваної проблеми зумовив звернення до різних напрямів наукових студій, що переважно охоплюють період від середини ХХ ст. до сьогодення. Зокрема, важливим складником для створення повноцінних цифрових просторових моделей постають історичні реконструкції архітектурного середовища і об'єктів у ньому. Значний корпус матеріалів у вказаному сегменті представлений періодом проведення масштабних археологічних розкопок у Переяславі, починаючи з другої половини 1940-х років. Завдяки зусиллям корифеїв археологічної й архітектурної науки (М. Каргер, Ю. Асєєв,

¹ Кузьменко А. Перспективи оптимізації та шляхи реалізації маркетингової стратегії Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» // Військово-історичний меридіан. 2016. Вип. 1(11). С. 148.

² Креативний сектор економіки: досвід та напрями розбудови : монографія / С. А. Давимука, Л. І. Федулова; НАН України, Ін-т регіон. дослідж. ім. М. І. Долишнього. Львів: Омельченко В. Г., 2017. С. 102–107.

В. Харламов, П. Раппопорт, В. Гончаров, Р. Юра, М. Брайчевський, В. Заболотний та ін.) вдалося виявити й вивчити плеяду унікальних пам'яток давньої архітектури (у т. ч. й літописних) та відтворити містобудівельну структуру, планування й забудову середньовічного міста³. Саме ці ґрунтовні розвідки заклали надійний фундамент для продовження роботи у наступні роки переважно місцевими дослідниками та поступово визріли в наукову археологічну школу. Здобуті в результаті багаторічних досліджень відомості ґрунтуються на безцінних матеріалах первинного дослідження, що дозволяє безпосередньо використовувати їх для проведення репрезентативних історичних реконструкцій достатньої деталізації.

Вагоме значення для розробки на базі об'єктів НІЕЗ «Переяслав» всебічно презентованого імерсивного середовища засобами доповненої реальності посідають цифрові реконструкції соціальної структури, способів господарювання, побуту, звичаїв і вірувань соціумів, що населяли регіон Середньої Наддніпрянщини у різні історичні епохи. Традиційно найбільш достовірний та інформативний пласт відомостей у цьому аспекті містять опубліковані й неопубліковані результати археологічних досліджень, що проводилися співробітниками Заповідника та інших установ як у радянські часи, так і за доби незалежності⁴.

Радикальна переорієнтація історіографічних концепцій після здобуття Україною незалежності змінила акценти і в сприйнятті творчості митців. У цей період побачила світ низка публікацій і енциклопедич-

³ *Каргер М. К.* Раскопки в Переяславе-Хмельницком в 1952–1953 гг. // Советская археология. 1954. Т. XX. С. 6–30; *Асеев Ю. С., Харламов В. А., Сикорский М. И.* Исследование Михайловского собора в Переяславе-Хмельницком // Славяне и Русь. (На материалах восточнославянских племен и Древней Руси) : сб. науч. трудов / АН УССР ИА. 1979. С. 122–137; *Чукова Т. А.* Алтарь древнерусского храма конца X – первой трети XIII в. : Основные архитектурные элементы по археологическим данным. СПб. : Петербургское Востоковедение, 2004. 224 с.; *Трофіменко Г. В.* Архітектура Переяслава Південного X – першої половини XIII століть (за матеріалами архітектурно-археологічних досліджень): автореф. дис. ... канд. архітектури: 18.00.01 / Трофіменко Геннадій Валерійович; Українська академія мистецтва. Київ, 1995. С. 2–16; *Бузян Г. М.* І. Сікорський та археологія Переяславщини 50–80-х рр. XX ст. // Переяславіка. Наукові записки : зб. наук. ст. 2017. Вип. 12 (14). С. 64–68, 70–71.

⁴ *Толочко П. П., Гупало К. М., Харламов В. О.* Розкопки Києвоподолу 1973 р. // Археологічні дослідження стародавнього Києва. Редакція історії та археології. 1976. С. 19–46; *Харламов В. О.* Конструктивні особливості дерев'яних будівель Подолу X–XIII ст. // Там само. С. 47–55; *Романовський В. С.* Основні проблеми та досягнення сучасних досліджень пам'яток трипільської археологічної культури // Вісник ХДАК. 2014. Вип. 44. С. 4–13; *Бузян Г. М.* І. Сікорський та етапи становлення археологічного розділу Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини НІЕЗ «Переяслав» // Переяславіка. Наукові записки : зб. наук. ст. 2015. Вип. 9 (11). С. 18–44.

них видань, що окреслили об'єктивну картину творчого доробку багатьох українських художників, роботи окремих із яких експонуються в Заповіднику⁵. Ці праці дозволили повною мірою осмислити філософію їхніх творів, що помітно полегшує шлях інтерпретації закодованого в мистецтві сенсу засобами AR.

Зважаючи на те, що предметом пропонованої наукової розробки в основному виступають музеї НІЕЗ «Переяслав», важливим блоком матеріалів для її втілення послуговували розвідки, присвячені історії створення й функціонування цих об'єктів⁶. Опубліковані впродовж останнього десятиліття, вони розкривають маловідомі сторінки становлення Заповідника, що є цінним підґрунтям для відтворення за допомогою цифрових технологій літопису збереження його пам'яток та етапів їх музеєфікації.

Обов'язковою умовою досягнення поставлених у статті завдань стало вивчення чинних нормативно-правових актів у межах окресленої тематики⁷. Кореляція різних аспектів наукової розробки з законодавчими нормами також виявила еволюцію останніх упродовж десятиліть незалежності. Було простежено, що здебільшого прогресивні зміни в законодавчій базі відбувалися у площині розв'язання назрілих проблем у музейній і пам'яткоохоронній сферах та зумовлювалися вимогами часу.

Беручи до уваги інноваційний характер презентованих у публікації методик, слід відзначити, що основний масив досліджень і джерел із

⁵ Тараненко Павло Вадимович / НАН України, НБУВ, Ін-т біограф. дослідж. НБУВ // Українська біографістика : зб. наук. пр. Київ, 1999. Вип. 2. С. 145–147.

⁶ *Бойко Н.* Музей-діорама «Битва за Дніпро в районі Переяслава-Хмельницького і створення букринського плацдарму восени 1943 року» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» : до 35-річчя заснування та діяльності // Краєзнавство. 2010. № 4. С. 69–75; *Колибенко О., Павленко С.* Маловідомі сторінки історії музейної справи на Переяславщині: Переяславський археологічний музей // Наукові записки з укр. історії : зб. наук. ст. 2011. Вип. 26. С. 177–193; Музей історії Української Православної Церкви : Про музеї. [Переяслав] : НІЕЗ «Переяслав», 2014. URL: <https://niez.com.ua/museums/about-museum/599-музей-історії-української-православної-церкви> (дата звернення: 19.05.2017); *Вовкодав С. М.* До питання функціонування музею космосу НІЕЗ «Переяслав» у приміщенні церкви св. Параскеви // Питання історії науки і техніки. 2017. № 4 (44). С. 73–77; Експозиції музею одягу відновлять у новому приміщенні : Адміністрація НІЕЗ «Переяслав» / Офіційний сайт Переяславської міської ради та виконавчого комітету. [Переяслав-Хмельниц.], 03.01.2019. URL: https://phm.gov.ua/?p=44813&fbclid=IwAR1DDi1_rmKfwFe5kWtxAzC9t-Iiwv8L4DkhCTv0B73GOBnRLxKx9i5jo2E (дата звернення: 10.03.2019).

⁷ Концепція державної політики реформування сфери охорони нерухої культурної спадщини / Міністерство культури України : Офіційний сайт. [Київ], 2018. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245358162 (дата звернення: 19.10.2018).

проблеми стосується розвитку широкого спектра AR-технологій та суміжних із ними науково-технічних розробок, які можуть забезпечити їх втілення на практиці. Оскільки зазначені студії у своїй сукупності розкривають технічний бік пропонованої розробки, то поле дослідницького аналізу в цьому сегменті окреслилося матеріалами про вже реалізовані і перевірені проекти, стрімкий розвиток яких відбувся в останнє десятиліття⁸.

До найранніших серед них відносяться наукові дослідження й розробки, що представляють новітні методи отримання цифрових просторових моделей архітектурних і археологічних об'єктів. Публікації цього тематичного напрямку засвідчують суттєвий прогрес аналізованого сегменту технологій на сучасному етапі⁹. Наукові розвідки узагальнюючого характеру, написані в різні роки, розкривають сутність і особливості функціонування доповненої реальності та дозволяють простежити віхи вдосконалення її інструментарію¹⁰. Важливий пласт

⁸ Чайківський Т., Дідич М. Експеримент із технологією доповненої реальності у вебі (front-end only) / DOU.ua. 7 квіт. 2016. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/web-ar/> (дата звернення: 04.12.2018); Мельник О. Білоруси запустили технологію розпізнавання мови жестів зі смартфона / Na chasi. 16.11.2017. URL: <https://nachasi.com/2017/11/16/bilorusy-zapustyly-tehnologiyu-rozpiznavannya-movy-zhestiv-zi-smartfonu/> (дата звернення: 10.09.2018); Учені створили алгоритм, який «оживлює» людей на фото та картинах (відео) / Файненс.юа. Київ, 10.12.2018. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/440148/ucheni-stvoryly-algorytm-yakuj-ozhyvlyuye-lyudej-na-foto-ta-kartynah-video> (дата звернення: 15.01.2019); Доповнена реальність (Augmented Reality, AR) / LOOKINAR. [Київ, Дубаї], 12/05/2020. URL: <https://lookinar.com/uk/rozyasnennya/dopovnena-realnistaugmented-reality-ar/> (дата звернення: 19.10.2020).

⁹ Боднар С. П., Білоус В. В. Створення обмірних креслень пам'ятників архітектури методами цифрової фотограмметрії // Часопис картографії. 2009. Вип. 14. С. 12–18; Глотов В., Марусаж Х. Аналіз методів створення фронтальних планів лазерним наземним скануванням та цифровим зніманням // Геодезія, картографія і аерофотознімання : міжвідомчий наук.-техн. зб. 2013. Вип. 78. С. 30–37; Малицький А., Голубінка Ю., Бубняк І., Бубняк А. Використання наземного лазерного сканування для збереження пам'ятки архітектури та геології // Культурна спадщина нафтової столиці Передкарпаття. Матер. наук.-практ. конф. (24–25 квіт. 2017 р., м. Борислав-Східниця). 2017. С. 71–73; RIEGL VUX-1UAV / RIEGL. Laser Measurement Systems GmbH. [Horn], 2021. URL: <http://www.riegl.com/products/unmanned-scanning/riegl-vux-1uav/> (дата звернення: 16.07.2021).

¹⁰ Доповнена реальність: як пристрої розширюють межі сприйняття / TechToday. 22 черв. 2014 р. URL: <https://techtoday.in.ua/reviews/dopovnena-realnist-yak-pristroyi-rozshiryuyut-mezhi-spriynyattya-25994.html> (дата звернення: 02.03.2018); Литвиненко І. Дополняем реальность / DataArt. 25 февр. 2016 г. URL: <https://dataart.ua/news/dopolnyaem-real-nost/> (дата звернення: 07.05.2019); Кравчук С. Доповнена реальність, або AR-технології. Як це працює? Технологія, яка змінює наше сприйняття навколишнього світу / [The Future]. 2020. URL: <http://thefuture.news/page1837780.html> (дата звернення: 14.08.2020).

опублікованої інформації присвячено досвіду застосування AR-технологій у музейних закладах¹¹. У контексті розроблюваної проблематики особливої уваги заслуговують платформи, на основі яких реалізувалися перші етапи безпосереднього впровадження в НІЕЗ «Переяслав» інструментів доповненої реальності, що знайшло відображення в окремому блоці матеріалів¹².

Вирішення актуального питання наповнення кіберфізичного середовища тематичним контентом торкалися наукові та науково-популярні статті, які можна систематизувати за такими аспектами: створення просторових цифрових моделей на основі площинних зображень; застосування штучного інтелекту; інтерактивна взаємодія з клієнтами й маркетинг; технології інтеграції віртуальних елементів в оточуючий простір без додаткового AR-обладнання¹³. Осібний напрям праць висвітлює перспективи втілення технологій доповненої і змішаної реаль-

¹¹ Состоялась презентация «тепловой карты» музея / Государственный музей изобразительных искусств им. А. С. Пушкина. Москва, 04.03.2017. URL: <http://www.arts-museum.ru/news/archive/2017/03/heatmap/index.php> (дата звернення: 12.06.2018); *Лунак О. А.* Застосування VR та AR технологій в музеях // *Фундаментальні та прикладні проблеми сучасних технологій* : матеріали Міжнар. наук.-техн. конференції до 60-річчя з дня заснування ТНТУ та 175-річчя з дня народження І. Пулюя (14–15 трав. 2020 р., м. Тернопіль). 2020. С. 159–160; *Музей ім. О. Блещунова / Aero3d. Engineering.* URL: <https://aero3d.com.ua/3d-modeljuvannja/bleshchunovamuseum/> (дата звернення: 23.11.2020).

¹² *Тодорова О.* Інструменти «доповненої реальності» як інновації в PR-комунікаціях // *Український інформаційний простір: Науковий журнал Ін-ту журналістики і міжнародних відносин Київського національного ун-ту культури і мистецтв.* Ч. 2. 2014. С. 314; *Izi.Travel.* [Амстердам] : IZITEQ B.V., [2016]. URL: <https://izi.travel/ru/o-nas#contacts> (дата звернення: 29.02.2016); *Кузьменко А.* Знач. твір. С. 154.

¹³ *Михайленко А. В.* Від фотознімків до цифрових 3D моделей // *Сучасні проблеми архітектури та містобудування.* 2013. Вип. 34. С. 152–159; *Гринько Я.* 3D-фотограмметрія для музеїв : наш досвід / *Національний музей «Меморіал жертв Голодомору»* ; *Музейний простір.* [Київ], 2017. URL: <http://prostir.museum.ua/post/39905> (дата звернення: 22.12.2017); *Муригін К. В.* Комп'ютерна ідентифікація людини за зображенням обличчя на основі кореляційних методів: автореф. дис. ... канд. техн. наук: 05.13.23 / *Муригін Кирило Валерійович; Ін-т проблем штучного інтелекту.* Донецьк, 2005. 21 с.; *Гаврилов С.* Штучний інтелект розібрався в історії мистецтва / *Дзеркало тижня.* Київ, 26 верес., 2012. URL: https://zn.ua/ukr/SCIENCE/shtuchniy_intelekt_rozibravsya_v_istoriyi_mistetstva.html (дата звернення: 18.11.2017); *Віртуальна примірка AR / LOOKINAR.* [Київ, Дубаї], 2020. URL: <https://lookinar.com/uk/project/ar-try-on-app/> (дата звернення: 05.04.2020); *Хижняк Н.* Выпущено серийное устройство для «голопортации» – трансляции полноразмерного 3D-изображения человека в реальном времени / *3DNews – Daily Digital Digest.* [Москва], 10.08.2020. URL: <https://3dnews.ru/1017871> (дата звернення: 27.01.2021).

ності у різних галузях, суміжних із музейною сферою¹⁴. Проведення їх аналізу сприяло виробленню об'єктивних підходів при формуванні концепції інтегрування цифрових продуктів до фізичного простору експозицій Заповідника. Простежуючи увесь період виходу в світ публікацій наведеного вище блоку, слід відзначити характерну тенденцію поступового трансформування їх проблематики від описання науково-технічних розробок, що функціонують на базі локальних обчислювальних потужностей, до аналізу можливостей нейромереж і хмарних сервісів.

Таким чином, узагальнення на основі опрацьованих історіографічних джерел тенденцій накопичення знань за ключовими напрямками, дотичними до проблематики наукової розробки, дає підстави виділити 2 умовні періоди, що хронологічно частково накладаються один на одного. Перший період тривав від другої половини 1940-х років до сьогодення. Він характерний проведенням ґрунтовних наукових досліджень, які забезпечили репрезентативну інформаційну базу для здійснення майбутніх цифрових реконструкцій. Наступний період представлений публікаціями наукових розвідок і розробок у сегменті розвитку AR-технологій, активна фаза яких припадає переважно на останнє десятиліття. Результати акумулювання знань упродовж обох періодів стали важливою опорою при розробленні загальної стратегії і схеми створення імерсивного середовища на базі об'єктів Заповідника засобами доповненої реальності.

Першими кроками, що заклали підґрунтя для втілення цієї стратегії на практиці, стало розміщення QR-кодів на експонатах та об'єктах НІЕЗ «Переяслав» для швидкого надання відвідувачам актуальної інформації у зручному електронному форматі¹⁵. Зокрема, екскурсанти за допомогою мобільних пристроїв можуть зчитувати розширені (порівняно зі звичайним етикетажем) дані з QR-кодів як у текстовому варіанті, так і прослуховувати відповідні аудіофайли, проглядати зображення, відео. Ця інновація, що набуває все більшого поширення у музеях світу, дозволяє ефективніше донести інформаційний потенціал експозицій і об'єктів Заповідника до потреб сучасних відвідувачів, тим самим збільшивши їх чисельність.

Також НІЕЗ «Переяслав» долучений до програми забезпечення туристів сучасними аудіогідами, що інтегровані з QR-кодами. Зокрема, Заповідник не один рік поспіль активно розробляє і впроваджує кон-

¹⁴ Microsoft Mesh – нова платформа для взаємодії в змішаній реальності / TMGINFO.NET. [Рівне], 2021-04-11. URL: <https://tmginfo.net/2021/04/microsoft-mesh-nova-platforma-dlya-vzaiemodii-v-zmi/> (дата звернення: 09.07.2021); Breakthrough Technology for the Brain / NEURALINK. 2021. URL: <https://neuralink.com/> (дата звернення: 16.08.2021).

¹⁵ Тодорова О. Зазнач. твір.

тент з інформацією про експозиції своїх музеїв і об'єктів, використовуючи платформу izi.TRAVEL¹⁶. Ця міжнародна компанія пропонує безкоштовну технологію для смартфонів і планшетних комп'ютерів на базі поширених ОС Android, Windows, iOS, яка дозволяє створювати доступні і якісні аудіогіди для музеїв. Так, для навігації на відкритому просторі Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянини можуть використовуватися GPS-координати, а при відвідуванні експозицій тематичних музеїв Заповідника – QR-коди та звичайні «номерки»¹⁷.

Утім, орієнтуючись на розвиток започаткованих інноваційних тенденцій, не менш перспективним вбачається впровадження перегляду експозицій музеїв і об'єктів НІЕЗ «Переяслав» із застосуванням мобільного додатка з доповненою реальністю (AR-технологія). Він є одним із різновидів комплексного використання QR-кодів та інших маркерів доповненої реальності в музейній сфері. Зокрема, попередньо розроблене для пріоритетних об'єктів Заповідника, це програмне забезпечення (AR-додаток) дозволить при огляді експозицій розширити межі видимого людиною, взаємодіючи з об'єктами реального світу через смартфон чи окуляри доповненої реальності. Такий пристрій за допомогою камери, датчиків (GPS-приймач, акселерометр, гіроскоп, цифровий компас) та інтерфейсів (Wi-Fi, Bluetooth, GPS) розпізнає об'єкти чи спеціальні маркери на них і експонатах, а також координати розташування відвідувача¹⁸. Функцію маркера можуть виконувати: 1) радіомаяк зі спеціальним чипом, зона дії якого поширюється на конкретну експозиційну площу; 2) QR-код; 3) зображення об'єкта чи експоната, що, потрапивши до об'єктива камери, відразу трансформується програмою в 3D-форми та ідентифікується з попередньо внесеними параметрами цього об'єкта-маркера¹⁹. Загалом же арсенал маркерів доповненої реальності є досить широким²⁰, що дозволяє гнучко їх використовувати в інноваційній діяльності НІЕЗ «Переяслав».

Далі, коли відвідувач входить у зону взаємодії з маркерами, пристрій, розпізнавши їх, може активувати тематично орієнтований контент, який віртуально прив'язаний до відповідних об'єктів чи експонатів на визначених ділянках експозиції. Цим контентом можуть бути: аудіофайли, розширена інформація у текстовому форматі, зображення,

¹⁶ Izi.Travel. [Амстердам] : IZITEQ B.V., [2016]. URL: <https://izi.travel/ru/o-nas#contacts> (дата звернення: 29.02.2016).

¹⁷ Кузьменко А. Зазнач. твір. С. 154.

¹⁸ Доповнена реальність: як пристрої розширюють межі сприйняття / TechToday. 22 черв. 2014 р. URL: <https://techtoday.in.ua/reviews/dopovnena-realnist-yak-pristroyi-rozshiryuyut-mezhi-spriynnyattya-25994.html> (дата звернення: 02.03.2018).

¹⁹ Литвиненко І. Зазнач. твір.

²⁰ Кравчук С. Зазнач. твір.

відео, графіка, віртуальні об'єкти, що в режимі реального часу накладаються поверх відеопотоку на дисплеї, а також відтворюються іншими інструментами пристрою²¹.

Досить ефективним вбачається поєднання AR-технології та indoor-карт²² у сегменті навігації територією Заповідника й у приміщеннях його музеїв. Так, зручна візуалізація маршруту за допомогою стрілок напрямку руху та віртуальних міток і ярликів дозволить відвідувачам оптимально обирати пересування експозиціями у власному темпі, без допомоги екскурсовода та відтворювати медіаконтент, прив'язаний до визначених музейних пам'яток і об'єктів.

Однією з можливостей indoor-додатка, що розширює перспективи оптимізації маркетингових каналів взаємодії закладу з відвідувачами, є доступ до аналітичної інформації та деталізованої статистики відвідувань музеїв і об'єктів НІЕЗ «Переяслав». Так, опираючись на зібрані за допомогою додатка дані про потоки відвідувачів й переміщення обслуговуючого персоналу, можна зробити вичерпний аналіз у різних розрізах, акумулювавши його результати у відповідні теплові карти²³. Зокрема, наведена технологія музейної роботи дає змогу визначити як виграшні експозиційні рішення, що стають визначальними для привернення уваги відвідувачів, так і невдалі, які ніби ховають експонати в загальній структурі експозиції²⁴. Наприклад, на основі інформації про час перебування відвідувачів на різних ділянках будівлі музею, їх концентрацію та швидкість переміщення, програма допоможе визначити такі основні емоції як увага, нудьга, ажіотаж, розгубленість, цілеспрямованість, які, ймовірно, супроводжують екскурсантів під час руху експозиціями²⁵. Таким чином, отримана аналітична інформація, розкриваючи важливі складові емоційної палітри, на якій переважно ґрунтується взаємодія відвідувача з музеєм, може виступати одним із ключових дороговказів на шляху створення нових експозицій у Заповіднику та ефективного оновлення вже існуючих.

Іншою перспективою застосування AR-технології є розроблення спеціалізованого програмного забезпечення для людей з обмеженими

²¹ *Луцак О. А.* Знач. твір.

²² Государственный музей А. С. Пушкина / [ООО «Индорс Навигейшн»]. [Москва], 2021. URL: <https://indoorsnavi.pro/portfolio-items/pushkin-ru/> (дата звернення: 01.03.2021).

²³ Сервис навигации в помещениях с набором аналитических и рекламных инструментов / [ООО «Индорс Навигейшн»]. Москва, 2021. URL: <http://indoorsnavi.su/#> (дата звернення: 04.06.2021).

²⁴ Состоялась презентация «тепловой карты» музея / Государственный музей изобразительных искусств им. А. С. Пушкина. Москва, 04.03.2017. URL: <http://www.arts-museum.ru/news/archive/2017/03/heatmap/index.php> (дата звернення: 12.06.2018).

²⁵ Там само.

можливостями²⁶. Наприклад, поєднання доповненої реальності з сурдоперекладом, який, будучи інтегрованим із віртуальним контентом експозицій музеїв та об'єктів НІЕЗ «Переяслав», зробить останні доступними для відвідувачів із порушеннями слуху. Втілення цієї технології дозволяє збільшити число потенційних відвідувачів закладу за рахунок дієвого механізму надання послуг цій категорії людей.

Однією з опосередкованих форм популяризації Заповідника може бути використання попередньо розроблених логотипів його музеїв у якості маркерів доповненої реальності²⁷. Такі логотипи-маркери, розміщені на друкованій та рекламній продукції, що реалізується закладом, зчитуватимуться камерою мобільного пристрою й за допомогою встановленого на ньому спеціального AR-додатка розшифруватимуть для потенційного відвідувача актуальну інформацію про той чи інший музей або об'єкт НІЕЗ «Переяслав».

Серед різноманітних видів AR-контенту очевидні перспективи передбачає застосування цифрових 3D-моделей, які є найбільш інформативними та відповідно затребуваними для майбутніх відвідувачів Заповідника. Зразком такого програмного забезпечення може стати використання технології трансформування 2D-образів у їх 3D-версії²⁸, що концептуально є найспорідненішим віртуальним доповненням свого фізичного вихідника. Цифрова історична реконструкція у цьому форматі передбачає створення об'ємної моделі обличчя людини на основі лише одного-єдиного площинного зображення. Технологія найбільш ефективно реалізується на платформі штучного інтелекту, який застосовує для аналізу спеціалізовану нейромережу, що працює за принципом біологічних моделей. Також створені тривимірні моделі можна експортувати до відповідних форматів для їх наступної публікації в мережі Інтернет чи друкування на 3D-принтері²⁹.

Зокрема, зазначена розробка дозволить виграшно презентувати колекцію портретів, які знаходяться в експозиціях музеїв та у фондОВОМУ зібранні НІЕЗ «Переяслав». Серед них – полотна, малюнки й фото із зображеннями таких відомих постатей, як: Богдан Хмельницький,

²⁶ Мельник О. Білоруси запустили технологію розпізнавання мови жестів зі смартфона / Na chasi. 16.11.2017. URL: <https://nachasi.com/2017/11/16/bilorusy-zapustily-tehnologiyu-rozpoznannya-movy-zhestiv-zi-smartfonu/> (дата звернення: 10.09.2018).

²⁷ Как мы научили iPhone футбольные клубы распознавать / Habr. [Москва], 22 апр. 2015. URL: <https://habr.com/company/dataart/blog/256385/> (дата звернення: 12.06.2017).

²⁸ Исаков С. Метод создания 3D-аватара на основе одной фотографии / Neurohive. [СПб.], 14 июля 2018. URL: <https://neurohive.io/ru/papers/novejshij-metod-sozdaniya-3d-avatara-na-osnove-odnoj-fotografii/> (дата звернення: 03.08.2018).

²⁹ Михайленко А. В. Знач. твір. С. 157.

Арсеній Берло, Григорій Сковорода, Осип Бодяньський, Тарас Шевченко, Павло Житецький, Шолом-Алейхем, Володимир Заболотний, а також картинна галерея учасників боїв на Букринському плацдармі. До числа додаткових опцій створеного ІТ-продукту можливо включити алгоритм визначення орієнтовного віку особи в той період її життя, коли вона була зображена на портреті чи фото. Загалом цей підхід спрямований на поглиблення реалістичності сприйняття образів вказаних вище історичних постатей та покликаний розширити аудиторію потенційних відвідувачів закладу, спонукаючи їх до безпосереднього знайомства з музейними колекціями. У перспективі затребуваність цього програмного забезпечення зростатиме, оскільки додатки з аналогічною функцією набувають все більшої популярності як серед різних соціальних та вікових груп населення, так і в науковому середовищі³⁰.

Також одним із продуктивних напрямів використання штучного інтелекту в програмному забезпеченні цього сегменту стане застосування софту на кшталт WND-CHARM, розробленого свого часу для вивчення біомедичних зображень³¹. Завдяки йому, приміром, вдасться створити кладограму – дерево схожості різних художників і митців, роботи яких презентовані в музеях закладу. Результати таких обчислень стануть у нагоді тим відвідувачам і фахівцям, які націлені на більш поглиблене вивчення й аналіз предметів мистецтва з фондового зібрання Заповідника.

Цікавою з точки зору впровадження є інновація, яка здатна у віртуальному форматі буквально «оживлювати» персонажі на картинах і інших зображеннях чи скульптурних роботах, з якими взаємодіє відвідувач музею³². Зважаючи на достатню представленість таких предметів у фондових групах НІЕЗ «Переяслав», застосування цієї технології, аналогічно з попередньою, має широкі перспективи. Суть розробки полягає у тому, що образ площинної фігури тієї чи іншої постаті аналізується спеціальною програмою, яка виділяє окремі частини тіла та фіксує на відповідних її ділянках опорні точки, що дозволяють змоделювати подальший рух віртуальної 3D-моделі об'єкта. Зокрема, кожного персонажа, який приміром «вибігає» чи «вистрибує» за межі полотна картини, відвідувач зможе буквально роздивитися з усіх боків. Ефективність використання технології варіюватиметься в залежності від обраного AR-обладнання.

³⁰ Нейромережа: машинний інтелект у смартфоні / Korrespondent.net. Київ, 28 січ. 2017 р.. URL: <https://ua.korrespondent.net/tech/science/3806682-neiromerezha-mashynnyi-intelekt-u-smartfoni> (дата звернення: 16.10.2017); *Мурігін К. В.* Зазнач. твір.

³¹ *Гаврилов Є.* Зазнач. твір.

³² Учені створили алгоритм, який «оживлює» людей на фото та картинах (відео) / Файненс.юа. Київ, 10.12.2018. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/440148/ucheni-stvoryly-algorytm-yakyj-ozhyvlyuye-lyudej-na-foto-ta-kartynah-video> (дата звернення: 15.01.2019).

Практичним рішенням стане включення до композицій з «оживлених» із полотен, зображень чи скульптур віртуальних постатей також й інших об'єктів доповненої реальності у вигляді сувенірної та друкованої продукції, пропонованої Заповідником, яка тематично вписана у відповідні змодельовані сюжети. Завдяки інтегрованій опції інтерактивної взаємодії відвідувача з цим видом AR-контенту, який презентує зазначені вище товари, їх відразу можна буде замовити та придбати на сайті Заповідника у процесі перегляду експозицій.

Інструментарій доповненої реальності якнайкраще допоможе розкрити глибину задуму монументальних композицій, які інтегровані до внутрішнього простору окремих музеїв НІЕЗ «Переяслав» та підкреслюють ідейний задум їхньої основної експозиції. Характерним прикладом таких творчих рішень є авторська концепція світобудови, створена київським художником-монументалістом Павлом Тараненком в інтер'єрі Музею історії Української Православної Церкви³³. Зокрема, свої філософські пошуки космогонічної еволюції і розвитку цивілізації у Всесвіті митець втілює у форматі об'ємно-планувальної структури підкупольного простору церкви, оформленого ним із застосуванням унікальної живописної техніки. Важливими колористичними й функціональними акцентами всіх 3-х тематичних блоків композиції є розписане художником застосування вікон, що залишає незабутнє враження від особливих світлових ефектів при спогляданні сповнених символізму образів. У монументальному творі широко використані медитативні схеми й елементи, що мають часткову композиційну спорідненість із тибетськими мандалами³⁴ та адаптовані до архітектури українського дерев'яного храму.

Основними засобами виразу замислу П. Тараненка стало компоновання площинних зображень у єдину структуру, витончено вписану в геометрію кожного із 3-х підкупольних восьмериків. Однак, у залежності від обраного місця й кута огляду експозиції відвідувачем, проявляється ефект перекривання окремих її ділянок розташованими ближче елементами конструкції будівлі, що унеможливує вичерпне сприйняття твору. У цьому контексті далеко не останню роль відіграє й рівень інтенсивності природного освітлення, яке залежить від пори року та часу доби.

Виходячи із зазначеного вище, одним із засобів максимально повного розширення інформативності монументальної композиції може

³³ Музей історії Української Православної Церкви : Про музеї. [Переяслав] : НІЕЗ «Переяслав», 2014. URL: <https://niez.com.ua/museums/about-museum/599-музей-історії-української-православної-церкви> (дата звернення: 19.05.2017).

³⁴ Тараненко Павло Вадимович / НАН України, НБУВ, Ін-т біограф. дослідж. НБУВ // Українська біографістика : Зб. наук. праць. Київ, 1999. Вип. 2. С. 146.

виступити AR-технологія. Вона дозволить «розшарувати» й деталізувати всі багатогранні аспекти замислу митця та реалізувати їх яскраву просторову презентацію. Очевидно, що найбільш трудомним процесом при вирішенні цього завдання стане трансформування площинного змісту живопису у цифрові 3D-об'єкти. Вже скомпоновану з них віртуальну архітектоніку слід підпорядкувати низці тематичних напрямів, відображених художником у його розписах. Так, виступаючи базовими прообразами для актуальних у сучасній науці тенденцій, вони, приміром, можуть включати такі сюжети, як: «Зодіакальні сузір'я»; «Еволюція космогонічних знань»; «Метаморфози Всесвіту та циклічність цивілізацій у ньому»; «Сакралізація космічних першопроходців і вшанування героїв минулих цивілізацій»; «Перетворення людства на мультипланетарний вид».

Обов'язковим сегментом розроблюваних AR-продуктів, що концептуально тісно споріднені з експозиціями Заповідника, повинно бути створення віртуальних 3D-копій низки сюжетно пов'язаних із ними об'єктів. У залежності від тематики музею чи пам'ятки, ними можуть виступати просторові цифрові моделі наявних музейних предметів із фондової колекції НІЕЗ «Переяслав», віддалених археологічних об'єктів чи зниклих архітектурних пам'яток. Включення цих елементів за допомогою технології доповненої реальності сприятиме розширенню й завершеності картини сприйняття кожної з фізичних експозицій у процесі знайомства з ними.

Багату палітру можливостей у цьому плані розкриває Музей космосу, де міститься ціла плеяда унікальних експонатів, які є концентрацією технологічності й функціональності³⁵. Очевидно, що для повного розуміння відвідувачами всіх процесів, пов'язаних із роботою космічних апаратів, пристроїв, обладнання, спорядження та особливостей їх взаємодії з людиною й системами, необхідна додаткова візуалізація. У нагоді тут якраз і стане AR-технологія, що дозволить змодельовати інформативні тематичні блоки, серед яких: конструкція ракетного двигуна та віртуальна демонстрація його роботи; здійснення пуску ракети зі стартового майданчика на космодромі; виведення на орбіту першого штучного супутника Землі; будова скафандра та принцип його функціонування; приземлення спускового апарата з екіпажем; стикування орбітального відсіку космічного корабля; спуск модуля автоматичної станції на Венеру; етапи запуску, посадки й дослідницької роботи місяцехода; просторова реконструкція космічних об'єктів на основі зображень і даних досліджень, отриманих із міжпланетних апаратів.

Також AR-об'єкти значно полегшать візитерам Археологічного музею сприйняття загального вигляду середньовічного Пере-

³⁵ Вовкодав С. М. До питання функціонування музею космосу НІЕЗ «Переяслав» у приміщенні церкви св. Параскеви. С. 75.

яслава та системи його планування й забудови³⁶. Так, використання цифрових 3D-реконструкцій, включених до відповідного додатка, уможливить повноцінне представлення всього комплексу сакральних, господарських, адміністративних будівель і оборонних споруд, розкопаних та ідентифікованих науковцями на території давньоруського міста. Сюди ж доречно застосувати просторово-часову схему поступового заселення й формування міста. Більшу деталізацію продемонструють репрезентативні моделі усіх стадій будівництва окремих пам'яток, із розкриттям їхніх конструктивних особливостей. У руслі візуалізації тематичних блоків музею окреме місце слід приділити й цифровому просторовому моделюванню тактичних прийомів і технічних засобів, застосованих військами Батия під час облоги Переяслава. Помітний потенціал для «оживлення» в додатках доповненої реальності містить і експонований у музеї унікальний комплекс археологічних знахідок періоду від XV–XII тис. до н. е. до середини XIII ст.

Розвиваючи напрям відтворення просторових моделей із площинних зображень, варто звернутися до проблематики Музею-діорами «Битва за Дніпро в районі Переяслава і створення букринського плацдарму восени 1943 року», в якому знаходиться значне число образів такого типу³⁷. При реалізації AR-технології на його базі слід зосередитися на історичній 3D-реконструкції зразків техніки, озброєння та амуніції радянської й німецької армій, візуалізація яких широко представлена в експозиції музею. У процесі ж безпосереднього споглядання полотна й натурного плану за допомогою пристроїв доповненої реальності особливе практичне значення матиме програмне накладання віртуальних схем і карт переміщення військ та демонстрування основних етапів ведення бойових дій в динаміці.

Одним із перевірених методів, що дозволяє побудувати зазначені вище об'єкти, є створення 3D-моделі за фотозображеннями (фотограмметрія)³⁸. Він, зокрема, передбачає такі етапи: 1) фотографування об'єкта послідовно, з різних ракурсів, таким чином, щоб до об'єктива потрапили абсолютно всі його важливі деталі; 2) завантаження отриманих фото у спеціалізовану програму та генерація відповідної 3D-моделі об'єкта за допомогою щільної хмари точок; 3) накладання текстур на отриману модель; 4) маркування 3D-моделей необхідними інформаційними мітками³⁹.

³⁶ Колибенко О., Павленко С. Зазнач. твір.

³⁷ Бойко Н. Зазнач. твір. С. 72.

³⁸ Михайленко А. В. Зазнач. твір. С. 156–157; Гринько Я. Зазнач. твір.

³⁹ Боднар С. П., Білоус В. В. Зазнач. твір; Музей ім. О. Блещунова / Aero3d. Engineering. URL: <https://aero3d.com.ua/3d-modeljuvannja/bleshchunovamuseum/> (дата звернення: 23.11.2020).

Власне для побудови цифрових 3D-моделей реальних архітектурних та археологічних пам'яток і об'єктів, інженерних споруд, устаткування, техніки, транспорту, пристроїв, що експонуються у НІЕЗ «Переяслав» на відкритій місцевості, найефективнішим стане застосування спеціалізованих дронів для 3D-картографування. Завдяки сучасному обладнанню та програмному забезпеченню ця технологія є оптимальним варіантом із точки зору співвідношення затрат на проведення сканування вказаних об'єктів до ефективності від використання отриманих даних у процесі здійснення їх 3D-реконструкцій⁴⁰.

Значні можливості для збереження й відтворення архітектурного вигляду історичних будівель і споруд НІЕЗ «Переяслав» відкриває технологія наземного лазерного сканування (далі – НЛС)⁴¹. Так, унікальний комплекс пам'яток архітектури Заповідника, що перебуває в умовах неспинного руйнування під впливом навколишнього середовища, потребує застосування особливих методів роботи з його об'єктами. Найперше вони передбачають проведення систематичного моніторингу з фіксуванням стану збереження пам'яток та визначенням обсягу необхідних реставраційно-ремонтних робіт⁴². Вирішити ці завдання ефективно допомагає НЛС, що на сьогодні відноситься до найбільш високопродуктивних засобів отримання точних і найповніших просторових даних про архітектурні об'єкти⁴³. Саме ця технологія дає змогу оперативно визначити геометрію пам'яток архітектури НІЕЗ «Переяслав», провести 3D-документування результатів, а також створити цифрові 3D-моделі цих об'єктів, які можна широко використовувати надалі. У результаті застосування НЛС суттєво полегшить роботу, оскільки, для прикладу, отримання таких даних традиційними методами обмірних робіт зайняло б набагато більше зусиль та часу.

Для найбільш точного й оперативного сканування територій, на яких розташовані архітектурні та археологічні пам'ятки Заповідника, за аналогією із виконанням описаних вище фотограмметричних ро-

---

⁴⁰ Крупномасштабные геодезические работы и фотограмметрия с помощью дронов / SKYMES. Дистрибуция и интеграция беспилотных решений. Москва, 2021. URL: <https://skymec.ru/blog/drone-use-cases/promyshlennost/krupnomasshtabnye-geodezicheskie-raboty-i-fotogrammetriya-s-pomoshchyu-dronov/> (дата звернення: 23.07.2021).

⁴¹ Глотов В., Марусаж Х. Зазнач. твір.

⁴² Концепція державної політики реформування сфери охорони нерухої культурної спадщини / Міністерство культури України : Офіційний сайт. [Київ], 2018. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245358162 (дата звернення: 19.10.2018).

⁴³ Маліцький А., Голубінка Ю., Бубняк І., Бубняк А. Зазнач. твір; Принцип лазерного сканування / Навігаційно-геодезичний центр. Майстер-представник Leica Geosystems в Україні. [Київ], 2021. URL: https://ngc.com.ua/ua/info/whats_hds.html (дата звернення: 29.08.2021).

біт, можливе застосування ультрапортативних лазерних сканерів, що встановлюються на дронах відповідного призначення⁴⁴. Одним із далекосяжних напрямів використання цієї технології може стати повномасштабне сканування території Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини. Беручи до уваги помітну концентрацію унікальних архітектурних пам'яток, зібраних на єдиній території, повітряне лазерне сканування дозволить відносно швидко отримати цілісну картину розташування об'єктів та зняти їхні параметричні дані. Здобута інформація стане цінним матеріалом для розроблення масштабної просторової моделі всього музейного комплексу під відкритим небом. Зокрема, на основі зазначених даних вдасться також створити цілу галерею з окремих цифрових копій архітектурних об'єктів, які можна інтегрувати до різноманітних сценаріїв перегляду в AR-додатках.

Особливі перспективи використання потенціалу 3D-моделювання розкриваються при розробленні наукових реконструкцій зруйнованих та частково зруйнованих архітектурних і археологічних пам'яток, що перебувають у структурі Заповідника. Окремої уваги в цьому контексті заслуговують такі музеєфіковані об'єкти, як: залишки Спаської церкви-усипальні XI ст., залишки Михайлівського собору XI ст., залишки дерев'яних зрубів житлово-господарського комплексу XI ст. із Київського Подолу⁴⁵.

Спираючись на відомості з наукових досліджень⁴⁶, убачається здійсненним виконання повномасштабних AR-реконструкцій зазначених об'єктів. Вони дозволять відтворити екстер'єр і інтер'єр будівель, із відповідною деталізацією об'ємів, текстур, фактур, кольорів, та поєднати їх у комплексі в єдину просторову модель. Накладені на збережені залишки, ці цифрові моделі стануть їх віртуальним продовженням, що демонструватимуться через пристрої доповненої реальності. Завдяки прив'язуванню до місцевості надійними маркерами можна буде «спостерігати» кожен реконструйований будівлю в реальному масштабі з будь-якої точки видимості – як ззовні павільйону музею, так і зсередини (у випадках можливості фізичного перебування відвідувача в павільйоні). Таким чином, застосування зазначеного сегмента AR-тех-

⁴⁴ RIEGL VUX-1UAV / RIEGL. Laser Measurement Systems GmbH. [Horn], 2021. URL: <http://www.riegl.com/products/unmanned-scanning/riegl-vux-1uav/> (дата звернення: 16.07.2021).

⁴⁵ Бузян Г. М. І. Сікорський та археологія Переяславщини 50–80-х рр. XX ст. ... С. 65, 70; Її ж. І. Сікорський та етапи становлення археологічного розділу Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини НІЕЗ «Переяслав»... С. 21, 25, 33.

⁴⁶ Каргер М. К. Указ. соч. С. 11–20; Асеев Ю. С., Харламов В. А., Сікорський М. И. Указ. соч.; Чукова Т. А. Указ. соч.; Трофіменко Г. В. Зазнач. твір. С. 4–15; Толочко П. П., Гупало К. М., Харламов В. О. Зазнач. твір; Харламов В. О. Зазнач. твір.

нології забезпечить ефектну візуалізацію й презентацію втраченої архітектури давньоруського періоду.

За допомогою технології доповненої реальності окремі музеї НІЕЗ «Переяслав» можливо обладнати одним із різновидів віртуальної примірочної, в якій спеціальні камери та обладнання розпізнають обличчя й фігуру людини, а AR-додаток програмно накладає цифрові 3D-копії речей на відображення тіла⁴⁷. Зокрема, багата колекція з унікальних зразків чоловічого й жіночого одягу XVIII – XX ст., що знаходяться в запасниках Заповідника⁴⁸, несе значний потенціал проведення їх віртуальних та фізичних реконструкцій і копіювання. Наприклад, відвідувачу вдасться зробити цифрове фото у змодельованому за вказаною методикою національному костюмі або іншому вбранні, що презентує регіон Середньої Наддніпряни того чи іншого історичного періоду.

Приведена технологія зарадить й у випадку підбору необхідного розміру зазначених костюмів, коли в асортименті товарів Заповідника будуть представлені їхні фізичні копії, відтворені руками сучасних майстрів чи на підприємствах легкої промисловості. Презентацію ж цифрових екземплярів таких речей доречно супроводжувати цікавими відомостями про середовище їх побутування та розкривати культурно-історичний контекст. Ефективним засобом тут стане залучення вже розроблених віртуальних 3D-образів історичних персонажів, пов'язаних із регіоном, для безпосереднього моделювання на них зразків вбрання, що реалізується. Інтегруючи до спеціалізованого додатка чи на веб-сторінку магазину НІЕЗ «Переяслав» довідкову інформацію про товар, особливу увагу при її оформленні слід надавати стилізованому й доступному для сприйняття дизайну, що підтримуватиме загальну концепцію продукту.

Очевидно, затребуваною опцією у такому виді послуг буде й можливість здійснювати пошив стилізованого одягу під індивідуальні замовлення чи навіть розробки дизайну. У цьому випадку розміри клієнта також зручно попередньо знімати у віртуальній примірочній, або дистанційно, за допомогою спеціально розробленого софту. Сюди слід включити й сервіс із швидкого пошуку в переліку пропонованого Заповідником реконструйованого вбрання необхідного екземпляра, який

⁴⁷ Віртуальна примірка AR / LOOKINAR. [К., Дубаї], 2020. URL: <https://lookinar.com/uk/project/ar-try-on-app/> (дата звернення: 05.04.2020); Доповнена реальність в ритейлі: як працюють «розумні» дзеркала / EVEREST. [К.]. URL: <https://www.everest.ua/dopovнена-realnist-v-rytejli-yak-praczuuyut-rozumni-dzerkala/> (дата звернення: 08.06.2021).

⁴⁸ Експозиції музею одягу відновлять у новому приміщенні : Адміністрація НІЕЗ «Переяслав» / Офіційний сайт Переяславської міської ради та виконавчого комітету. [Переяслав-Хмельниц.], 03.01.2019. URL: https://phm.gov.ua/?p=44813&fbclid=IwAR1DDi1_rmKFwFe5kWtxAzC9t-Iiwv8L4DkhCTv0B73GOBnRLxKx9i5jo2E (дата звернення: 10.03.2019).

буде ідентифіковано, приміром, із надісланими замовником зображеннями із зразками. Обов'язковою умовою реалізації програмного забезпечення наведеного виду, що так чи інакше втручається у приватність осіб, які його застосовують, повинно стати дотримання всіх аспектів відповідних норм законодавства⁴⁹.

Наступний щабель реалізації вказаного вище напряму AR-технології пов'язаний із використанням одного з її різновидів – змішаної реальності (MR-технології). Зокрема, завдяки спеціальним окулярам чи пристроям, обладнаним наборами сенсорів, що зчитуватимуть анатомічні й біомеханічні параметри тіла відвідувача⁵⁰, вдасться здійснити його віртуальне «одягання» у реконструйоване вбрання тієї чи іншої історичної епохи, яке буде споглядатися у русі. Відтворені одяг, взуття, знаряддя праці, прикраси, аксесуари, зброя представлятимуться у тому числі й цифровими 3D-копіями музейних предметів НІЕЗ «Переяслав», що тематично відповідають часу і регіону, до яких вони належать. Wow-ефект від віртуальної динамічної взаємодії із реконструйованим вбранням доречно пролонгувати в інтегрованій у MR-додаток опції. Вона дозволить у ході перегляду додавати до кошика замовлень фізичні копії зазначених предметів, які можна придбати в інтернет-крамниці чи торгових точках закладу. Найдоступнішим способом реалізації таких покупок стане 3D-друк із вже приведених просторових моделей, розроблених в універсальному форматі.

Загалом, широкий тематичний спектр об'єктів Заповідника, що презентують всі хронологічні відтинки історії України, розкриває необмежені можливості для створення образів змішаної реальності на базі кожного з них. Застосувавши таку технологію, наприклад, на території Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини, відвідувач у звичному режимі зможе знайомитися з екстер'єром та експозиціями хат, церков, млинів, господарських будівель, панорамами дворів, археологічних та інших об'єктів. Однак, переводячи при цьому «погляд» крізь пристрій на своє тіло, чи на інших екскурсантів, він по-

⁴⁹ Віртуальне життя: Приміряти кросівки від Gucci тепер можна дистанційно / Investory News. Медіатека інвестиційних ідей, 28 черв. 2019. URL: <https://investory.news/virtualne-zhittya-primiryati-krosivki-vid-gucci-teper-mozhna-distancijno/> (дата звернення: 17.08.2019); Онлайн-примірка та доставка дроном: як технології змінюють шопінг і де їх можна затестити / bit.ua. [2019]. URL: <https://bit.ua/2019/09/shoping-majbutnogo/> (дата звернення: 06.09.2019); *Ортинська М.* Кому належить віртуальний одяг? VR і AR у fashion з точки зору інтелектуальної власності / НВ Бізнес. [К.] : МЕДІА-ДК, [15 берез. 2021]. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/virtualniy-odyag-vr-i-pravo-intelektualnojivlasnosti-ostanni-novini-50147689.html> (дата звернення: 27.04.2021).

⁵⁰ *Constine J.* Imverse's groundbreaking mixed reality renders you inside VR / TechCrunch. Verizon Media, Jan. 30, 2018. URL: <https://techcrunch.com/2018/01/30/imverse-mixed-reality/> (дата звернення: 04.02.2019).

бачить вбрання персонажів, які хронологічно та тематично відносяться до відповідного історичного періоду. Так, програмне опрацювання оточуючої реальності дозволить візитеру побути у цифрових аватарах давньої людини, трипільського землероба, скіфа, половця, полянина, давньоруського князя, монгольського хана, козака, селянина, ремісника, шинкаря, сільського старости, поміщика, священника, космонавта тощо.

Розширення інструментарію просування до споживача послуги такого «костюмування» можливе і через позиціонувати її як випробувального майданчика перед замовленням найбільш підходящого для пошиття зразка одягу – копії цього ж програмно «надягнутого» віртуального вбрання. Так, моделюючи свій образ безпосередньо у віртуальному костюмі в динаміці, при цьому перебуваючи у контексті реального середовища, клієнту вдасться здійснити найефективнішу його примірку. Відповідно, це автоматично скоротить число повернень замовлень товарів, які не підійшли та оптимізує окреслений сегмент торгівлі, здійснюваної закладом. Також, завдяки яскравій інтерактивній презентації зазначені історичні реконструкції додатково ангажують коло зацікавлених осіб у проблематику Заповідника й познайомлять їх із результатами наукових досліджень, втіленими при розробленні зазначених цифрових моделей вбрання.

Принагідно слід зауважити, що навіть за умови проведення масштабної цифрової реконструкції, представленої тематичними галереями з окремих об'єктів і персонажів, такий підхід залишає ефект розрізненості і фрагментарності при їх сприйнятті споживачами розробленого контенту. Тому, з метою максимально реалістичного занурення відвідувача в атмосферу тієї чи іншої історичної епохи, представленої експозиціями Заповідника, та відтворення середовища побутування окремих музейних предметів, архітектурних й археологічних об'єктів, логічним буде застосування комплексного підходу, який слід закладати вже на етапі розроблення програмного забезпечення⁵¹. Зокрема, використання доповненої реальності тут можливе у плані віртуального накладання змодельованих театралізованих сценок із життя й побуту як різних верств населення Середньої Наддніпрянщини, так і видатних постатей, пов'язаних із регіоном. У залежності від того, на базі якого з музеїв НІЕЗ «Переяслав» використовуватиметься цей різновид AR-середовища, тематична спрямованість таких постановок повинна чітко гармо-

⁵¹ 12 краших SDK-пакетів доповненої реальності : BLOG / [Ulab, СумДУ]. [Суми] : Sumy State University, 2021. URL: <https://ulab.sumdu.edu.ua/uk/12-krashhih-sdk-paketiv-dopovnenoj-realnosti> (дата звернення: 15.08.2021); Voropaev P. AR Synchronization System by Prisma / [Medium]. May 7, 2018. URL: <https://blog.prismalabs.ai/ar-synchronization-system-by-prisma-3c41ff55a2a7> (дата звернення: 16.12.2019).

ніювати з концепцією відповідної експозиції та орієнтуватися на відтворення автентичних елементів української культури.

Незважаючи на безперечну перспективність застосування доповненої реальності на об'єктах Заповідника, одним із відкритих питань щодо її імплементації залишається забезпечення відвідувачів необхідним обладнанням. Альтернативними напрямками його розв'язання можуть виступити технології, які «вписують» віртуальні елементи в оточуючий простір без використання портативних AR-пристроїв і спеціального обладнання.

Серед найдоступніших варіантів тут можна розглядати голографічні проектори, що дозволяють демонструвати у т. ч. й тематичний 3D-контент⁵². Очевидно, у наведеному сегменті доповненої реальності досить захоплюючим для відвідувача буде знайомство й з динамічними AR-об'єктами, які несподівано з'являються у ході огляду експозиції на абсолютно прозорих, непомітних панелях, на зразок Pepsi Max⁵³, що гармонійно вписані в простір музеїв чи території Заповідника. За наявності необхідного фінансування залучення технічних новинок такого зразка відіграє важливу роль актуальної промоакції, виступаючи характерним символом технологізації музейної сфери на регіональному та загальнодержавному рівнях.

Далекосяжним різновидом застосування цього вектора інновацій може стати інсталяція пристрою для «голопортації» в приміщення одного з найбільш відвідуваних музеїв Заповідника⁵⁴. Таке обладнання, окрім того, що в режимі реального часу відтворює цифрові 3D-копії людей у динаміці, має також значний потенціал для демонстрування цілої галереї історичних реконструкцій знакових постатей, пов'язаних із тематикою музеїв НІЕЗ «Переяслав» та історією Переяславщини. Розроблення гнучких алгоритмів їх взаємодії з відвідувачами, що діятимуть на базі штучного інтелекту, дасть змогу останнім максимально реалістично познайомитися із такими віртуальними просторовими образами,

⁵² Ремешило-Рибчинська О. І., Брич М. Т. Відтворення архітектурного образу втраченої пам'ятки за допомогою мультимедійних технологій (на прикладі церкви XVIII ст. у с. Підгірці) // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2013. № 757. С. 38.

⁵³ Доповнена реальність (Augmented Reality, AR) / LOOKINAR. [Київ, Дубаї], 12/05/2020. URL: <https://lookinar.com/uk/rozyasnennya/dopovnena-realnistaugmented-reality-ar/> (дата звернення: 19.10.2020); Чайківський Т., Дідич М. Експеримент із технологією доповненої реальності у вебi (front-end only) / DOU.ua. 7 квіт. 2016. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/web-ar/> (дата звернення: 04.12.2018).

⁵⁴ Хижняк Н. Зазнач. твір; У США створили технологію відеодзвінків через голограми / Chas News. [К.], [01 жовт. 2020]. URL: <https://chas.news/news/u-ssha-stvorili-tehnologiyu-videodzvinkiv-cherez-gologrami> (дата звернення: 06.03.2021).

як: Володимир Мономах, Юрій Долгорукий, Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Григорій Сковорода, Тарас Шевченко, Шолом-Алейхем, Володимир Заболотний, Михайло Сікорський та ін. При цьому, кожен із «аватарів» доречно наділити опціями, в яких вони у слушні моменти, у формі театралізованої комунікації, пропонуватимуть відвідувачу музейні послуги та зразки сувенірної й друкованої продукції, тематично пов'язані з їхньою особистістю і життєвим шляхом.

Не менш важливим є використання цієї технології науковцями для ефективного обміну широким арсеналом даних про музейні предмети, археологічні й архітектурні об'єкти НІЕЗ «Переяслав» у ході проведення наукових досліджень та презентації їх результатів⁵⁵. Це помітно оптимізує наукову комунікацію та сприятиме переходу її на більш високий рівень, розкриваючи нові обрії і перспективи наукових студій на базі закладу.

Утім, дійсно революційними у цьому напрямі можна вважати розроблення й удосконалення науковцями технології, яка проєктує зображення безпосередньо в повітрі. Її суть полягає у тому, що спеціальні фемтосекундні лазери іонізують молекули повітря, створюючи тим самим яскраві пікселі, які й утворюють ту чи іншу голограму⁵⁶. Вказана технологія може виступити унікальним інструментом, що яскраво доповнить попередньо реконструйовані науковцями і 3D-дизайнерами моделі систем світоглядних уявлень народів, які населяли Середню Наддніпрянщину в різні часи. Зважаючи на особливі світлові й фізичні ефекти, що виникають під час демонстрування голограм, варто підібрати відповідні, найбільш сумісні образи, які за своїми властивостями оптимально співвідноситимуться з можливостями описаної технології.

Одним із прикладів застосування більш просунутих зразків такого обладнання у майбутньому може бути презентація розробленої на основі наукових студій візуалізації динамічної 3D-схеми, що продемонструє процес успадкування в українських килимах, вишивках і ткацтві тієї ж форми графем, знаків і узорів, які були відображені ще на трипільській кераміці чи в зображеннях інших археологічних культур⁵⁷.

На сьогодні всі види зазначеного вище обладнання залишаються надто дорогими для бюджетних установ. Утім, в осяйній перспекти-

⁵⁵ Microsoft Mesh – нова платформа для взаємодії в змішаній реальності / TMGINFO.NET. [Рівне], 2021-04-11. URL: <https://tmginfo.net/2021/04/microsoft-mesh-nova-platforma-dlya-vzaiemodii-v-zmi/> (дата звернення: 09.07.2021).

⁵⁶ Фемтосекундные лазеры способны создавать осязаемые проекции прямо на молекулы воздуха / Хабр. [Москва], 30 июн. 2015. URL: <https://habr.com/ru/post/381105/> (дата звернення: 17.11.2017).

⁵⁷ Давидюк В. Ф. Вибрані лекції з українського фольклору (в авторському дискурсі). Луцьк : Твердиня, 2014. С. 11; Романовський В. С. Зазнач. твір. С. 7–8.

ві, за рахунок передбачуваного попиту та зростання сфер його застосування, очікується розроблення більш доступних версій. Саме вони дозволятимуть ефективно демонструвати попередньо розроблений тематичний контент без використання відвідувачами спеціального додаткового обладнання. Інтеграція реконструйованих образів із нейронними мережами також розкриє нові можливості їх віртуальної взаємодії з візитерами музею. Інновації привертатимуть останніх та поступово компенсуватимуть затрати на придбання обладнання. Відповідно, охарактеризовані тенденції слід враховувати при розробленні базових цифрових об'ємних відбудов, які можна буде доопрацьовувати, удосконалювати та трансформувати у новіші формати, задля їх сумісності з пристроями таких типів та їх наступними версіями.

Загалом, окреслені види AR-технологій необхідно розвивати шляхом підпорядкування більш глобальним змінам, що найближчим часом очікувано відбудуться в площині застосування й урізноманітнення напрямів доповненої реальності. Один із них – технологія AR Cloud, яка невпинно рухається в бік створення програмної копії світу, формованої методом сканування фізичних предметів, на які накладаються елементи доповненої реальності⁵⁸. Приміром, у пам'ятко-охоронній роботі Заповідника зони охорони пам'яток за допомогою відповідного програмного забезпечення будуть віртуально зафіксовані в 3D-форматі безпосередньо на місцевості, а не лише на планах і в таблицях. Аналогічно, в ході проведення ремонтів, реконструкцій і реставрацій об'єктів культурної спадщини, фахівці НІЕЗ «Переяслав» зможуть віртуально презентувати всі етапи реалізації запланованих проєктів чи продемонструвати результати вже виконаних робіт.

При комплексному прогнозуванні оптимального сценарію упровадження AR-технології на базі об'єктів НІЕЗ «Переяслав» необхідною умовою також стає орієнтування на можливу сумісність форматів розроблюваного контенту з радикально новими технологіями й обладнанням у перспективі. Найперше це пов'язано із закономірною потребою враховувати стрімкі тенденції еволюціонування обладнання й інтерфейсів для прямої взаємодії головного мозку людини з цифровою інформацією. На сьогодні найбільш прогресивними у цьому відношенні є розробки компанії Neuralink, яка активно впроваджує вживлення спеціального обчислювального пристрою-імплантата у тіло людини та орієнтована на його інтеграцію зі штучним інтелектом⁵⁹. Відповідно, така

⁵⁸ Как технологии AR Cloud меняют систему передачи и обработки информации / ЛАНИТ. Москва, 18.10.2019. URL: <https://www.lanit.ru/press/smi/kak-tehnologii-ar-cloud-menyayut-sistemu-peredachi-i-obrabotki-informatsii/> (дата звернення: 25.02.2020).

⁵⁹ Breakthrough Technology for the Brain / NEURALINK. 2021. URL: <https://neuralink.com/> (дата звернення: 16.08.2021).

технологія націлена на поступове витіснення типових електронно-цифрових пристроїв для виведення контенту та поєднання їх функцій у єдиному нейронному чипі. Зважаючи на необмежені можливості комунікації, що розкривають вказані вище пристрої, вони в осяйному майбутньому очевидно замінять і всі існуючі різновиди AR-обладнання. Тому, розраховуючи витрати на розроблення й імплементацію в роботу Заповідника технології доповненої реальності та оцінюючи орієнтовні прибутки від цього, слід розуміти ризики, пов'язані з моральним старінням обладнання і програмного забезпечення, за посередництва яких і передбачається реалізація інновації.

REFERENCES

1. [Anonim] (1999). Taranenko Pavlo Vadymovych. *Ukrainska biohrafistyka : Zbirnyk naukovykh prats*, 2, 145–147. [in Ukrainian].
2. 12 kraschykh SDK-paketiv dopovnenoї realnosti [12 best augmented-reality SDKs]. (2021). Retrieved from <https://ulab.sumdu.edu.ua/uk/12-krashhih-sdk-paketiv-dopovnenoї-realnosti> [in Ukrainian].
3. Aseev, Yu. S., Kharlamov, V. A. & Sikorskii, M. I. (1979). Issledovanie Mikhailovskogo sobora v Pereyaslave-Khmelnickom [Study of the Mikhailovsky Cathedral in Pereyaslav-Khmelnytsky]. In *Slavyane i Rus (Na materialax vostochnoslavianskikh plemen i Drevnei Rusi): Sbornik naucnykh trudov*, 122–137. [in Russian].
4. Bodnar, S. P. & Bilous, V. V. (2009). Stvorennia obmirnykh kreslen pamiatnykiv arkhitektury metodamy tsyfrovoi fotohrammetrii [Creation of measurment drawings of architectural monuments by digital photogrammetry]. *Chasopys kartohrafii*, 14, 12–18. [in Ukrainian].
5. Boiko, N. (2010). Muzei-diorama «Bytva za Dnipro v raioni Pereiaslava-Khmelnytskoho i stvorennia bukrynskoho platsdarmu voseny 1943 roku Natsionalnoho istoryko-etnohrafichnoho zapovidnyka «Pereiaslav»: Do 35-richchia zasnovannia ta diialnosti [Museum-diorama «Battle for the Dnipro in the Pereiaslav-Khmelnytsky area and the establishment of the Bukrin bridgehead in the autumn of 1943» of the National Historical and Ethnographic Skansen «Pereiaslav»: Commemorating the 35th anniversary of its foundation and activity]. *Kraieznavstvo*, 4, 69–75. [in Ukrainian].
6. Breakthrough technology for the brain. (2021). *NEURALINK*. Retrieved from <https://neuralink.com/> [in English].
7. Buzian, H. (2015). M. I. Sikorskyj ta etapy stanovlennia arkhieolohichnoho rozdilu Muzeiu narodnoi arkhitektury ta pobutu Sereдної Naddnyprianschyny NIEZ «Pereiaslav» [M. I. Sikorsky and the stages of formation of the archaeological section of the Museum of Folk Architecture and Life of the Middle Dnieper NHER «Pereiaslav»]. *Pereiaslavika. Naukovi zapysky : Zb. nauk. st.*, 9 (11), 18–44. [in Ukrainian].
8. Buzian, H. (2017). M. I. Sikorskyi ta arkhieolohiia Pereiaslavschyny 50–80 kh rr. XX st. [M. I. Sikorsky and archaeology of Pereiaslav region in the 1950s–1980s] *Pereiaslavika. Naukovi zapysky: Zbirnyk naukovykh statei*, 12(14), 64–88. [in Ukrainian].

9. Chaikivskiy, T. & Didych, M. (2016). Eksperyment iz tekhnolohiieiu dopovnenoi realnosti u vebi (front-end only) [Experiment with augmented reality technology on the web (front-end only)]. Retrieved from <https://dou.ua/lenta/articles/web-ar/> [in Ukrainian].
10. Chukova, T. A. (2004). *Altar drevnerusskogo khrama kontsa X – pervoi treti XIII v.: Osnovnye arkhitekturnye elementy po arkheologicheskim dannym* [The altar of an old Russian temple of the end of the 10th – the first third of the 13th century: The main architectural elements based on archaeological data]. Sankt-Peterburg: Peterburgskoe Vostokovedenie. [in Russian].
11. Constine, J. (2018). Inverse's groundbreaking mixed reality renders you inside VR. Retrieved from <https://techcrunch.com/2018/01/30/inverse-mixed-reality/> [in English].
12. Davydiuk, V. F. (2014). *Vybrani leksii z ukrainskoho folkloru (v avtorskomu dyskursi)* [Selected lectures on Ukrainian folklore (in the author's discourse)]. Lutsk. [in Ukrainian].
13. Davymuka, S. A. & Fedulova, L. I. (2017). *Kreatyvnyi sektor ekonomiky: dosvid ta napriamy rozbudovy: monohrafiia* [Creative sector of the economy: experience and directions of development: monograph]. Lviv. [in Ukrainian].
14. Dopovnena realnist (Augmented Reality, AR) [Augmented Reality (AR)]. (2020). *LOOKINAR*. Retrieved from <https://lookinar.com/uk/rozyasnennya/dopovnena-realnistaugmented-reality-ar/> [in Ukrainian].
15. Dopovnena realnist v ryteili: yak pratsiuut «rozumni» dzerkala [Augmented reality in retail: how «smart» mirrors work]. (2021). Retrieved from <https://www.everest.ua/dopovnena-realnist-v-rytejli-yak-praczyuyut-rozumni-dzerkala/> [in Ukrainian].
16. Dopovnena realnist: yak prystroi rozshyriuut mezhi spryiniattia [Augmented reality: how devices extend the boundaries of perception]. (2014). Retrieved from <https://techtoday.in.ua/reviews/dopovnena-realnist-yak-pristroyi-rozshiryuyut-mezhi-spriynyattya-25994.html> [in Ukrainian].
17. Ekspozytsii muzeiu odiahu vidnovliat u novomu prymischenni [Expositions of the clothing museum will resume in the new place]. (2019). Retrieved from https://phm.gov.ua/?p=44813&fbclid=IwAR1DDi1_rmKFwFe5kWtAzC9t-Iiwv8L4DkhCTv0B73GOBnRLxKx9i5jo2E [in Ukrainian].
18. Femtosekundnye lazery sposobny sozdavat osyazaemye proekcii pryamo na molekuly vozdukha [Femtosecond lasers are capable of creating tangible projections directly onto air molecules]. (2015). Retrieved from <https://habr.com/ru/post/381105/> [in Russian].
19. Gosudarstvennyy muzei A. S. Pushkina [A. S. Pushkin State Museum]. (2021). Retrieved from <https://indoorsnavi.pro/portfolio-items/pushkin-ru/> [in Russian].
20. Havrylov, Ye. (2012). Shtuchnyi intelekt rozibravsia v istorii mystetstva [Artificial intelligence figured out the history of art]. Retrieved from https://zn.ua/ukr/SCIENCE/shtuchnyi_intelekt_rozibravsya_v_istoriyi_mistetstva.html [in Ukrainian].
21. Hlotov, V. & Marusazh, Kh. (2013). Analiz metodiv stvorennia frontalnykh planiv lazernym nazemnym skanuvanniam ta tsyfrovym znimanniam [The analysis of methods on creating frontal plans with laser ground scanning and digital shooting]. *Heodeziia, kartohrafiia i aerofotoznimannia: mizhvidomchij naukovotekhnichnyj zbirnyk*, 78, 30–37. [in Ukrainian].

22. Hryenko, Ya. (2017). 3D-fotogrammetriia dlia muzeiv: nash dosvid [3D photogrammetry for museums: our experience]. Retrieved from <http://prostir.museum.ua/post/39905> [in Ukrainian].
23. Isakov, S. (2018). Metod sozdaniya 3D-avataara na osnove odnoi fotografii [Method of creating a 3D avatar based on a single photo]. Retrieved from <https://neurohive.io/ru/papers/novejshij-metod-sozdaniya-3d-avataara-na-osnove-odnoj-fotografii> [in Russian].
24. Izi.Travel. (2016). Retrieved from: <https://izi.travel/ru/o-nas#contacts> [in English].
25. Kak my nauchili iPhone futbolnye kluby raspoznivat [How we taught iPhone to recognize football clubs]. (2015). Retrieved from <https://habr.com/company/dataart/blog/256385/> [in Russian].
26. Kak tekhnologii AR Cloud menyayut sistemu peredachi i obrabotki informacii [How AR Cloud technologies are changing the system of information transmission and processing]. (2019). Retrieved from <https://www.lanit.ru/press/smi/kak-tekhnologii-ar-cloud-menyayut-sistemu-peredachi-i-obrabotki-informatsii/> [in Russian].
27. Karger, M. K. (1954). Raskopki v Pereyaslave-Khmelnickom v 1952–1953 gg. [Excavations in Pereiaslav-Khmelnitsky in 1952–1953]. *Sovietskaya arkheologiya*, XX, 5–30. [in Russian].
28. Kharlamov, V. O. (1976). Konstruktyvni osoblyvosti derevianykh budivel Podolu X–XIII st. [Structural features of Podil wooden buildings of the 10th–13th centuries.] In *Arkheolohichni doslidzhennia starodavnoho Kyieva. Redaktsiia istorii ta arkheolohii* (pp. 47–55). Kyiv. [in Ukrainian].
29. Kolybenko, O. & Pavlenko, S. (2011). Malovidomi storinky istorii muzeinoi spravy na Pereiaslavshchyni: Pereiaslavskiyi arkheolohichniy muzei [Obscure pages of the history of museum work in the Pereiaslav region: Pereiaslav Archaeological Museum]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii: Zbirnyk naukovykh statei*, 26, 177–193. [in Ukrainian].
30. Kontseptsii derzhavnoi polityky reformuvannia sfery okhorony nerukhomoi kulturnoi spadshchyny [The concept of state policy of reforming the protection of immovable cultural heritage]. (2018). Retrieved from http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245358162 [in Ukrainian].
31. Kravchuk, S. (2020). Dopovnena realnist, abo AR-tekhnolohii. Yak tse pratsiuie? Tekhnolohiia, yaka zminiue nashe spryiniattia navkolyshnoho svitu [Augmented reality or AR technology. How does it work? Technology that changes our perception of the world around us]. Retrieved from <http://thefuture.news/page1837780.html> [in Ukrainian].
32. Krupnomasshtabnye geodezicheskie raboty i fotogrammetriya s pomoshhyu dronov [Large-scale surveying and photogrammetry using drones]. (2021). Retrieved from <https://skymec.ru/blog/drone-use-cases/promyshlennost/krupnomasshtabnye-geodezicheskie-raboty-i-fotogrammetriya-s-pomoshchyu-dronov/> [in Russian].
33. Kuzmenko, A. (2016). Perspektyvy optymizatsii ta shliakhy realizatsii marketynhovoii stratehii Natsionalnoho istoryko-etnografichnoho zapovidnyka «Pereiaslav» [Prospects for optimization and ways to implement the marketing strategy of the National Historical and Ethnographic Skansen «Pereiaslav»]. *Viiskovo-istorychnyi merydian*, 1(11), 148–160. [in Ukrainian].

34. Litvinenko, I. (2016). Dopolnyaem realnost [Complementing reality]. Retrieved from <https://dataart.ua/news/dopolnyaem-real-nost/> [in Russian].
35. Lypak, O. A. (2020). Zastosuvannia VR ta AR tekhnolohii v muzeiakh [Application of VR and AR technologies in museums]. Abstract of Papers '20: *Fundamentalni ta prykladni problemy suchasnykh tekhnolohii: materialy Mizhnarodnoi naukovo-tekhnicnoi konferentsii do 60 richchia z dnia zasnuvannia TNTU ta 175 richchia z dnia narodzhennia I. Puliua. 14–15 travnia 2020 r.* (pp. 159–160). [in Ukrainian].
36. Malitskyi, A., Holubinka, Yu., Bubniak, I. & Bubniak, A. (2017). Vykorystannia nazemnoho lazernoho skanuvannia dlia zberezhenia pamiatky arkhitektury ta heolohii [Using ground-based laser scanning to preserve architectural and geological monuments]. Abstract of Papers '17: *Kulturna spadschyna naftovoi stolytsi Peredkarpattia. Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii, 24–25 kvitnia 2017 r.* (pp. 71–73). Boryslav-Skhidnytsia. [in Ukrainian].
37. Melnyk, O. (2017). Bilorusy zapustyly tekhnolohiiu rozpoznavannia movy zhestiv zi smartfonu [Belarusians have launched sign language recognition technology from a smartphone]. Retrieved from <https://nachasi.com/2017/11/16/bilorusy-zapustyly-tehnologiyu-rozpiznavannya-movy-zhestiv-zi-smartfonu/> [in Ukrainian].
38. Microsoft Mesh – nova platforma dlia vzaiemodii v zmishanii realnosti [Microsoft Mesh – a new platform for interaction in mixed reality]. (2021). Retrieved from <https://tmginfo.net/2021/04/microsoft-mesh-nova-platforma-dlya-vzaiemodii-v-zmi/> [in Ukrainian].
39. Muryhin, K. (2005). *Kompiuterna identyfikatsiia liudyny za zobrazhenniam oblychchia na osnovi koreliatsiinykh metodiv* [Computer identification of a person by facial image based on correlation methods] (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Donetsk. [in Ukrainian].
40. Muzei im. O. Bleshchunova [A. Bleshchunov Museum]. (2020). Retrieved from <https://aero3d.com.ua/3d-modeljuvannja/bleshchunovamuseum/> [in Ukrainian].
41. Muzei istorii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy [Museum of the History of the Ukrainian Orthodox Church]. (2014). Retrieved from <https://niez.com.ua/museums/about-museum/599-музей-історії-української-православної-церкви> [in Ukrainian].
42. Mykhailenko, A. V. (2013). Vid fotoznmkiv do tsyfrovych 3D modelej [From photos to digital 3D models]. *Suchasni problemy arkhitektury ta mistobuduvannia*, 34, 152–159. [in Ukrainian].
43. Neiromerezha: mashynnyi intelekt u smartfoni [Neural network: machine intelligence in a smartphone]. (2017). Retrieved from <https://ua.korrespondent.net/tech/science/3806682-neiromerezha-mashynnyi-intelekt-u-smartfoni> [in Ukrainian].
44. Onlain-prymirka ta dostavka dronom: yak tekhnolohii zmyniuiut shopinh i de ikh mozna zategyty [Online fitting and drone delivery: how technologies change shopping and where they can be tested]. (2019). Retrieved from <https://bit.ua/2019/09/shoping-majbutnogo/> [in Ukrainian].
45. Ortynska, M. (2021). Komu nalezhyt virtualnyi odiah? VR i AR u fashion z tochky zoru intelektualnoi vlasnosti [Who owns the virtual clothes? VR and AR in fashion in terms of intellectual property]. Retrieved from <https://biz.nv.ua/ukr/experts/virtualniy-odyag-vr-i-pravo-intelektualnoji-vlasnosti-ostanni-novini-50147689.html> [in Ukrainian].

46. Pryntsyp lazernoho skanuvannia [The principle of laser scanning]. (2021). Retrieved from https://ngc.com.ua/ua/info/whats_hds.html [in Ukrainian].
47. Remeshylo-Rybychynska, O. I. & Brych, M. T. (2013). Vidtvorennia arkhitekturnoho obrazu vtrachenoï pamiatky za dopomohoiu multymediinykh tekhnolohii (na prykladi tserkvy XVIII st. u seli Pidhirtsi) [Reproduction of the architectural image of the lost monument with the help of multimedia technologies (on the example of the church of the 13th century in Pidhirtsi village)]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*, 757, 36–40. [in Ukrainian].
48. RIEGL VUX-1UAV / RIEGL. Laser Measurement Systems GmbH. (2021). Retrieved from <http://www.riegl.com/products/unmanned-scanning/riegl-vux-1uav/> [in English].
49. Romanovskyi, V. S. (2014). Osnovni problemy ta dosiahnennia suchasnykh doslidzhen pamiatok trypilliskoi arkheolohichnoi kultury [The main problems and achievements of modern research of Trypillia archeological culture monuments]. *Visnyk KhDAK*, 44, 7–13. [in Ukrainian].
50. Servis navigatsii v pomeshheniyakh s naborom analiticheskikh i reklamnykh instrumentov [Indoor navigation service with a set of analytical and advertising tools] (2021). Retrieved from <http://indoorsnavi.su/> [in Russian].
51. Sostoyalas prezentatsiya «teplovoi karty» muzeya [The presentation of the «heat map» of the museum took place]. (2017). *Gosudarstvennyi muzei izobrazitelnykh iskusstv im. A. S. Pushkina*. Retrieved from <http://www.arts-museum.ru/news/archive/2017/03/heatmap/index.php> [in Russian].
52. Todorova, O. (2014). Instrumenty «dopovненоi realnosti» yak innovatsii v PR-komunikatsiiakh [Augmented reality tools as innovations in PR communications]. *Ukrainskyi informatsijnyi prostir: Naukovyi zhurnal Instytutu zhurnalistyky i mizhnarodnykh vidnosyn Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv*, 2, 311–317. [in Ukrainian].
53. Tolochko, P. P., Hupalo, K. M. & Kharlamov, V. O. (1976). Rozkopky Kyievopodolu 1973 r. [Archaeological excavations of Kyiv Podol in 1973] In *Arkheolohichni doslidzhennia starodavnoho Kyieva. Redaktsiia istorii ta arkheolohii* (pp. 19–46). Kyiv. [in Ukrainian].
54. Trofimenko, H. V. (1995). *Arkhitectura Pereiaslavlia Pivdennoho X – pershoi polovyny XIII stolit (za materialamy arkhitekturno-arkheolohichnykh doslidzhen)* [Southern Pereiaslav architecture of the 10th – the first half of the 13th centuries (based on materials of architectural and archaeological research)] (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Kyiv. [in Ukrainian].
55. U SShA stvoryly tekhnolohiiu videodzvinkiv cherez holohramy [In the United States, the technology of video calls through holograms was created]. (2020). Retrieved from <https://chas.news/news/u-ssha-stvorili-tehnologiyu-videodzvinkiv-cherez-golohramy> [in Ukrainian].
56. Ucheni stvoryly alhorytm, yaky «ozhyvliuie» liudei na foto ta kartynakh (video) [Scientists have created an algorithm that «animates» people in photos and pictures (video)]. (2018). Retrieved from <https://news.finance.ua/ua/news/-/440148/ucheni-stvoryly-algorytm-yakyj-ozhyvlyuye-lyudej-na-foto-ta-kartynah-video> [in Ukrainian].
57. Virtualna prymirka AR [Virtual AR fitting]. (2020). Retrieved from <https://lookinar.com/uk/project/ar-try-on-app/> [in Ukrainian].

58. Virtualne zhyttia: Prymiriaty krosivky vid Gucci teper mozhna dystantsiino [Virtual life: Gucci sneakers can now be tried on remotely]. (2019). Retrieved from <https://investory.news/virtualne-zhittya-primiryati-krosivki-vid-gucci-teper-mozhna-distancijno/> [in Ukrainian].

59. Voropaev, P. (2018). Synchronization system by Prisma. Retrieved from <https://blog.prismalabs.ai/ar-synchronization-system-by-prisma-3c41ff55a2a7> [in English].

60. Vovkodav, S. M. (2017). Do pytannia funktsionuvannia muzeiu kosmosu NIEZ «Pereiaslav» u prymischenni tserkvy sviatoi Paraskevvy [On the issue of functioning of the Museum of Space NHER «Pereiaslav» in the premises of St. Paraskeva church]. *Pytannia istorii nauky i tekhniky*, 4(44), 73–77. [in Ukrainian].

61. Khizhnyak, N. (2020). Vypushheno seriinoe ustrojstvo dlya «goloportacii» – translyacii polnorazmernogo 3D-izobrazheniya cheloveka v realnom vremeni [A serial device for «holoporting» was released – broadcasting a full-size 3D image of a person in real time]. Retrieved from <https://3dnews.ru/1017871> [in Russian].

Andrii Kuzmenko

Candidate of Historical Sciences,

Senior Research Fellow,

Head of research department of «Memorial Museum

of Academician V. Zabolotny»,

Pereiaslav National Historical-Ethnographic Reserve

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9349-1683>

PROSPECTS OF USING OF AUGMENTED REALITY TECHNOLOGY FOR SITES OF PEREIASLAV NATIONAL HISTORICAL-ETHNOGRAPHIC RESERVE

The purpose of this article is to consider and analyse relevant directions in application of augmented reality (AR) technology in the context of developing a comprehensive strategy of its implementation at Pereiaslav National Historical-Ethnographic Reserve (hereinafter also referred to as Reserve). **Research methodology.** The suggested research presents an attempt to develop a universal innovative methodology that synthesizes a wide range of means taken from history, museology and information technology. Such multi-aspect nature is subordinated to the task of maximum involvement of available historical information on all sites, processes, and persons related to the problematics of Pereiaslav National Historical-Ethnographic Reserve in order to ensure the most efficient delivery of all information to consumers of museum services by way of using augmented reality tools. The process of implementing the representative projects described in this research will become a testing ground to provide a most accurate way to verify validity and reliability of methodology tools traditionally used by researchers, by way of using digital simulation. This will build foundations for a historical methodology of a higher level geared towards development of full-scale digital reconstructions of the historic process and open new prospects for historical knowledge. The **scientific novelty** of

the research is in the author's pioneering step to suggest methodologies for creating a theme-oriented immersive digital environment based on the Reserve's sites with the means of AR technology. This work has resulted in development of prospective ways for implementation of the said technology and the main directions are set forth in the article. **Conclusions.** The introduction of the above-mentioned types of AR technology at the Pereiaslav National Historical-Ethnographic Reserve will allow to effectively represent additional information about its objects and museum objects, significantly enriching their communication potential. The combination of the real world with the virtual will expand the boundaries of the exhibitions and help strengthen their emotional impact on visitors. Integrated augmented reality Indoor applications optimize the process of navigating exposures, provide enhanced capabilities for people with special needs. The comprehensive implementation of the proposed innovations is focused on increasing the potential audience of visitors to the Reserve, primarily through those who are actively involved in the use of modern technological trends in the museum industry.

Key words: Pereiaslav National Historical-Ethnographic Reserve; museum exposition; historical reproduction; digitalization; AR technology; 3D content; museum product.

DOI 10.47315/archives2021.329.077

УДК 002.1-022.52(=161.2:1-87)

Тетяна Антонюк

докторка історичних наук,
провідна наукова співробітниця
відділу зарубіжної україніки,
Інститут книгознавства

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6446-2795>

МІНІАТЮРНІ ВИДАННЯ З ФОНДУ ВІДДІЛУ ЗАРУБІЖНОЇ УКРАЇНІКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО ЯК ОБ'ЄКТ АТРИБУЦІЇ

Анотація. Проаналізовано мініатюрні видання з фонду відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, що вийшли друком в українській діаспорі у другій половині ХХ ст. Встановлено мотиви, місце й мету їх виготовлення, здійснено книжкову характеристику, визначено характерні особливості і змістовне наповнення цих видань. Виявлено їх роль і призначення. З'ясовано походження мінікнижок. **Метою публікації** є визначення, на основі аналізу текстів мініатюрних видань та інших документів діаспори, достовірності їх походження, причин появи, авторів публікацій в них, місця і року видання та подання бібліографічного опису. **Методологія.** Дослідження ґрунтується на методологічних засадах, пов'язаних із загальнонауковими принципами історизму, наукової об'єктивності, неупередженості, наукової достовірності і всебічності. Атрибутувати мінікнижки вдалося завдяки використанню методів пошуку, бібліографічного і документознавчого, які дали можливість проаналізувати зовнішні й внутрішні характеристики мінівидань, з'ясувати їхні особливості, відповідність змісту мінікнижок першоджерелам, з яких вони були передруковані. **Наукова новизна.** На основі аналізу мініатюрних видань, їх першоджерел та іншої тематично спорідненої літератури висвітлено історію появи цих видань, встановлено шляхи їх атрибуції й атрибутовано окремі мінікнижки, визначено їх роль і призначення. **Перспективи подальших дослі-**

джені. Мініатюрні видання з фонду відділу зарубіжної україніки НБУВ, що нараховують понад 100 документів, проаналізовані вибірково. Кінцева мета – атрибутувати всі наявні одиниці зберігання книжок-мініатюр та познайомити широкий науковий і читацький загал із їхнім змістом, що, на нашу думку, має велике значення для формування колективної пам'яті, цілісності української історії та книжкової культури. **Висновки.** Мініатюрні видання з фонду відділу зарубіжної україніки мають значний науковий і джерельно-інформаційний потенціал, є свідками своєї епохи, вагомим доказом виняткової ролі книги у формуванні національної свідомості та ідентичності читача.

Ключові слова: фонд відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства НБУВ; атрибуція; мініатюрна книжка; «підривна література»; українська діаспора.

Визначення достовірності книжкових видань, вихідні дані яких відсутні, є важливою проблемою книгознавства. Атрибуція як вид наукової діяльності з оцінки пам'яток культури, зокрема книжкових, активно здійснюється співробітниками Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Сучасні книгознавці працюють над розкриттям таємниць таких книжок, наполегливо розшукують причини появи подібних видань, роки їх виготовлення, авторів, видавництва, місця видання тощо¹.

У фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігаються документи, що потребують атрибуції, а це вимагає від дослідників часом тривалого пошуку, глибокого і всебічного аналізу інформації. Фонд відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства НБУВ (далі – ВЗУ ІК НБУВ) нараховує понад 100 книжок малого формату, які потребують атрибуції і експертизи, що й актуалізує тему

¹ *Бондар Н.* З досвіду атрибуції кириличних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: міфічне львівське Євангеліє 1683 р. друкарні Львівського братства // *Рукописна та книжкова спадщина України.* 2002. Вип. 7. С. 42–51; *Гнатенко Л. А.* Палеографічно-орфографічна атрибуція української кириличної рукописної книги : уставні та півуставні кодекси кінця XIII – початку XVII ст. : монографія / відп. ред. Л. А. Дубровіна. Київ: НБУВ, 2016. 476 с.; *Ковальчук Г., Мяскова Т.* Атрибуція й опис книжкових та інших документних пам'яток як складник наукових досліджень // *Бібліотечний вісник.* 2019. № 6. С. 56–57; *Ковальчук Г.* З досвіду атрибуції друківаних книжкових пам'яток у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського // *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.* 2020. Вип. 60. С. 9–30; *Рудакова Ю.* Методика атрибуції дефектних видань, надрукованих латинським шрифтом // *Рукописна та книжкова спадщина України.* 2017. Вип. 21. С. 107–117; *Солонська Н. Г.* Атрибуція фондів історичних книгозбірень (на прикладі бібліотеки XI ст. Київського Софійського собору) // *Ucrainica Mediaevalia* : зб. наук. праць; Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; Національний заповідник «Софія Київська». Vol. 2/3. Київ, 2019/2020. С. 119–137 та ін.

дослідження, мотивує до встановлення достовірних основних бібліографічних відомостей про таку видавничу продукцію – автора, назву, вихідні дані, причину появи цих видань, їх призначення й роль, яку вони відіграли в суспільній свідомості.

Об'єктом дослідження є література, видана в діаспорі в другій половині ХХ ст., в якій відсутні будь-які вихідні дані. Це – малоформатні видання, що їх виготовляли з метою таємного перевезення в Україну в 60–80-х роках ХХ ст. для поширення серед радянського читача. Автори та видавці цих книжок переслідували мету: донести читацькій аудиторії об'єктивну історію України, пробудити інтерес до національного питання і спонукати критично мислити щодо радянської дійсності. Оскільки радянська цензура чітко контролювала зміст видань, що надходили з-за кордону, не допускала проходження через митницю «шкідливої» літератури, то в діаспорі було прийнято рішення видавати мінікнижки, зміст яких розкривав заборонену правдиву інформацію. Ці видання вміщували інформацію про Україну та її завдання у боротьбі за незалежність. Центр видання такої книжки спочатку знаходився в Мюнхені, а після вбивства С. Бандери у жовтні 1959 р. перемістився до Великої Британії. Видавництвом, яке цілеспрямовано працювало на читача в радянській Україні, стала «Українська Видавнича Спілка» (далі – Спілка), зареєстрована ще в 1948 р. у Лондоні. Спілка репрезентувала пропагандистський напрям у діяльності Організації українських націоналістів (ОУН), була покликана реалізувати нові завдання цієї організації, які постали після Другої світової війни. Головним завданням було визначено поширення державницької думки, розвиток світоглядних ідей та інформації про національно-визвольний рух. Видавнича справа стала інструментом утвердження українців як нації борців за власне визволення². Як націоналістичне видавництво, Спілка спрямувала свою увагу на читача в радянській Україні, розпочала перевидавати і поширювати агітаційні листівки, плакати, брошури, газети і журнали, рідше – книжки. Її зусиллями було видано десятки назв брошур і книжок, серед яких і видання Закордонних частин організації українських націоналістів, засновано «Бібліотеку Українського Підпільника», яка з проголошенням незалежності України трансформувалася у «Бібліотеку Українського Державника»³.

² Тимошик М. Українська преса у Великій Британії: витоки, етапи становлення, джерела живлення, перші часописи // Український інформаційний простір. Ч. 3. 1919. С. 47–73. URL: <http://ukrinfospace.knukim.edu.ua/article/view/171392> (дата звернення: 30.10.2021).

³ Бібліотека Українського Державника. URL: <https://ounuis.info/library/books/1122/biblioteka-ukrainskoho-derzhavnyka.html> (дата звернення: 1.11.2021); Тимошик М. Українська книга і світ / передм. В. Іваненка. Київ: Наша культура і наука; Вашингтон: Український університет, 2018. С. 265.

Наявні у фонді ВЗУ мінівидання, що потребують атрибуції, створювалися з метою завезення в материкову Україну. Їх цільове призначення – потрапити до рук дорослого читача в радянській Україні, СРСР, дати можливість познайомитися з альтернативною інформацією про радянську дійсність, історію України, міжнародне становище тощо не з позицій марксистсько-ленінської методології і радянської ідеології, а з позицій українського національного інтересу. Мінікнижки частіше мали шанс потрапити до рук українського читача, ніж книжки звичайного формату, оскільки служба безпеки СРСР пильнувала за лектурою і думками радянської людини. У фонді ВЗУ зберігається «шкідлива література», чимало одиниць зберігання мають обмежувальний знак «шестигранник», що свідчить про їх «шкідливість» для радянського читача і обмеження доступу до такої книги. Проте на мінікнижках такий обмежувальний знак відсутній, що вказує про їх потрапляння до фонду після січня 1990 р., коли останнім наказом Головліту СРСР «Про повернення книг до загальних фондів бібліотек» спецфонди фактично скасовувалися⁴.

Джерелом відомостей для атрибуції стали як самі видання, де була прихована інформація про їх походження, так і праці вчених, які досліджували цю тему⁵. Деяка інформація про шляхи атрибуції мініатюрних видань міститься в них самих. Переважна більшість мінікнижок – це передруки вибраних матеріалів із часопису «Визвольний шлях». Одне мініатюрне видання є точною копією місячника «Сучасність». Така підказка виводить дослідника на необхідність аналізу як текстів самих мініатюр, так і наявних у фонді ВЗУ чисел цих часописів.

Ще одним шляхом пошуку достовірності таких видань є цифрові ресурси бібліотек і сайтів. Наявність у вільному доступі повнотекстових електронних копій видань зарубіжної україніки посилює результативність атрибуції. Відсутність того чи іншого числа журналу, який може бути першоджерелом для мініброшури у фонді ВЗУ НБУВ, не є проблемою для дослідника, оскільки на допомогу приходять електронна бібліотека «Діаспоріана» (ел. адреса: <https://diasporiana.org.ua>), де опубліковано значну кількість друкованої продукції діаспори. Чимало копій видань зарубіжної україніки опубліковано також у цифровій бібліотеці «Україніка» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (<http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?C21COM=F&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB>). Наявні також повні електронні версії «Бібліотеки Українського Підпільника»: (<https://ounuis.info/library/books/1119/biblioteka-ukrainskoho-pidpilnyka.html>) і «Бібліотеки Україн-

⁴ Федотова О. О. Політична цензура друкованих видань УРСР–УРСР (1917–1990) : монографія. Київ: Парламентське вид-во, 2009. С. 108, 275.

⁵ Тимошик М. Українська книга і світ... Зазнач. твір.

ського державника»: (<https://ounuis.info/library/books/1122/biblioteka-ukrainsko-ho-derzhavnyka>).

Мініатюрні видання мають переважно малий формат та одну характерну особливість – їхній зміст присвячений проблемам національно-визвольних змагань українства. Завезені таємно різними способами до материкової України у 60–80-х роках минулого століття для поширення серед українських громадян, ці маленькі книжечки своїм змістом пробуджували інтерес читача до заборонених тем щодо боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу (УССД).

У науці такі видання мають різні означення: позацензурна, захалявна, заборонена, підпільна, антирадянська (антиросійська), самвидавівська, підривна література тощо. Упродовж багатьох десятиліть ХХ ст. багатоаспектна видавнича продукція діаспори трактувалася в радянській Україні як шкідлива, буржуазно-націоналістична, її не допускали до читача, зберігали в спецфонді як ворожу інтересам трудящих мас. У нових умовах цю літературу почали вивчати і означили її як таку, що відіграла велику роль у розвалі СРСР і постанні незалежних держав. Тому в наш час ця література відома ще й під назвою «бронебійна»⁶.

Підпільні видання, які готувалися в Лондоні, тиражувалися у Мюнхені, в кооперативній друкарні «Цицера». Так, у 1951 р. було виготовлено першу партію назв передруків підпільних крайових видань. Цю продукцію відкривала брошура «Хто такі бандерівці та за що вони борються», автором якої був П. Полтава (Петро Миколайович Федун – псевдо Полтава, Волянський, Север, Зенон, П. Савчук) – головний ідеолог («політвиховник») українського збройного підпілля ОУН–УПА 40–50-х років ХХ ст., пропагандист, публіцист, автор та редактор багатьох повстанських публікацій)⁷.

У 1955 р. закордонні частини ОУН започаткували «Бібліотеку Українського Підпільника». Світ побачили 16 випусків. Обсяг кожного тому в середньому становить приблизно 350 сторінок. Публікації «Бібліотеки Українського Підпільника» подають оригінали офіційних документів, що їх здійснював сам провід ОУН. Ці випуски представляють повну і правдиву картину того, що, де, коли і як творилося від імені цієї організації⁸. У фонді ВЗУ ІК НБУВ зберігаються як випуски, так і окремі видання «Бібліотеки Українського Підпільника», зокрема: 20-й з'їзд КППС без маски. Лондон: Вид-во ЗЧ ОУН, 1956. 165 с. («Б-ка Українського Підпільника». Сер. 2; Ч. 1) Шифр: 3987 укр; *Мох Р.* Перспективи нашої боротьби. Б. м.: Передрук підпільних матеріалів, 1949. 30 с. Шифр: 1184 укр; *Причинки до суспільного мислення:*

⁶ *Тимошик М.* Українська книга і світ... С. 261–262.

⁷ Там само. С. 268–270.

⁸ Там само. С. 279.

(Збірка статей). Б. м., 1989. 149 с. («Б-ка Українського Підпільника»; Ч. I). Шифр: 1231 укр., 1032 укр та ін.

Отже, «Українська Видавнича Спілка» у Лондоні була тим видавництвом, яке випускало мініатюрні книжки, працювало на відродження держави Україна. Патріоти зі Спілки готували до друку та засиляли в Україну значну кількість різної за формою і тематикою літератури. Під цієї діяльності припадає на 60–80-ті роки ХХ ст. Кошти на видавничу продукцію надавала українська діаспора. Засилання через «залізну радянську завісу» цього небезпечного вантажу здійснювалося різними каналами. Знаходилися добровольці, які виконували роль кур'єрів, ризикуючи свободою і життям.

Мініатюрними вважають видання, які випускаються нестандартними форматами та висота і ширина яких менша 80–100 мм⁹. Наявні у фонді видання потребують детального вивчення змісту та встановлення вихідних даних, причин появи і призначення. Наразі нам вдалося атрибутувати окремі з них, з'ясувати, що ці мінікнижки є передруками з суспільно-політичного і науково-літературного місячника «Визвольний шлях». Окремі матеріали в них передруковані з різних випусків «Бібліотеки Українського Підпільника».

«Визвольний шлях», як орган Організації Українських Націоналістів (революційної) (ОУН(р)), засновано у Лондоні в 1948 р. Упродовж першого періоду існування часопис видавався на циклостиллі та виключно для членів ОУН. Одночасно з тим, як це видання стало офіційним органом Проводу ОУН(р), його було переведено на типографський друк, а формат видання з 1954 р. змінено на книжковий. Після здобуття Україною незалежності редакція «Визвольного Шляху» та редакція заснованого С. Бандерою з соратниками у Мюнхені в 1954 р. часопису (газети) «Шлях Перемоги» перемістилися в Україну. У 1996 р., за участі чільних представників ОУН з України, Німеччини, Великобританії, редакції цих видань заснували «Українську Видавничу Спілку», яка 2016 р. була реорганізована в «Українську Видавничу Справу». З 2004 р. до виходу останнього числа (1–3) в 2009 р. редакція «Визвольного шляху» працювала в Києві¹⁰.

У «Визвольному шляху» публікувалися як ідеологічні матеріали (праці Д. Донцова, Я. Стецька, С. Бандери та ін.), так і наукові дослідження (переважно – з історії та літературознавства), а також художні

⁹ Ковальчук Г. І. Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т укр. книги. Київ: НБУВ, 2004. С. 600.

¹⁰ *Визвольний шлях*. URL: <https://ounuis.info/library/journals/594/vyzvolnyi-shliakh.html> (дата звернення: 28.10.2021); Кондратенко А. Іляш Ярослав: «... Керувати націоналістичним видавництвом...» // Націоналістичний портал. URL: <http://ukrnationalism.com/interview/2721-yaroslav-iliash-keruvatynatsionalistychnym-vydavnytstvom.html> (дата звернення: 30.10.2021).

твори. Особлива увага надавалася популяризації творів шістдесятників в емігрантському середовищі тоді, коли їх неможливо було видавати в Україні¹¹.

«Бібліотека Українського Підпільника» видавалася з 1955 р. до 1991 р. Закордонними Частинами ОУН для користування українського революційно-визвольного підпілля в Україні. Доход із продажу книжок за кордоном призначався для фінансування видань, потрібних у Краю. Серії «Бібліотеки Українського Підпільника» є цінним джерелом для теоретиків і практиків Українського Визвольного руху, державних діячів, військових, істориків, філософів, вихователів, студентів і учнів, широких верств українського народу. Повна електронна версія «Бібліотеки Українського Підпільника» включає всі видання основної та другої серій¹².

За неможливості вільно надсилати числа «Визвольного шляху» та серії «Бібліотеки Українського Підпільника» до УРСР, видавці і націоналістичні діячі діаспори вдалися до такого способу, як виготовлення мініброшур, що полегшувало шанси завезення їх до тодішньої України і поширення серед читачів. Вони являють собою передруки найважливіших текстів із різних чисел і серій названих видань.

Атрибуція мініатюрного видання вимагає детального опрацювання наявних чисел місячника «Визвольний шлях», оскільки в одній мінікнижці, як правило, вміщені публікації з різних чисел і років видання часопису. Така особливість малоформатних видань ускладнює роботу, оскільки потребує встановлення атрибуції не книги в цілому, а її окремих текстів. Прискорює пошук відповідного першоджерела, з якого здійснено передрук до книжки-мініатюри, наявність численних світлин, що унаочнює видання та дає можливість швидше встановити відповідність текстів.

Книжкова характеристика малоформатних видань із фонду ВЗУ ІК НБУВ виявляє їхні особливості. Ці брошури надруковані на цигарковому папері дрібним шрифтом, із чорно-білими світлинами, не прошиті і нічим не скріплені, переважно без палітурок і титульного аркуша. Замість палітурки у таких видань наявний білий аркушик тонкого паперу, на папері такої ж якості надруковано й основний зміст книжечок. Обсяг мініброшур становить 31, або 61 сторінки. Ми умовно назвали їх «мініатюрними», хоча серед них є частина таких, що дещо перевищують стандарт мінівидань. Об'єднує їх тематика, що пропагує

¹¹ Тимошик М. Лондонський журнал «Визвольний шлях» як стандарт якісної української патріотичної журналістики. URL: <https://ounuis.info/publications/1502/londonskyi-zhurnal-vyzvolnyi-shliakh-iak-standart-iakisnoi-ukrainskoi-patriotichnoi-zhurnalistyky.html> (дата звернення: 30.10.2021).

¹² Бібліотека Українського Підпільника. URL: <https://ounuis.info/library/books/1119/biblioteka-ukrainskoho-pidpilnyka.html> (дата звернення: 30.10.2021).

українські інтереси, закликає до визволення з-під гніту комуністичної Москви. Серед публікацій у цих виданнях наявні такі, що подають широкі відомості про міжнародні події, висвітлюють й коментують їх у душі української національно-визвольної справи, вміщують дискусії й роз'яснюють суспільні, політичні й культурні питання української еміграції, містять поточні події українського життя з усіх куточків світу. У багатьох мініброшурах наявна рубрика «У 40-ліття Акту відновлення Української Державності 30 червня, 1941 року».

Видання подають різножанрові публікації: окремі статті, які дуже часто продовжуються в наступних брошурках; уривки із статей; тексти поезій; спогади; огляди з політичних тем, тексти звернень та послань; новини з СРСР, зокрема з концентраційних таборів, а також про переслідування інакомислячих; відкриті листи до очільників радянської держави, генеральних прокурорів СРСР і УРСР; публікації з релігійної тематики тощо. Автори публікацій зазвичай зазначені. Це – відомі очільники й ідеологи національно-визвольного руху в Україні другої половини ХХ ст., дисиденти, церковні діячі, науковці, письменники, поети, шістдесятники. Серед авторів такі особистості, як: С. Бандера, Ю. Бойко, В. Дідюк, Д. Донцов, С. Говерля, Ю. Заблоцький, С. Карпатський, М. Климишин, Б. Крук-Мелодія, В. Макар, О. Марітчак, Ю. Полтавський, В. Радзикович, В. Радович, М. Руденко, Я. Стецько, В. Чорновіл, Л. Шанковський, В. Щербій та багато-багато інших.

Цінність атрибутованих мінівидань полягає в тому, що вони з'явилися у той час історії, коли українська державність була втрачена, а відкрита боротьба за її відновлення – заборонена. Мінікниги своїм змістом закликали до боротьби за права людини, відродження УССД. Розглянемо деякі з них.

Мініброшурка обсягом 31 с., на першій сторінці вгорі ліворуч відбито цифри: 39/82, що, на нашу думку, має означати рік 1982, число 39 часопису «Визвольний шлях», хоча це не завжди відповідає дійсності. Шифр: 1 мв (39/82); формат 75×108 мм; (2 прим.). Встановлено, що окремі тексти й ілюстрації цієї книжечки – це передруки з часопису «Визвольний шлях». 1981. Кн. 6(399) та Кн. 8(401) за цей же рік. Розпочинається мінікнижка рубрикою «В 40-ліття акту відновлення Української державності 30 червня 1941 р.» та текстом «Акт проголошення відновлення Української держави», підписаним Головою Національних Зборів Я. Стецьком. Зазначено: «Льва-Город, 30 червня, 1941 р., год. 20». У тексті прописані завдання і мета ОУН. Вміщено світлину С. Бандери, напис під нею: «С. п. Степан Бандера – натхненник і організатор революційно-визвольної боротьби українського народу, провідник Організації Українських Націоналістів». Також вміщено світлину Я. Стецька з написом: «Ярослав Стецько – Голова Українського Державного Правління у Львові, теперішній голова Проводу ОУН, Голова

ЦК АБН, заступник голови європейської Ради Свободи і член Екзекутиви Світової Антикомуністичної Ліги (ВАКЛ)». [Мініатюрне видання 1 мв (39/82). С. 2–4. Передрук: «Визвольний шлях». 1981. № 6. С. 643–645].

Книжечка містить тексти: «До українського народу! Пастирський лист Митрополита Кир Андрея», датований 1.VII.1941 р. Світлина Кир Андрея, «Архипастирське посланіє Преосвященного Полікарпа, єпископа Луцького до всіх українців, сущих на Волині» від 10 липня 1941 р. Послання унаочнене світлинами єпископа Луцького Полікарпа та ПУКЦ (Помісної української католицької церкви – Т. А.), отця Йосифа – речника митрополита Андрея Шептицького і Члена Президії Національних Зборів, які відбулися 30 червня 1941 р. у Домі Товариства «Просвіта» у Львові і на яких проголошено Акт Відновлення Української Державності, що започаткував новий етап Українських визвольних змагань; «Благословення єпископа Григорія Хомишина» (Станіслав, 6 липня 1941 р.); вірш «Уперед» П. Гетьманця, в якому автор закликає до боротьби за Українську державу; «Архипастирське послання патріарха отця Йосифа до українського народу» від 1 червня 1981 р. (Рим) на адресу світового Ювілейного Комітету для відзначення 40-річчя відновлення Української державності Актом 30 червня 1941 р., автором якого є Святійший Отець Йосиф І, патріарх Помісної Української Католицької Церкви. У посланні йдеться про роль і значення держави, необхідності боротися за її відродження як природне право кожного народу [Мініатюрне видання 1 мв (39/82). С. 5–11. Передрук: «Визвольний шлях». 1981. № 6. С. 646–649].

Тут опубліковано також список членів Світового Ювілейного Почесного Комітету для відзначення 40-ї річниці проголошення відновлення Української державності Актом 30 червня 1941 р. Національними зборами у Львові. У списку – імена відомих у діаспорі і Україні борців за Українську державу, політичних, громадських, культурних, освітніх, наукових і церковних діячів. Серед членів Комітету: Я. Стецько – Голова Українського Державного Правління; Блаженніший Андрей – Митрополит Української Православної Церкви Вінніпегу й усієї Канади; П. Мірчук – Голова Товариства Українських політв'язнів (ТУПВ) та багато інших [Мініатюрне видання 1 мв (39/82). С. 11–14. Аналогічно: «Визвольний шлях». 1981. № 8(401). С. 943–949].

Тут же подано «Звернення Проводу Організації Українських Націоналістів у 40-річчя Акту Відновлення Української Держави», де йдеться про неперервність державотворчої традиції українського народу, в якій «...закономірно відроджується український націоналізм і здають історичний іспит нові покоління, проголошуючи державницькі Акти 22 січня 1918 і 1919 років та Акт відновлення української держави 30 червня 1941 року. Без тих актів ми йшли б у темряву віків. В цих актах – наша

історична правда і наше майбутнє» [Мініатюрне видання 1 мв (39/82). С. 15–19. Передрук: «Визвольний шлях». 1981. № 6. С. 650–654].

Вміщено уривок зі статті С. Бандери «Слово до українських націоналістів-революціонерів», написаної у 1948 р., де спростовується твердження, що часом його закидають українським націоналістам про співпрацю з Німеччиною в роки Другої світової війни. Автор стверджує: «...самостійницьке політичне життя концентрувалося в націоналістичному підпіллі, яке стояло одночасно в боротьбі проти німців і проти большевицької Росії» (с. 22). Також подано оптимістичну поезію А. Гарасевича «Київ», в якій автор пророкує майбутню перемогу українства [Мініатюрне видання 1 мв (39/82). С. 20–22. Передрук: «Визвольний шлях». 1981. № 6. С. 655–657].

Ця ж «захаявна книжечка» вміщує статтю Д. Донцова «30 червня 1941 року і сучасні шашелі», де проаналізовано сутність української національної ідеї і боротьби за українську державу. Подано оптимістичний вірш М. Боеслави «Візія», в якому йдеться про світле майбутнє України в реалізації національної ідеї [Мініатюрне видання 1 мв (39/82). С. 23–26. Передрук: «Визвольний шлях». 1981. № 6. С. 658–661].

У мінівиданні подано статтю В. Радзиковича «У річницю Акту відновлення Української держави» – спогад автора про буремні події червня 1941 р. Він зазначає, що «Акт 30 червня велів німцям скинути маску і тоді український нарід зрозумів, що їхня мета – зробити з України німецьку колонію» (с. 28) [Мініатюрне видання 1 мв (39/82). С. 27–28. Передрук: «Визвольний шлях». 1981. № 6. С. 673–674].

Стаття Ю. Полтавського «Великі річниці» розкриває сутність генезису української нації і держави. Автор подає періодизацію української державності, наголошує, що 80-ті роки ХХ ст. мають великі річниці: «тисячоліття хрещення України, 2,000 років від оснування Києва, 1,500-річчя від часу, коли Київ став столицею нашої Держави, 40-річчя від проголошення відновлення Української держави 30 червня 1941 р.». Тут же подано поезію Олега Ольжича «Ясніє залізна держава», яка оптимістично стверджує постання України в недалекому майбутньому [Мініатюрне видання 1 мв (39/82). С. 29–30. Передрук: «Визвольний шлях». 1981. № 6. С. 681–682].

Остання сторінка мініатюрного видання вміщує бон на 100 карбованців, виданий в Україні в 1951 р., у 10-річчя Акта 30 червня 1941 р., на потреби визвольної боротьби. Зазначено, що в оригіналі бон виконано у 2-х кольорах – чорному і червоному. Ці кольори символізують: червоний – кров, чорний – земля, кольори, що є характерними для прапора українських націоналістів, які проливали кров у боротьбі за рідну землю. У часописі «Визвольний шлях» цю ілюстрацію подано на початку видання у чорно-сірих кольорах¹³.

¹³ Визвольний шлях. 1981. № 6. С. 642.

Мініатюрне видання (шифр: 2 мв (40/82), 31 с., формат 75×108 мм, наявні 2 прим.) розпочинається текстом «Звернення у сорокову річницю відновлення української державності» Президії Світового Українського Визвольного Фронту від 30 червня 1981 р. У «Зверненні» розкривається роль Акта 30 червня 1941 р. як полум'яного дороговказу «на дальшому шляху походу української нації до її мети!». Тут же вміщено вірш В. Симоненка «Україні». Під гаслом «В 40-ліття відновлення Української державності» подано статтю Я. Стецька «Весь народ – творець держави» (Слово на святочній академії, Лондон), яка розкриває значення Акта відновлення Української Державності 30 червня 1941 р. Автор наголошує, що це був початок визвольної війни української нації проти 2-х найбільших тодішніх воєнних потуг – Німеччини і Росії; робить екскурс в історію України, зазначає: «[...] Імпортована російськими істориками теорія про «триєдину» Русь, як державу російського народу, який на той час ще не існував, належить тепер вже до категорії дешевої пропаганди»¹⁴; зазначає, що «Акт 30 червня 1941 року входить у золотий фонд політичної історії України останнього півріччя, з якого нинішнє покоління борців в Україні виводить гасло – відвоювання Української Самостійної Соборної Держави. Він залишається єдиним і вирішним орієнтиром для нашої боротьби до тієї хвилини, коли у стольному Києві буде проголошена народом-сувереном УССД»¹⁵. Тут же подано поезію Л. Мурович [Мініатюрне видання 2 мв (40/82), С. 5–18. Передрук: «Визвольний шлях». 1981. № 8. С. 932–940; № 9. С. 1027–1031].

Стаття Я. Стецька, на нашу думку, пояснює причини правомірності боротьби українства за власну державу, правдиво висвітлює спотворені радянською пропагандою події національно-визвольних змагань українців у період Другої світової війни і після її завершення, спонукає вдумливого читача до пошуку альтернативних джерел для з'ясування дискусійних питань української історії.

Книжка-мініатюра 2 мв (40/82) вміщує статтю д-ра О. Марітчака «Акт 30 червня 1941 року», в якій знаходимо детальний аналіз червневих подій 1941 р., реакцію на них українців, німецьких воєнних і політичних керівників, більшовиків, аналіз діяльності у цих обставинах ОУН під проводом С. Бандери [Марітчак О. Акт 30 червня 1941 року // Мініатюрне видання 2 мв (40/82). С. 19–20. Передрук: Марітчак О. Акт 30 червня 1941 року // «Визвольний шлях». 1981. № 6. С. 662–672].

Надруковані «Червневі спогади С. Караванського (Слово, виголошене 28 червня 1981 р. на Святковому Сході (зібранні) у Філядельфії з

¹⁴ Стецько Я. Весь народ – творець держави (Слово на святочній академії, Лондон) // Визвольний шлях. 1981. № 8. С. 932–933.

¹⁵ Стецько Я. Весь народ – творець держави (Слово на святочній академії, Лондон) // Там само. № 9. С. 1029.

нагоди 40-річчя відновлення Української Державности)». Автор розкриває свої власні враження від Акта проголошення Української Держави 1941 р., який надихав усіх учасників підпільної боротьби 1941–1951 рр. чинити героїчний масовий опір червоним кремлівським імперіалістам упродовж наступних десятиліть. «Цей спогад живе в поезіях В. Стуса і М. Руденка, в заявах Ю. Бадзьо і о. В. Романюка, у діях В. Чорновола, у кипучій діяльності 76-літньої Оксани Мешко і у вчинках 19-літнього Володимира Січка» [Червневі спогади С. Караванського (Слово, виголошене 28 червня 1981 р. на Святковому Сході (зібранні) у Філядельфії з нагоди 40-річчя відновлення Української Державности) // Мініатюрне видання 2 мв (40/82). С. 21–31. Передрук: «Визвольний шлях». 1981. № 8. С. 947–948].

Книжка-мініатюра під шифром 3 мв (41/82); 31 с. (2 прим.), розмір 75×108 мм представляє статті: *Шанковський Л.* За об'єктивну оцінку Акту 30 червня [Мініатюрне видання 3 мв (41/82). С. 2–20. Передрук: «Визвольний шлях». 1981. № 7(400). С. 774–792]; *Макар В.* На шляху до держави (Спогад) [Мініатюрне видання 3 мв (41/82). С. 21–26. Передрук: «Визвольний шлях». 1981. № 6(399). С. 675–680]; *Климишин М.* Українська нація в поході до волі [Мініатюрне видання 3 мв (41/82). С. 27–31. Передрук: «Визвольний шлях». 1981. № 7. С. 793–798].

У цих публікаціях аналізується Акт 30 червня в оцінці «своїх» і «чужих», подано підходи до об'єктивної оцінки цієї події, обстоюється державна концепція УНР; висвітлюються події червня 1941 р., масове віче і маніфестація в Сокалі, ліквідація української державності німцями та зростання українського підпілля ОУН, яке оголосило «боротьбу на життя і смерть як московсько-большевицьким, так і німецько-гітлерівським окупантам»¹⁶. Стаття д-ра М. Климишина «Українська нація в поході до волі» також присвячена Акту відновлення Самостійної Української Держави від 30 червня 1941 р. Автор розкриває його значення для боротьби за Українську державу в роки Другої світової війни та наступні десятиліття, аж до часу написання і виходу з друку цієї статті. Зазначає, що «Проголошення Акту 30 червня у Львові має для майбутности велике значення, бо це вже два рази в першій половині двадцятого століття українці проголосили свою вільну державу у Львові, а не поляки, які постійно переконують Західний світ, що Львів польський»¹⁷.

Аналогічна за своїми книжковими характеристиками до розглянутих вище, малоформатна книжечка під шифром 14 мв (53/83), 31 с. розпочинається рубрикою «З міжнародного фронту боротьби», де вміщено

¹⁶ *Макар В.* На шляху до держави. (Спогад) // *Визвольний шлях*. 1981. № 6(399). С. 676, 679–680.

¹⁷ *Климишин М.* Українська нація в поході до волі // *Визвольний шлях*. 1981. № 7(400). С. 798.

публікації: *Беркут А.* Конференція АБН-ЕРС в Лондоні [23–26 вересня 1982 р.]; *Стецько Я.* Визвольна боротьба народів – шлях до справедливого миру (Заява Голови ЦК АБН під час Пресової Конференції); *Його ж.* Історичні паралелі (Слово під час відкриття Конференції АБН і ЕРС); *Його ж.* Московщина за підбій світу (Слово Голови АБН під час Бенкету АБН і ЕРС); *Караванський С.* Використання рабської праці на індустріальних будовах СРСР (Слово під час Конференції АБН і ЕРС); Резолюція «За розвал тюрми народів» [26 вересня 1982 р.]; Вітяг з Матеріалів VI ВЗ ОУН «Становище у світі й Україна»; *Стецько Я.* Звернення Голови ОУН і УДП «Привіт учасникам маніфестації» (Під рубрикою «В 40-річчя УПА»); *Караванський С.* Слово на вічу в 40-річчя УПА, Трафальгар сквер, Лондон: Українська Повстанська армія – піонер антикомуністичної боротьби; Заява Європейської Ради Свободи. Лондон, 25 вересня 1982 р. (Під рубрикою «З міжнародного фронту боротьби»).

Тексти публікацій детально розкривають питання міжнародної політики, боротьби українства за державність у період Другої світової війни, становища політичних в'язнів у СРСР, організації визвольної боротьби поневолених народів тощо [Мініатюрне видання 14 мв (53/83). С. 2–28; С. 29–31. Передрук: «Визвольний шлях». 1982. № 12(417). С. 1410–1436; 1983. № 1(418). С. 5–7].

Мініброшура (шифр: 16 мв (55/83), 31 с., формат 75×108 мм) відкривається рубрикою «В 40-річчя УПА», де читач познайомиться з фрагментом праці проф. К. Савчука «Роман Шухевич – реалізатор стратегії української національної революції (Започаткована перед смертю, але недокінчена праця)». Вміщено світлину Р. Шухевича (с. 3). Праця розкриває особистість Р. Шухевича як керівника Головного військового штабу ОУН і реалізатора української політичної і воєнної стратегії, детально аналізує зусилля українців у період Другої світової війни визволитися від більшовицького ярма¹⁸.

Автор докладно розповідає про події лютого-листопада 1943 р., пов'язані з боротьбою ОУН–УПА, висвітлює роботу Третьої конференції ОУН (ОУНСД), що відбулася в лютому 1943 р. та III (надзвичайного) Великого Збору ОУН, що відбувся в серпні 1943 р., організаційні і структурні зміни в ОУН і УПА, спричинені його рішеннями. Йдеться про Конференцію поневолених народів Східної Європи й Азії, яку зініціювало Головне командування УПА 21 і 22 листопада 1943 р. та постановня Антибільшовицького Блоку Народів (АБН), рішення яких мав реалізовувати Р. Шухевич як Провідник ОУН і Головний командир УПА, котрий мав у своїх руках політичні і воєнні елементи керівни-

¹⁸ *Савчук К.* Роман Шухевич – реалізатор стратегії української національної революції (Започаткована перед смертю, але недокінчена праця) // *Визвольний шлях.* 1983. № 3(420). С. 287.

цтва¹⁹ [Мініатюрне видання 16 мв (55/83. С. 3–13. Передрук: «Визвольний шлях». 1983. № 3(420). С. 285–295].

У цьому ж мінівиданні подано текст Присяги вояка Української повстанської армії (затверджена УГВР і введена наказом ГВШ ч. 7 із 19.VII.1944). У тексті йдеться про клятву боротись за повне визволення всіх українських земель і українського народу від загарбників та здобувати Українську Самостійну Соборну Державу (с. 13). [Мініатюрне видання 16 мв (55/83. С. 13. Передрук: «Визвольний шлях». 1982. № 10 (415). С. 1223].

Тут же – стаття «Українська Повстанська Армія – гордість української нації (В 40-ліття її постання)», справжнє ім'я автора якої сховане під криптонімом «А. В. Б.», який наразі не вдалося розкрити. Текст, унаочнений світлинами, розкриває роль Р. Шухевича у реалізації революційної стратегії. Автор підкреслює соборницький, всеукраїнський характер УПА, її жертвовність і численні втрати, наголошує на необхідності наукових досліджень теми національно-визвольних змагань українства періоду Другої світової війни та детального ознайомлення з нею молодих поколінь, узагальнює значення УПА та її заслуги²⁰. Текст статті унаочнено світлинами, які дають уявлення про воєнне і мирне життя УПА: «Старшини куреня командира Коники, а після його смерті в Бірчі, курінного Байди»; «Сотня УПА «Месники». Спільне свячене в Карпатах 1947 р.» [Мініатюрне видання 16 мв (55/83. С. 14–21. Передрук: «Визвольний шлях». 1982. № 10. С. 1164–1171].

У цьому ж мінівиданні вміщено Витяг із Маніфесту VI ВЗ ОУН – звернення «Наш рідний Народе!», в якому наголошувалося, що порятунок світу від атомного знищення має відбутися шляхом національно-визвольних революцій і розвалом із середини більшовицької імперії. «Україна, у спілці з поневоленими націями, черговий раз представляє цю альтернативу, як і перед сорока роками, волелюбному світові, як вихід із страшної кризи людства» [Мініатюрне видання 16 мв (55/83). С. 21. Передрук: «Визвольний шлях». 1982. № 10. С. 1171].

Опубліковано «Витяги солідарности в 40-річчя УПА», де Митрополит Української Греко-Православної Церкви в Канаді (Вінніпег, 3 вересня 1982 р.) Блаженніший Андрей і Митрополит Української Помісної Католицької Церкви в Канаді Високопреосвященніший Кир Максим (Вінніпег, 20 серпня 1982 р.) та багато інших відомих діячів дякують за листи і запрошення в справі святкування 40-річчя організації УПА, підтримують Світовий Український Визвольний Фронт і

¹⁹ Савчук К. Роман Шухевич – реалізатор стратегії української національної революції (Започаткована перед смертю, але недокінчена праця) // Визвольний шлях. 1983. № 3(420). С. 285, 291.

²⁰ А. В. Б. Українська Повстанська Армія – гордість української нації (В 40-ліття її постання) // Визвольний шлях. 1982. № 10. С. 1164–1170.

товариство колишніх вояків УПА [Мініатюрне видання 16 мв (55/83). С. 22–25. Передрук: «Визвольний шлях». 1982. № 12. С. 1451–1454].

Подано витяг із Матеріалів IV ВЗ ОУН: «Християнство й націоналізм; Церква й держава», в якому, зокрема, зазначено: «...Український націоналізм сходиться з християнством в утвердженні життєвого ідеалізму, обмеженні егоїзму, піднесенні примату «за друзі своя» перед особистою користю, в афірмації родини, в ідеалістичному й альтруїстичному відношенні до життя одиниці, в оцінці людини як Богоподібного ества. [...] Лише внаслідок дехристиянізації життя можливим стало виникнення нацизму і большевизму...». БУП (Бібліотека українського підпільника – Т. А.). [Мініатюрне видання 16 мв (55/83). С. 25. Передрук: *Орловський Є.* Листи до однодумців; Лист четвертий: Християнство і націоналізм; Церква й держава // Четвертий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН). Т. 2. Доповіді й статті / вст. ст. С. Петровича. [Б. м.]: Вид. ОУН, 1972. С. 90. (Б-ка Укр. Підпільника. Ч. 10. С. 88–97).

Під рубрикою «У 100-річчя з дня народження і в 10-річчя з дня смерти д-ра Дмитра Донцова» вміщено його статтю «Нова маска диявола», що є передруком із «Визвольного шляху»²¹. Автор доводить прагнення комуністичної Москви різними способами завоювати західний політичний світ, зокрема «опанувати сектор церковно-релігійного Окциденту, але вже не в ім'я марксівської догми, а в ім'я «християнсько-советської гуманності»²² та закликає всі демократичні сили Заходу протистояти цим намаганням. [Мініатюрне видання 16 мв (55/83). С. 26–31. Передрук: «Визвольний шлях». 1983. № 3. С. 259–264].

Мінікнига під шифром 17 мв (57/83), 61 с., формат 75×108 мм вміщує спогад у 5-ти частинах С. Карпатського, присвячений 40-літтю створення УПА і 35-літтю героїської смерті в боротьбі з московським загарбником її вірних синів і дочок. Девізом до статті є цитата зі звернення Президії Української Головної Визвольної ради (УГВР), Генерального Секретаріату Військових Справ УГВР і головної Команди УПА, липень 1945 р.: «...Кров'ю найкращих синів спливає Українська Земля, та ніщо не захитало віри в остаточну перемогу і жодна большевицько-московська сила не сокрушить зброї українського повстанця! Бо крім зброї, його серце горить ще полум'ям віри в невмирущість і непобідимість Ідеї боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. І це є найміцніша зброя повстанця!» (с. 3).

Спогади унаочнені світлинами: відділи УПА під час відпочинку; відділ УПА в Карпатах 1947 р.; молода упістка йде по воду; бійці УПА в горах Карпатах; сл. п. (Федір?) Олійник, визначний член ОУН, учас-

²¹ *Донцов Д.* Нова маска диявола // *Визвольний шлях*. 1983. Кн. 3. С. 259–264.

²² Там само. С. 263.

ник Похідних Груп ОУН, розстріляний німцями в Білій Церкві, 1942 р.; жетони з України, що характеризують визвольну боротьбу УПА за незалежність українського народу (1950 р.).

Перша частина спогаду під назвою «Досвітні, сигнальні вогні. Спогад із життя і збройних дій УПА-Захід з неопублікованих до цього часу матеріалів збройного підпілля ОУН-УПА» (с. 3–16) розкриває історію УПА, її структуру, основні завдання, форми боротьби. Тут здійснено аналіз рушійних сил УПА. Автор розповідає про відродження і знищення державності Карпатської України в 1938–1939 рр., розгортання німецько-радянської війни, проголошення у Львові Акта відновлення Української Державності 30 червня 1941 р., діяльність революційної ОУН, УПА, бій УПА-Південь із частиною регулярних військ Першого фронту Червоної армії, розгром партизанських загонів С. Ковпака в Карпатах у березні 1944 р. та про подальшу боротьбу з більшовицькою окупацією з другої половини 1944 р. у Чорному Лісі, на Підкарпатті і в горах Карпат; аналізує чисельність УПА, зазначаючи: «...можна сміливо твердити й писати, що враховуючи багатоджерельні факти, кількісно боротьба проти ворогів охоплювала цілі мільйони українського народу»²³.

Автор характеризує т. зв. вибори до Верховної Ради СРСР, що їх провадили в селах і містах Західної України в період протиборства з ОУН-УПА під надзвичайним контролем енкаведистів і партійного апарату в лютому 1946 р., перші рейди УПА восени 1944–1949 рр. на Захід, що поставило багато країн і урядів світу перед живим фактом непримиримої, збройної і безкомпромісної боротьби українського народу за свої суверенні права, за вільну УССД²⁴.

Автор торкається питання переселення українського населення в УРСР, окупації поляками українських земель Підляшшя, Холмщини, Посяння і Лемківщини та спільного переслідування і ліквідації комуністичними урядами СРСР, Польщі і Чехо-Словаччини учасників УПА²⁵.

У спогаді розкрито складність ситуації, що виникла після світової війни, та перехід Головного командування УПА і революційної ОУН на нові форми боротьби. З доручення УГВР і Головного командування, УПА пройшла розчленування відділів УПА на оперативно-самостійні підвідділи кількістю від 11 до 50 бійців. Ціла УПА як всенародна армія українського народу поділялася на 4 групи: УПА-Північ, УПА-Захід, УПА-Південь, УПА-Схід. Кожна дійова група поділялася на воєнні округи (ВО), які в свою чергу ділилися на тактичні відтин-

²³ *Карпатський С.* Досвітні, сигнальні вогні. Спогад із життя і збройних дій УПА-Захід з неопублікованих до цього часу матеріалів збройного підпілля ОУН-УПА // *Визвольний Шлях*. 1982. № 11. С. 1291–1295.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само. С. 1295–1297.

ки (ТВ). УПА-Захід, як одна з найреорганізованіших, скріплених і в той час найбільших бойово-активних груп, мала 6 Воєнних Округ. Рухомою і тактичною військовою одиницею був курінь УПА, до складу якого входили 3 або 4 сотні та необхідні технічні частини. До складу сотні входили 3 стрілецькі чоти і одна кулеметна, а чота в свою чергу складалася з 3-х роїв. Зазначено, що втрати УПА за роки відданої героїської боротьби проти 3-х окупантів неможливо підрахувати, вони є дуже великими. У цій частині спогаду проаналізовано джерела могутності УПА та її рушійні сили. Рушійною силою УПА вважає її органічний зв'язок із народом, віру в Бога, принцип добровільності, на якому формувалася УПА, єдність із революційною ОУН, надзвичайну дисципліну, високий патріотизм, любов до всього рідного, фанатичну віру в повну перемогу²⁶.

На прикладі життя і боротьби 16-річного гуцула з с. Лазіщини В. Калинюка автор розповідає про героїчну боротьбу простих українців Закарпаття проти окупантів. Йдеться про жовтневі дні 1944 р., коли сталінські «соколи» «звільняли» Закарпаття. Місцеве населення втікало від «добровільного» вступу до армії «визволителів», що послужило до зародження збройних груп, які пізніше з'єдналися в рої, чоти і сотні, а в середині 1947 р. – у добре озброєний і організований курінь народного ватажка генерала Луки Пилипа, який влився в УПА, і про який йде мова у цьому спогаді²⁷. [Карпатський С. Досвітні, сигнальні вогні. Спогад із життя і збройних дій УПА-Захід з неопублікованих до цього часу матеріалів збройного підпілля ОУН-УПА // Мініатюрне видання 17 мв (57/83). С. 3–16. Передрук: «Визвольний Шлях». 1982. № 11. С. 1291–1304]. Аналогічно як у тексті 17 мв, так і в часописі «Визвольний Шлях», після закінчення цього фрагмента статті вміщено витяг із «Бібліотеки Українського Підпільника» (Ч. 4. Антибільшовицький блок народів в документах. С. 11).

Автор згадує події вересня 1947 р. у Лазіщині – рідному селі вівчаря-розвідника В. Калинюка та його батька Ф. Калинюка-Колесара (Ясіня). Приклад служби молодого гуцула в підпіллі УПА дає читачеві уявлення про боротьбу населення Західної України проти загарбників та підтримку УПА як сили, що захищала їхні інтереси і бажання жити в своїй державі. [Карпатський С. Досвітні сигнальні вогні. Гуцул Федір Калинюк-Колесар (продовження, 3) // Мініатюрне видання 17 мв (57/83). С. 27–39. Передрук: «Визвольний шлях». 1983. № 1(418). С. 34–46].

Продовжується спогад С. Карпатського розповіддю про боротьбу народного ватажка генерала Л. Пилипа проти комуністичної Москви пізньої осені 1946 р. у Воловецькому районі Карпатської України [Кар-

²⁶ Там само. С. 1298–1299.

²⁷ Там само. С. 1300–1304.

патський С. Досвітні сигнальні вогні. Народний месник – Лука Пилип (продовження, 2) // Мініатюрне видання 17 мв. С. 17–26. Передрук: «Визвольний шлях». 1982. № 12. С. 1437–1446].

У четвертій частині Спогаду висвітлено боротьбу Закарпатського куреня УПА на чолі з генералом Л. Пилипом-Зоряним (УПА-Захід) проти московських завойовників у 1947 р. Йдеться про спроби ліквідації військами МГБ на терені Закарпаття УПА та загонів генерала Пилипа, про смерть Циля-Жайворонка (Василя Калинюка) від руки зрадника²⁸. [*Карпатський С.* Досвітні сигнальні вогні (Продовження 4). Закарпатський курінь в УПА // Мініатюрне видання 17 мв (57/83). С. 40–51. Передрук: «Визвольний Шлях». 1983. № 2(419). С. 169–180].

Закінчується текст цієї брошури спогадами С. Карпатського про героїчну смерть генерала-хорунжого Р. Шухевича 5 березня 1950 р. та смерть генерала Пилипа (Зоряного), якого було розстріляно в карагандинському концтаборі 14 березня 1950 р. Автор приводить слова генерала Р. Шухевича (Тараса Чупринки) про Пилипа-Зоряного, який називав його «найщирішим сином свого обездоленого народу», відзначав високі якості цього Вояка-Командира, його безстрашність, заслуги і відданість Україні, які не мають оцінки²⁹. [*Карпатський С.* Смерть генерала Пилипа (Закінчення, 5) // Мініатюрне видання 17 мв (57/83). С. 52–61. Передрук: «Визвольний шлях». 1983. № 3. С. 296–305].

Аналіз мініатюрних видань та іншої літератури з фонду відділу зарубіжної україніки уможливив встановлення достовірності цих книжечок та укладання бібліографічних описів їхніх текстів. З'ясовано, що причиною появи мінікнижок у діаспорі було прагнення українських патріотів, перш за все представників Закордонних Частин ОУН, продовжити боротьбу за українську державність мирними засобами, що вимагало нелегального поширення вільного друкованого слова в материковій Україні. Виготовлення мініатюрних видань полегшувало можливість завезення їх до материкової України та поширення серед населення. Читачі в Україні, отримавши такі видання, мали можливість почути іншу думку про радянську дійсність, сформувані критичне мислення, що спонукало до аналізу повсякдення та дослідження українського минулого, з'ясування причин національно-визвольної боротьби українства в період Другої світової війни та після її завершення.

Фінансування видавничої справи активно підтримували українці з усіх осередків діаспори. Масове і постійне виготовлення цих видань припадає на 60-ті – 80-ті роки ХХ ст. у видавництві «Українська Видавнича Спілка» (Лондон), де й була заснована «Бібліотека Українського

²⁸ *Карпатський С.* Досвітні сигнальні вогні (Продовження, 4). Закарпатський курінь в УПА // *Визвольний Шлях*. 1983. Кн. 2(419). С. 177–178.

²⁹ *Карпатський С.* Смерть генерала Пилипа (Закінчення, 5) // *Визвольний шлях*. 1983. № 3. С. 296–305.

Підпільника», яка з проголошенням незалежності України трансформувалася у «Бібліотеку Українського Державника». Спілка репрезентувала пропагандистський напрям у діяльності ОУН, реалізовувала головне завдання – поширення державницької думки, розвиток світоглядних ідей та інформації про національно-визвольний рух.

Атрибутовані мініатюрні видання є рідкісними книгами, їх збереглася незначна кількість. Вони є особливими, оскільки видавалися з метою таємного перевезення в Україну в час, коли українська державність була формальною, а спроби її реалізації радянським режимом нещадно переслідувалися і суворо каралися. Їх цінність полягає в тому, що в умовах заборони свобод людини і громадянина, переслідування інакодумства, відсутності об'єктивної інформації про історію і сьогодення українського народу вони були джерелом правдивої інформації, важливим інформаційним ресурсом, що своїм змістом відкривав перспективи для українства у відродженні власної держави. Знайомство з цими виданнями радянських читачів пробуджувало їхню свідомість, сприяло нарощуванню у суспільстві критичної маси людей з іншими поглядами на радянську дійсність, зародженню процесу формування громадянського суспільства, усвідомлення необхідності боротьби за власну державу: самостійну, соборну, демократичну, правову.

Ці маленькі видання розширюють уявлення читача про книжкову культуру України, її історію, боротьбу за власну державу та її героїв. Вони є книжковими пам'ятками своєї доби, адже своїм походженням, виглядом і шляхами надходження до українських читачів якнайкраще характеризують радянську епоху. Отже, їх роль в історії української культури є вагомим.

REFERENCES

1. A. V. B. (1982). *Ukrainska Povstanska Armiiia – hordist ukrainskoi natsii (V 40-littia ii postannia)* [The Ukrainian Insurgent Army – a pride of the Ukrainian nation (commemorating the 40th anniversary of its rise)]. *Vyzvolnyi shliakh*, 10, 1164–1170. [in Ukrainian].
2. *Biblioteka ukrainskoho derzhavnyka* [Library of the Ukrainian statesman]. Retrieved from <https://ounuis.info/library/books/1122/biblioteka-ukrainskoho-derzhavnyka> [in Ukrainian].
3. *Biblioteka Ukrainskoho Pidpilnyka* [Library of the Ukrainian undergrounder]. Retrieved from <https://ounuis.info/library/books/1119/biblioteka-ukrainskoho-pidpilnyka.html> [in Ukrainian].
4. Bondar, N. (2002). *Z dosvidu atrybutsii kyrylychnykh vydan Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: mifichne lvivske Yevanheliie 1683 r. drukarni Lvivskoho bratstva* [On the experience of Cyrillic editions attribution at the Vernadskyi National Library of Ukraine: Mythical Lviv Gospel of 1683 of Lviv Brotherhood typographies]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy*, 7, 42–51. [in Ukrainian].

5. Dontsov, D. (1983). Nova maska dyiavola [A new devil mask]. *Vyzvolnyi shliakh*, 3, 259–264. [in Ukrainian].
6. Fedotova, O. O. (2009). *Politychna tsenzura drukovanykh vydan USSR – URSR (1917–1990): monohrafiia* [Political censorship of printed publications in the USSR– Ukrainian SSR (1917–1990): monograph]. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo. [in Ukrainian].
7. Hnatenko, L. A. (2016). *Paleohrafichno-orfografichna atrybutsiia ukraïnskoi kyrylychnoi rukopysnoi knyhy: ustavni ta pivustavni kodeksy kintsia XIII – pochatku XVII st.: monohrafiia* [Paleographic and orthographic attribution of the Ukrainian Cyrillic handwritten book: statutory and semi-statutory codes of the end of the 13th – early 17th centuries: monograph]. Kyiv: NBUV. [in Ukrainian].
8. Karpatskyi, S. (1982). Dosvitni, syhnalni vohni. Spohad iz zhyttia i zbroinykh dii UPA-Zakhid z neopublikovanykh do tsioho chasu materialiv zbroinoho pidpillia OUN-UPA [Dawn signal lights. Memoirs of the life and military actions of the Ukrainian Insurgent Army-West from previously unpublished materials of the Organization of Ukrainian Nationalists & the Ukrainian Insurgent Army armed underground]. *Vyzvolnyi Shliakh*, 11, 1291–1304. [in Ukrainian].
9. Karpatskyi, S. (1983). Dosvitni syhnalni vohni. Zakarpatskyi kurin v UPA [Dawn signal lights. Transcarpathian kurin in the Ukrainian Insurgent Army]. *Vyzvolnyi Shliakh*, 2, 177–178. [in Ukrainian].
10. Karpatskyi, S. (1983). Smert henerala Pylypa (Zakinchennia, 5) [General Pylyp's death (Ending, 5)]. *Vyzvolnyi shliakh*, 3, 296–305. [in Ukrainian].
11. Klymyshyn, M. (1981). Ukraïnska natsiia v pokhodi do voli [The Ukrainian nation – on the march to freedom]. *Vyzvolnyi shliakh*, 7, 798. [in Ukrainian].
12. Kondratenko, A. (2017). Iliash Yaroslav: «...Keruvaty natsionalistychnym vydavnytstvom...» [Ilyash Yaroslav: «...Managing a nationalistic typography...»]. Retrieved from <http://ukrnationalism.com/interview/2721-yaroslav-iliash-keruvaty-natsionalistychnym-vidavnytstvom.html> [in Ukrainian].
13. Kovalchuk, H. I. (2004). *Knyzhkovi pamiatky (ridkisni ta tsinni knyzhky) v biblioteknykh fondakh* [Books (rare and valuable books) in library fonds]. Kyiv: NBUVB. [in Ukrainian].
14. Kovalchuk, H. I. (2020). Z dosvidu atrybutsii drukovanykh knyzhkovykh pamiatok u Natsionalnii bibliotetsi Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [On the experience of attribution of rare printed books at the V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho*, 60, 9–30. [in Ukrainian].
15. Kovalchuk, H., Miaskova, T. (2019). Atrybutsiia i opys knyzhkovykh ta inshykh dokumentnykh pamiatok yak skladnyk naukovykh doslidzhen [Attribution and description of book and other documents as a component of scientific researches]. *Biblioteknyi visnyk*, 6, 56–57. [in Ukrainian].
16. Makar, V. (1981). Na shliakhu do derzhavy (Spohad) [On the way to the state (Memoirs)]. *Vyzvolnyi shliakh*, 6, 676, 679–680. [in Ukrainian].
17. Rudakova, Yu. (2017). Metodyka atrybutsii defektnykh vydan, nadrukovanykh latynskym shryftom [A methodology of attribution of defective editions, printed in Latin font]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy*, 21, 107–117. [in Ukrainian].
18. Savchuk, K. (1983). Roman Shukhevych – realizator stratehii ukraïnskoi natsionalnoi revoliutsii (Zapochatkovana pered smertiu, ale nedokinchena pratsia)

[Roman Shukhevych – the realizer of the strategy of the Ukrainian National Revolution (Started before death, but unfinished work)]. *Vyzvolnyi shliakh*, 3, 285–291. [in Ukrainian].

19. Solonska, N. H. (2019/2020). Atrybutsiia fondiv istorychnykh knyhozbiren (na prykladi biblioteky XI st. Kyivskoho Sofiiskoho soboru) [Attribution of fonds of historical books (on the example of the Kyiv St. Sophia Cathedral Library of the 11th century.)]. *Ucrainica Mediaevalia: zbirnyk naukovykh prats*, 2/3, 119–137. [in Ukrainian].

20. Stetsko, Ya. (1981). Ves narod – tvorets derzhavy (Slovo na sviatochnii akademii, London) [The whole nation is the creator of the state (the speech at the «holiday» academy, London)]. *Vyzvolnyi shliakh*, 8, 932–933. [in Ukrainian].

21. Stetsko, Ya. (1981). Ves narod – tvorets derzhavy (Slovo na sviatochnii akademii, London) [The whole nation is the creator of the state (the speech at the «holiday» academy, London)]. *Vyzvolnyi shliakh*, 9, 1029. [in Ukrainian].

22. Tymoshyk, M. (n.a.) Londonskyi zhurnal «Vyzvolnyi shliakh» yak standart yakisnoi ukrainskoi patriotychnoi zhurnalistyky [London magazine «Liberation Path» as a standard of high-quality Ukrainian patriotic journalism]. Retrieved from <https://ounuis.info/publications/1502/londonskyi-zhurnal-vyzvolnyi-shliakh-iak-standart-iakisnoi-ukrainskoi-patriotychnoi-zhurnalistyky.html> [in Ukrainian].

23. Tymoshyk, M. (2018). Ukrainska knyha i svit [The Ukrainian book and the world] (pp. 261–279). Kyiv: Nasha kultura i nauka; Washington: Ukrainskyi universytet. [in Ukrainian].

24. Tymoshyk, M. Ukrainska presa u Velykii Brytanii: vytoky, etapy stanovlennia, dzherela zhyvlennia, pershi chasopysy [Ukrainian press in the United Kingdom: origins, stages of the development, its sources, first magazines]. *Ukrainskyi informatsiinyi prostir*, 3, 47–73. Retrieved from <http://ukrinfospace.knukim.edu.ua/article/view/171392> [in Ukrainian].

25. Vyzvolnyi shliakh. [The liberation path]. Retrieved from <https://ounuis.info/library/journals/594/vyzvolnyi-shliakh.html> [in Ukrainian].

26. N. A. (1981). *Vyzvolnyi shliakh*, 6, 642. [in Ukrainian].

Tetiana Antoniuk

Doctor of Historical Sciences,

Leading Researcher of Department of Foreign Ucrainica,

Institute of Bibliology

of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6446-2795>

MINIATURE EDITIONS

FROM THE FOND OF THE DEPARTMENT OF FOREIGN UCRAINICA OF V. I. VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE AS AN OBJECT OF ATTRIBUTION

Abstract. The miniature editions from the fond of the Department of Foreign Ucrainica of the Institute of Bibliology of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine which were published in the Ukrainian diaspora in the second half of the

20 century are analyzed. The motives, place and purpose of their production are established, the book description is made, the characteristic features and content of these editions are determined. Their role and purpose are revealed. The origin of the mini-books has been clarified. **The purpose of the publication** is to determine, based on the analysis of the texts of miniature publications and other documents of the diaspora, the authenticity of their origin, causes, authors of publications in them, place and year of publication and presentation of bibliographic description. **Methodology.** The research is based on methodological principles related to the general scientific principles of historicism, scientific objectivity, impartiality, scientific reliability and comprehensiveness. Mini-books were attributed through the use of search, bibliographic and documentary methods, which made it possible to analyze the external and internal characteristics of the mini-publications, to clarify their features, conformity of the content of mini-books to the original sources from which they were reprinted. **Scientific novelty.** Based on the analysis of miniature editions, their primary sources and other thematically related literature, the appearance of history of these editions is reflected, the ways of their attribution are established and separate mini-books are attributed, their role and purpose are determined. **Prospects for further researches.** Miniature publications from the fond of the Department of Foreign Ukrainica of VNLU, numbering more than a hundred documents, were analyzed selectively. The ultimate goal is to attribute all available storage units of miniature books and to acquaint the general scientific and readership with their content, which, in our opinion, is of great importance for the formation of collective memory, integrity of Ukrainian history and book culture. **Conclusions.** Miniature publications from the fond of the Department of Foreign Ukrainica have significant scientific and source-information potential, are witnesses of their era, a strong proof of the exceptional role of the book in shaping the national consciousness and identity of the reader.

Key words: Fond of the Department of Foreign Ukrainica of the Institute of Bibliology of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine; attribution; miniature book; «subversive literature»; Ukrainian diaspora.

DOI 10.47315/archives2021.329.099

УДК 070(410):355.1-055.2(410)«1939/1945»

Наталія Залеток

кандидатка історичних наук,
завідувачка відділу архівознавства,
Український науково-дослідний інститут
архівної справи та документознавства
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5319-3876>

БРИТАНСЬКІ ГАЗЕТИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ СЛУЖБИ ЖІНОК У КОРОЛІВСЬКИХ ЗБРОЙНИХ СИЛАХ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація. **Мета роботи** – проаналізувати зміст британських газет часів Другої світової війни та виокремити блоки інформації, яку можна використати під час дослідження служби жінок у Королівських Збройних силах. **Методологія дослідження:** були застосовані методи аналізу і синтезу, індукції і дедукції, порівняння й узагальнення, контент-аналізу. Останній дав змогу проаналізувати у соціальному контексті якісний і кількісний зміст газетних матеріалів, виокремити певне коло фактів і тенденцій, які стосувалися проблеми присутності британок у війську. Також нами було використано гендерний підхід під час аналізу особливостей публічного дискурсу щодо жінок-військовослужбовців. Він дав змогу скласти уявлення про гендерні ролі, що побутували на той час у британському суспільстві. **Наукова новизна.** Газети як джерело дослідження служби жінок у британських збройних силах виступають предметом окремої наукової розвідки вперше. До наукового обігу вводиться низка матеріалів британських періодичних видань 1939–1945 рр., що дає змогу повніше відслідкувати основні тенденції у діяльності жінок на службі у Королівських Збройних силах упродовж війни, їхньому побуті тощо. **Висновки.** Матеріали британських газет є важливим джерелом для дослідження служби жінок у Королівських Збройних силах, а також публічного дискурсу з цього питання й тогочасної гендерної політики британського уряду. Активне оцифрування і удоступнення широких пластів британської періодики уможливило дистанційне опрацювання цих важливих першоджерел із використанням сучасних засобів цілеспрямованого пошуку необхідної інформації у них. Із британської періодики можна почерпнути відомості щодо рекрутування британок до війська; умов їхньої служби у різних організаціях; особливостей пропагандистської кампанії держави, спрямованої на залучення якомога більшої кількості жінок до служби тощо. На основі газетних матеріалів можна частково сформулювати уявлення про особливості публічного дискурсу щодо жінок на службі, який був вельми неоднозначним, адже поряд з акцентуванням уваги на важливості роботи членкинь 3-х жіночих служб велися дискусії щодо привабливості їхньої форми, зовнішнього вигляду загалом, використовувалася сексистська і патерналістська риторика тощо. Також на основі аналізу змісту й частоти публікацій можна судити про зростання значущості ролі жінок-військовослужбовців у міру розгортання військового конфлікту, розширення но-

© Н. Залеток, 2021

менклатури їхніх посад та зростання відповідальності посадовиць, ставлення суспільства до змін в організації жіночої служби.

Ключові слова: газети; цифрові архіви періодики; Велика Британія; жінки; збройні сили; Друга світова війна.

Служба і побут жінок Великої Британії у лавах збройних сил у 1939–1945 рр. перебували у фокусі дослідження істориків та суспільствознавців, починаючи ще з 1940-х років¹. Однак і для сучасної історіографії ця проблематика все ще не втратила своєї актуальності. В останні десятиліття побачили світ праці, присвячені низці різноманітних аспектів, пов'язаних із присутністю британок у збройних силах під час Другої світової війни: призову,² загальним особливостям служби³, рівню їхньої мілітаризації⁴ тощо.

Очевидно, що інтерес до цієї тематики вимагає використання широкого кола різноманітних першоджерел, які дають змогу всебічно висвітлити ті чи інші її аспекти. Періодичні видання є одним із таких джерел. На їхніх шпальтах можна почерпнути чимало інформації, яка дає змогу більш повно висвітлити досвід британок на службі у роки війни. На жаль, нам не вдалося відшукати окремих розвідок, присвячених значенню матеріалів британської періодики для дослідження служби жінок у Королівських Збройних силах. Приміром, у статті А. Марвіка (A. Marwick) вони розглядаються поряд з аудіовізуальними виданнями передвоєнних та воєнних років; акцент зроблено, насамперед, на особливостях їх видавання у цей період, аналіз же контенту поданий досить коротко і загально, а не у контексті висвітлення служби жінок⁵. Залишилося поза увагою висвітлення присутності британок у лавах війська і у працях С. МакКензі (S. P. MacKenzie),⁶ а також Ш. Ніколаса (S. Nicholas) і Т. О'Меллі (T. O'Malley)⁷.

¹ Див., напр.: *Collett Wadge D. Women in Uniform*. London: Dampson Low, 1946. 394 p.

² *Flynn G. Q. Conscription and democracy: The draft in France, Great Britain, and the United States*. Westport, Connecticut & London: Greenwood PRESS, 2002. 303 p.

³ *Harris C. Women at war in uniform 1939–1945*. Stroud: Sutton Publishing, 2003. 138 p.

⁴ *Fieseler B., Hampf M., Schwarzkopf J. Gendering Combat: Military Women's Status in Britain, the United States, and the Soviet Union during the Second World War // Women's Studies International Forum*. 2014. Vol. 47. P. 123.

⁵ *Marwick A. Print, Pictures, and Sound: The Second World War and the British Experience // Daedalus*. 1982. Vol. 111, № 4. P. 135–155.

⁶ *MacKenzie S. P. Vox Populi: British Army Newspapers in the Second World War // Journal of Contemporary History*. 1989. Vol. 24, № 4. P. 665–681.

⁷ *Nicholas S., O'Malley T. Newspapers, War and Society in the 20th Century: Journalism, Reportage and the Social Role of the Press*. London: Routledge, 2020. 236 p.

Водночас із кожним роком, навіть попри умови пандемії, можливості дослідників проблеми зростають завдяки глобальним процесам цифровізації архівної й бібліотечної справи, в яких Велика Британія перебуває на передових позиціях у світі. Завдячуючи останньому факту, стало можливим і це дослідження. Адже у країні була пророблена надзвичайно велика робота з оцифрування численних архівів періодичних видань, які були видані у 1603–2000-х роках і зберігаються у Британській бібліотеці, а також викладення їх для користування широким загалом на електронному ресурсі «The British Newspaper Archive»⁸.

Поява останнього і його наповнення мільйонами оцифрованих і розпізнаних газетних сторінок стала можлива завдяки співпраці Британської бібліотеки та британського генеалогічного ресурсу Findmypast. Загалом ресурс вміщує не лише британські газети, але й видання деяких інших країн. Говорячи про мету створення проєкту, його розробники зазначили, що це, насамперед, удоступнення величезної колекції періодичних видань, внаслідок якого «дослідники з усього світу змогли б отримати доступ до скарбів у ній»⁹. Робота над наповненням ресурсу продовжується й донині. Варто зазначити, що доступ до «The British Newspaper Archive» здійснюється на умовах передплати, яка може тривати від місяця до року, і надається на платній основі, однак ціни дуже демократичні.

Оцінюючи зручність ресурсу, зауважимо, що у ньому представлено можливість простого пошуку за ключовими словами, а також просунутого пошуку з можливістю обмежити його діапазон місцем, датою (з точністю до дня), типом публікації тощо. В особистому кабінеті дослідника є можливість зберігати потрібні сторінки того чи іншого видання, формувати з них підбірки тощо.

Безумовно, можливість роботи з таким цифровим архівом і користування реалізованими на ньому функціями дає змогу дослідити конкретні аспекти тієї чи іншої проблеми навіть більш ретельно, ніж це вдавалося під час роботи у стаціонарних архівах чи бібліотеках. Адже можливість пошуку за ключовим словом, застосування фільтрів тощо значно прискорюють опрацювання періодичних видань конкретного часового періоду. Приміром, нам вдалося відразу з-поміж широкого пласту періодики воєнного часу відшукати ті випуски газет із різних частин Великої Британії, у яких йшлося саме про предмет нашого дослідження – жінок-військовослужбовців британських збройних сил.

У зв'язку із зазначеним, мета цієї статті – проаналізувати зміст британських газет часів Другої світової війни та виокремити блоки

⁸ Discover History As It Happened. (n. d.) // The British Newspaper Archive. URL: <http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/> (дата звернення: 04.11.2021).

⁹ Ibidem.

інформації, яку можна використати під час дослідження служби жінок у Королівських Збройних силах.

Уряд Великої Британії, на відміну від, приміром, СРСР, офіційно заборонив жінкам брати безпосередню участь у боях, але у 1938–1939 рр. було створено 3 жіночі організації при Британських Збройних силах – Допоміжну територіальну службу (далі – ДТС) при сухопутній армії; Жіночу королівську військово-морську службу (далі – ЖКВМС) при Королівському Військово-морському флоті; Жіночі допоміжні військово-повітряні сили (далі – ЖДПС) при Королівських повітряних силах.

Упродовж практично всієї тривалості війни в Європі служба британок у збройних силах була окремою темою для висвітлення в газетах. Тому їх доцільно використовувати як джерело для дослідження цієї проблематики. Безумовно, під час опрацювання матеріалів будь-яких періодичних видань потрібно пам'ятати, що, яким би демократичним не був режим, він однаково має вплив на друковані ЗМІ. Особливо у часи воєн, коли потреба у підтриманні потрібних владі суспільних настроїв суттєво зростає. Тому за таких обставин здебільшого висвітлюється та частина інформації, яка не суперечить офіційній позиції влади на момент публікації. Якщо, звісно, не йдеться про опозиційні ЗМІ, ворожу пропаганду тощо. У нашому випадку про останнє не йдеться, адже для аналізу було обрано випуски офіційних періодичних видань із різних куточків Великої Британії, які зберігали вірність чинному владному режиму.

Зі вступом у війну Великої Британії (3 вересня 1939 р.) у ЗМІ почали поступово з'являтися оголошення з закликами до жінок приєднатися до однієї з 3-х жіночих служб¹⁰. У цьому році висвітлення їхньої діяльності здебільшого обмежувалося саме такими короткими повідомленнями, на підставі яких можна скласти уявлення про вікові категорії жінок, яких потребували організації, приблизне коло посад, яке на той час було достатньо обмеженим, рідше – отримати інформацію про заробітки, на які могла претендувати жінка на певній посаді. Так, в оголошенні, вміщеному в газеті «Staffordshire Advertiser» від 6 вересня 1939 р., було наведено приблизний рівень зарплат службовиць у ЖДПС. Наприклад, платня операторки телетайпу, телефоністки, поварки, водійки на початку кар'єри становила 1 шилінг 4 пенні на день із перспективою зростання оплати до 2 шилінгів 4 пенні після здобуття звання рядової авіації першого класу. Всіх жінок на службі зобов'язувалися забезпечити військовою формою або компенсувати витрати на

¹⁰ Aberdeen appeal for W.R.N.S. recruits // Aberdeen Press and Journal. 1939. 18 Sept. P. 3; Women, aged 18–45, urgently wanted // Sunderland Daily Echo and Shipping Gazette. 1939. 1 Sept. P. 2; Women's Auxiliary Air Force // Lincolnshire Standard and Boston Guardian. 1939. 16 Sept. P. 3.

її придбання¹¹. На початку війни у деяких підрозділах ЖКВМС найбільше бракувало персоналу із загальними обов'язками (стюардеса, посильна, комірниця), а не спеціальними (шифрувальниця, телефоністка, зв'язківця, кодувальниця, стенографістка). Хоча набір жінок віком 18–50 років відбувався за обома напрямками¹².

Оскільки найменш привабливою в очах жінок виглядала служба у ДТС, де від початку створення почалися проблеми з організацією умов побуту її членкинь, уряд намагався підвищити її авторитет. Упродовж усієї осені 1939 р. у газетах публікувалися різні замітки, а також фото зі служби жінок у ДТС – робочих моментів, на яких представлені доглянуті усміхнені британки, оглядин їхніх підрозділів представниками королівської сім'ї, відвідин парадів тощо¹³.

У 1940 р., у міру загострення військового конфлікту та звикання населення до умов воєнного часу, тема служби жінок у війську знаходила більш широке висвітлення ніж у попередній рік. Під воєнні реалії підлаштовувалися навіть працівники комерційної сфери. Так, у газетах подекуди розміщували рекламу товарів, які стали б у пригоді жінкам і чоловікам на службі¹⁴.

Задля підвищення обізнаності населення з діяльністю цивільних і військових жіночих служб у листопаді 1940 р. було опубліковано загальну статтю, присвячену описові 9-х із них, у т. ч. й ДТС, ЖДПС, ЖКВМС. Кожній з них відведено окрему замітку, яка супроводжувалася світлиною з її представницями. У текстовій частині описано основні обов'язки членкинь організації. Так, щодо ЖДПС зазначалося, що її членкині виконують широке коло обов'язків. Специфікою цієї служби є задіяність серед іншого в обслуговуванні повітряних куль загородження, упакуванні парашутів тощо. Членкині ЖКВМС, йшлося у статті, працюють у підрозділах ВМС на суші. Вони служать зв'язківцями, картографіями, співробітницями гідрографічних департаментів Адміралтейства тощо. Членкині ДТС співпрацюють із підрозділами сухопутної армії, в основному телефоністками, секретарками, водійками, автомеханікними, працівницями їдальні чи кухні¹⁵.

¹¹ Women's Auxiliary Air Force // *Staffordshire Advertiser*. 1939. 16 Sept. P. 3.

¹² Aberdeen appeal for W.R.N.S. recruits // *Aberdeen Press and Journal*. 1939. 18 Sept. P. 3.

¹³ Members of the Auxiliary Territorial Service being inspected by the King during his visit to a regimental depot yesterday // *Yorkshire Post and Leeds Intelligencer*. 1939. 24 Oct. P. 3; Women of the Auxiliary Territorial Service // *Hampshire Telegraph*. 1939. 22 Sept. P. 12; The Princess Royal visits Auxiliary Territorial Service // *Yorkshire Post and Leeds Intelligencer*. 1939. 11 Nov. P. 9; Auxiliary Territorial Service at work // *Belfast Telegraph*. 1939. 14 Sept. P. 8.

¹⁴ For the convenience of men and women on military service... // *Nottingham Evening Post*. 1940. 18 Apr. P. 5.

¹⁵ Women auxiliary workers of the war // *The Sphere*. 1940. 23 Nov. P. 24.

Значна кількість матеріалів була присвячена ЖКВМС. Приміром, у статті «Жінки у формі – Жіноча королівська військово-морська служба», опублікованій на шпальтах «The Bystander», на 3-х сторінках подано інформацію й світлини, які стосуються повсякдення представниць цієї організації. Автори намагалися охопити службу жінок не лише на спеціалізованих посадах, але й загальних – офіціанток, поварок, кур'єрок тощо. Текстова частина матеріалу достатньо велика. Задля надання організації більшої ваги і авторитетності підкреслюється, що історія ЖКВМС бере початок ще з років Першої світової війни¹⁶, і що серед персоналу були і її ветеранки, які вирішили повернутися до служби у відповідальний для нації момент. У тексті зазначено, що членкині організації виконують для флоту ті самі допоміжні функції, що й персонал ДТС для сухопутної армії. Своєю діяльністю вони вивільняють чоловіків для служби на фронті. Підкреслюється допоміжний характер їхніх функцій, більшість з яких є роботою клерків або обов'язками з обслуговування, хоча є серед них і ті жінки, чия служба пов'язана з опрацюванням таємної інформації. Не приховується той факт, що здебільшого жінки у ЖКВМС мають кровну спорідненість із чоловіками-військовослужбовцями Королівського військово-морського флоту, чимало з них – із аристократичних сімей¹⁷.

Серія матеріалів про цю службу вийшла також у газеті «The Sketch». У серпневому випуску 1940 р. на світлинах бачимо усміхнених жінок, які вчаться салютувати, слухають лекції в аудиторіях та весело проводять дозвілля у тренувальному центрі в Грінвічі¹⁸. Наприкінці грудня 1940 р. на 2-х полосах у тій самій газеті оприлюднено невелику замітку про ЖКВМС, що супроводжувалася 8-ма фото досить великого формату. Жінки на світлинах – у формі, усміхнені або заклопотані поточними справами. Текстова частина матеріалу повідомляє, що ЖКВМС є «дуже цінним підрозділом Королівських військово-морських сил. Це – організація-ветеранка, адже створена під час війни 1914–1918, і відновлена у 1939. Завдяки їй багато тисяч чоловіків звільнено для служби на морі»¹⁹.

Як бачимо, здебільшого у статтях про ЖКВМС акцентувалася увага на їхній відносно давній історії та допоміжному характері обов'язків її членкинь щодо військовослужбовців чоловічої статі у ВМС. Крім того, характерною ознакою є велика кількість матеріалів про цю орга-

¹⁶ Women in Uniform – the Women's Royal Naval Service // The Bystander. 1940. 19 June. P. 15–17.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ «WRENS» In The Painted Hall At Wren's Greenwich: Officers And Ratings Of The Women's Royal Naval Service // The Sketch. 1940. 14 Aug. P. 18–19.

¹⁹ The Way They Have in the Women's Royal Naval Service Officers and Ratings with the True Nelson Touch // The Sketch. 1940. 25 Dec. P. 5.

нізацію в ЗМІ. Припускаємо, що, насамперед, це може пояснюватися саме приналежністю її членкинь до сімей військовослужбовців, зокрема, вищого офіцера ВМС Великої Британії. Адже суттєвого браку кадрів у ній зазвичай не спостерігалось. За свідченнями ветеранок війни, потрапити до ЖКВМС, не маючи зв'язків у керівництві ВМС, було майже неможливо²⁰.

Крім того, чимало матеріалів було присвячено висвітленню побуту у ЖДПС. Великий матеріал про цю організацію було оприлюднено у березні 1940 р. у газеті «The Tatler». Схема висвітлення її функціонування була подібна до тієї, за якою описували роботу в ЖКВМС. Зокрема, автори відсилали читачів до подій Першої світової війни: «У багатьох ще є свіжі спогади про хорошу роботу багатьох жіночих організацій впродовж останньої війни, які знову привертають увагу у цьому новому, можливо ще кривавішому, протистоянні»²¹. У матеріалі також зазначено, що жінки у ЖДПС «беруть на себе будь-яку роботу, пов'язану із функціонуванням Королівських повітряних сил, за винятком виконання бойових польотів. Єдина служба, де жінки виконують польоти – це Повітряно-транспортна допомога, до обов'язків членкинь якої належить транспортування літаків від заводу до місця дислокації, і ця робота виконується на дуже високому рівні. Ми ще не дійшли до такого досвіду, який мають росіяни, що наймали жінок для бомбардування фінів, та тримали у минулому піхотні батальйони амазонок»²². Водночас, йшлося у статті, функціонал членок ЖДПС є не менш важливим. Вони служать клеркками, операторками телетайпів, телефоністками, друкарками, механіками-водійками тощо. «Тож – констатують автори, – коли ми бачимо всіх цих імпозантних дівчат, які ходять по цій землі у часи війни, ми маємо усвідомлювати, що це не шоу, а свідчення важкої і патріотичної роботи задля справи нації...»²³. Подібні твердження були спрямовані насамперед на ту частину британського соціуму, яка скептично ставилася до жінок у формі. Хоча мали на меті і підвищення статусу ЖДПС та рівня його привабливості для майбутніх новобранок, адже публічне визнання внеску його членкинь, зокрема під час «Битви за Британію», мало відповідний ефект у суспільстві.

Крім того, з'явилися й коротші матеріали про побут членкинь ЖДПС²⁴. Також у газетах практикували висвітлення окремих проявів звитяги жінок на службі. Так, за проявлений героїзм Військовою ме-

²⁰ Flynn G. Q. Conscripted and democracy... P. 48–49; Harris C. Women at war in uniform 1939–1945... P. 35–36.

²¹ Behind The Scenes with The Women's Auxiliary Air Force // The Tatler. 1940. 13 Mar. P. 22.

²² Ibidem.

²³ Ibidem. P. 23.

²⁴ Members of the Women's Auxiliary Air Force repairing the inside of barrage balloon // Yorkshire Evening Post. 1940. 14 Mar. P. 11.

даллю нагороджено капралку ЖДПС М. Гвін Робінс. Вона перебувала в окопі, коли туди влучила ворожа бомба під час авіанальоту. Багатьох військовослужбовців було вбито, ще двоє отримали поранення. Капралка не розгубилася, повідомила про подію керівництву, попросила про допомогу в евакуації поранених і почала надавати їм першу медичну допомогу. Вона залишалася в окопі, доки поранених не евакуювали²⁵.

На шпальтах газет також обговорювали можливі зміни у законодавстві, що регулювало службу жінок у збройних силах. Наприклад, до редакції газети «The Times» надійшов лист із пропозицією від капітана Фрейзера щодо підпорядкування жінок у 3-х службах військовому законодавству. Він зазначив, що не піддає сумнівам високий рівень дисципліни в лавах членкинь цих організацій, однак чимало з них працюють з секретною інформацією, виконують важливі завдання у сухопутних, повітряних та військово-морських силах, і той факт, що деякі з них можуть вільно відлучатися з місця служби, становить загрозу. Адже котрась із них може ненавмисно видати якийсь із військових секретів. Тому, на його думку, варто було б зробити певну адаптацію військового законодавства для жінок на службі, щоб уникнути таких ситуацій, і передбачити за них певне покарання, наприклад, позбавлення виплат чи суворіші заходи у випадку серйозних проступків²⁶.

У 1941 р. кількість матеріалів, присвячених жіночим організаціям збройних сил Великої Британії, зросла, зокрема, через суттєвий брак персоналу у них і, як наслідок, бажання залучити нові кадри²⁷. В одній зі статей, присвячених діяльності ЖДПС, кореспондент газети «Telegraph» зазначив, що членкині цієї служби «можуть успішно робити чоловічу роботу, і в деяких випадках вони можуть робити її навіть краще за чоловіків»²⁸. Він зауважив, що британки у цій організації нахненно виконують будь-які завдання. Автор наводить приклад колишньої асистентки у магазині одягу, яка у ЖДПС ремонтувала техніку.

²⁵ Girl corporal gets M.M. // Belfast News-Letter. 1940. 18 Dec. P. 3.

²⁶ Women under Military Law? // Morecambe Guardian. 1940. 25 May. P. 2.

²⁷ Just to remind you! // Buckingham Advertiser and Free Press. 1941. 4 Jan. P. 4; Tie a knot in your handkerchief // Yorkshire Evening Post. 1941. 11 Mar. P. 3; Tie a knot in your handkerchief // Fife Free Press, & Kirkcaldy Guardian. 1941. 22 Feb. P. 3; Women's Royal Naval Service. Cooks & Stewards wanted immediately // Western Morning News. 1941. 24 Jan. P. 2; Recruiting visit. The W.A.A.F. wants you // Eastbourne Herald. 1941. 15 Nov. P. 5; Younger «WRENS» // Belfast Newsletter. 1941. 22 Mar. P. 3; W.A.A.F. recruits // Sunderland Daily Echo and Shipping Gazette. 1941. 19 Mar. P. 3; The Reward of Ability // Yorkshire Post and Leeds Intelligencer. 1941. 21 Aug. P. 6; Scots Women in Command // Aberdeen Weekly Journal. 1941. 24 July. P. 3; Do your own job in the WAAF // Yorkshire Evening Post. 1941. 31 Mar. P. 9.

²⁸ Watching the W.A.A.F.'s at work // Larne Times. 1941. 2 Aug. P. 6.

За її словами, нова зайнятість їй набагато більше до душі, бо жінка відчуває, що робить «щось дійсно важливе»²⁹. Окрему увагу автор приділив поваркам ЖДПС, чії страви викликали у нього справжній захват. Стаття супроводжується двома світлинами – на одній з них членкині ЖДПС чистять свічки двигуна, на іншій – офіціантки організації прислуговують у чоловічій їдальні. Не оминув кореспондент і обговорення буцімто важливості зовнішнього вигляду для жінок на службі, зазначивши, що вдосконалена форма військово-повітряних сил дає їм змогу бути більш привабливими. Як бачимо, такі й подібні прояви об'єктивізації щодо жінок на службі у роки війни у британських ЗМІ були дуже поширеними. Особливо це стосується теми непривабливості жінок у військовій формі. Суспільство надавало питанню зовнішнього вигляду жінок-військовослужбовців настільки важливого значення, що у вересні 1941 р. навіть було створено окрему поліцію для членкинь ДТС та ЖДПС, про що повідомили газети. До її повноважень планувалося віднести нагляд за дотриманням дисципліни та дрескоду жінками на службі. Зі змісту статті стає зрозумілим, що основна мета цієї структури – це слідування за зовнішнім виглядом британок у ДТС та ЖДПС, адже набір до такої поліції мав відбуватися на підставі зовнішнього вигляду претендентки, яка мала слугувати прикладом для інших³⁰.

Поряд із дискусіями про те, чи добре сидить на жінках форма, у газетах і надалі висвітлювали героїчні вчинки окремих офіцеров. Наприклад, у статті від 11 січня 1941 р. повідомляли про звитягу та витримку виконавчачки обов'язків сержанта М. Джин та виконавчачки обов'язків капрала Дж. Харн-Авіс, які під час бомбардування ворогом телефонної станції зберігали спокій та змогли забезпечити роботу персоналу в умовах обстрілу. За це вони були нагороджені військовими медалями³¹.

Знаходимо у британській періодиці і згадки про членкинь жіночих служб при збройних силах серед військових втрат³².

У 1941 р. більше уваги стали приділяти питанням призову жінок на службу, адже це активно обговорювалося у парламенті, а, отже, і в суспільстві³³. Крім того, в газетах і надалі приділяли увагу ймовірності

²⁹ Ibidem.

³⁰ Service women to have police // Daily Mirror. 1941. 15 Sept. P. 1.

³¹ Sergeant Jean, Corporal Joan Get M.M. // Lancashire Evening Post. 1941. 11 Jan. P. 3; Military medals for women // Sunderland Daily Echo and Shipping Gazette. 1941. 11 Jan. P. 2.

³² A.T.S. Girls among War Casualties // Nottingham Journal. 1941. 28 Mar. P. 3.

³³ No exceptions in call-up of women // Lancashire Evening Post. 1941. 17 Mar. P. 5; Forces or factory // Belfast News-Letter. 1941. 1 Sept. P. 3; Women's call-up rules tightened // Leven Mail. 1941. 3 Sept. P. 3; Premier to answer challenging war questions // Portsmouth Evening News. 1941. 8 Nov. P. 1; Conscription of women: military age up to 50? // Leicester Evening Mail. 1941. 27 Nov. P. 1.

(яка зрештою стала реальністю) надання членкиням ДТС та ЖДПС повного військового статусу. Зокрема, в одній зі статей від 10 квітня 1941 р. йшлося про те, що персонал ДТС та ЖДПС виконує настільки важливу для збройних сил роботу, що заслуговує такого статусу. Водночас наголошувалося на тому, що після його надання жінок зобов'язуватимуть виконувати тільки ту роботу, до якої вони здібні. Однак, вона може включати посади в артилерійських підрозділах ППО, на прожекторних станціях тощо. Обидві служби залишаться суто жіночими, і військове законодавство на них поширюватиметься не у повній мірі, а до необхідної межі³⁴. І, якщо зазвичай газети акцентували увагу на негативних наслідках підпорядкування жінок військовому законодавству, то у матеріалі «The Scotsman» подано і протилежну думку, висловлену леді Карлайсл, головною коменданткою ДТС. Вона висловила сподівання, що всі 3 жіночі служби отримають повний військовий статус, будуть підпорядковані військовому законодавству. Останнє дасть змогу британкам претендувати на певні пільги від держави³⁵. Крім того, леді Карлайсл особливу увагу приділила успішній службі британок у ППО, зазначивши, що «прилад управління артилерійським зенітним вогнем особливо добре працює у жіночих чутливих руках»³⁶.

У 1942 р. характер та зміст повідомлень про набір від ЖДПС та ЖКВМС особливо не відрізнявся від тих, що можна було зустріти у попередні роки, проте щодо ДТС такі оголошення стали розлогішими. Багато в чому вони також мали на меті реабілітувати в очах суспільства цю організацію. Наприклад, у зв'язку з суттєвим невдоволенням з боку британок умовами служби у ДТС, через ЗМІ потенційним новобранкам та їхнім батькам і близьким пропонували здійснити візит до підрозділів організації, щоб подивитися умови проживання, а також задати питання відповідальній офіцерці³⁷. Також акцентували увагу на позитивних прикладах служби «старожилок» цієї організації. Так, у деяких із них у 1942 р. спливав 4-річний термін служби. Однак більшість була настільки віддана країні та ДТС, що вирішила поновити свої контракти, щоб служити, допоки країна цього потребує. Далі йшлося про першочергову роботу, яку виконують членкині ДТС, наскільки вони змінили традиційні уявлення про можливі ролі для жінок на війні, а також подавався широкий перелік посад в організації³⁸.

³⁴ A.T.S. and W.A.A.F. Crown Forces // Aberdeen Evening Express. 1941. 10 Apr. P. 3.

³⁵ Women's services may come under military law // The Scotsman. 1941. 4 Mar. P. 6.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Public notices. Auxiliary Territorial Service // Western Gazette. 1942. 2 Jan. P. 5.

Також для промоції служби у ДТС організували виставки. Про одну з них під назвою: «Пригоди через службу» («Adventure Through Service») йшлося у газеті «Birmingham Mail» від 4 травня 1942 р. На ній відвідувачам мали демонструвати, як членкині ДТС виконують свої обов'язки під час повітряних атак ворога³⁹.

У тому самому році побачили світ і великі матеріали щодо служби чоловіків та жінок у ППО. Для Великої Британії захист своєї території з повітря був серед найбільш значущих завдань під час війни, адже атаки ворога на цю країну здійснювалися саме з повітря. І навантаження на Королівські ВПС та ППО було дуже великим. У зв'язку з цим, із метою інформування суспільства, формування позитивного іміджу цих військ і залучення до них більшої кількості волонтерів, у ЗМІ та друкованій продукції неодноразово наголошувалося на виключній важливості роботи військовослужбовців у них. Чоловіки та жінки у ППО, як зазначалося у статті, «...мають менше можливостей для проявлення особистої звитяги та ініціативи, на відміну від бойових підрозділів Королівських ВПС, але... ця робота вимагає надвисокої кваліфікації»⁴⁰. У матеріалі наголошено, що міста Лондон і Ліверпуль під час авіанальотів врятували сили ППО. Від початку війни вони знищили понад 630 ворожих літаків. Особливу увагу приділено жінкам у змішаних підрозділах ППО – їхня служба у цьому роді військ названа революційним кроком. Крім того, висвітлено особливості служби британок у прожекторних підрозділах ППО, до обов'язків яких належали виявлення ворожої авіації у нічний час та супровід британських літаків із метою їх успішного приземлення⁴¹.

У 1942 р. році влада також почала активніше працювати над ліквідацією логістичних недоліків в організації служби жінок у збройних силах. У межах підготовки комітету з інспектування умов проживання та побуту жінок на службі цілком справедливе, на наш погляд, обурення представниць деяких політичних партій спричинив той факт, що його склад спершу пропонували зробити суто чоловічим⁴². Зрештою, після тривалих дискусій, до комітету увійшло 5 жінок та 3 чоловіки⁴³.

³⁸ A.T.S. «veterans». Interesting jobs for women // Stirling Observer. 1942. 20 Aug. P. 6.

³⁹ Auxiliary Territorial Service // Birmingham Mail. 1942. 4 May. P. 4.

⁴⁰ Their job isn't spectacular, but they need skill and coolness // Belfast Telegraph. 1942. 22 July. P. 4.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Women's Services // Lancashire Evening Post. 1942. 3 Feb. P. 4; Three women's services // The Scotsman. 1942. 4 Feb. P. 4.

⁴³ The Markham Report // The Sydney Morning Herald. 1942. 14 Dec. P. 3.

У 1943 р., поруч зі звичними короткими повідомленнями про набір до 3-х жіночих організацій при збройних силах⁴⁴, широке коло британських газет опублікувало також серію заміток про жіночі служби під назвою «Що вони роблять та що вони носять». Ці матеріали мали на меті підвищити обізнаність населення щодо завдань жінок-військово-вслужбовців. Для ДТС, ЖКВМС, ЖДПС готувалася окрема замітка, яка супроводжувалася малюнком, на якому зображено жінку в профіль у повний зріст у формі організації. Текстова частина складалася з короткої інформації про службу. Для ДТС було складено такий опис: «...функціонує з вересня 1938 р. Її членкині виконують сотні важливих робіт, звільняючи у такий спосіб більшу кількість чоловіків для виконання інших обов'язків. Дівчат готують для посад водійок, кур'єрок-мотоциклісток, креслярки, поварки, операторки телетайпів та операторки обладнання, яке виявляє мішені для артилерійських знарядь у військах ППО. Директорка організації особисто брала участь у розробленні зручної, подібної до робітничої уніформи ДТС. Вона складається з приталеної блузки прямого крою з квадратними плечима. Китель без поясу, приталений. Поза виконанням обов'язків членкині ДТС носять зручну пілотку коричневого, букового або зеленого кольору»⁴⁵.

Замітка про ЖДПС так само супроводжувалася зображенням жінки у формі цієї організації у повний зріст. У текстовій частині йшлося: «Жіночі допоміжні повітряні сили були засновані у 1939 р. До цього їхні членкині служили у компаніях Королівських повітряних сил при ДТС, що була створена 1938 р. Однак спеціалізований характер їхньої

⁴⁴ Volunteer now for Women's Auxiliary Air Force // Londonderry Sentinel. 1943. 2 Feb. P. 1; Volunteer now for Women's Auxiliary Air Force // Ibidem. 1943. 9 Feb. P. 1; Women's Royal Naval Service // Taunton Courier, and Western Advertiser. 1943. 2 Jan. P. 2; WREN Day // Taunton Courier, and Western Advertiser. 1943. 3 Apr. P. 2; WREN Day // Chester Chronicle. 1943. 22 May. P. 6; WREN Day // Ibidem. 1943. 23 Jan. P. 5; W.R.N.S. calling Scotland // Dundee Evening Telegraph. 1943. 1 Jan. P. 3; W.R.N.S. calling Scotland // Dundee Courier. 1943. 15 Jan. P. 4; Women's Royal Naval Service // Northampton Mercury. 1943. 12 Feb. P. 8. Women's Royal Naval Service // Northampton Mercury. 1943. 12 Mar. P. 8.

⁴⁵ What they do and what they wear. The Auxiliary Territorial Service // Daily Mirror. 1943. 30 Apr. P. 2; What they do and what they wear. The Auxiliary Territorial Service // The People. 1943. 9 May. P. 3; What they do and what they wear. The Auxiliary Territorial Service // Norwood News. 1943. 30 Apr. P. 2; What they do and what they wear. The Auxiliary Territorial Service // Coventry Evening Telegraph. 1943. 8 May. P. 3; What they do and what they wear. The Auxiliary Territorial Service // Leicester Evening Mail. 1943. 8 May. P. 3; What they do and what they wear. The Auxiliary Territorial Service // Portsmouth Evening News. 1943. 28 Apr. P. 8; What they do and what they wear. The Auxiliary Territorial Service // Hartlepool Northern Daily Mail. 1943. 30 Apr. P. 4; What they do and what they wear. The Auxiliary Territorial Service // Aberdeen Evening Express. 1943. 27 Apr. P. 6.

роботи призвів до створення окремої організації. Зараз ЖДПС є невід'ємною частиною Королівських повітряних сил. На початку війни в організації налічувалося всього 5 посад для жінок. Зараз їх понад 60! Приваблива уніформа синього кольору, а також розпізнавальні знаки є ідентичними до тих, що побутують у Королівських повітряних силах, і демонструють тісну асоціацію з приналежністю до бойової служби»⁴⁶.

Матеріал про ЖКВМС супроводжувало зображення жінки у повний зріст у формі цієї організації. У тексті зазначалося: «Жіночі королівські військово-морські сили зберігають назву та традиції організації, яка продемонструвала зразкову службу у 1917–1919 рр. Кіль нової ЖКВМС було закладено у 1939 р., і зараз вона є чудовим кораблем. Уніформа персоналу корабельної організації – жакет та спідниця темно-синього кольору, чорні туфлі-оксфорди, чорні панчохи, біла блузка, напівжорсткий комірець, чорна краватка, темно-синій кашкет із золотими літерами H.M.S. [перекладається як «Корабель Її Величності» («Her Majesty's Ship»)]. – Н. 3.] на чорній стрічці. Ви знайомі з цією уніформою. Членкині ЖКВМС служать у закладах військово-морського флоту у відомих портах, на віддалених станціях авіації ВМС. Фактично, вони служать всюди і виконують будь-яку роботу, яку скажуть. «Англія чекає...» – це заклик, на який членкині ЖКВМС відповіли усім серцем»⁴⁷.

Також у 1943 р. збереглася тенденція до активного висвітлення внеску у захист країни сил ППО. У матеріалі під назвою «Дилема прибережного артилериста ППО» розповідається про будні та навчання жінок і чоловіків у підрозділах цього роду військ. Продемонстровано

⁴⁶ What they do and what they wear. Women's Auxiliary Air Force // Belfast News-Letter. 1943. 4 June. P. 6; What they do and what they wear. Women's Auxiliary Air Force // Surrey Mirror. 1943. 4 June. P. 3; What they do and what they wear. Women's Auxiliary Air Force // Hull Daily Mail. 1943. 24 June. P. 4; What they do and what they wear. Women's Auxiliary Air Force // Evening Despatch. 1943. 8 June. P. 2; What they do and what they wear. Women's Auxiliary Air Force // Lincolnshire Echo. 1943. 10 June. P. 4; What they do and what they wear. Women's Auxiliary Air Force // Nottingham Evening Post. 1943. 18 June. P. 3; What they do and what they wear. Women's Auxiliary Air Force // Hartlepool Northern Daily Mail. 1943. 1 June. P. 4.

⁴⁷ What they do and what they wear. The Women's Royal Naval Service // Uxbridge & W. Drayton Gazette. 1943. 24 Sept. P. 7; What they do and what they wear. The Women's Royal Naval Service // Portsmouth Evening News. 1943. 22 Sept. P. 4; What they do and what they wear. The Women's Royal Naval Service // Belfast News-Letter. 1943. 24 Sept. P. 3; What they do and what they wear. The Women's Royal Naval Service // Surrey Mirror. 1943. 24 Sept. P. 7; What they do and what they wear. The Women's Royal Naval Service // Hartlepool Northern Daily Mail. 1943. 20 Sept. P. 3; What they do and what they wear. The Women's Royal Naval Service // Hartlepool Northern Daily Mail. 1943. 22 June. P. 3.

основні складнощі такої служби, описано, наскільки важко буває зафіксувати ворожий об'єкт, а ще складніше – знищити його. Водночас показово, на наш погляд, що, попри намагання висвітлити вагомий внесок військовослужбовців обох статей, у цьому матеріалі жінок називають «дівчатами з ДТС» («A.T.S girls»), а чоловіків, натомість, називають не «хлопцями» («boys»), а «чоловіками» («man»). Що саме по собі ставить жінок у субординовану позицію щодо їхніх колег чоловічої статі незалежно від посади і віку⁴⁸. На подібне можна натрапити у британських газетах часів Другої світової війни досить часто.

У 1944 р., у міру очевидного переходу переваги у війні на бік союзних сил, суттєво зменшується кількість матеріалів, присвячених жіночим службам при збройних силах. Однак іноді такі матеріали все ж траплялися. Приміром, у газеті «Warwick and Warwickshire Advertiser» було опубліковано замітку про лекцію, присвячену жінкам у ЖКВМС, проведену для учениць Королівської вищої школи у Варвіку⁴⁹. Суттєво поменшало світлин із миттєвостями служби жінок⁵⁰.

У цьому році найбільше іміджевих матеріалів можна було зустріти про жінок на службі у повітряних силах та ППО. Так, у матеріалі «ЖДПС у кожній операції Королівських повітряних сил», опублікованому у газеті «Warwick and Warwickshire Advertiser» від 2 червня, йшлося про значний внесок жінок у повітряних силах для звільнення Європи. У ньому наголошувалося, що «чоловіки та жінки працюють пліч-о-пліч задля підготовки збройної атаки, і жінки у наземних службах матимуть свою лепту у будь-якому успіхові у повітрі. Поки бойовий пілот та його колеги шукають у небі німецькі штурмовики, прокладачки курсу з ЖДПС у навушниках навколо довгих столів у ставці командування групи та на станціях Королівських повітряних сил переміщують стрілки і дерев'яні блоки, що збоку виглядає як настільна гра на мапі Європи. Вони відслідковують пересування ворожих літаків...»⁵¹. Відомості про збиті пілотами літаки приймають і записують також жінки з ЖДПС, вони ж опрацьовують плівки, відзняті бортовими фоторушницями, перевіряють обладнання літака перед вильотом, складають парашути та виконують ще низку важливих для війська завдань.

Серед матеріалів-описів служби жінок у ППО з'явилися такі, що висвітлювали їхній досвід у британських колоніях. Декілька таких статей розповідали про те, як вдячне населення Цейлона і Уганди забезпе-

⁴⁸ Dilemma of A.A. coastal gunner // Western Morning News. 1943. 28 Sept. P. 2.

⁴⁹ The King's high school for girls // Warwick and Warwickshire Advertiser. 1944. 16 June. P. 6.

⁵⁰ Members of the Auxiliary Territorial Service passing the Royal Stand, at Balmoral Show Grounds // Belfast Telegraph. 1944. 4 May. P. 3.

⁵¹ W.A.A.F. in every R.A.F. operation // Warwick and Warwickshire Advertiser. 1944. 2 June. P. 4.

чило тимчасові житла для жінок і чоловіків на службі у військах ППО комфортними і зручними меблями. Далі, завдяки командуванню ППО, місцеві жителі змогли зав'язати листування з британськими військово-вослужбовцями, де ділилися інформацією про себе, своє життя і побут тощо⁵².

Крім того, іноді можна натрапити на матеріали щодо зниклих безвісти жінок-військово-вослужбовців. Про один із таких випадків, що стався з членкинею ЖКВМС, розповідалося в замітці «Kirkintilloch Herald» від 1 березня 1944 р. Ймовірно, жінка загинула під час несення служби на морі⁵³. Інформували також про кадрові зміни у командуванні жіночих організацій⁵⁴.

У 1945 р. відомості про 3 жіночі організації у збройних силах практично щезають зі шпальт газет. Де-не-де траплялися інформаційні матеріали про службу жінок, зокрема за кордоном. Наприклад, цій темі присвячено матеріал про роботу 200 членкинь ЖДПС у Франції. Вони обіймали посади клеркинь, водійок, зв'язкивиць, інтерпретаторок фотографій, персональних асистенток представників командування британських збройних сил у Франції⁵⁵.

Але лєвова частка згадок про жінок на службі припадає на матеріали про демобілізацію і повоєнну ресоціалізацію жінок-військово-вослужбовців⁵⁶. У суспільному дискурсі цілком однозначно почали пропагувати повернення до культу дому та сім'ї, на тлі побоювань, що жінки, які служили, перестануть бути покірними своїм чоловікам, публікували відповідні матеріали з метою запобігання цьому⁵⁷; побільшало заміток про одруження жінок-військово-вослужбовців⁵⁸.

Таким чином, матеріали британських газет є важливим джерелом для дослідження служби жінок у Королівських Збройних силах, а також публічного дискурсу з цього питання і тогочасної гендерної

⁵² New link with colonies // St. Andrews Citizen. 1944. 25 Mar. P. 5; Gifts made by Ceylon and Uganda // Warwick and Warwickshire Advertiser. 1944. 24 Mar. P. 5.

⁵³ District WREN missing // Kirkintilloch Herald. 1944. 1 Mar. P. 4.

⁵⁴ Air Chief Commandant Dame Katherine Trefusis-Forbes // Gloucestershire Echo. 1944. 22 Aug. P. 1; Air Commandant Lady R. M. E. Welsh has been promoted // Western Daily Press. 1944. 23 Aug. P. 3.

⁵⁵ W.A.A.F. Stationed in Paris // Londonderry Sentinel. 1945. 21 July. P. 6.

⁵⁶ Demobilisation // Yorkshire Post and Leeds Intelligencer. 1945. 16 Aug. P. 3; King's Speech: Bank of England will be nationalised // Bradford Observer. 1945. 16 Aug. P. 4; Toured War Factories. Thousand Handshakes // Belfast Telegraph. 1945. 7 May. P. 6; «Post» London Service // Lancashire Evening Post. 1945. 13 June. P. 1.

⁵⁷ Див. напр.: Homes for husbands, say married WRENS // Shepton Mallet Journal. 1945. 6 July. P. 2.

⁵⁸ Див. напр.: Wedding. Brissenden-Hobden Ramsgate soldier weds // Thanet Advertiser. 1945. 23 Oct. P. 5.

політики британського уряду. Активне оцифрування і удоступнення широких пластів британської періодики уможливило дистанційне опрацювання цих важливих першоджерел із використанням сучасних засобів цілеспрямованого пошуку необхідної інформації у них. Із британської періодики можна почерпнути відомості щодо рекрутування британок до війська; умов їхньої служби у різних організаціях (примірного кола обов'язків, побутових умов, рідше – рівня заробітної платні тощо); особливостей пропагандистської кампанії держави, спрямованої на залучення якомога більшої кількості британок до служби у ЖДПС, ЖКВМС, ДТС, заходів задля підвищення престижу цих організацій; змін законодавства, яке регулювало призов і службу жінок у збройних силах тощо. На основі газетних матеріалів можна частково сформулювати уявлення про особливості публічного дискурсу щодо жінок на службі, який був вельми неоднозначним, адже поряд з акцентуванням уваги на важливості роботи членкинь 3-х жіночих служб велися дискусії щодо привабливості їхньої форми, зовнішнього вигляду загалом, використовувалася сексистська і патерналістська риторика тощо. Також на основі аналізу змісту та частоти публікацій можна судити про зростання значущості ролі жінок-військовослужбовців у міру розгортання військового конфлікту, розширення номенклатури їхніх посад та зростання відповідальності посадовиць, ставлення суспільства до змін в організації жіночої служби. Сама по собі активність висвітлення діяльності жінок-військовослужбовців свідчить про зацікавленість уряду в залученні якомога більшої кількості жінок до збройних сил на конкретних етапах війни, коли потреба у кадрах стояла особливо гостро. Публікування найбільшої кількості матеріалів із досліджуваної теми спостерігалось у 1940–1943 рр., коли становище Великої Британії у війні було достатньо невизначеним, і країна дуже потребувала кадрових ресурсів, зокрема жіночих. Натомість у 1944–1945 рр., у міру переходу переваги у війні на бік союзних сил, кількість статей, присвячених жінкам на службі у війську, різко зменшилася.

REFERENCES

1. A.T.S. «veterans». Interesting jobs for women (1942, Aug., 20). *Stirling Observer*, p. 6. [in English].
2. A.T.S. and W.A.A.F. Crown Forces (1941, Apr., 10). *Aberdeen Evening Express*, p. 3. [in English].
3. Aberdeen appeal for W.R.N.S. recruits (1939, Sept., 18). *Aberdeen Press and Journal*, p. 3. [in English].
4. Auxiliary Territorial Service (1942, May, 4). *Birmingham Mail*, p. 4. [in English].
5. Auxiliary Territorial Service at work (1939, Sept., 14). *Belfast Telegraph*, p. 8. [in English].

6. Behind The Scenes with the Women's Auxiliary Air Force (1940, Mar, 13). *The Tatler*, p. 22. [in English].
7. Collett Wadge, D. (1946). *Women in Uniform*. London: Dampson Low. [in English].
8. Conscription of women: military age up to 50? (1941, Nov., 27). *Leicester Evening Mail*, p. 1. [in English].
9. Demobilisation (1945, Aug., 16). *Yorkshire Post and Leeds Intelligencer*, p. 3. [in English].
10. Dilemma of A.A. coastal gunner (1943, Sept., 28). *Western Morning News*, p. 2. [in English].
11. Discover History As It Happened. (n. d.). *The British Newspaper Archive*. Retrieved from <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/> [in English].
12. Fieseler, B., Hampf, M. M., & Schwarzkopf, J. (2014). Gendering combat: Military womens status in Britain, the United States, and the Soviet Union during the Second World War. *Women's Studies International Forum*, 47, 115–126. [in English].
13. Flynn, G. Q. (2002). *Conscription and democracy: The draft in France, Great Britain, and the United States*. Westport, Connecticut & London: Greenwood Press. [in English].
14. For the convenience of men and women on military service (1940, Apr., 18). *Nottingham Evening Post*, p. 5. [in English].
15. Forces or factory (1941, Sept.). *Belfast News-Letter*, p. 3. [in English].
16. Gifts made by Ceylon and Uganda (1944, Mar., 24). *Warwick and Warwickshire Advertiser*, p. 5. [in English].
17. Girl corporal gets M.M. (1940, Dec., 18). *Belfast News-Letter*, p. 3. [in English].
18. Harris, C. (2003). *Women at war in uniform 1939–1945*. Stroud: Sutton Publishing. [in English].
19. Homes for husbands, say married WRENS (1945, July, 6). *Shepton Mallet Journal*, p. 2. [in English].
20. Just to remind you! (1941, Jan., 4). *Buckingham Advertiser and Free Press*, p. 4. [in English].
21. MacKenzie, S. P. (1989). Vox Populi: British Army Newspapers in the Second World War. *Journal of Contemporary History*, 24(4), 665–681. [in English].
22. Marwick, A. (1982). Print, Pictures, and Sound: The Second World War and the British Experience. *Daedalus*, 111(4), 135–155. [in English].
23. Members of the Auxiliary Territorial Service passing the Royal Stand, at Balmoral Show Grounds (1944, May, 4). *Belfast Telegraph*, p. 3. [in English].
24. Members of the Women's Auxiliary Air Force repairing the inside of barrage balloon (1940, Mar., 14). *Yorkshire Evening Post*, p. 11. [in English].
25. Military medals for women (1941, Jan., 11). *Sunderland Daily Echo and Shipping Gazette*, p. 2. [in English].
26. Nicholas, S. & O'Malley, T. (2020). *Newspapers, War and Society in the 20th Century: Journalism, Reportage and the Social Role of the Press*. Routledge. [in English].
27. No exceptions in call-up of women (1941, Mar., 17). *Lancashire Evening Post*, p. 5. [in English].

28. Public notices. Auxiliary Territorial Service (1942, Jan., 2). *Western Gazette*, p. 5. [in English].
29. The Markham Report (1942, Dec., 14). *The Sydney Morning Herald*, p. 3. [in English].
30. Their job isn't spectacular, but they need skill and coolness (1942, July, 22). *Belfast Telegraph*, p. 4. [in English].
31. Volunteer now for Women's Auxiliary Air Force (1943, Feb., 2). *Londonderry Sentinel*, p. 1. [in English].
32. W.A.A.F. in every R.A.F. operation (1944, June, 2). *Warwick and Warwickshire Advertiser*, p. 4. [in English].
33. What they do and what they wear. The Auxiliary Territorial Service (1943, Apr., 30). *Norwood News*, p. 2. [in English].
34. What they do and what they wear. The Women's Royal Naval Service (1943, Sept., 24). *Uxbridge & W. Drayton Gazette*, p. 7. [in English].
35. What they do and what they wear. Women's Auxiliary Air Force (1943, June, 4). *Belfast News-Letter*, p. 6. [in English].
36. Women in Uniform – the Women's Royal Naval Service (1940, June, 19). *The Bystander*, p. 15–17. [in English].
37. Women of the Auxiliary Territorial Service (1939, Sept., 22). *Hampshire Telegraph*, p. 12. [in English].
38. Women under Military Law? (1940, May, 25). *Morecambe Guardian*, p. 2. [in English].
39. Women's Services (1942, Feb., 3). *Lancashire Evening Post*, p. 4. [in English].
40. WREN Day (1943, May, 22). *Chester Chronicle*, p. 6. [in English].
41. Younger «WRENS» (1941, Mar., 22). *Belfast Newsletter*, p. 3. [in English].

Nataliia Zalietok

Candidate of Historical Sciences,
Head of the Department for Archival Studies,
Ukrainian Research Institute
of Archival Affairs and Records Keeping
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5319-3876>

BRITISH NEWSPAPERS AS A SOURCE FOR RESEARCH ON THE WOMEN'S SERVICE IN THE ROYAL ARMED FORCES DURING THE WORLD WAR II

Abstract. The aim of the work is to analyse the contents of British newspapers during the World War II and to highlight blocks of information that can be used in the study of women's service in the His Majesty's Armed Forces. **The methodology of research** includes methods of analysis and synthesis, induction and deduction, analogy, comparison and generalization, content-analysis. The latter made it possible to analyse in a social context the qualitative and quantitative content of newspaper materials, to identify a number of facts and trends concerning the problem of the presence of British women in the army. We also used a gender approach during

analysing the specifics of public discourse on women in military. It gave an idea on the gender roles that existed at that time in British society. **Scientific novelty.** Newspapers as a source for research on women's service in the British Armed Forces are the subject of a separate academic study for the first time. A number of materials from British periodicals of 1939–1945 for the first time were introduced into scientific circulation, which makes it possible to trace fully the main trends in the activities of women on the service in the His Majesty's Armed Forces during the war, their way of life, etc. **Conclusions.** British newspapers are an important source for research on the service of women in the His Majesty's Armed Forces, as well as the peculiarities of public discourse concerning it and the gender policy of the government of that time. Active digitization and granting access to broad layers of British periodicals made it possible to analyse these important primary sources remotely and with the use of modern means of targeted search for the necessary information in them. One can get the information on the recruitment of British women to the army; conditions of their service in various organizations; features of the state's propaganda campaign aimed at attracting as many British women as possible to serve in the armed forces, etc. Based on the information from the newspapers' articles, it is possible to form partially a picture of the peculiarities of public discourse on servicewomen, which was very ambiguous, as along as with emphasizing the importance of the work of members of the three women's services, discussions were held on the attractiveness of their form and appearance in general, etc. In addition, based on the analysis of the content and frequency of publications, one can admit the growing importance of the role of military women as the military conflict unfolds, expanding their positions and increasing the responsibility of those who held them, society's attitude to changes in organisation of women's service.

Key words: newspapers; digital newspaper archives; Great Britain; women; armed forces; World War II.

DOI 10.47315/archives2021.329.118

УДК 27-788-9:271.4](498.41)<17»:930.253(477.87)

Олександр Монич

кандидат богослов'я,

протоіерей,

аспірант факультету історії та міжнародних відносин,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1264-2305>

**СТАНОВЛЕННЯ І РОЗБУДОВА
ПЕТРО-ПАВЛІВСЬКОГО ЧОЛОВІЧОГО МОНАСТИРЯ
В СЕЛІ БІКСАД НА ЗАКАРПАТТІ У XVIII СТ.
(за документами Державного архіву Закарпатської області)**

Анотація. На основі документів Державного архіву Закарпатської області та досліджень здійснено огляд діяльності чоловічого монастиря в с. Біксад у XVIII ст. **Метою** публікації є предметне дослідження історії виникнення монастиря й пов'язаних із цим подій і процесів; упорядкування списку настоятелів і ченців обителі; з'ясування й уточнення сталих фактів і дат; аналіз виявлених архівних документів. **Методологія дослідження** базується на загальнонаукових методах: порівняльному, аналізу і синтезу, а також спеціальних, архівознавчих: ретроспективному, історичному і критики джерел. Архівно-евристичний метод уможливив ширше дослідження маловивченої сторінки в історії чернецтва Марамороської єпархії у період її створення і розбудови з одного боку та закриття монастирів у 1788 р. – з іншого. Використані методи допомогли дослідити відомі архівні документи й проаналізувати нововиявлені. **Наукова новизна.** Опрацьовані друковані джерела засвідчили, що існуючі тематичні, наукові доробки є далекими від статусу вичерпних, а предметні праці з цієї теми, в основу яких були б покладені документи Держархіву Закарпатської області, практично відсутні. Нововиявлені архівні документи значно доповнюють, корегують існуючі історичні факти та з'ясовують нові сторони життя монастиря. Окремі фондові справи вводяться в науковий обіг вперше. **Перспектива дослідження теми** полягає в тому, що подальше вивчення діяльності монастиря значно заповнить лакуни в історії чернецтва Марамороської єпархії. Розроблення теми уможливить розширення сталих знань про внутрішнє життя чернечих обителів Марамороша у вказаний період, дозволить об'єктивно досліджувати церковну історію в Закарпатті у XVIII ст. загалом. У **висновках** сформовано результати дослідження, а саме: подано узагальнюючу характеристику виявлених документів Держархіву Закарпатської області; констатовано, що на заснування монастиря мало вплив відторгнення його у локаційному регіоні; трагічна доля першого настоятеля обителі була пов'язана з його особистим життям та використаними ним принципами місії; повноцінна діяльність монастиря розпочалася з середини XVIII ст.

Ключові слова: Держархів Закарпатської області; документ; монастир; єпископ; настоятель; чернецтво; монах; єпархія.

Чернецтво древньої Мукачівської єпархії має давні традиції і свою автентичну історію. Якщо не брати до уваги історію найдавніших чернечих обителів єпархії (Мукачево, Грушево, Угля, Красний Брід), то, звичайно, періодом інтенсивної розбудови й створення монастирів можна вважати кінець XVII – початок XVIII ст.

Документи Державного архіву Закарпатської області, всупереч сталій думці, свідчать, що в період розбудови Марамороської єпархії на її теренах було більше ніж 14 відомих загалу давніх монастирів. Переважна більшість із них розташовувалася в комітаті Мараморош і це є природно, адже саме на цих землях православна традиція була стійкішою, а тому введення унії відбувалося повільніше. Історичним фактом є те, що деякі з давніх монастирів існували на території інших країн сучасної Європи. Йдеться, насамперед, про Барсанівський, Біксадський, монастир у Вишній Вишаві, Джулинський, Евдевянський та Мойсеївський монастирі, які сьогодні знаходяться в Румунії.

Вивчення історії чернецтва Мукачівської єпархії на зламі XVII–XVIII ст. має певні наукові проблеми та відповідні завдання. Передусім, це – відсутність досліджень, які в своїй основі мали б саме документи Держархіву Закарпатської області з історії чернецтва Мукачівської єпархії загалом. По-друге, виявлені архівні документи дають право констатувати, що саме Біксадський монастир не потрапив у першу редакцію (1749 р.) найвідомішого документа чернечої історії краю «Списаніє обителів Марамороша»¹. Чому це трапилося, які були цьому причини, де шукати передісторію цього факту і як це пов'язано з історією обителів? По-третє, існуючі еклізіійні дослідження Біксадського монастиря в українській історіографії є недопрацьованими. Відсутність предметних архівних документів у них не дає можливості дослідникам повноцінно ознайомитися з історією монастиря. Отже, пошуки відповідей на ці проблематичні питання стали завданням нашої публікації.

Монографії і статті, в яких прямо чи дотично досліджується історія Біксадського монастиря, належать таким авторам, як: о. Іоаннікій Базилович²,

¹ Держархів Закарпатської обл. (Державний архів Закарпатської області). Ф. 64. Оп. 1. Спр. 66. 8 арк.

² *Basilovits J. Brevis Notitia Foundationis Theodori Koriathovits, Olim Ducis De Munkacs, Pro Religiosis Ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, In Monte Csernek Ad Munkacs, Anno MCCCLX. Factae: Exhibens Seriem Episcoporum Graeco-Catholicorum Munkacsiensium, cum praecipuis eorundem aliorumque Illustrium Virorum Gestis, e variis Diplomatum, Decretisque Regiis, ac aliis Documentis authenticis potissimum concinnatam. Pars Prima. Ex Typographia Ellingeriana, 1799. 104 p.; Ibidem. Brevis Notitia Foundationis Theodori Koriathovits, Olim Ducis De Munkacs, Pro Religiosis Ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, In Monte*

Продовж. див. на наст. стор. →

Антал Сірмай³, Антал Годинка⁴, о. Анатолій Кралицький⁵, о. Михайло Лучкай⁶, о. Іван Дулішкович⁷, о. Юрій Жаткович⁸, О. Петров⁹, о. Гліб Кінах¹⁰, о. Василій Гаджега¹¹, Ш. Метеш¹², М. Ваврик¹³, о. Атанасій Пекар¹⁴,

Csernek Ad Munkacs, Anno MCCCLX. Factae: Exhibens Seriem Episcoporum Graeco-Catholicorum Munkacsiensium, cum praecipuis eorundem aliorumque Illustrium Virorum Gestis, e variis Diplomatibus, Decretisque Regiis, ac aliis Documentis authenticis potissimum concinnatam. *Pars Secunda*. Ex Typographia Ellingeriana, 1799. 208 p.; *Ibidem*. Brevis Notitia Foundationis Theodori Koriathovits, Olim Ducis De Munkacs, Pro Religiosis Ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, In Monte Csernek Ad Munkacs, Anno MCCCLX. Factae: Exhibens Seriem Episcoporum Graeco-Catholicorum Munkacsiensium, cum praecipuis eorundem aliorumque Illustrium Virorum Gestis, e variis Diplomatibus, Decretisque Regiis, ac aliis Documentis authenticis potissimum concinnatam. *Pars Tertia*. Ex Typographia Ellingeriana, 1799. 139 p.

³ Szirmai Szirmay A. Szathmár vármegye fekvése, törtnete, és polgári esmérete. 1 rész. Budán, 1809. 391 p.

⁴ Hodinka A. A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára. I. KÖT. 1458–1715. Ungvár. 1911. LVI. 659 p.

⁵ Кралицький А. Монастырь СС. АА. Петра и Павла Биксадский // Временник Ставропигийского Института на 1872 год. С. 120; *Его же*. In: Шематизмъ иноковъ Чина св. Василя Великаго, угорскія области на годъ 1870, 1869. Унгваръ: Типографія вдовы Карла Іегера, 1869. С. 4–15.

⁶ Лучкай М. Історія карпатських русинів: У 6-ти т. / дешиф. рукоп. Ю. М. Сака; пер. укр. мовою А. М. Ігната. Т. III. Ужгород: Закарпаття, 2002. 322 с., іл.

⁷ Дулішкович І. Историческія черты Угро-Русскихъ. Тетрадь III. Унгваръ, 1877. 234 с.

⁸ Жаткович Ю. Епископы Мараморошские // Листок. № 17. Год VII. 01 сентября. Унгваръ, 1891. С. 196–197; *Его же*. Епископы Мараморошские // Там же. № 22. Год VII. 15 ноября. Унгвар, 1891. С. 256–257.

⁹ Петров А. «Старая вѣра» и унія въ XVII–XVIII вв. Пояснительная записка // Матеріали для історії Угорської Русі. Т. II. СПб., 1906. 88 с.

¹⁰ Кінах Г. Посіщенне марамороських монастирів 1749 р. // Записки ЧСВВ. Т. II. Вип. 1–2. Жовква 1926. С. 105–122; *Його ж*. Посіщення закарпатських монастирів ЧСВВ в рр. 1755, 1756, 1765, 1809 // Там само. Т. III. Вип. 3–4. Львів, 1930. С. 432–446.

¹¹ Гаджега В. Додатки к історіѣ Русинов и руськихъ церквей в Марамороші. Студіи історично-архівні // Науковий Збірник товариства «Прогресъ». Рочник I. Ужгород: Книгопечатня акційного товариства «Унію», 1922. С. 171–209.

¹² Metes̄ Ş. Mănăstirile româneşti din Transilvania şi Ungaria. Sibiu, 1936. 363 p.

¹³ Ваврик М. По Василянських монастирях. Торонто, 1958. 486 с.

¹⁴ Пекар А. В. Спроба історії Румунської провінції Св. Йосифа // Записки ЧСВВ. Секція II. ARTICULI DOCUMENTA MISCELLANEA. Т. XI (XVII) Вип. 1–4. Roma, 1982. С. 208–220; *Його ж*. Нариси історії Церкви Закарпаття. Серія II // Там само. Секція I. Т. I: Єрархічне оформлення. Вид. 2-ге. Рим–Львів: Вид-во Отців Василян «Місіонер», 1997. 232 с. *Його ж*. Нариси історії

о. Василій (Пронін)¹⁵, о. Степан Пап¹⁶, В. Фенич¹⁷, В. Кічера¹⁸, В. Мороз¹⁹ та ін.

Окремої уваги заслуговує праця угорського дослідника І. Баана, що представляє собою дешифрування та розлогі коментарі практично до всіх грамот, наказів і розпоряджень єпископа Йосипа де Камеліса²⁰, який ініціював заснування монастиря.

Джерельна база, яка розкриває історію і буття Біксадського монастиря, чи не вперше широко представлена нововиявленими архівними документами із фондів Держархіву Закарпатської області. Передусім, йдеться про документи, що зберігаються в описах №№ 1, 4, 5 фонду «Мукачівський монастир отців Василіан, м. Мукачево» (Ф. № 64), і документи описів №№ 1, 5, фонду «Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород» (Ф. № 151). Виокремленою у цьому контексті, звичайно, є архівна справа під назвою: «Розписка жителів с. Біксад Вереша Гергелі, Вереша Дам'яна, Вереша Яноша, Кечкеша Дьордя, Кечкеша Ференца та Кечкеша [?] про дарування землі, яка знаходиться на горбі неподалік від села для будівництва Біксадського

Церкви Закарпаття. Серія II // Там само. Секція I. Т. II: Внутрішня історія. Вид. 2-ге. Рим–Львів: Видавництво Отців Василіан «Місіонер», 1997. 492 с. *Його ж.* Нариси історії Церкви Закарпаття. Т. III: Монаше життя. Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2014. 224 с.

¹⁵ *Пронин В.* История Православной Церкви на Закарпатье. Кандидатская работа архимандрита Василия (Пронина) «История Мукачевской епархии (с древнейших времен до Первой Мировой войны 1914 года)». Изд. 2-е. Свято-Николаевский Мукачевский монастырь. ОРП «Філокаліа», 2009. 524 с.

¹⁶ *Пап С.* Історія Закарпаття. Т. II. Івано-Франківськ: Вид-во «Нова Зоря», 2002. 443 с.

¹⁷ *Фенич В.* Греко-католики ужгородської унійної традиції. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2019. 248 с.; *Його ж.* Між окциденталізмом та орієнталізмом: ORDO SANCTI BASILII MAGNI RUTHENORUM в релігійному та культурному житті Мукачівської єпархії (до початку XX ст.) // *Carpatica*-Карпатика. Ужгород: УжНУ, 2003. Вип. 24: Історичні та історіографічні студії: до ювілею доктора історичних наук, професора Володимира Васильовича Грабовецького. С. 87–140.

¹⁸ *Кічера В.* Інституційна розбудова провінції чину Василіан на Закарпатті у період правління Мукачівського єпископа Андрія Бачинського (1773–1809) // *Русин.* 2008. № 3–4 (13–14). С. 76–83; *Його ж.* Девіантність парафіяльного духовенства за щоденником Йосифа де Камеліса // *Науковий вісник УжНУ. Серія «Історія».* 2011. Вип. 27. С. 275–279; *Його ж.* «Списання обителі Мараморошских» як історичне джерело // *Румунсько-Українські відносини. Історія та сучасність.* Editura Muzeului Sătmărean, 2015. С. 41–54.

¹⁹ *Мороз В.* Історія чернецтва у спадщині о. Анатолія Кралицького, ЧСВВ // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія».* Вип. 1 (42), 2020. С. 20–29.

²⁰ *Baán I.* Letters of Giovanni Giuseppe De Camillis, Greek Missionary and Bishop of Munkács (1689–1706). COLLECTANEA ATHANASIANA. II. Textus/Fontes. Vol. 13. Nyíregyháza, 2017. 341 p.

монастиря, який ініціював священник отець Ісає»²¹. Справа датується 25.02.1700 р. і зберігається у вигляді копії. Це – фундаційна грамота монастиря, а тому представляє неабиякий інтерес при дослідженні теми. Хронологічно документ є першим за часом появи.

Останнє джерело, яке стосується діяльності монастиря у XVIII ст., датується 1798 р. Повна назва справи: «Відомість обліку особового складу монахів ордена Василіан Мукачівського, Маріє-Повчанського, Біксадського, та інших монастирів за 1798 рік»²². Документ дозволяє констатувати факт, що чернечий осередок у с. Біксад не був закритий внаслідок екклізійної реформи імператора Йосипа II у 1788 р. Десятки справ, виявлених нами у фондах архіву, підтверджують факт діяльності монастиря в XIX ст. і роблять такий висновок очевидним.

Опрацювати тему суттєво допомагає також зведений збірник-каталог окремих документів зазначених фондів Держархіву Закарпатської області – «Мукачівська Греко-Католицька єпархія. Документи», який станом на 2020 р. вийшов у 3-му томі²³. У призмі розробки теми інформативним є також «Щоденник» Йосипа де Камеліса²⁴.

Зведений перелік джерел та історіографія монастиря представлені в предметно-тематичному каталозі документів Держархіву Закарпатської області²⁵.

Попри існуючі документальні матеріали, передусім, у силу виявлення нових архівних джерел, констатуємо їх малий відсоток введення в науковий обіг. Отже, історія Біксадського монастиря потребує подальшого дослідження. Як науковий, церковний і культурно-соціальний об'єкт обитель має відповідну спадщину, а звідси – й широкі горизонти для науково-дослідницької роботи.

Відповідно до мети публікації, у статті розв'язано низку наукових завдань, а саме: введено в науковий обіг нові документи й здійснено їх стислий аналіз; охарактеризовано зміст явищ і подій, що впливали

²¹ Держархів Закарпатської обл. Ф. 64. Оп. 5. Спр. 104. 1 арк.

²² Там само. Оп. 1. Спр. 1487. 4 арк.

²³ Мукачівська Греко-Католицька єпархія. Документи / упорядн.: В. Чубота, М. Делеган, О. Гітта, В. Рус. Т. I. Editura Muzeului Sătmărean. Satu Mare–Ujgorod, 2007. 389 с.; Мукачівська Греко-Католицька єпархія. Документи / упорядн.: В. Чубота, В. Рус, Д. Балю. Т. II. Editura Muzeului Sătmărean. Satu Mare, 2012. 403 с.; Мукачівська Греко-Католицька єпархія. Документи / упорядн.: В. Чубота, В. Рус, М. Місюк, С. Вискварко, О. Туруцко. Т. III. Editura Muzeului Sătmărean. Satu Mare, 2015. 464 с.

²⁴ Держархів Закарпатської обл. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 101. 60 арк.

²⁵ Давні монастирі Мукачівської єпархії (1360–1800). Зведений предметно-тематичний каталог документів Державного архіву Закарпатської області. Ф. 64, оп. 1, 4, 5; Ф. 151, оп. 1, 5, 6, 22, 25. Серія «Джерела з історії Мукачівської єпархії» / упорядн.: протоіерей О. Монич. Ужгород: РІК-У, 2021. 392 с.: іл.

на розвиток монастиря; досліджено факти перешкоджання і супротиву у створенні монастиря; на основі існуючої історіографії і джерел з'ясовано роль і місце чернечого осередку в поширенні унії у комітатах Угорського королівства на зламі XVII–XVIII ст.; прослідковано процес розбудови чернечого осередку у XVIII ст.; зроблено спробу відтворення списку настоятелів і ченців обителі.

Безперечно, вивчення чернечого життя Мукачівської єпархії у першій половині XVIII ст. буде не повним без ознайомлення з історією давнього Біксадського монастиря. Забігаючи наперед, зауважимо, що історіософська думка про те, що «кожна історія має свою передісторію», неабияк розкривається власне на прикладі цієї обителі.

Село або ж комуна Біксад (*угор.* Bikszád, *рум.* Bixad) розташовується на північному заході Румунії у повіті (колишній комітат) Сату-Маре (Satu Mare). Внаслідок мирних договорів після Першої світової війни обителі, що колись перебували в межах однієї держави, були розділені кордонами. Так, Біксадський монастир разом із Барсанівським, Джулинським, Мойсеївським та іншими давніми обителями опинився в кордонах Королівства Румунія, Маріє-Повчанський – в Угорщині, а Краснобрідський і Буківський під час війни взагалі знищили, однак *de jure* вони вже були на території тодішньої Чехословаччини. На Підкарпатській Русі (нинішньому Закарпатті) залишилися тільки окремі давні монастирі Мукачівської єпархії, а саме: в Мукачеві, Углі, Грушеві, Кричеві, Малому Березному, Бороняві й Імстичеві тощо.

Більшість дослідників церковного Марамороша солідарні з датою заснування Біксадського монастиря, якою є 1700 р.²⁶ Однак, жоден автор не подає уточнення до неї: місяць і день заснування монастиря. Відповідь на це питання знаходимо у згадуваній вже нами фундаційній грамоті монастиря, надписаній як «Розписка жителів с. Біксад Вереша Гергелі, Вереша Дам'яна, Вереша Яноша, Кечкеша Дьордя, Кечкеша Ференца та Кечкеша [?] про дарування землі, яка знаходиться на горбі неподалік від села для будівництва Біксадського монастиря, який ініціював священник отець Ісая»²⁷. На початку документа є напис: Anno Domini [?] Februari 25ta die²⁸ (Рік Господній [?] 25 лютого). На звороті аркуша зазначено: 1700/Litera Fundationales/Monasterii Bixadiensis²⁹. Фундація є копією і написана на 1 аркуші паперу.

²⁶ *Крालицький А.* Монастырь СС. АА. Петра и Павла Биксадскій... С. 120; *Лучкай М.* Історія карпатських русинів... С. 116; *Кінах Г.* Посіщення закарпатських монастирів ЧСВВ в рр. 1755, 1756, 1765, 1809... С. 434. *Пекар А. В.* Спроба історії Румунської провінції Св. Йосифа... С. 208; *Його ж.* Нариси історії Церкви Закарпаття. Т. III. ... С. 82.

²⁷ Держархів Закарпатської обл. Ф. 64. Оп. 5. Спр. 104. Арк. 1.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само. Арк. 1зв.

Отже, головний документ про заснування монастиря має чітке датування: 25 лютого 1700 р., що допомагає відтворити точні рік, місяць і день початку діяльності осередку. Разом із тим, у фондах Держархіву Закарпатської області нами виявлено записку угочанського архипресвітера Іллі щодо створення й діяльності Біксадського уніатського монастиря у перші роки його існування³⁰. Документ складається із 2-х аркушів та зберігся у вигляді копії. Його крайніми датами є: 16.02.1700 р. – [?] [?] 1706 р.³¹ Тобто, існує давніший, старший як мінімум на 9 днів документ, який теж знайомить нас із початками обителі. Дешифрована версія цього документа латинською мовою опублікована, що значно полегшує його дослідження³². «Записка» є своєрідним літописом Біксадського монастиря, в якому детально описано буття обителі з 1700 р. до 1706 р. У документі автор повідомляє перші деталі життя монастиря: його точну географічну локацію, опис земельних ділянок, імена причетних до розбудови священників та архимандритів, час освячення першого монастирського храму; описує діяльність першого фундатора обителі, комітатського жупана Олександра Каролі, наводить факти взаємодії Біксадського монастиря з іншими чернечими центрами, наприклад, Імстичівським монастирем тощо³³.

Заснування обителі мало свою передісторію. 5 листопада 1689 р. папа Олександр VIII висвятив у єпископи грека з острова Хіос, бібліотекаря Ватиканської бібліотеки Іоанна Йосипа де Камеліса (*Giovanni Giuseppe De Camillis; Iosif Ioan de Camillis*)³⁴. Останній був призначений «титулярним єпископом Севастополя Тракійського і апостольським вікарієм Мукачева»³⁵. 11 березня 1690 р. імператор Леопольд призначив його своїм радником³⁶. 20 квітня того ж року в Мукачівському монастирі єпископ Великого Вараду³⁷ Августин звершив інсталяцію нового Мукачівського єпископа³⁸.

І.-Й. де Камеліс був освіченим, ревним, амбіційним та далекоглядним адміністратором. У часи його правління, особливо з появою «Леопольдового диплома» 23 серпня 1692 р.³⁹, духовенство Мукачівської

³⁰ Держархів Закарпатської обл. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 154. 2 арк.

³¹ Там само.

³² Мукачівська Греко-Католицька єпархія. Документи. Т. І. ... С. 98–100.

³³ Там само.

³⁴ Держархів Закарпатської обл. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 100. На 1; Там само. Ф. 64. Оп. 5. Спр. 40. На 8 арк.; *Hodinka A.* Op. cit. P. 287–290; *Пронин В.* Указ. соч. С. 266.

³⁵ *Кічера В.* Девіантність парафіяльного духовенства... С. 275.

³⁶ Держархів Закарпатської обл. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 96. 2 арк; Спр. 98. 1 арк.

³⁷ Орадя (*рум.* Oradea; *угор.* Nagyvárad (Великий замок, *угор.* Várad (замок); *нім.* Grosswardein; *тур.* Varat) – місто в Румунії, центр повіту Біхор.

³⁸ *Пронин В.* Указ. соч. С. 267.

³⁹ Держархів Закарпатської обл. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 106. 1 арк.

єпархії отримало широкі права, укріпився правовий статус духовенства, що призвело до посилення унії. Після комітату Унг 5–6 жовтня 1693 р. суттєві земельні пільги отримали священники Березької та Угочанської жупи⁴⁰.

Із призначенням керуючим Мукачівською унійною єпархією, І.-Й. де Камеліс у 1690 р. почав поширювати свій вплив і на волоське духовенство. Це, на думку о. Проніна, йому частково вдалося, адже 1 травня 1690 р. був скликаний собор у Сату-Маре. 18 жовтня 1692 р. до унії приєдналася частина бігарських⁴¹ волохів, а в серпні 1693 р. – 16 священників⁴². Отже, окрім іншого, зокрема, популяризації освіти, пріоритетом у стратегії правління нового єпископа було власне поширення унії в комітатах, де «нова» віра зустріла значний супротив⁴³.

Саме у справі приєднання бігарських волохів впливає ім'я деб-реценського священника, *de jure* і *de facto* першого настоятеля Биксадського монастиря – архимандрита Ісаї де Каролі (*Isaias de Karoly*). Оминаючи за браком місця його широку пастирську діяльність⁴⁴, зауважимо, що отець був «природнім» греком із міста Трапезунд, який разом із єпископом І.-Й. де Камелісом із метою розповсюдження й утвердження унії був направлений римським понтифіком в Угорщину⁴⁵. І. де Каролі був «земляком» єпископа І.-Й. де Камеліса і своє чернече життя проводив на Чернечій горі в Мукачеві⁴⁶. Із щоденника І.-Й. де Камеліса дізнаємося, що в березні 1692 р. етнічні греки міста Дебрецен⁴⁷ запросили ієромонаха Ісаю собі за плебана, тобто за пара-

⁴⁰ Пронин В. Указ. соч. С. 269.

⁴¹ Гайду-Бігар (*угор.* *Najdú-Bihar*) – медьє на сході Угорщини біля кордону з Румунією.

⁴² Пронин В. Указ. соч. С. 269.

⁴³ Мониш О. Нескорена Правда: нариси з історії Кричівського монастиря. Ужгород: ТДВ «Патент», 2018. 160 с.; *Його ж.* «Волошській раздоръ»: окремі аспекти історії локаційного опору унії в 2 пол. XVIII століття // Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архимандрита Василя (Проніна). Ужгород: Всеукраїнське державне вид-во «Карпати», 2019. № 6. С. 356–382; *Його ж.* Діяльність останнього Православного єпископа Досифея (Феодоровича) Угольського (1648–1733) // Русин. № 1(15). Кишинев, 2009. С. 76–89.

⁴⁴ Кралицький А. Монастырь СС. АА. Петра и Павла Биксадскій... С. 120; Лучкай М. Знач. твір. С. 30; 35; 46; 72–73; 115–116; Пекар А. Нариси історії Церкви Закарпаття. Т. III. ... С. 83.

⁴⁵ Кралицький А. Монастырь СС. АА. Петра и Павла Биксадскій... С. 120.

⁴⁶ Лучкай М. Знач. твір. С. 46; Пекар А. Нариси історії Церкви Закарпаття. Т. III. ... С. 83.

⁴⁷ Етимологію назви міста див.: *Charnock, R. S. Local Etymology: A Derivative Dictionary of Geographical Names.* London: Houlston and Wright, 1859. P. 87.

фіяльного священника: «Debrezini P. Isaias Jerom[onach]us requisitus ab illis Graecis pro Plebano»⁴⁸. 13 вересня того ж року І.-Й. де Камеліс офіційно призначив його на парафіяльне служіння в Дебрецен і паралельно підпорядкував йому священників, які проживали навколо Варадина та Бігару⁴⁹. 17 жовтня 1692 р. І. де Каролі з одним волоським отцем від імені священників, які були Варадинському окрузі та Бігарському комітаті аж до Дялмару, попросилися під юрисдикцію та підпорядкування І.-Й. де Камеліса⁵⁰. У січні 1694 р. єпископ І.-Й. де Камеліс призначив І. де Каролі вікарієм над румунами в частинах Угорщини⁵¹. У 1700 р. І. де Каролі був призначений архимандритом волоського храму в окрузі Аवास, із перебуванням у Біксадському монастирі⁵². Дослідники характеризують І. де Каролі як ревного діяча, проповідника й ідеолога унії, який в своїй місії користувався методами відкритого залякування, погрозами та підтримкою військової сили проти тих, хто чинив йому опір⁵³.

Звичайно, такий клірик єпархії не міг бути осторонь планів, ідей та проектів керівництва вищого рівня. Природно, що власне чернецтву у плані впровадження унії відводилася особлива роль. Тому І.-Й. де Камеліс і призначив о. Ісаю відповідальним за створення монастиря в с. Біксад, який, за словами о. Пекара, був заснований «для поширення і поживлення унії між румунами північної Трансільванії, які тоді належали до території Мукачівської єпархії»⁵⁴.

Розлогу місцину для майбутнього монастиря на т. зв. Біксадській горі біля села І.-Й. де Камеліс отримав від біксадських нямешів⁵⁵. З їхньою ж допомогою о. Ісаю в короткому часі збудував храм на честь святих апостолів Петра і Павла⁵⁶, який 1702 р. і освятив згаданий єпископ⁵⁷. У часі монастир став «духовним вогнищем південної частини Мукачівської єпархії»⁵⁸.

⁴⁸ *Vaán I.* Op. cit. P. 170; *Лучкай М.* Зазнач. твір. С. 30.

⁴⁹ *Vaán I.* Op. cit. P. 191; *Лучкай М.* Зазнач. твір. С. 46; *Петров А.* Зазнач. твір. С. 16.

⁵⁰ *Vaán I.* Op. cit. P. 178; *Лучкай М.* Зазнач. твір. С. 35.

⁵¹ *Vaán I.* Op. cit. P. 171; *Крालицький А.* Монастырь СС. АА. Петра и Павла Биксадской... С. 120; *Лучкай М.* Зазнач. твір. С. 30; *Петров А.* Указ. соч. С. 16; *Metes Ş.* Op. cit. P. 179.

⁵² *Лучкай М.* Зазнач. твір. С. 116.

⁵³ *Дулишкович И.* Указ. соч. С. 16; *Петров А.* Указ. соч. С. 16–17; *Пронин В.* Указ. соч. С. 269.

⁵⁴ *Пекар А. В.* Спроба історії Румунської провінції Св. Йосифа... С. 208.

⁵⁵ Держархів Закарпатської обл. Ф. 64. Оп. 5. Спр. 104. Арк. 1; *Пекар А. В.* Нариси історії церкви Закарпаття. Т. III... С. 83.

⁵⁶ *Metes Ş.* Op. cit. P. 179.

⁵⁷ *Пекар А. В.* Нариси історії Церкви Закарпаття. Т. III... С. 83.

⁵⁸ *Пекар А. В.* Спроба історії Румунської провінції Св. Йосифа... С. 208.

Керувати монастирем о. Ісаї довелося недовго. За різними припущеннями його життя за трагічних обставин обірвалося 15 травня⁵⁹ 1701 р.⁶⁰, або ж в 1703 р.⁶¹ Із листа священників Надь Бані до єпископа І.-Й. де Камеліса від 3 червня 1701 р. дізнаємося, що на той час о. Ісая вже не було в живих⁶². Трагедія трапилася під час нападу на монастир православних румунів, які спочатку жорстоко мучили його, а потім по-звірячому, порубавши сокирою на шматки, вбили⁶³. Є припущення, що вбивство отця було звершене у с. Біксад розбійником Іваном Шугаєм із села Sikalló⁶⁴ або ж Sikárlón⁶⁵.

Чому о. Ісая вбили, та ще й з такою жорсткістю? Дослідник о. І. Дулішкович переконаний, що вбивство було спровоковано тим, що він використовував у своїй місії військову силу, чим «многих разъярилъ»⁶⁶. Отець А. Пекар стверджує, що причиною цього стало невдоволення православних румун через відкриття унійного монастиря на їхній території⁶⁷. Отець С. Пап припускає, що причиною вбивства було те, що єпископ О. Стойка «перетягнув на свою сторону волохів у Біксаді», за що ті вбили вікарія⁶⁸. О. Петров пише, що о. Ісая «своей жестокостью и невыносимыми поборами возбудил против себя общее негодование», через що і був убитий⁶⁹. М. Лучкай на основі документів та монографії І. Базиловича⁷⁰ подає іншу версію. Дослідник пише, що о. Ісая, приїхавши до Угорщини, по-перше: привіз з собою «багатьох родичів єпископа»; по-друге: в поведінці з людьми був жорстоким, відкрито займався здирництвом, постійно влаштував пияцтва й загалом вів аморальний образ життя; по-третє: був «мало знайомий з гарячим характером волохів і недостатньо обережний»⁷¹.

⁵⁹ *Metes Ş.* Op. cit. P. 180.

⁶⁰ *Лучкай М.* Зазнач. твір. С. 72–73; 115–116; *Петров А.* Указ. соч. С. 16; *Пронин В.* Указ. соч. С. 269.

⁶¹ *Крालицький А.* Монастырь СС. АА. Петра и Павла Биксадский... С. 120.

⁶² *Лучкай М.* Зазнач. твір. С. 72–73; 115–116; *Дулишкович И.* Указ. соч. С. 17; *Петров А.* Зазнач. твір. С. 16.

⁶³ Детальн. див.: *Basilovits Jo.* Op. cit. Pars Tertia. P. 100; *Крालицький А.* Монастырь СС. АА. Петра и Павла Биксадский... С. 120; *Пронин В.* Указ. соч. С. 269; *Пекар А. В.* Нариси історії Церкви Закарпаття. Т. III. ... С. 83.

⁶⁴ *Крालицький А.* Монастырь СС. АА. Петра и Павла Биксадский... С. 120; *Петров А.* Указ. соч. С. 16; *Пронин В.* Указ. соч. С. 269.

⁶⁵ *Szirmai Szirmai A.* Op. cit. P. 332.

⁶⁶ *Дулишкович И.* Указ. соч. С. 16.

⁶⁷ *Пекар А. В.* Нариси історії Церкви Закарпаття. Т. III. ... С. 83.

⁶⁸ *Пап С.* Зазнач. твір. С. 223.

⁶⁹ *Петров А.* Указ. соч. С. 16.

⁷⁰ *Basilovits Joannicio.* Op. cit. Pars Secunda. P. 118–119.

⁷¹ *Лучкай М.* Зазнач. твір. С. 72–73; 115–116.

Вбивство о. Ісаї настільки вплинуло на єпископа, що той, аби «не зазнати подібної долі», в 1703 р. був змушений переїхати з Мукачева у володіння Неовід, тобто в Руську Нову Весь біля Пряшева, де жив до своєї смерті в 1706 р.⁷²

Незважаючи на такий сумний початок, монастир успішно продовжував свою діяльність і місію. Протягом всього XVIII ст. обитель завдяки жертвам населення збагачувалася новими земельними ділянками.

Документально задекларовані факти передачі земельних угідь жителями с. Біксад монастирю датуються 1703⁷³, 1705⁷⁴, 1706⁷⁵, 1720⁷⁶, 1739⁷⁷, 1747⁷⁸ та 1761 рр.⁷⁹ тощо. Головними благодійниками були сім'ї: Вереш, Віго, Доді, Кардош, Кечкеш, Кондрат, Коц, Кридор, Маріус та Пап. Так, 12 червня 1775 р. мешканець с. Нодь Баня Шандор Залочкан подарував обителі свої кошти для укріплення монастирського храму⁸⁰.

У 1705 р. жупан Сатумарської жупи Олександр Каролі видав декрет, який дозволяв збір пожертв для ремонту й розширення Біксадського монастиря. Декрет був підготовлений на прохання румунських архипресвітерів Якоба Біксадянула та Іллі Герцянула⁸¹.

24 червня 1739 р. Біксадський монастир придбав земельну ділянку від жителя с. Уйфалу Василя Чорби⁸². 20 листопада 1778 р. мешканець с. Біксад Михайло Тупла під заставу власної землі отримав від монастиря грошову позику⁸³. Таку ж позику 8 квітня 1782 р. отримали й інші жителі села⁸⁴.

У фондах Держархіву Закарпатської області нами виявлено лист від 06.08.1788 р. віцедархидиякона дистрикту Аваш Івана Фефа, в якому висловлено думку щодо взяття в оренду Біксадським монастирем парافیального будинку в с. Баня Хаза⁸⁵.

Останні факти дозволяють говорити про те, що станом на кінець XVIII ст. монастир володів кількома земельними угіддями, був фінан-

⁷² Лучкай М. Зазнач. твір. С. 73; 115; Петров А. Указ. соч. С. 31; Пан С. Зазнач. твір. С. 223.

⁷³ Держархів Закарпатської обл. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 181. 1 арк.

⁷⁴ Там само. Спр. 192. 1 арк.

⁷⁵ Там само. Спр. 200. 1 арк.

⁷⁶ Там само. Спр. 315. 1 арк; Ф. 64. Оп. 5. Спр. 104. 1 арк.

⁷⁷ Там само. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 648. 1 арк.

⁷⁸ Там само. Спр. 1002. 1 арк.

⁷⁹ Там само. Спр. 1765. 1 арк.

⁸⁰ Там само. Ф. 64. Оп. 4. Спр. 156. 1 арк.

⁸¹ Там само. Спр. 190/а. 1 арк; Спр. 191. 1 арк.

⁸² Там само. Спр. 647. 1 арк.

⁸³ Там само. Спр. 2744. 1 арк.

⁸⁴ Там само. Спр. 3083. 4 арк.

⁸⁵ Там само. Спр. 3836. 1 арк.

сово достатньо спроможнім і поширював свою діяльність у парафіях сусідніх сіл.

Хто був настоятелем монастиря в період після архимандрита Ісаї – невідомо. Перший його наступник згадується тільки в 1756 р., ним був місцевий парох – отець Татарин⁸⁶. Відповідно до опису монастиря від 8 травня⁸⁷/4 листопада⁸⁸ 1756 р., в обителі зберігалася установа грамота угорською мовою, де засвідчено, що в обителі не було ані келій, ані монахів, але були 2 хати (стара і мала), дерев'яний храм, богослужбові книги церковнослов'янською та волоською мовами, невелике господарство тощо⁸⁹.

Чому Біксадський монастир не згадується в першому «Списанії» обителі Мараморошу 1749 р.?⁹⁰ Можливих причин цьому є кілька. По-перше, статистичний чинник: мала присутність або ж взагалі відсутність у ньому ченців (як мінімум до 1757 р.), а через те й чернецого життя в монастирі; по-друге, людський фактор: пам'ять про смерть першого настоятеля; по-третє, локаційна складова, тобто віддаленість Біксаду від Мукачева. Опосередковано ця думка була виражена М. Вавриком, який зазначав, що монастир знаходився на «мішаній території»⁹¹.

Отці-історики І. Базилевич та А. Пекар слідом за С. Решетилом стверджують, що в 1757 р. Мукачівський греко-католицький єпископ Михайло Ольшавський «на домагання вірних» заселив монастир «трьома монахами-василіанами, які там і започаткували правдиво спільне монаше життя»⁹². Саме з цього часу обитель стає «духовним вогнищем» та «славним відпустовим місцем»⁹³. Однак, згідно з реєстром чернецтва монастирів ЧСВВ від 20 серпня 1757 р. у Біксадському монастирі були тільки 2 отці: отець Геннадій Бліха та ієромонах Ананія Бокшай⁹⁴, а під їхніми прізвищами є допис, що один із монахів «придається»⁹⁵. Тобто,

⁸⁶ *Кінах Г.* Посіщення закарпатських монастирів ЧСВВ в рр. 1755, 1756, 1765, 1809... С. 435; *Пекар А. В.* Нариси історії Церкви Закарпаття. Т. III. ... С. 83.

⁸⁷ *Кінах Г.* Посіщення закарпатських монастирів ЧСВВ в рр. 1755, 1756, 1765, 1809... С. 435.

⁸⁸ Держархів Закарпатської обл. Ф. 64. Оп. 5. Спр. 121. 12 арк.

⁸⁹ *Кінах Г.* Посіщення закарпатських монастирів ЧСВВ в рр. 1755, 1756, 1765, 1809... С. 435.

⁹⁰ Детальн. див.: *Кінах Г.* Посіщення марамороських монастирів 1749 р. ... С. 106.

⁹¹ *Ваврик М.* Ззнач. твір. С. 218.

⁹² *Basilovits J.* Pars Tertia. Op. cit. P. 100; *Пекар А. В.* Спроба історії Румунської провінції Св. Йосифа... С. 208; *Його ж.* Нариси історії Церкви Закарпаття. Т. III... С. 83.

⁹³ *Пекар А. В.* Спроба історії Румунської провінції Св. Йосифа... С. 208; *Його ж.* Нариси історії Церкви Закарпаття. Т. III. ... С. 83.

⁹⁴ Держархів Закарпатської обл. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 504. Арк. 1 зв.

⁹⁵ Там само.

третього ченця ще не було! Три насельники монастиря згадуються пізніше, а саме в реєстрі від 29 квітня 1758 р. Це були: отець Г. Бліха, отець А. Бокшай і монах Ієронім Цекленді⁹⁶.

Румунський дослідник А. Сірмай стверджує, що в 1759 р. у монастирі було вже 10 ченців, ігуменом над якими був Г. Бліха⁹⁷. Однак, реєстр від 23 травня 1760 р. насельниками монастиря фіксує тільки 4-х ченців: о. Г. Бліха – ігумен, ієромонах Мартініан Максимович, ієродиякон Арсеній Ортугай і чесний брат І. Цекленді⁹⁸.

Теперішній мурований храм на Біксадській горі побудував у 1764 р. тодішній ігумен Веніамін Феїр⁹⁹. 5 вересня 1765 р. у монастирі була проведена чергова візитація¹⁰⁰. Згідно з описом, храм вже був старим: «церковъ ветха». Всі богослужбові приладдя були в наявності, утримувалося невелике домогосподарство. Автор опису не згадує ані настоятеля, ані ченців обителі¹⁰¹. З 1769 р. збереглися записи про будівництво нової кам'яної будівлі Біксадського монастиря¹⁰². Йдеться про 2 бокові каплички та ризницю, що були прибудовані до храму за часів ігумена монастиря Веніаміна Яцина¹⁰³.

Як і в інших монастирях Марамороша¹⁰⁴, у Біксадській обителі в 1770 р. з'явилася чудотворна ікона Божої Матері¹⁰⁵. Цей факт зацікавив церковну владу в Мукачеві. Нами виявлено листування настоятеля монастиря у с. Біксад із генеральним настоятелем монастиря в м. Мукачево від 12 січня 1770 р., яке стосувалося перевірки монастиря¹⁰⁶.

Іноді землі обителі піддавалися грабункам. Виявлено свідoctво сільського комітату с. Біксад від 10–14 березня 1776 р. про захоплення земельної ділянки Біксадського монастиря місцевим жителем Якобом Кечкешем та розпорядження піджупана Сатумарської жупи про врегулювання цієї суперечки¹⁰⁷.

⁹⁶ Держархів Закарпатської обл. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 524. Арк. 2.

⁹⁷ *Szirmai Szirmai A.* Op. cit. P. 333.

⁹⁸ Держархів Закарпатської обл. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 570. Арк. 2.

⁹⁹ *Basilovits J.* Pars Tertia. Op. cit. P. 100; *Крالیцький А.* Монастырь СС. АА. Петра и Павла Биксадский... С. 120; *Пекар А. В.* Нариси історії Церкви Закарпаття. Т. III. ... С. 83.

¹⁰⁰ Держархів Закарпатської обл. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 647. 4 арк; *Кінах Г.* Посіщення закарпатських монастирів ЧСВВ в рр. 1755, 1756, 1765, 1809... С. 443.

¹⁰¹ *Кінах Г.* Посіщення закарпатських монастирів ЧСВВ в рр. 1755, 1756, 1765, 1809... С. 443.

¹⁰² Держархів Закарпатської обл. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 732. 2 арк.

¹⁰³ *Крالیцький А.* Монастырь СС. АА. Петра и Павла Биксадский... С. 120.

¹⁰⁴ *Пронин В.* Указ. соч. С. 279, 304–307.

¹⁰⁵ Держархів Закарпатської обл. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 2169. 33 арк.

¹⁰⁶ Там само. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 737. 1 арк.

¹⁰⁷ Там само. Оп. 4. Спр. 162. 2 арк.

31 січня 1780 р. у Біксадському монастирі, як і інших обителях, була проведена інвентаризація богослужбових книг¹⁰⁸.

У монастирі постійно звершувалися богослужіння і всі необхідні треби. Виявлено пояснювальну записку ієромонаха І. Цекленді (1781 р.) про проведену сповідь у Біксадському монастирі¹⁰⁹. У тому ж році та в 1784 р., згідно зі списком отців-ієромонахів та ченців ордена Василіан, згадується ігумен монастиря Яків Валкович¹¹⁰. У 1785 р. у монастирі проживав Ісаєя Рішко із с. Драгово¹¹¹. У 1786 р. згадується ігумен монастиря Гавриїл Бачинський¹¹². Збереглися також списки монахів Біксадського монастиря за листопад 1787 р.¹¹³

У травні 1787 р. помер монах Біксадського монастиря І. Цекленді. На його місце з Мукачівського монастиря був переведений монах Митрофан Джурчак. Відповідне повідомлення настоятеля Мукачівського монастиря зберігається у фондах Держархіву Закарпатської області¹¹⁴.

Про особовий склад монастиря в 1788 р. дізнаємося із повідомлення настоятеля обителі. Крайніми датами документа є 10.01.1788 р. – 28.04.1788 р.¹¹⁵ У тому ж році в обителі трапився неприємний інцидент: був заарештований монах Вікентій, який самовільно покинув обитель. Виявлено відповідний документ суддів із м. Дюла¹¹⁶.

Чернецтво обителі навчалось в духовних школах. Нами опрацьовано прохання монаха із с. Біксад Івана Молнара від 4 квітня 1789 р. щодо прийняття в духовну семінарію¹¹⁷. У тому ж році та в 1792 р. згадується ігумен монастиря Василій Феєр¹¹⁸.

Настоятелі обителі дбали не тільки про зовнішній, матеріальний стан громади, але й забезпечували її провіантом. Збереглося прохання настоятеля монастиря в с. Біксад від 19 травня 1789 р. щодо виділення вина для братії¹¹⁹. Разом із тим, не завжди харчування відповідало запитам монахів. В архіві зберігається повідомлення одного з ченців про досить погане забезпечення продуктами. Справа датується 10 березня 1790 р.¹²⁰

¹⁰⁸ Там само. Оп. 1. Спр. 940. 8 арк.

¹⁰⁹ Там само. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 2906. 1 арк.

¹¹⁰ Там само. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 2906. 1 арк.

¹¹¹ Там само. Арк. 3.

¹¹² Там само. Арк. 6.

¹¹³ Там само. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 3633. 6 арк.

¹¹⁴ Там само. Спр. 3624. 4 арк.

¹¹⁵ Там само. Спр. 3798. Оп. 1. 8 арк.

¹¹⁶ Там само. Спр. 3819. 6 арк.

¹¹⁷ Там само. Ф. 151. Оп. 5. Спр. 111. 2 арк.

¹¹⁸ Там само. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 250. Арк. 6.

¹¹⁹ Там само. Ф. 151. Оп. 5. Спр. 126. 2 арк.

¹²⁰ Там само. Спр. 264. 2 арк.

У 1790 р., згідно зі списком ієромонахів і ченців ордена Василиан, у монастирі перебував ієромонах В. Феєр із с. Раковець¹²¹. У 1795–1796 рр. згадується ігумен Юстин Чічері з Ужгорода¹²². Без вказаної дати у тому ж списку в графі «ігумени Біксадські» наводяться прізвища: Г. Бліха, Іона Туровець, В. Феєр¹²³. Останній вже нами згадувався як будівничий кам'яного храму Біксадського монастиря в 1764 р.¹²⁴

У вересні 1797 р. у Біксадському монастирі, як і в інших обителях Марамороша, було проведено відразу 2 перевірки та складено 2 інвентарні описи¹²⁵. Ігуменом монастиря станом на 1796 р. був Ісидор Гегедіш¹²⁶, його наступником в 1797 р. – Нікіфор Ортутай¹²⁷.

Останнім документом, виявленим у фондах Держархіву Закарпатської області, який повідомляє про діяльність обителі у XVIII ст., є відомість обліку особового складу монахів ордена Василиан Мукачівського, Маріє-Повчанського, Біксадського та ін. монастирів. Крайні дати справи: 05.07.1798 р. – 10.07.1798 р.¹²⁸ На другому аркуші оригінального документа, підписаного власноруч Мукачівським єпископом Андрієм Бачинським і підкріпленого червоною сургучною печаткою, наведено список отців і чернецтва монастирів. Відповідно до переліку, у вказаний час в обителі проживали: о. Ієрофей Шаркаді – ігумен; о. Феофіл Ждй – сповідник; о. Авраамій Лендел – намісник; брат Іоаким Данилович; брат Алімтій Ортотай¹²⁹.

Отже, дослідницькі праці, а головним чином виявлені документи з фондів Держархіву Закарпатської області дозволяють нам зробити попередні висновки. Біксадський монастир у XVII ст. пережив суттєві історичні події і процеси, пов'язані з його заснуванням, розбудовою і становленням. На основі фундаційної грамоти можемо стверджувати, що монастир заснований 25 лютого 1700 р. Першим його настоятелем був архимандрит І. де Каролі. Обитель утворена за дозволом унійного єпископа Мукачівської єпархії І.-Й. де Камеліса. Після жорстокого вбивства отця настоятеля в 1701 р. обитель занепала. Однак, навіть попри цей факт, виявлені документи свідчать, що монастир продовжував існувати. Про це мовиться в земельних угодах, документах про пожертви й фінансову підтримку тощо. Ймовірно, починаючи з 1701 р., обительлю піклувалося

¹²¹ Держархів Закарпатської обл. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 250. Арк. 4.

¹²² Там само. Арк. 3; Арк. 6.

¹²³ Там само. Арк. 5.

¹²⁴ *Крالیцький А.* Монастырь СС. АА. Петра и Павла Биксадский... С. 120.

¹²⁵ Держархів Закарпатської обл. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 1447. 2 арк; Спр. 1472. 8 арк.

¹²⁶ Там само. Спр. 250. Арк. 6.

¹²⁷ Там само.

¹²⁸ Там само. Оп. 1. Спр. 1487. 4 арк.

¹²⁹ Держархів Закарпатської обл. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 1487. Арк. 2.

біле духовенство, яке звершувало своє служіння в с. Біксад та прилеглих до нього парафіях. Повноцінне чернече життя в монастирі відновилося тільки в 1757–1758 рр., коли з дозволу єпископа Михайла Ольшавського до обителі були направлені ченці з Мукачева. Однак, протягом другої половини XVIII ст. монастир так і залишався малочисельним.

Вірогідно, через відсутність ченців в обителі у період 1700–1757 рр., а також трагічний випадок із настоятелем та далекою відстань від Мукачева, обитель не увійшла в перше «Списаніє» монастирів Марамороша 1749 р. Починаючи з 1757 р., завдяки виявленим реєстраційним спискам ченців і ігуменів ЧСВВ, виявилось можливим, хоч і частково, реставрувати список імен, як керівників, так і рядових ченців Біксадської обителі. Опрацьовані документи допомогли встановити дату побудови дерев'яного і кам'яного храмів монастиря в 1702 р. і 1764 р.

Аналіз джерел доводить, що станом на 1798 р. монастир повноцінно існував, а отже не був ліквідований у 1788 р., – часі закриття практично всіх обителей Марамороша. Факт останнього підтверджують і архівні джерела, і праці церковних дослідників¹³⁰. Екклізійна діяльність Біксадської обителі у наступному – XIX ст. – відображена в десятках документів Держархіву Закарпатської області. Це беззаперечно свідчить, що монастир наприкінці XVIII ст. не потрапив до списку скорочених або ж ліквідованих чернечих осередків, а успішно продовжував своє подальше буття.

Загалом, нововиявлені документи Держархіву Закарпатської області суттєво збагачують відомості про діяльність монастиря у XVIII ст. Завдяки останнім зроблена спроба заповнення «білих плям» в історії обителі, що вносить значну корекцію до цілісної історичної картини церковного життя в комітаті Мараморош у вказаний період.

Наведені вище підсумки дозволяють констатувати, що чернече життя Марамороської єпархії у XVIII ст. є малодослідженим. Хороші перспективи для подальшого дослідження теми подає корпус джерел, які нами не були включені для дослідження проблематики. Йдеться про документи архівів Румунії та Угорщини. Сподіваємося, що їх аналіз і опрацювання у майбутньому значно доповнять відомості про діяльність Біксадського монастиря у визначені хронологічні рамки.

REFERENCES

1. Baán, I. (2017). Letters of Giovanni Giuseppe De Camillis, Greek Missionary and Bishop of Munkács (1689–1706). *COLLECTANEA ATHANASIANA, II. Textus/Fontes* (Vol. 13). Nyíregyháza. [in Hungarian; in Latin].

¹³⁰ Детальн. див.: Держархів Закарпатської обл. Ф. 151. Оп. 12. Спр. 2571. 4 арк; *Кічера В.* Інституційна розбудова провінції чину Василіан на Закарпатті... С. 77.

2. Basilovits, J. (1799). *Brevis Notitia Foundationis Theodori Koriathovits, Olim Ducis De Munkacs*. Pro Religiosis Ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, In Monte Csernek Ad Munkacs, Anno MCCCLX. Factae: Exhibens Seriem Episcoporum Graeco-Catholicorum Munkacsiensium, cum praecipuis eorundem aliorumque Illustrium Virorum Gestis, e variis Diplomatibus, Decretisque Regiis, ac aliis Documentis authenticis potissimum concinnatam. Pars Prima [A Short Notice of the Foundation of Theodore Koriathovits, Formerly the Grand Duke of Munkacs] (First Part). Ex Typographia Ellingeriana. [in Latin].
3. Basilovits, J. (1799). *Brevis Notitia Foundationis Theodori Koriathovits, Olim Ducis De Munkacs*. Pro Religiosis Ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, In Monte Csernek Ad Munkacs, Anno MCCCLX. Factae: Exhibens Seriem Episcoporum Graeco-Catholicorum Munkacsiensium, cum praecipuis eorundem aliorumque Illustrium Virorum Gestis, e variis Diplomatibus, Decretisque Regiis, ac aliis Documentis authenticis potissimum concinnatam. Pars Secunda [A Short Notice of the Foundation of Theodore Koriathovits, Formerly the Grand Duke of Munkacs] (Part Two). Ex Typographia Ellingeriana. [in Latin].
4. Basilovits, J. (1799). *Brevis Notitia Foundationis Theodori Koriathovits, Olim Ducis De Munkacs*. Pro Religiosis Ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, In Monte Csernek Ad Munkacs, Anno MCCCLX. Factae: Exhibens Seriem Episcoporum Graeco-Catholicorum Munkacsiensium, cum praecipuis eorundem aliorumque Illustrium Virorum Gestis, e variis Diplomatibus, Decretisque Regiis, ac aliis Documentis authenticis potissimum concinnatam. Pars Tertia [A Short Notice of the Foundation of Theodore Koriathovits, Formerly the Grand Duke of Munkacs] (Third Party). Ex Typographia Ellingeriana. [in Latin].
5. Charnock, R. S. (1859). *Local Etymology: A Derivative Dictionary of Geographical Names*. London: Houlston and Wright. [in English].
6. Ciubotă, V., Delean, M., Ghitta, O. & Rus, V. (Eds.). (2007). *Mukachivska Hreko-Katolytska ieparkhiia. Dokumenty* [Mukachevo Greek Catholic Diocese. Documents] (Vol. I). Satu Mare– Uzhhorod. [in Ukrainian; in Latin; in Romanian].
7. Ciubotă, V., Rus, V. & Bălu, D. (Eds.). (2012). *Mukachivska Hreko-Katolytska ieparkhiia. Dokumenty* [Mukachevo Greek Catholic Diocese. Documents] (Vol. II). Satu Mare. [in Ukrainian; in Latin; in Romanian].
8. Ciubotă, V., Rus, V., Misiuk, M., Veskvarko, S. & Turuczko, S. (Ed.). (2015). *Mukachivska Hreko-Katolytska ieparkhiia. Dokumenty* [Mukachevo Greek Catholic Diocese. Documents] (Vol. III). Satu Mare. [in Ukrainian; in Latin; in Romanian].
9. Dulyshkovych, Y. (1877). *Ystorycheskiia cherty Uhro-Russkykh* [Historical features of the Ugro-Russians] (Tetrad III). Unhvar. [in Ukrainian; in Russian].
10. Fenyh, V. (2003). Mizh oktsyidentalizmom ta oriientalizmom: ordo sancti basil ii magni ruthenorum v relihijnomu ta kulturnomu zhytti Mukachivskoi ieparkhii (do pochatku XX st.) [Between occidentalism and orientalism: ordo sancti basil ii magni ruthenorum in the religious and cultural life of the Mukachevo diocese (until the beginning of the 20th century)]. *Carpatica-Karpatyka*, 24, 87–140. [in Ukrainian].
11. Fenyh, V. (2019). *Hreko-katolyky uzhhorodskoi uniinoi tradytsii* [Greek Catholics of Uzhhorod union tradition]. Uzhhorod. [in Ukrainian].
12. Hadzhega, V. (1922). Dodatky k istorii Rusynov y ruskykh tserkvei v Maramoroshi. Studii istorychno-arkhyvni [Additions to the history of the Rusyns

and Russian churches in Maramures. Historical and archival studies] (Rochnyk I, pp. 140–228). In: *Naukovyi Zbornyk tovarystva «Prosvita»*. Uzhhorod. [in Ukrainian; in Russian].

13. Hodinka, A. (1911). *A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára. I. KÖT. 1458–1715* [The archive of the Greek bishopric of Munkács. I. KÖT. 1458–1715] (Vol. LVI). Uzhhorod. [in Hungarian].

14. Kichera V. (2008). Instytutsiina rozbudova provintsii chynu Vasylian na Zakarpatti u period pravlinnia Mukachivskoho yepyskopa Andriia Bachynskoho (1773–1809) [Institutional development of the Basilian order province in Transcarpathia during the reign of Bishop Andriy Bachynsky of Mukachevo (1773–1809)]. *Rusyn*, 3–4(13–14), 76–83. [in Ukrainian].

15. Kichera, V. (2011). Deviantnist parafialnoho dukhovenstva za schodennykom Josyfa de Kamelisa [Deviance of the parish clergy according to Joseph de Camelis's diary]. *Naukovyi visnyk UzhNU. Serii: Istorii*, 27, 275–279. [in Ukrainian].

16. Kichera, V. (2015). «Spysanie obytelei Maramorosshskykh» yak istorychne dzherelo [«Write-off of Maramores monasteries» as a historical source]. *Rumunsko-Ukrainski vidnosyny. Istorii ta suchasnist*, 41–54. [in Ukrainian].

17. Kinakh, H. (1926). Posischennie maramoroskykh monastyriv 1749 r. [Visiting the Maramores monasteries in 1749]. *Zapysky ChSVV, II(1–2)*, 105–122. [in Ukrainian].

18. Kinakh, H. (1930). Posischennia zakarpatskykh monastyriv ChSVV v rr. 1755, 1756, 1765, 1809 [Visiting the Transcarpathian monasteries of the Order of Saint Basil the Great in 1755, 1756, 1765, 1809]. *Zapysky ChSVV, III(3–4)*, 432–446. [in Ukrainian].

19. Kralickyi, A. (1869). *Shematizm inokov China sv. Vasiliya Velikago, uhorskiya oblasti na god 1870* [The Order of St. Basil the Great monks' shematism, Ugri region for the year 1870] (pp. 4–15). Unhvar. [in Ukrainian; in Russian].

20. Kralickyi, A. (1871). Monastyr SS. AA. Petra i Pavla Biksadskii [Monastery of the saint Peter and Pavel Biksadskiy] (p. 120). In *Vremennik Stavropigijskago Instituta na 1872 god*. [in Ukrainian; in Russian].

21. Luchkai, M. (2002). *Istorii karpatskykh rusyniv* [The history of Carpathian Ruthenians] (6 vols.) (A. Ihnat, Trans., Vol. III). Uzhhorod: Zakarpattia. [in Ukrainian].

22. Meteş, Ş. (1936). *Mănăstirile româneşti din Transilvania şi Ungaria* [Romanian monasteries in Transylvania and Hungary]. Sibiu. [in Romanian].

23. Monych, O. (2009). Diialnist ostannoho Pravoslavnoho yepyskopa Dosyfeia (Feodorovycha) Uhol'skoho (1648–1733) [Activity of the last Orthodox bishop Dosifye (Feodorovich) Ugolsky (1648–1733)]. *Rusyn*, 1(15), 76–89. [in Ukrainian].

24. Monych, O. (2018). *Neskorena Pravda: narysy z istorii Krychivskoho monastyria* [Unconquered Truth: essays on the history of the Krychiv Monastery]. Uzhhorod: Patent. [in Ukrainian].

25. Monych, O. (2019). «Voloshskii razdor»: okremi aspekty istorii lokatsiinoho oporu unii v 2 polovyni XVIII stolittia [«Voloshsky discord»: some aspects of the history of the local resistance of the union in the second half of the 18th century]. *Naukovi zapysky Bohoslovsko-istorychnoho naukovo-doslidnoho tsentru imeni arkhymandryta Vasylia (Pronina)*, 6, 356–382. [in Ukrainian].

26. Monych, O. (Comp.) (2021). *Davni monastyri Mukachivskoi yeparkhii (1360–1800): zvedenyi predmetno-tematychnyi katalog dokumentiv Derzhavnoho arkhivu Zakarpatskoi oblasti (Fond № 64, opysy № 1, 4, 5; Fond № 151, opysy № 1, 5, 6, 22, 25, Seriiia «Dzherela z istorii Mukachivskoi yeparkhii»)* [Old monasteries of the Mukachevo diocese (1360–1800): Systematized subject-thematic catalog of documents of the State Archives of the Transcarpathian region. Fond № 64, descriptions 1, 4, 5; Fond № 151, descriptions № 1, 5, 6, 22, 25. Series «Sources on the history of the Mukachevo diocese»]. Uzhhorod: RIK-U. [in Ukrainian].
27. Moroz, V. (2020). *Istoriia chernetstva u spadschyni o. Anatolia Kralytskoho, ChSVV* [The history of monasticism in the legacy of Father Anatoliy Kralytsky's legacy, the Order of Saint Basil the Great]. *Naukovyi visnyk UzhNU. Seriiia: Istoriiia, 1(42)*, 20–29. [in Ukrainian].
28. Pap, S. (2002). *Istoriia Zakarpattia* [The history of Transcarpathia] (Vol. II). Ivano-Frankivsk: Nova Zoria. [in Ukrainian].
29. Pekar, A. V. (1982). *Sproba istorii Rumunskoi provintsii Sv. Josyfa* [An attempt at the history of the Romanian province of St. Joseph]. *Zapysky ChSVV, XI(XVII)(1–4)*, 208–220. [in Ukrainian].
30. Pekar, A. V. (1997). *Narysy istorii Tserkvy Zakarpattia* [Essays on the history of the Church of Transcarpathia]. In *Zapysky ChSVV, vol. I: Yerarkhichne oformlennia* (2nd ed.). Rym–Lviv: Misioner. [in Ukrainian].
31. Pekar, A. V. (1997). *Narysy istorii Tserkvy Zakarpattia* [Essays on the history of the Church of Transcarpathia]. In *Zapysky ChSVV, vol. II: Vnutrishnia istoriia* (2nd ed.). Rym–Lviv: Misioner. [in Ukrainian].
32. Pekar, A. V. (2014). *Narysy istorii Tserkvy Zakarpattia* [Essays on the history of the Church of Transcarpathia] (V. III). Uzhhorod: Uzhhorodska miska drukarnia. [in Ukrainian].
33. Petrov, A. (1906). «*Staraya vera*» i uniya v XVII–XVIII vv. *Poyasnitelnaya zapiska* [Old Faith and Unia in the 17th – 18th centuries. Explanatory note by A. Petrov]. (Materialy dlya istorii Ugorskoj Rusi, Vol. II). SPb. [in Russian].
34. Pronin, V. (2009). *Istoriya Pravoslavnoi Tserkvy na Zakarpate. Kandidatskaya rabota arhimandrita Vasiliya (Pronina) «Istoriya Mukachevskoi eparkhii (s drevneishikh vremen do Pervoi Mirovoi voiny 1914 goda)»* [The history of the Orthodox Church in Transcarpathia. Archimandrite Vasily (Pronin)'s candidate work «History of the Mukachevo diocese (from ancient times to the First World War of 1914)»] (2nd ed.). Svyato-Nikolaevskii Mukachevskij monastyr, ORP «Φιλοκαλία». [in Russian].
35. Szirmai Szirmay, A. (1809). *Szathmár vármegye fekvése, törtnete, és polgári esmérete* [Location, history and civic size of Szathmár County] (Part 1). Budan. [in Hungarian].
36. Vavryk, M. (1958). *Po Vasyliianskykh monastyriakh* [In the Basilian monasteries]. Toronto. [in Ukrainian].
37. Zhatkovych, Yu. (1891). *Epyskopy Maramoroshskye* [Bishops of Maramorosh]. *Lystok, 17*, 196–197. [in Ukrainian; in Russian].
38. Zhatkovych, Yu. (1891). *Epyskopy Maramoroshskye* [Bishops of Maramorosh]. *Lystok, 22*, 256–257. [in Ukrainian; in Russian].

Oleksandr Monych

Candidate of Theology,

Archpriest,

Ph.D. student of the Faculty of History

and International Relations,

State University «Uzhhorod National Univesity»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1264-2305>

**ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT
OF PETRO-PAVLIVSKY MONASTERY IN THE VILLAGE OF
BIKSAD IN TRANSCARPATIAN REGION IN THE 18th CENTURY
(according to the documents of the State Archives
of the Transcarpatian Region)**

Abstract. Based on the documents of the State Archives in Transcarpathian Region and studies, the article presents a review of the monastery activities in the village of Biksad in the 18th century. **The aim of the publication** is a substantive study of the monastery history and related events and processes; organizing the list of abbots and monks of the monastery; clarification and specification of settled facts and dates; analysis of discovered archival materials. **The research methodology** is based on general scientific methods: comparative, method of analysis and synthesis, as well as special, archival methods: retrospective, historical and method of criticism of sources. The methods used allowed to study the existing archival documents, to analyse and characterize the revealed documents, as well as to preserve the historical pluralism of opinions and make appropriate generalizations. **Scientific novelty.** The revealed materials showed that the existing thematic, scientific works are far from the status of exhaustive, and substantive works on this topic, which are based on the materials of the State Archives in Transcarpathian region, are practically absent. The processed archival documents significantly supplement, correct the existing historical facts and clarify new aspects of the life of monastery. Some files of fonds are introduced into scientific circulation for the first time. **Prospects for further research** is that further study of the monastery will significantly fill existing gaps in the history of monasticism of Máramaros Eparchy. The development of the topic will allow to expand the permanent knowledge about: the inner life of the monasteries of Máramaros in specified period, will allow to objectively study the church history in Transcarpathia in the 18th century on the whole. **The conclusions** present the results of the research providing generalizing characteristic of the revealed documents of the State Archives in Transcarpathian region, stating that the foundation of the monastery was permeated by its rejection in the location region. The tragic fate of the first abbot of the monastery was connected with his personal life and the principles of mission he used; full-fledged activity of the monastery begins at the equator of the 18th century.

Key words: The State Archives in Transcarpathian Region; document; monastery; bishop; abbot; monasticism; monk; eparchy.

DOI 10.47315/archives2021.329.138

УДК 314.151.5:341.341-052(=161.2)«1918/192»: [930.253:004]

Мілана Срібняк

магістерка історії,

аспірантка,

ДУ «Інститут всевітньої

історії НАН України»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1353-3001>

ЦИФРОВІ АРХІВНІ РЕСУРСИ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСУ РЕПАТРІАЦІЇ ПОЛОНЕНИХ УКРАЇНЦІВ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація. Мета статті полягає у визначенні й систематизації цифрових архівних ресурсів із теми репатріації полонених українців після Першої світової війни; аналізі контенту українських і зарубіжних баз даних та оцифрованих архівних колекцій, в яких представлені документи з цієї дослідницької проблеми. **Методологія дослідження** включає принципи історизму, всебічності, наступності; у дослідженні використані методи компаративного аналізу і синтезу, системний і міждисциплінарний підходи. Вивчення архівних ресурсів відбувалося крізь призму підходів цифрової гуманітаристики. **Наукова новизна.** Здійснено характеристику комплексу оцифрованих документів з українських і зарубіжних архівів, що відображають процес репатріації полонених після Першої світової війни. Особливу увагу звернено на розширення доступу науковців до оцифрованих архівних ресурсів. Висвітлено значення цифрової гуманітаристики та її вплив на сучасні дослідницькі практики. Простежено особливості репрезентації фондів і колекцій на сайтах українських і зарубіжних архівів, бібліотек та інших інституцій. **Висновки та перспективи подальших досліджень.** Встановлено, що питання репатріації полонених після Першої світової війни, у т. ч. українців, поступово стає все більш репрезентованим у цифровому просторі. Визначено роль і місце цифрових архівних ресурсів у дослідженні процесу репатріації, систематизовано основні групи джерел, що представлені у базах даних та виставкових проєктах українських і зарубіжних архівів, зокрема Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву зарубіжної україніки, Федерального архіву Німеччини, порталу «Europeana» тощо. Підкреслено, що перспективним напрямом подальших наукових студій є поглиблене вивчення цифрового контенту зарубіжних архівів і бібліотек із метою виявлення цінних джерел з української історії.

Ключові слова: цифрові архівні ресурси; історичні джерела; полонені українці; репатріація; Перша світова війна; інформаційний потенціал; цифрова гуманітаристика.

В епоху інформаційної революції та все більшого розмаїття електронних ресурсів українські і зарубіжні архівні установи, бібліотеки й окремі електронні проєкти і веб-портали надають користувачам доступ до оцифрованих документів різних історичних періодів. Стратегічна орієнтація архівної спільноти в бік діджиталізації архівної інформації – тобто, оцифрування наявних в архівних фондах документів на паперових та інших носіях – стає все більш визначальною для проведення досліджень науковцями, особливо гуманітарного профілю.

У світлі зазначених трансформацій важливо виокремити новий науковий напрям – цифрову гуманітаристику («Digital Humanities») – міждисциплінарну галузь, яка об'єднує як історію, так і соціологію, економіку, антропологію, археологію з інформаційними технологіями та вивчає широке розмаїття джерел, залишених людством¹. Нові підходи в аналітичному опрацюванні джерел суттєво впливають на аналіз цифрових ресурсів – як створених в електронній формі, так і оцифрованих традиційних документів.

Нові реалії інформаційного простору й зумовлюють переосмислення теоретичних і практичних аспектів систематизації, зберігання та використання електронних і оцифрованих документів. Подібні зміни впливають передовсім на діяльність традиційних інституцій збереження історичної пам'яті, зокрема архіви й бібліотеки. Архіви споконвічно асоціюються з репозиторіями оригінальних, неопублікованих документів, а принцип провенієнції (походження) є ключовим підґрунтям для формування архівних фондів. В інформаційному просторі цей розподіл стає все більш умовним, адже електронні копії документів відкриті для широкого доступу, а цифрова репрезентація зібрань архівів і бібліотек як інститутів пам'яті відбувається не лише в локальних базах даних, але й в національних і міжнародних інтегрованих ресурсах документальної спадщини².

Проблематикою електронного документознавства й архівознавства, археографії, теоретичних і практичних питань оцифрування документів на традиційних носіях інформації, цифрової гуманітаристики займалася низка українських і зарубіжних науковців. Серед українських дослідників варто виокремити праці Г. Боряка, Л. Дубровіної, Ю. Ковтанюка, Т. Смельянової, Л. Левченко, А. Хромова, Я. Калакури, М. Палієнко, Г. Папакіна, В. Кулікова, Т. Білушак³; серед закордонних – Т. Кука

¹ Gold M. K. *Debates in the Digital Humanities*. Minnesota, 2012. P. 52.

² Hedstrom M. *Electronic Archives: Integrity and Access in the Network Environment* // *The American Archivist*. 1995. Vol. 58. P. 316.

³ Боряк Г. В. Електронні архівні публікації в Інтернеті: проблеми репрезентації інформаційних ресурсів // *Архіви України*. 2002. № 4–6(250). С. 141–169; Дубровіна Л. А. Основні положення концепції комп'ютеризації архівної справи // *Студії з архів. справи та документознавства*. 1998. Т. 3. С. 6–17; Ковтанюк Ю. Витоки електронного документознавства як наукового

(Т. Cook), М. Гедстром (M. Hedstrom), К. Ворвікк (C. Warwick), М. Голда (M. K. Gold) та ін.⁴

Українські та зарубіжні архіви і бібліотеки ефективно переосмислюють усталені підходи до роботи з інформаційними ресурсами відповідно до нових вимог цифрового суспільства. Водночас на процес оцифрування документів впливає низка факторів, серед яких – швидкі зміни носіїв інформації, видатки на придбання високовартісного обладнання й технічного забезпечення, потреба у кваліфікованих ІТ-спеціалістах. Більше того, нові запити не лише наукової спільноти, але й широкого кола користувачів інформації вносять корективи до критеріїв систематизації оцифрованих архівами ресурсів⁵. Незважаючи на значні видатки на обладнання, проблему захисту авторських прав, діджиталізація документів і доступ користувачів до баз даних зарубіжних архівів характеризується високими темпами розвитку⁶. Сьогодні цифровізація визнана важливим пріоритетом у діяльності Державної архівної служби України і українських архівів.⁷

напрямку документознавства // Архіви України. 2011. № 2–3(273). С. 14–36; Калакура Я., Палієнко М. Концептуалізація електронного архівознавства в контексті цифровізації українського суспільства // Архіви України. 2021. № 3(328). С. 36–65; Ємельянова Т. Аудіовізуальні колекції: оцифрування та доступ (на прикладі Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2016. Вип. 3. С. 33–35; Левченко Л., Попова Л., Хромов А. Національні архівні інформаційні ресурси: правові засади реформування архівної справи // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2021. № 93. Т. 1. С. 249–263; Панакин Г. Сучасна українська інтернет-археографія: основні форми та джерела електронних публікацій // Український історичний журнал. 2010. № 5. С. 153–166; Куликов В. Digital History: становлення, сучасний стан, перспективи // Спеціальні історичні дисципліни. 2013. Ч. 21. С. 27–44; Білуцзяк Т. Питання доступу до історико-культурної спадщини України: електронні архіви // Інформація, комунікація та управління знаннями у глобалізованому світі : зб. матер. Другої міжн. наукової конференції (Київ, 16–18 травня 2019 р.). Київ, 2019. С. 20–23 та ін.

⁴ Cook T. Electronic Records, Paper Minds: The Revolution in Information Management and Archives in the Post-Custodial and Post-Modernist Era // Archives & Social Studies: A Journal of Interdisciplinary Research. 2007. Vol. 1. P. 399–443; Hedstrom M. Electronic Archives: Integrity and Access in the Network Environment... P. 312–324; Warwick C., Terras M., Nyhan J. Digital Humanities in Practice. Facet Publishing, 2021. 192 pp.; Gold M. K. Debates in the Digital Humanities. Minnesota, 2012. 516 p.

⁵ Warwick C., Terras M., Nyhan J. Digital Humanities in Practice... P. 50.

⁶ Prelinger R. Archives and Access in the 21st Century // Cinema Journal. 2007. Vol. 46. № 3. P. 114.

⁷ Стратегія розвитку архівної справи на період до 2025 року (проект) // Архіви України. 2020. № 4(325). С. 15–16.

Важливе місце у репрезентації архівних ресурсів широкому колу користувачів відіграють архівні портали, сайти, бази даних, сторінки архівів у соціальних мережах. Виставкові онлайн-проекти архівних, бібліотечних і музейних установ сприяють поширенню інформації про пам'ятки історико-культурної спадщини та їхньої популяризації. Соціальні мережі відіграють важливе значення для швидкого інформування про нові ініціативи установ щодо оцифрування документів, сприяють кращій обізнаності користувачів з архівними фондами. Отже, значення діджиталізації колекцій полягає не лише у розширенні вільного доступу користувачів до ресурсів, але й у сприянні їх збереженню, вивченню і використанню джерельного потенціалу.

Інформаційні ресурси, які є результатом оцифрування і публікації архівних документів, можна умовно охарактеризувати як «цифрові архівні ресурси». Запровадження цього терміна зумовлено новим вектором розвитку археографії – науки про пошук, описування і публікацію історичних документів. Як зазначав Г. Папакін, завдяки стрімкому розвитку технологій нове відгалуження цієї науки – електронна археографія – суттєво впливає на явище оцифрування архівних документів, не обмежуючись лише писемними пам'ятками, а й охоплюючи аудіовізуальні⁸. Важливо наголосити, що на противагу електронним документам, які первинно створюються в електронному форматі («born-digital records»), оцифровані пам'ятки («digitised records») і «цифрові архіви» загалом є особливими, відсканованими формами презентації паперових і аудіовізуальних документів⁹.

Технологічний процес оцифрування документів та їхньої трансформації у «цифровий архівний ресурс» забезпечується можливістю подання двовимірного зображення з відтворенням зовнішніх особливостей матеріальної основи документа¹⁰. Якісний оцифрований документ може стати об'єктом Інтернет-виставок архівів, бібліотек і суміжних проектів. На кількісні і якісні показники репрезентації історичних джерел у мережі Інтернет впливає спрямування сайтів електронних архівів і бібліотек, профільних установ, закладів вищої освіти тощо¹¹.

Поступово все більш репрезентованим в інформаційних ресурсах вебсайтів мережі Інтернет стає питання репатріації полонених після Першої світової війни, зокрема українців. Джерельний комплекс звітів, постанов, рапортів, офіційної кореспонденції й діловодства, колек-

⁸ Папакін Г. Сучасна українська інтернет-археографія... С. 153.

⁹ Калакура Я., Палієнко М. Концептуалізація електронного архівознавства... С. 53.

¹⁰ Папакін Г. Електронна археографія: новітній напрям старої науки, її складові та стан дослідження // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2012. № 2. С. 28.

¹¹ Папакін Г. Сучасна українська інтернет-археографія... С. 155.

тивних звернень, телеграм, щоденників, спогадів тощо представлений не лише у фондах низки українських і зарубіжних архівів, зокрема, у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центральному державному архіві зарубіжної україніки (ЦДАЗУ), Федеральному архіві Німеччини (Bundesarchiv), але й у цифрових репозиторіях «Європіани» (Europeana), Британської бібліотеки (The British Library) тощо.

Основний джерельний масив документів із проблем репатріації полонених українців із теренів Німеччини акумульований у фондах ЦДАВО України. Слід відзначити, що електронні виставки архіву мають цінний джерельний потенціал із цієї проблематики. Особливо вагомий пласт оцифрованих документів, дотичних до проблеми звільнення українців із полону, містить ресурс «Українська революція: архівні хроніки»¹², приурочений до сторіччя українських визвольних змагань 1917–1921 рр. Цей масштабний проєкт був реалізований упродовж 2017–2021 рр. шляхом послідовної (щомісячної) публікації виявлених архівістами цінних документів – «свідчень епохи» – крізь призму подій кожного місяця революції. Користувачі можуть ознайомитися з оцифрованими копіями архівних документів на вебсайті або у читальному залі ЦДАВО України з можливістю безкоштовного отримання електронних копій документів.

Серед опублікованих нормативно-правових актів міжнародного і національного значення, актуальних для тематики дослідження, варто виокремити протокол засідання Малої Ради УЦР у м. Житомирі, датований 1 лютого 1918 р., про ратифікацію Брестського мирного договору з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною і Болгарією. Машинописний документ містить опис засідання Малої Ради та обговорення перспектив підписання договору. Зокрема, тодішній голова Ради Народних Міністрів В. Голубович поставив питання про його ратифікацію на порядок денний засідання, тоді як у документі зазначено, що М. Грушевський «нагадує про те, що Велика Рада надала урядові право підписати прелімінарний договір і що тепер урядом ставиться питання про поширення цього права на ратифікацію мирного договору»¹³.

¹² До 100-річчя Української революції (1917–1921) ЦДАВО України презентує проєкт «Українська революція: архівні хроніки» // Центральный державный архив вищих органів влади та управління України. URL: <https://tsdavo.gov.ua/ukrayinska-revoluyutsiya-arhivni-hroniky-2/> (дата звернення: 12.11.2021).

¹³ Про ратифікацію мирного договору України з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною і Болгарією та боротьбу з анархією в Україні – з протоколу засідання Малої Ради. 1 лютого 1918 р. // ЦДАВО України (Центральный державный архив вищих органів влади та управління України). Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 1. URL: http://tsdavo.gov.ua/novyny/30-sichnya-2018-r/#GmediaGallery_70-2131 (дата звернення: 15.11.2021).

Протокол засідання у контексті ратифікації Брестського договору засвідчив однаковість прийняття рішення Малої Ради про передання повноваження урядові УНР для вирішення цього питання. Також оприлюднений документ містить важливу джерельну інформацію про плани військової допомоги з боку Німеччини у боротьбі з більшовиками¹⁴. Незважаючи на відсутність згадок про полонених або їхню репатріацію, відомо те, що ратифікація Брестського мирного договору уможливила проведення першої «хвилі» повномасштабної репатріації полонених із теренів Німеччини.

Не менш важливим нормативно-правовим актом у контексті мирних переговорів є доповідь генерального секретаря міжнародних справ УНР про перебіг мирних перемовин у Бресті від 11 січня 1918 р. Текст документа надрукований машинописом т. зв. «громадянським шрифтом», що побутував за часів Російської імперії. У доповіді йдеться про напружений хід переговорів між тодішнім генеральним секретарем міжнародних справ УНР О. Шульгиним та російськими представниками Ради солдатських депутатів¹⁵. Джерельний потенціал документа полягає у репрезентації підготовчого етапу для підписання визначального міжнародно-правового акта, що у подальшому вплинув на звільнення десятків тисяч полонених українців.

Важливе значення у контексті репатріації полонених українців відігравали постанови Ради Народних Міністрів УНР. На виставці ЦДАВО України «Українська революція: архівні хроніки» були представлені цифрові копії архівних документів, що характеризували діяльність Українського Червоного Хреста та військово-санітарних місій УНР. Так, увагу дослідників привертає постанова про асигнування з державних коштів 25 млн карбованців Головній управі Українського Червоного Хреста з переданням суми її уповноваженому представникові у Німеччині д-ру І. Холодному, що була підписана в. о. голови Ради Народних Міністрів А. Ливицьким 27 квітня 1920 р та затверджена Головою Директорії УНР С. Петлюрою¹⁶. Цей документ свідчить про надання урядом фінансової підтримки діяльності допомогових організацій за кордоном, попри надзвичайно складну ситуацію, в якій опинилася у той час Директорія УНР.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Доповідь генерального секретаря міжнародних справ про хід мирних переговорів у Бресті. 11 січня 1918 р. // ЦДАВО України. Ф. 4592. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 3. URL: http://tsdavo.gov.ua/novyny/2-sichnya-2018-r/#GmediaGallery_59-1528 (дата звернення: 4.11.2021).

¹⁶ Постанова Ради Народних Міністрів УНР про асигнування коштів Головній Управі Українського Червоного Хреста. 27 квітня 1920 р. // ЦДАВО України. Ф. 1065. Оп. 2. Спр. 76. Арк. 1. URL: http://tsdavo.gov.ua/novyny/1-kvitnya-2020-r/#GmediaGallery_201-6208 (дата звернення: 5.11.2021).

Суттєву джерельну цінність має постанова Ради Народних Міністрів УНР про надання 300 тис. німецьких марок Військово-санітарній місії у справах полонених у Німеччині, призначених для проведення культурно-просвітницької і гуманітарної роботи у таборах. Цей документ, затверджений головою Директорії УНР С. Петлюрою, розкриває важливі аспекти державної підтримки українців у Німеччині. Зокрема, згадуються основні статті видатків, для покриття яких мають бути використані асигновані Військово-санітарній місії кошти: 1) платня її членам і співробітникам, оренда приміщень, відрядження, канцелярські витрати; 2) видання часопису і книжок для полонених, організація бібліотек, шкіл, театрів; 3) придбання додаткових харчів, білизни і забезпечення надання «лікарсько-санітарної допомоги» таборянам; 4) протези для інвалідів; 5) юридична допомога для полонених українців; 6) витрати на організацію репатріації.

У відповідь на асигнування коштів Військово-санітарна місія у Німеччині мусила надати звіт-кошторис Голові Української місії допомоги полоненим отаману А. Окопенку і військовому міністру Уряду УНР В. Сальському. Також прикметним є те, що полонені характеризуються в джерелі як «полонені громадяни У.Н.Р.»¹⁷. Отже, цей документ має значну джерельну цінність, бо дозволяє встановити основні вектори діяльності військово-санітарних місій за кордоном, а також окреслити потреби українських таборних громад після Першої світової війни.

Важливою для вивчення проблеми репатріації полонених українців є затверджена 11 серпня 1920 р. головою Директорії УНР С. Петлюрою ухвала про розпуск військово-санітарних місій у Центральній і Південній Європі – ключових інституцій, які займалися організацією евакуації полонених українців додому. Станом на кінець літа 1920 р. український уряд зіштовхнувся зі значними військово-політичними і фінансовими труднощами, тому забезпечення діяльності військово-санітарних місій було дуже проблематичним.

Аналіз змісту документа дає можливість отримати інформацію про: 1) процес ліквідації військово-санітарних місій у справах полонених, а також їхніх філій; 2) передання опіки над полоненими й інтернованими українцями за кордоном з юрисдикції Військового міністерства до Міністерства закордонних справ УНР; 3) створення спеціальної комісії з представників міністерств кількох відомств УНР задля здійснення контролю за процесом розформування місій; 4) передання майна і фі-

¹⁷ Про виділення коштів Військово-санітарній місії у справах полонених у Німеччині на видання часописів, улаштування театральних вистав у таборах, придбання протезів для поранених тощо. З Постанови Ради Міністрів УНР. 6 лютого 1920 р. // ЦДАВО України. Ф. 1429. Оп. 2. Спр. 6. Арк. 32. URL: http://tsdavo.gov.ua/novyny/05-lyutogo-2020-r/#GmediaGallery_173-5880 (дата звернення: 17.11.2021).

нансових ресурсів військово-санітарних місій на баланс Міністерства закордонних справ, тоді як їхній персонал виводився «поза штат» із забезпеченням їм платні за «заштатню допомогу» в австрійській валюті; 5) погашення боргів військово-санітарних місій та витрат, пов'язаних з їхньою ліквідацією, Міністерством закордонних справ на суму 1 млн 500 тис. австрійських корон¹⁸.

Підсумовуючи, зазначимо, що постанови Ради Народних Міністрів УНР мають важливе значення для аналізу перебігу процесу репатріації полонених українців. Завдяки даним з архівних документів дослідники можуть простежити динаміку та основні аспекти підтримки допомогових організацій українськими урядовими структурами, заглибитися в історичний контекст епохи та визначити головні перешкоди на шляху евакуації полонених українців із теренів країн Центральної і Південної Європи.

Варто наголосити на важливості аналізу інформаційного потенціалу офіційного листування між урядовцями державних структур за часів Центральної Ради, Української Держави і Директорії УНР. Цінним документом, опублікованим у рамках згадуваної електронної виставки ЦДАВО України, є лист «ревізора військових місій» за кордоном О. Жуковського до Головного Отамана С. Петлюри від 17 грудня 1919 р. Лист був написаний у формі звіту із зазначенням даних про кількість полонених у таборах станом на кінець 1919 р. (зокрема, згадуються 50 тис. «наддніпрянців» у Німеччині).

Розділ «Положення наших військовополонених за кордоном» містить цінну джерельну інформацію про українців у Німеччині, а саме: 1) переважна більшість полонених на той момент концентрувалася у Німеччині, оскільки в Австрії, Угорщині і Чехії залишилися лише одиниці, які знайшли роботу або одружилися; 2) тяжкі умови життя полонених та доцільність якнайшвидшого їхнього повернення на Батьківщину, особливо через зневіреність і духовне розчарування; 3) різноманітні перешкоди з боку німецького уряду, який ішов назустріч генералу А. Денікіну (зокрема, обумовлювалася можливість відпускати лише тих полонених, які були вихідцями з території, що її займали війська Директорії, тоді як решта мала відправлятися до Денікіна); 4) прагнення денікінців отримати контроль над фінансовими авуарами УНР у Німеччині. Також у листі ревізора йдеться про стан

¹⁸ Постанова Ради Народних Міністрів УНР про ліквідацію Військово-санітарних місій у справах полонених у Центральній і Південній Європі та передачу справи допомоги полоненим українцям із Міністерства військових справ до Міністерства закордонних справ УНР. З Резолюцією Голови Директорії УНР С. Петлюри. 11 серпня 1920 р. // ЦДАВО України. Ф. 1065. Оп. 2. Спр. 139. Арк. 1. URL: http://tsdavo.gov.ua/novyny/3-serpnya-2020-r/#GmediaGallery_215-7600 (дата звернення: 19.11.2021).

полонених-галичан в Італії¹⁹. Отже, цей документ містить важливу інформацію щодо становища полонених українців у 1919 р. у Німеччині, Італії, Австрії, Угорщині і Чехословаччині, певні статистичні дані, а також оціночні судження одного з високопосадовців Директорії УНР.

До числа інформативно насичених документів, опублікованих на сайті ЦДАВО України, належить і рапорт члена української дипломатичної місії у Польщі генерала-поручника В. Зелінського міністру військових справ УНР В. Сальському від 2 травня 1920 р. У цьому документі представлені плани щодо евакуації полонених українців із Німеччини; зокрема, обговорювалася можливість їхньої репатріації через Польщу безпосередньо до Бердичева, де вони мали увійти до складу Армії УНР²⁰. Це джерело цінне для дослідження процесу звільнення полонених українців тим, що воно розкриває окремі аспекти планування евакуації дипломатичними і урядовими установами УНР.

Цінні джерельні свідчення про етапи репатріації містять колективні звернення полонених, а також документи, в яких відбилися настрої таборового загалу українців щодо певних дій з боку владних структур і вищих військових чинів на місцях. Неоціненно важливим у цьому контексті є звернення генеральної старшини «Української громади» табору полонених українців у Зальцведелі, адресоване генералу В. Зелінському. Машинописний документ датований 18 лютого 1918 р. та засвідчений підписами голови М. Вовчика і секретаря М. Трезвінського. У зверненні висловлюється невдоволення призначенням на посади у таборах офіцерів «з гори», тоді як «Українська громада» виступала за «виборні підстави», наголошуючи, що «устрій у наших організаціях самий демократичний». Тому, громада табору Зальцведель зверталася з пропозицією узгодження призначень у подальшому, а також пропонувала використовувати в цій ролі офіцерів-українців, які постійно перебували серед таборян, адже «солдати довіряють ім цілковито»²¹.

¹⁹ Лист Ревізора Військових Місій за кордоном О. Жуковського Головному Отаману військ УНР С. Петлюрі про положення військовополонених за кордоном та їх кількість. 17 грудня 1919 р. // ЦДАВО України. Ф. 1065. Оп. 1. Спр. 32а. Арк. 22. URL: http://tsdavo.gov.ua/novyny/5-grudnya-2019-r/#GmediaGallery_146-5232 (дата звернення: 00.00.2021).

²⁰ Рапорт голови секції з військових справ при українській дипломатичній місії в Речі Посполитій польській В. Зелінського міністру військових справ УНР про переведення запасної бригади під командуванням І. Феденяка-Білинського з Бреста до Бердичева тощо. 2 травня 1920 р. // ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп. 2. Спр. 110. Арк. 58. URL: http://tsdavo.gov.ua/novyny/29-kvitnya-2020-r/#GmediaGallery_203-6770 (дата звернення: 20.11.2021).

²¹ Лист генеральної старшини «Української громади» в таборі полонених українців у Зальцведелі генералу [В.] Зелінському про узгодження призначень. 15 лютого 1918 р. // ЦДАВО України. Ф. 4055. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 1. URL: http://tsdavo.gov.ua/novyny/30-sichnya-2018-r/#GmediaGallery_70-2087 (дата звернення: 14.11.2021).

Це джерело дозволяє докладніше ознайомитися з позицією полонених щодо організаційних процесів проведення повномасштабного звільнення та формування синьожупанних дивізій.

Проект телеграми громади полонених українців табору Йозефштадт, написаний каліграфічним почерком, дозволяє дослідникам простежити настрої і реакцію полонених на події на українських теренах. Документ, датований вереснем 1917 р., свідчить про обурення щодо нападу на «козаків Богданівців» із висловленням пропозиції вшанування «оборонців нашого Рідного Краю, що полягли від рук темних сил»²². У контексті нашого дослідження згадана телеграма цінна: 1) підтвердженням факту звернення полонених до Української Центральної Ради і прагненням таборян бути почутими владними структурами України; 2) наочним свідченням виявлення полоненими своїх патріотичних почуттів, а також їхнім співпереживанням за долю Батьківщини.

Посвідчення діячів, пов'язаних із репатріацією полонених українців із теренів Німеччини, також є цінними джерелами для цього дослідження. Окремо варто відзначити посвідчення В. Сімовича як члена Просвітнього відділу в таборі Раштатт (Німеччина), датоване 23 вересня 1917 р. Документ засвідчує тісну співпрацю українських культурно-просвітніх діячів Союзу Визволення України з німецькою військовою владою і комендатурами таборів. На посвідченні присутня фотографія В. Сімовича, а також печатки німецької комендатури табору Раштатт із державною символікою і надписом «Russen-Lager Rastatt». Документ написаний німецькою мовою і містить інформацію про В. Сімовича як громадянина Австро-Угорщини й члена Просвітнього відділу табору Раштатт, чий паспорт був надісланий до Військового міністерства Німеччини з метою продовження його дії²³. Прикметно, що в документі використовується термін «Russen Lager Rastatt» («російський табір Раштатт»), однак станом на 1917 р. він уже довгий час був українським. Можна припустити, що таборова комендатура Раштатта не квапилася з виготовленням нової печатки, хоча вже на початку 1918 р. вона послуговувалася печаткою з надписом «Ukrainisches Lager Rastatt».

Свідчення про важливі аудіовізуальні документи з проблематики полону можна віднайти в оголошеннях про покази фільмів. «Об'ява»

²² Проект телеграми громади полонених офіцерів українців табору в Йозефові УЦР про глибоке обурення з приводу злочинного нападу на Богданівців. 12 вересня 1917 р. // ЦДАВО України. Ф. 3533. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 4. URL: <https://tsdavo.gov.ua/gmedia/25-3533-1-1-4-jpg/> (дата звернення: 20.11.2021).

²³ Посвідчення В. Сімовича – члена Культурного комітету в таборі м. Раштатт, Німеччина. 23 вересня 1917 р. // ЦДАВО України. Ф. 4446. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 2. URL: <https://tsdavo.gov.ua/gmedia/15-4446-1-1-2-jpg/> (дата звернення: 19.11.2021).

за 19–21 червня 1918 р. містить інформацію про вечірні сеанси з показом декількох кінострічок, у т. ч. історичних хронік. У контексті дослідження репатріації полонених варто виокремити такі назви картин, як «Берестейська мирна конференція» і «Парад першої дивізії полонених»²⁴, що свідчить про факт висвітлення подій для тогочасних українських глядачів не лише міжнародного або національного, а й таборового значення.

Отже, онлайн-проект ЦДАВО України «Українська революція: архівні хроніки» презентує унікальну добірку електронних архівних ресурсів – оцифрованих документів доби 1917–1921 рр., що дозволяють заглибитися у контекст епохи лише за допомогою мережі Інтернет і віднайти релевантні джерела для різноманітних досліджень. Більшість оцифрованих документів має високу розподільну якість, однак із низкою опублікованих копій неможливо ознайомитися через розмитість та нечіткість зображення (зокрема, йдеться про наказ військового міністра УНР, в якому оголошується подяка отаману «Синьожупанної» дивізії В. Зелінському²⁵, а також щоденник старшого значкового штабу I Української дивізії про процес перевезення її особового складу в Україну²⁶).

Окрім архівних ресурсів ЦДАВО України, цінне джерельне значення для дослідників окресленої проблеми мають електронні публікації ЦДАЗУ. Зокрема, 2 підготовлені архівом у 2010–2013 рр. виставки електронних документів були дотичні до теми репатріації полонених українців із теренів Німеччини, а саме: «З життя української еміграції. Табори для інтернованих українців у країнах Європи (1919–1924)» та «Театральне життя українців за кордоном». Попри те, що фонди ЦДАВО України мають найбільшу джерельну цінність для нашого дослідження, колекції ЦДАЗУ дозволяють розкрити деякі додаткові аспекти життя і побуту полонених українців після Першої світової війни.

²⁴ Об'ява про показ кінематографічних картин «Похорони жертв більшовиків у Києві», «Похорони юнаків, забитих під Крутами», «Берестейська мирна конференція», «Парад Першої дивізії полонених», «Шевченківське свято», «Катастрофа на Звіринці» та виступ артистів Національного театру. 19–21 червня 1918 р. // ЦДАВО України. Ф. 2201. Оп. 1. Спр. 326. Арк. 26. URL: http://tsdavo.gov.ua/novyny/1-cherhvnya-2018-r/#GmediaGallery_116-4552 (дата звернення: 20.11.2021).

²⁵ Наказ військового міністра УНР про подяку отаману I-ої української дивізії полонених [В.] Зелінському за організацію військових частин. 29 березня 1918 р. // ЦДАВО України. Ф. 1074. Оп. 2. Спр. 30. Арк. 41а. URL: https://tsdavo.gov.ua/gmedia/12-1074-2-30-41_-jpg/ (дата звернення: 22.11.2021).

²⁶ Про повернення до України – з щоденника старшого значкового штабу I-ої української дивізії. [Березень] 1918 р. // ЦДАВО України. Ф. 4055. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 10. URL: <https://tsdavo.gov.ua/gmedia/2-4055-1-5-10-jpg/> (дата звернення: 16.11.2021).

У першій згаданій виставці представлені різноманітні групи джерел із періоду інтернування українців на теренах Польщі, Чехословаччини й Румунії, зокрема у таборах Ланцут, Німецьке Яблонне, Йозефов, Орадя-Маре тощо. Виставка містить цілу низку цінних документів: оцифровані тижневики і вісники, фотографії інтернованих і таборів та навіть печатки комісій з перевірки військових звань²⁷. Цей джерельний комплекс дозволяє провести компаративний аналіз з історичним контекстом інтернування на теренах Німеччини для виявлення спільних і відмінних рис полону в країнах Центрально-Східної Європи.

Натомість ще одна згадана виставка ЦДАЗУ, матеріали якої відтворювали зусилля українців у царині організації театральних-драматичних подій за кордоном, дає дослідникам можливість розкрити зміст культурно-просвітницьких ініціатив, пов'язаних із національно-патріотичним вихованням таборян, істотну допомогу в чому надавали політичні і гуманітарні організації. Хронологічні рамки опублікованих в електронному форматі документів охоплюють 1915–1922 рр. Ці документи багатогранно представлені світлинами акторів і театральних сцен, посвідченнями, газетними шпальтами зі згадками вистав, афішами і віршованими п'єсами²⁸.

Окремий пласт електронних ресурсів із теми репатріації полонених після Першої світової війни також представлений у репозиторіях низки зарубіжних архівів і бібліотек. Цінну джерельну інформацію з проблематики дослідження можна віднайти на порталах «Europeana», «Archives Portal Europe», вебсайтах Федерального архіву Німеччини (Bundesarchiv) і Британської бібліотеки (The British Library), а також у репозиторіях «Open Library», «Internet Archive» тощо. Зазначені ресурси переважно містять оцифровані документи (фотографії, кінохроніки, посвідчення, листи, щоденники, спогади).

Особливе значення у цій категорії посідає «Europeana» – репозиторій метаданих оцифрованої культурної спадщини європейських архівних і бібліотечних зібрань. На платформі репрезентовано документи з близько 3 тис. 200 європейських архівів, бібліотек, аудіовізуальних інституцій і музеїв. Важливим є те, що всі оцифровані документи містять відповідні описи і посилання на вебсайти тих інституцій, де вони зберігаються²⁹. Фактично «Europeana» діє як об'єднуюча платформа та

²⁷ З життя української еміграції. Табори для інтернованих українців у країнах Європи (1919–1924) // ЦДАЗУ (Центральний державний архів зарубіжної україніки). URL: <https://tsdazu.archives.gov.ua/archives/118> (дата звернення: 29.10.2021).

²⁸ Театральне життя українців за кордоном // ЦДАЗУ. URL: <https://tsdazu.archives.gov.ua/archives/243> (дата звернення: 29.10.2021).

²⁹ Petras V., Hill T., Stiller J., Gäde M. Europeana – a Search Engine for Digitised Cultural Heritage Material. *Datenbank Spektrum*. 2017. Vol. 17, № 41–46. P. 41.

інструмент пошуку за ключовими термінами і категоріями серед численних європейських колекцій.

Найбільш цінним електронним ресурсом із питань репатріації полонених українців у рамках цього репозиторію є кінохроніка «Ukrainer in Wetzlar 1919» з колекції О. Барнака, що зберігається в Німецькому кіноінституті (Deutsches Filminstitut). Кадри цієї кінострічки відтворюють життя полонених українців у таборі Вецляр у 1918–1919 рр., фіксуючи для історії унікальні свідчення таборового повсякдення і звільнення українців із полону. У хроніці наявні сцени освячення українського прапора, урочистого проходу полонених українців в уніформах у супроводі українського таборового оркестру, а також кадри маршу вояків із табору до залізничного вокзалу. Окрім цього, аудіовізуальний ресурс містить сюжети з інших тогочасних кінокартин із фіксацією українського пам'ятника, встановленого 16 серпня 1919 р.³⁰ Завдяки кінохроніці стає можливим встановити і візуалізувати зовнішній вигляд полонених й облаштування таборів, одяг таборян і однострої службовців німецької комендатури, склад військового оркестру в таборі, а також факт участі цивільних осіб (як німців, так і українців) у таборових подіях.

Варто також відзначити, що окремі документи і зображальні джерела, представлені на платформі «Europeana», надають цінний матеріал для вивчення процесу репатріації після Першої світової війни. Так, однією з яскравих ілюстрацій процесу звільнення полоненого є документи з колекції Дж. Бьорке – 3 картки від Секретаріату відділення поранених та осіб, які зникли безвісти, Британського Червоного Хреста³¹, на підставі яких ухвалювалося рішення репатріювати полоненого внаслідок його поранення. Особливої уваги заслуговує оформлення документів, для яких секретаріат виробив шаблон тексту з чіткими інструкціями медичного огляду при поверненні на Батьківщину, а також печатки з написами «Repatriated Prisoner of War» та «"D" Group POW Reception», що дозволяє ознайомитися з оформленням діловодства військового часу при звільненні полонених.

Для аналізу документів проміжного етапу репатріації полонених на шляху додому в нагоді стають ідентифікаційні картки, одним із прикладів яких є документи капітана Н. Коллінса³², виготовлені в Нідерландах. Ідентифікаційні картки були призначені для рукописно-

³⁰ Ukrainer in Wetzlar 1919 // Europeana. URL: <https://www.europeana.eu/en/item/08604/5796DFC2F8FA46AFB30A643DF6618B6D> (дата звернення: 19.10.2021).

³¹ The private James Burke collection (documents of the British Red Cross) // Europeana. URL: https://www.europeana.eu/en/item/2020601/https___1914_1918_europeana_eu_contributions_3626 (дата звернення: 20.10.2021).

³² ID card, Holland. January 1919 // Europeana. URL: https://www.europeana.eu/en/item/2020601/https___1914_1918_europeana_eu_contributions_4025_attachments_48257 (дата звернення: 15.10.2021).

го заповнення з роздрукованими анкетними питаннями про підрозділ, найближчих родичів, професію до війни і в майбутньому, сімейний статус тощо. У правому куті документа вклеєно фото звільненого полоненого, основна інформація заповнена вручну чорними, а номер полку позначений червоними чорнилами.

Після повернення полонених додому вони зазвичай підлягали демобілізації. Так, «Сертифікат із демобілізації» рядового Р. Гріффітса, датований 11 квітня 1919 р., оформлений у вигляді анкети³³, де переважно різні нерелевантні варіанти відповіді викреслювалися відповідальним за заповнення сертифікату. Це джерело демонструє включення Р. Гріффітса до резерву армії, що, ймовірно, було зумовлено його фізичним станом. Інформація про належність до полку, зарахування до резерву, наявність медалей і орденів тощо заповнювалися синім чорнилом та олівцем, тоді як сам документ має діловодний номер «Z.21».

Варто також виокремити такий документ, як «Спеціальна перепустка №1338»³⁴ із печаткою «Humber Garrison, Hull», видана місic Коуквелл та її доньці для можливості зустрічі у порту «Riverside Quay» звільнених полонених. Перепустка виконана в машинописному вигляді з підписом капітана Генерального штабу, номер перепустки й адресати запрошення вписані рукописно синіми чорнилами. На нашу думку, цей документ яскраво засвідчує той ступінь уваги, яка надавалася питанням опіки і допомоги репатрійованим особам.

Увагу дослідника привертає й лист короля Георга V до звільненого британського полоненого С. Райта з подякою репатрійованому солдату за службу, терпіння і сміливість, особливо у період перебування останнього у полоні. Прикметно, що лист монархом написаний і підписаний власноруч; на ньому зображений герб Великої Британії з надписом «Букінгемський палац»³⁵. Подібний приклад кореспонденції є неординарним свідченням комунікації державних діячів із солдатами з числа полонених.

Важливі діловодні документи і кореспонденція розміщені на вебресурсі Британської бібліотеки у розділі оцифрованих рукописів. У каталозі «MS 62469» аркуші f1r–f.218r присутня цінна джерельна інформація про репатріацію полонених із теренів Німеччини та можливостей використання для цього транспортних шляхів; процедури проведення

³³ Demobilization papers of private Richard Griffiths. April 1919 // Europeana URL: <https://www.europeana.eu/en/item/15601/689A93DC62F20464CEB70CF30746F363CCF85EC9> (дата звернення: 20.10.2021).

³⁴ Special pass issued to Mrs Cawkwell and daughter. 1919 // Europeana URL: <https://www.europeana.eu/en/item/15601/B77CFA3E54309B5615E823DB010456B8A9BA81C7> (дата звернення: 21.10.2021).

³⁵ Prisoner of War Letter // Europeana URL: https://www.europeana.eu/en/item/2020601/https___1914_1918_europeana_eu_contributions_17236 (дата звернення: 29.10.2021).

звільнення після Комп'єнського перемир'я; статистичних даних щодо кількості репатрійованих полонених; делегування відповідальності за репатріантів нейтральним державам, зокрема Голландії на проміжних пунктах репатріації; переговори союзників із питань транспортування полонених морським шляхом тощо. Колекції Британської бібліотеки також містять цінну інформацію про гуманітарну діяльність Червоного Хреста, фінансових можливостей цієї благодійної організації, дискусій навколо процедури евакуації і свідчень окремих полонених про бажання залишитися на теренах Німеччини. Джерельний комплекс ресурсу представлений телеграмами, рапортами, листами до владних структур, організацій і редакцій періодичних видань³⁶.

Крім цього, варто виокремити кінохроніку підписання Брестського мирного договору 9 лютого 1918 р., опубліковану на сайті Федерального архіву Німеччини. Кінострічка зображує зібрання ключових дипломатів Центральних держав під час підписання миру з українською делегацією. Кадри хроніки фіксують процес підписання договору, скріплення його печатками, дають можливість побачити основних діючих осіб, пов'язаних із цією історичною подією. Так, представниками української делегації були М. Любинський, М. Левитський, О. Севрюк і С. Остапенко – у хроніці їх охарактеризували як «Die Ukrainische Volksdeputation». Прикметно те, що кінохроніка фіксувала не лише процес підписання договору, а й святковий бенкет із нагоди його ратифікації. Також варто відзначити, що останні кадри хроніки демонструють оригінал договору з підписами представників делегацій³⁷.

Отже, українські і зарубіжні архіви проводять масштабну роботу з цифровізації документів, вдосконалюють інструменти репрезентації і пошуку документної інформації, наповнюють повнотекстові бази даних і репозиторії, реалізують електронні виставкові проекти, тим самим розширюючи доступ дослідників до історико-культурної спадщини. Цифрові архівні ресурси перетворюються на важливе джерело наукових досліджень, дозволяючи залучити інструментарій новітніх технологій до творчої лабораторії істориків.

Тема репатріації полонених українців із теренів Німеччини після Першої світової війни не є винятком. Оцифровані архівні документи з питань організації й проведення звільнення полонених, шляхів їхньої евакуації, репрезентовані на українських і зарубіжних вебресурсах, на-

³⁶ Cave papers. Official documents relating to prisoners of war. November, December 1918. British Library: Digitalized Manuscripts. MS 62469, f1r – f.218r // British Library. URL: http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_62469_f001r (дата звернення: 10.20.2021).

³⁷ Der erste Friedensvertrag des Weltkrieges 1918 // Das Bundesarchiv. URL: <https://www.filmothek.bundesarchiv.de/video/9381?topic=doc6ynfw8d8et4r5bjceqm&start=00%3A00%3A00.00&end=00%3A10%3A09.17> (дата звернення: 6.11.2021).

лежать до категорії цінних джерел, що мають важливий інформаційний потенціал для вивчення цієї дослідницької проблеми.

Таким чином, зростання темпів і обсягів цифровізації архівних документів, що спостерігається останнім часом в Україні, створює більш сприятливі умови для доступу до інформації та розширює можливості дослідників у її пошуку і використанні. Крім того, перспективним напрямом подальших наукових студій є поглиблене вивчення цифрового контенту зарубіжних архівів і бібліотек із метою виявлення та залучення до наукового обігу цінних джерел з української історії.

REFERENCES

1. Biluschak, T. (2019). Pytannia dostupu do istoryko-kulturnoi spadschyny Ukrainy: elektronni arkhivy [The issue of access to the historical and cultural heritage of Ukraine: electronic archives]. Abstract of Papers '19: *Informatsiia, komunikatsiia ta upravlinnia znanniamy u hlobalizovanomu sviti: zbirnyk materialiv Druhoi mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* (pp. 20–23). Kyiv. [in Ukrainian].
2. Boriak, H. V. (2002). Elektronni arkhivni publikatsii v Interneti: problemy reprezentatsii informatsijnykh resursiv [Electronic archival publications on the Internet: problems of information resources representation]. *Arkhivy Ukrainy*, 4–6, 141–169. [in Ukrainian].
3. Cave papers. Official documents relating to prisoners of war. November, December 1918. British Library: Digitalized Manuscripts. MS 62469, f1r – f.218r. Retrieved from http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_62469_f001r [in English].
4. Cook, T. (2007). Electronic Records, Paper Minds: The Revolution in Information Management and Archives in the Post-Custodial and Post-Modernist Era. *Archives & Social Studies: A Journal of Interdisciplinary Research*, 1, 399–443. [in English].
5. Der erste Friedensvertrag des Weltkrieges 1918. Das Bundesarchiv [The first peace treaty of the World War in 1918. The German Federal Archives]. Retrieved from <https://www.filmothek.bundesarchiv.de/video/9381?topic=doc6ynfw8d8et4r5bjceqm&start=00%3A00%3A00.00&end=00%3A10%3A09.17> [in German].
6. Do 100-rihchia Ukrainskoi revoliutsii (1917–1921) TsDAVO Ukrainy prezentuie proekt «Ukrainska revoliutsiia: arkhivni khroniky» [To the 100th anniversary of the Ukrainian Revolution (1917-1921): the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine presents the project «Ukrainian Revolution: Archival Chronicles».]. Retrieved from <https://tsdavo.gov.ua/ukrayinska-revoljutsiya-arhivni-hroniky-2/> [in Ukrainian].
7. Dubrovina, L. A. (1998). Osnovni polozhennia kontseptsii kompiuteryzatsii arkhivnoi spravy [The main aspects of the concept on computerization of archives]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva*, 3, 6–17. [in Ukrainian].
8. Gold, M. K. (2012). *Debates in the Digital Humanities*. Minnesota. [in English].
9. Hedstrom, M. (1995). Electronic Archives: Integrity and Access in the Network Environment. *The American Archivist*, 58, 312–324. [in English].

10. Kalakura, Ya. & Paliienko, M. (2021). Kontseptualizatsiia elektronnoho arkhivoznavstva v konteksti tsyvrovizatsii ukrainskoho suspilstva [The conceptualization of electronic archives in the context of digitalization of Ukrainian society]. *Arkhivy Ukrainy*, 3, 36–65. [in Ukrainian].
11. Kovtaniuk, Yu. (2011). Vytoky elektronnoho dokumentoznavstva yak naukovoho napriamu dokumentoznavstva [Origins of electronic records management as a scientific field of records management]. *Arkhivy Ukrainy*, 2–3, 14–36.
12. Kulikov, V. (2013). Digital History: stanovlennia, suchasnyi stan, perspektyvy [Digital history: the establishment, current state, prospects]. *Spetsialni istorychni dystsypliny*, 21, 27–44. [in Ukrainian].
13. Levchenko, L., Popova, L. & Khromov, A. (2021). Natsionalni arkhivni informatsiini resursy: pravovi zasady reformuvannia arkhivnoi spravy [National archival information resources: legal framework of archival affairs reform]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*, 93(1), 249–263. [in Ukrainian].
14. Papakin, H. (2010). Suchasna ukrainska internet-arkheohrafiia: osnovni formy ta dzherela elektronnykh publikatsii [Modern Ukrainian Internet archeography: main forms and sources of electronic publications]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 153–166. [in Ukrainian].
15. Papakin, H. (2012). Elektronna arkheohrafiia: novitnii napriam staroi nauky, ii skladovi ta stan doslidzhennia [Electronic archeography: the newest direction of the old science, its components, and the research status]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, 2, 25–33. [in Ukrainian].
16. Petras V., Hill T., Stiller J., Gäde M. (2017). Europeana – a Search Engine for Digitised Cultural Heritage Material. *Datenbank Spektrum*, 17, 41–46.
17. Prelinger, R. (2007). Archives and Access in the 21st Century. *Cinema Journal*, 46(3), 114–118. [in English].
18. Stratehiia rozvytku arkhivnoi spravy na period do 2025 roku (proiekt) (2020) [Strategy for the development of archives for the period until 2025 (project)]. *Arkhivy Ukrainy*, 4, 15–16. [in Ukrainian].
19. Teatralne zhyttia ukraintsiv za kordonom. Vystavka Tsentralnoho derzhavnoho arkhivu zarubizhnoi ukrainiky [Theatrical life of Ukrainians abroad. Exhibition of the Central State Archives of Foreign Archival Ucrainica]. Retrieved from <https://tsdazu.archives.gov.ua/archives/243> [in Ukrainian].
20. Warwick, C., Terras, M. & Nyhan, J. (2021). *Digital Humanities in Practice*. Facet Publishing. [in English].
21. Yemelianova, T. (2016). Audiovizualni koleksii: otsyfruvannia ta dostup (na prykladi Tsentralnoho derzhavnoho kinofotofonoarkhivu Ukrainy imeni H. S. Pshenychnoho) [Audiovisual collections: digitization and access (on the example of the H. Pshenychnyi Central State CinePhotoPhono Archives of Ukraine)]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriiia*, 3, 33–35. [in Ukrainian].
22. Z zhyttia ukrainskoi emihratsii. Tabory dlia internovanykh ukraintsiv u krainakh Yevropy (1919–1924). Vystavka Tsentralnoho derzhavnoho arkhivu zarubizhnoi ukrainiky [From the life of Ukrainian emigration. Camps for interned Ukrainians in European countries (1919–1924). Exhibition of the Central State Archives of Foreign Archival Ucrainica]. Retrieved from <https://tsdazu.archives.gov.ua/archives/118> [in Ukrainian].

Milana Sribniak

Master of History,

Ph.D. student,

Institute of World History

of the National Academy of Sciences of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1353-3001>

DIGITAL ARCHIVAL RESOURCES AS A SOURCE FOR STUDYING THE PROCESS OF UKRAINIAN PRISONERS' OR WAR REPATRIATION AFTER WWI

Abstract. The aim of this article is to determine and systematize digital archival resources on the topic of Ukrainian prisoners' of war (POWs) repatriation after the First World War; to analyze the content of Ukrainian and foreign databases as well as digitized archival collections where scholars can find documents on this research problem. **The methodology of the research** includes the principles of historicism, comprehensiveness, continuity; the article uses methods of comparative analysis and synthesis, systemic and interdisciplinary approaches. The archival resources study was maintained from the perspective of digital humanities approaches. **Scientific novelty.** The author defined the body of digitized documents at Ukrainian and foreign archives that highlight the process of POWs' repatriation after WWI. Particular attention was paid to expanding access for scientists to digitized archival resources. The importance of digital humanities and its impact on modern research practices was highlighted. The author observed common trends in the representation of fonds and collections on websites of Ukrainian and foreign archives, libraries, and other institutions. **Conclusions and future research prospects.** It was determined that the issue of prisoners' of war repatriation after the First World War, including Ukrainian POWs, has gradually become more represented in digital space. The author defined the role and place of digital archival resources in researching the process of repatriation; systematized the main source groups that are highlighted in Ukrainian and foreign archival databases and exhibition projects (i. e., the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, Central State Archives of Foreign Archival Ucrainica, the German Federal Archives, Europeana web portal etc.). The article emphasizes that deep study of Ukrainian and foreign archives' and libraries' digital content is a prospective scientific focus area in order to uncover valuable sources of Ukrainian history.

Key words: digital archival resources; historical sources; Ukrainian prisoners of war; repatriation; First World War (WWI); information potential; digital humanities.

DOI 10.47315/archives2021.329.156

УДК 94(477)«16»:930.253

Юрій Мицик

доктор історичних наук,

професор,

головний науковий співробітник

відділу актової археографії,

Інститут української археографії та джерелознавства

імені М. С. Грушевського НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1580-1284>

ІЗ ЛИСТІВ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО У ТАБІРНОМУ ЩОДЕННИКУ КНЯЗЯ ЯНУША РАДЗИВІЛЛА

Анотація. Метою статті є публікація в перекладі українською мовою листів гетьмана Богдана Хмельницького, вперше опублікованих польською мовою в нещодавно виданому фундаментальному табірному щоденнику князя Януша Радзивілла. Пам'ятка важлива тим, що до неї скрупульозно день у день вносилися всі важливі відомості стосовно життя військового табору, насамперед, переміщення військ, прибуття підкріплень, вислання роз'їздів – розвідувальних загонів, роботи з укріплення табору, опис ходу битв тощо. У додатках до статті наводяться деякі уривки документів, у котрих згадуються ще не виявлені листи Б. Хмельницького, коротко інформується про їхній зміст, а також подається невідомий лист чернігівського полковника Мартина Небаби. **Методологічну основу** дослідження становлять принципи історизму й об'єктивності; використовувалися як загальнонаукові, так і спеціальні історичні методи, у першу чергу, історико-описовий і історико-хронологічний. **Наукова новизна.** Стаття базується в основному на архівних документах, що містяться у складі унікального табірної (канцелярського) щоденника польного литовського гетьмана князя Я. Радзивілла. Щоденник зберігається переважно у польських архівосховищах і українським дослідникам майже недоступний. На перешкоді стоїть і те, що його документи написані старопольською мовою і щедро пересипані латинізмами. Тут вони вперше публікуються у перекладі українською мовою, отже, стають більш доступними українським науковцям. **Висновки:** Завдяки опублікованим нижче листам можна отримати повніше уявлення про дипломатичну діяльність Гетьманщини, спроби

Б. Хмельницького зіграти на польсько-литовських суперечностях, що певною мірою вдалося досягнути, хід військових дій, ситуацію у повстанському таборі. **Перспективи дослідження:** наведені в перекладі українською мовою невідомі досі листи Б. Хмельницького проливають світло на складну дипломатичну боротьбу, що її вела Україна-Гетьманщина в той час. Також ці листи доповняють зібрання документів Б. Хмельницького, яке в основному видане в межах серії «Український Дипломатарій XVI–XVII ст.», що є пріоритетним завданням Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України.

Ключові слова: Богдан Хмельницький; гетьман; історичне джерело; документи; листи; археографія.

Документальна спадщина гетьмана України Богдана Хмельницького (1596–1657) закономірно привертала й привертає увагу науковців. У 1961 р. І. Крип'якевич і І. Бутич здійснили фундаментальне її видання¹. До нього увійшло 475 універсалів і листів гетьмана та ще 24 сумнівні і підроблені документи. У 1998 р. І. Бутич доповнив і перевидав універсали Б. Хмельницького, відкривши серію «Універсали українських гетьманів» («Український Дипломатарій»)². У це видання увійшли 169 оригінальних, 13 сумнівних і підроблених універсалів, а також стилізації літописця С. Величка. Однак комплекс листів гетьмана сюди не був включений. Між тим, він потроху збільшувався завдяки зусиллям вітчизняних і зарубіжних учених (І. Сварник, А. Перналь, Ф. Сисин³ та ін.).

У 2019–2020 рр. польські історики і архівісти здійснили надзвичайно цінне видання табірної щоденника литовського польного гетьмана Януша Радзивілла та його кореспонденції⁴, де власне сам щоденник складає перший том публікації (890 сторінок!). У ньому висвітлено

¹ Документи Богдана Хмельницького 1648–1657 / відп. ред. Ф. Шевченко; упорядн.: І. Крип'якевич, І. Бутич; АН Української РСР. Інститут суспільних наук; Архівне управління при Раді Міністрів Української РСР. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. 740 с.

² Універсали Богдана Хмельницького / упорядн.: І. Крип'якевич, І. Бутич; ред. кол.: В. Смолій (гол.), Г. Боряк, І. Бутич, Л. Гісцова [та ін.]; НАН України. Інститут історії України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ: Вид. дім «Альтернативи», 1998. 416 с. (Універсали українських гетьманів. Серія І).

³ Сварник І. І. Невідомий лист Богдана Хмельницького періоду Визвольної війни 1648–1654 рр. // Архіви України. 1984. № 5. С. 71–73; Перналь А. Б. Річ Посполита двох народів і Україна: Дипломатичні відносини 1648–1658. (пер. з польської Ю. Мицика, І. Тарасенко; передм. Ю. Мицика, І. Тарасенко; наук. ред. Я. Федорука. Київ, 2013. 400 с.; Sysyn F. E. Dokuments of Bohdan Chmelnyckyj // Harvard ukrainian studies. V. II. № 4. Dec. 1978. С. 518–519.

⁴ Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwiłła w latach 1646–1655. Cześć 1. Diariusz kancelaryjny 1649–1653. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2019. 890 с.; Cześć 2. Listy. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2020. 301 с.

події 1649–1653 рр., хоча первісно він охоплював значно ширший період, але військові «завірюхи» спричинилися до втрат значних частин пам'ятки. Насамперед, бракує початку щоденника, де йшлося про перший етап Національно-визвольної війни 1648–1658 рр., і події висвітлюються, починаючи з 2 червня 1649 р. Виклад уривається 4 лютого 1652 р., а подальші події цього й наступного року (до 25.X.1653 р.) передані не повністю, бо ці фрагменти, як і виклад подій 1654–1655 рр. (до смерті князя Януша 30.12.1655 р.), були втрачені. Втім, маємо першокласне джерело з історії Національно-визвольної війни 1648–1658 рр., особливо до тих подій, що відбувалися на Сіверщині та в Білорусії. Щоденник вівся з наказу князя Януша його секретарями, і тому дістав умовну назву табірною або канцелярійною (канцелярського). Тут день у день велися записи про все важливе, що відбувалося в таборі, заготовувалися протоколи допитів (конфесати) полонених повстанців та донесення шпигунів тощо. До нього вносилися також копії численних наказів і листів князя, адресатами яких були король Речі Посполитої Ян Казимир, представники панівної верхівки Речі Посполитої, особливо вищого офіцерського складу її війська, правителі сусідніх держав, у першу чергу гетьман Б. Хмельницький, кримський хан Іслам-Гірей, молдовський господар Василь Лупу та ін., а також їхні листи-відповіді.

Зокрема, на листи й універсали Б. Хмельницького, які були вміщені в основній частині табірною щоденника (ще до його публікації), вперше звернув увагу американсько-канадський історик українського походження Ф. Сисин (F. Sysyn) і видав 5 листів у 1978 р.⁵ Ще 3 універсали були видані за іншими списками І. Крип'якевичем та І. Бутичем⁶. Але 5 листів лишилися поза увагою Ф. Сисина насамперед через те, що окремі частини щоденника були виявлені пізніше і в інших архівосховищах (за межами основної частини, яка зберігається в Головному архіві давніх актів у Варшаві (Польща) (Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie))⁷. Їх переклади українською мовою і подаються нами нижче.

⁵ Sysyn F. E. Dokumenty of Bohdan Chmelnytsky... С. 518–519. Ці документи були перекладені й передруковані нами разом із польськомовним оригіналом у серії: Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. / упорядн. о. Ю. Мицик; редколегія: В. А. Брехуненко, Д. В. Бурім, О. О. Маврін, П. С. Сохань, Г. К. Швидько; НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Канадський інститут українських студій (Едмонтон). Київ, 2012. 680 с. Т. 2 (1650–1651 рр.). №№ 20, 21, 215. С. 31–34, 346–348; Т. 3 (1652–1654 рр.). №№ 1, 2. С. 11–13.

⁶ Документи Богдана Хмельницького 1648–1657 ... №№ 115, 118, 134.

⁷ Головний архів давніх актів у Варшаві. Фонд «Архів Радзивіллів». Відділ VI. Спр. 36.

Перший з них – лист до молдовського господаря В. Лупу – був написаний гетьманом не пізніше 6 березня 1651 р., тобто тоді, коли він, можливо, ще не знав про поразку й загибель брацлавського полковника Данила Нечая під Красним. Б. Хмельницький погоджувався з проханням В. Лупу відкласти шлюб Тимоша Хмельницького з донькою – Роксандою Лупу, брав на себе відповідні переговори з кримським ханом Іслам-Гіреєм, «до котрого я спеціально пошлю послів у цій справі», тим більше, що хан прислав перекопського бея Біріш-агу «для підтвердження присяги й братерства». Приблизно тоді ж (3 березня 1651 р.) було написано листа до князя Я. Радзивілла, одного з трьох, що наводяться нижче. Всі вони скеровані князю Янушу з метою збереження миру, з поясненням дій українських повстанців. Звичайно, це можна пояснити тим, що князь Януш був фактично головнокомандувачем військ у Великому князівстві Литовському (ВКЛ) (формально ним був великий гетьман литовський Януш Кішка, але він хворів і передав командування військами Я. Радзивілли), і до того ж представляв найвпливовіший магнатський рід у ВКЛ і один із найвпливовіших у Речі Посполитій. Однак Б. Хмельницький не випадково згадував про традиції цього роду щодо його підтримки козацтва («у душі своїх предків»), маючи на увазі, в першу чергу, батька Януша-Криштофа II Радзивілла (1585–1640), польного, а потім великого гетьмана ВКЛ, котрий підтримував запорозьке козацтво. До того батько й син Радзивілли були протестантами і як православні перебували в опозиції до войовничого католицизму. Хоча князь Януш «відзначився» придушенням Національно-визвольної війни на початковому її етапі, але видно зусилля Б. Хмельницького не були даремними, принаймні сприяли тому, що у 1655 р. князь Януш відійшов від короля Яна Казимира, підтримав шведського короля Карла X Густава, який був союзником Б. Хмельницького і, можливо, подумував про розрив із Річчю Посполитою та незалежне ВКЛ.

У документі № 3 – інструкції Б. Хмельницького полковнику Семену Савичу про переговори з київським воєводою Адамом Киселем, написаній, ймовірно, наприкінці 1651 р., йшлося про плани морського походу козаків проти Османської імперії. Відзначимо, що С. Савич був полковником Канівського полку у 1648–1649, 1651, 1658–1659 рр. і відомий як дипломат. Про наміри Речі Посполитої розірвати українсько-турецький – татарський союз та відвернути гетьмана від Молдови досить детально писав М. Грушевський⁸, але про цю інструкцію йому не було відомо. У ній гетьман наводив вагомі причини, котрі не дозволяли розпочати морський похід, і це давало можливість виграти час. В інструкції є й важлива згадка про річну підготовку морського

⁸ Михайло Грушевський. Історія України-Руси: В 11-ти т., 12-ти кн. / редкол.: П. С. Сохань (гол.) та ін. Київ: Наукова думка, 1991–1998. (Пам'ятки історичної думки України). Т. IX. Ч. 1. 1996. С. 376–377.

походу ще до вибуху Національно-визвольної війни: тоді мала місце й рада, за участю короля Владислава IV. Йшлося і про плани одруження сина гетьмана Тимоша з Роксандою Лупу, які Б. Хмельницький нібито облишив (про це йшлося і в листі № 1), й про «дуже понижений» Корсунь, «щоб там жовніри не докучали». Б. Хмельницький знову звертався до Я. Радзивілла як до впливового посередника між ним і королем Речі Посполитої Яном Казимиром. Але того року події розвивалися несприятливо для України-Гетьманщини (досить згадати нещасливу битву під Берестечком і підписання Білоцерківського миру). Слід указати також на згадку про лист Б. Хмельницького до київського митрополита Сильвестра Косова (бл. 12 березня 1651 р.), де йдеться про труднощі зі збереженням миру (подано у дод. № 2). У додатку № 1 наводиться згадка про 2 листи Б. Хмельницького, написані у липні 1649 р. вірогідно до наказного гетьмана Михайла Кричевського, який командував походом на Білорусь.

Листа № 4 було написано гетьманом до того ж Я. Радзивілла, коли українські повстанці взяли реванш за Берестечко переконливою перемогою під Батогом (1652 р.). Але у своєму листі від червня 1653 р. гетьман знову говорить про мир (на умовах Зборівського договору!) і просить князя про посередництво. Відзначимо, що тут Б. Хмельницький виступає як досвідчений дипломат, оскільки історикам добре відомо, що, всупереч заявам про вірнопідданство королю, ним проводилися інтенсивні переговори Гетьманщини з турецьким султаном Мухамедом IV, кримським ханом Іслам-Гіреєм III і московським царем Олексієм.

Наступний лист до князя Януша (№ 5), датований після червня 1653 р., був вказаний І. Бутичем у переліку листів Б. Хмельницького, згадуваних у джерелах, але ще не виявлених дослідниками⁹. У ньому гетьман прагнув відвести підозри Я. Радзивілла щодо порушень миру (що було нелегко після перемоги повстанців під Батогом) і навіть намагався знову використати князя Януша як посередника в мирних переговорах. У щоденнику подається і відповідь князя на цей лист. Ця відповідь нібито прихильна до Гетьманщини, але в ній міститься вимога розриву союзу Гетьманщини з Кримським ханством¹⁰, а це в той час значно послабило б повстанців. 18 липня лист Б. Хмельницького разом із копією відповіді князя Януша було послано до королівського двору в супроводі листа Я. Радзивілла до коронного канцлера Стефана Корицинського¹¹.

На завершення подаємо в додатку лист сподвижника Б. Хмельницького – чернігівського полковника Мартина Небаби, який загинув

⁹ Документи Богдана Хмельницького 1648–1657... С. 660.

¹⁰ Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwiłła w latach 1646–1655. Cześć 1. ... С. 776–778.

¹¹ Там само. С. 778.

у битві під Ріпками у липні (?) 1651 р. (№ 3). Досі відомо лише кілька листів М. Небаби. Найближчим до цього хронологічно є лист, написаний у Чернігові у березні 1651 р. до гомельського підстарости Яна Франциска Хлевинського¹². У ньому йдеться про активізацію шпигунів, котрих особливо висилав биховський староста Слушка. У наведеному нами нижче листі до того ж підстарости М. Небаба пояснює причини арешту пана Криштофа Фаща (Фащка) і його челядників, які вивідували про сили й плани Війська Запорозького. До того ж полковник добивався звільнення 2-х козаків, взятих у полон під Любечем.

Таким чином, нововиявлені листи гетьмана Б. Хмельницького важливі вже тому, що доповнюють «Український Дипломатарій козацької доби». Завдяки їм можна отримати повніше уявлення про дипломатичну діяльність Гетьманщини, хід військових дій, ситуацію в повстанському таборі. Переклад листів із польської і частково латинської мов українською, безперечно, буде сприяти їх уведенню до наукового обігу. Зазначимо, що латинські фрагменти листів були перекладені канд. іст. наук, ст. наук. співробітником Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України Орестом Зайцем, за що висловлюємо йому глибоку подяку.

№ 1

1651 р., не пізніше березня 6. – Лист Б. Хмельницького до молдовського господаря В. Лупу з обговоренням вимушеного відкладення дати шлюбу їхніх дітей – Тимоша Хмельницького і Роксанди Лупу*

Як я у моєму попередньому листі запевнив в. м. м. пана в щирості нашої приязні і міцності союзу мого дому з домом в. м. м. пана і тепер це ж підтверджую й буду просити Господа Бога, щоб жоден наш неприятель не тішився. Я посилав до в. м. м. пана і писав, щоб цей весільний акт через мінливі часи якнайшвидше був здійснений. Оскільки по волі в. м. м. пана мусило піти, і я схилився до того, щоб сталася пролонгація; а якби ми були тоді скінчили те, що Господь Бог призначив, то закрили б рота нашим неприятелям, які брехливо говорять і не втішався б жоден із них. Однак того, що Господь Бог призначив, не можна оминати і хан й. м. не буде перешкоджати. До котрого я спеціально пошлю послів у цій справі, бо в ці часи прислав хан й. м. з усією своєю старшиною і ордами Біріш-агу перекопського для підтвердження присяги й братерства. Тоді думаю, що нам ні в чому не буде перешкод. Нам найбільше йдеться про те, що з цього сейму ще не маємо жодної понови; на це тільки очікуємо. Були б раді наш акт у цей призначений час провести, та ми ще не зовсім готові й безпечні. Як тільки ґрунтовнішим буде мир, не затри-

¹² Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. ... Т. 2. № 69. С. 101–102.

* Листу передуює запис: «Переклад листа Хмельницького до господаря й. мості написаного такий».

маємося з тим, щоб в. м. м. пана повідомити, а я буду старатися, щоб жоден неприятель не тішився.

(Опубліковано в кн.: Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwiłła w latach 1646–1655. Cześć 1. Diariusz kancelaryjny 1649–1653. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2019. С. 476).

№ 2

1651 р., березня 3. – Лист Б. Хмельницького до князя Я. Радзивілла з поясненнями дій українських повстанців і завіряннями у мирних намірах *

Яснеосвічений милостивий князю Радзивілл, наш вельми милостивий пане!

Не тільки від різних приятних нам людей ми мали відомості, але й з самого очевидного досвіду маємо про це добре свідчення того, що в. кн. м., мій милостивий пан, у душі своїх предків зволиш бути завжди якнайприхильнішим Війську Запорозькому. Тому вельми просимо, зволь в. кн. м., мій милостивий пан, також і в цьому часі таким же до нас залишатися і своїх військ не наближати до лінії Війська Запорозького. А ми також нашим полковникам і їхнім помічникам не тільки заборонимо не виходити за лінію, але й наказуємо їм бути в мирі, бо ми зовсім не думаємо про війну, тому що нас й. к. м., наш милостивий пан обіцяв обдарувати миром через комісію. За чим, хто б всупереч наказу й. к. м., нашого милостивого пана, хотів би на нас наступати, нам безперечно прийдеться боронитись, а провину покласти на того, хто б дав привід для порушення миру і буде нам неприятелем. Однак і в. кн. м., якщо б думав на нас виявити ворожість і хотів би наступати на нас (ми цього не сподіваємося), то, навпаки, мусимо відповідати оборонним ударом. Господь Бог свідок, що ми ніколи не були такими, що не думають і відкидають святий мир, а найбільше здобуваючи приятнь до себе в. кн. м., мого милостивого пана. Йі і цього часу ми якнайпильніше з нашими послугами віддаємося.

У Корсуні 3 березня.

Хоча я туди послав частину ногайського війська, котре при нас зимувало, однак почувши, що в. кн. м., мій милостивий пан нам став приятелем, наказав їм трохи затриматися.

(Опубліковано в кн.: Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwiłła w latach 1646–1655. Cześć 1. Diariusz kancelaryjny 1649–1653. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2019. С. 549).

№ 3

Кінець 1651 р. (?). – Інструкція Б. Хмельницького полковнику С. Савичу про предмет розмови з київським воєводою А. Киселем **

1. Ця морська дорога не може бути так швидко, бо більша частина нашого війська, котрі виступали з різних сіл, покинули все добро і кочують по полях

* Листу передує запис: «Від Хмельницького козак із Чернігова приніс князю й. мості такий лист».

** Інструкції передує запис: «Інформація пану полковнику Семену Савичу, що він має говорити з й. мостю паном київським воєводою».

із дружинами і дітьми, а з огляду на зимню пору ще збудували собі халуп. А ця дорога не наполовину, а у два рази важливіша, щоб піднявшись (у похід), не дійшло до неслави, бо ми цю дорогу дуже добре знаємо. Якби ми швидко зібрались у цю дорогу, то це було б нам дуже обтяжливо, починати кожному цю справу якнайтіхіше. Хоча раніше ми мали човни, однак на дванадцять тижнів ми затрималися, щоб добре спорядитися. Тепер багато є таких, що вже відвикли від морського походу, треба на це обирати людей, кожного окремо.

2. Раніше з королем й. мостю славної пам'яті Владиславом, коли ми про це мали раду, тоді ми мали готуватися до походу протягом цілого року. Аж знову повинні були за рік вирушити. На що ми й листи мали, деякі й тепер маємо. Ми й човни почали робити, котрі без окування шість тижнів робили і тепер двох човнів не дороблено. Полковників послано з ради, я наказав липи (човни – *Ю. М.*) робити в таємниці.

3. Що є найважливішим. Якщо трактувати про таку важливу війну, особливо з турком, це буде тривати не день. Треба дивитися, щоб із славою було і військо, щоб одне другому давало поміч, яким шляхом мають йти, щоб одне другого не видавало. А цей неприятель (турки – *Ю. М.*) був би у великій тривозі, якби зараз виступили.

4. Треба взяти до уваги і нашому війську в цей час, що якби довелось вирушити, тоді не всі після цієї втрати приготували зброю. А йдучи на море, щоб була не дуже велика кількість війська, але добрі, справні і досвідчені молодці. Однак і у цьому запевняємо, що ми готові це вчинити проти цього неприятеля.

5. Військо теж коронне після цих непокоїв не зовсім зібралося, і про це добре відомо кожному військовому, що на війну не всі швидко зберуться. І то теж й. мості пану воєводи повідомляю, що ще перед нашим поверненням із-під Білої Церкви і коли було послано для кращої переправи до галги-солтана [Газі Гірея] кількесот війська, котрі нічого з собою не взявши, пішли до черкесів. Тоді й цих нам треба рекуперувати*. То їх, коли назад поверталися з-під Білої Церкви, взяли татари для безпечного проїзду.

6. Ми все це з нашої ради беремо до уваги і стараємося, щоб із порадою їх м. мостей і безсмертною славою було хоч нешвидко, але добре. А від послуги й. к. мості ми ніяк не відмовляємося, готові й щиро прагнемо цього, щоб це обернути проти поганих, чого у своїй землі ми дізналися. А ми собі, щоб були у згоді й любові. Тільки просимо про те, щоб король й. м. зволив не ображатися на нас, бо так швидко цього походу не може бути.

Просити й. мость пана воєводу [*А. Киселя – Ю. М.*], щоб він про все зволив повідомити через цього ж полковника Семена і дав пораду, а перед й. к. мостю клопотався, щоб й. к. м. не ображався на нас, але зволив цілком вірити в наше вірне підданство. Щодо мого сватовства з молдовським господарем [*Василем Лупу – Ю. М.*], я вже облишив це, тільки з тим послав, щоб як він, так і я, були вільні від цього. А коли Всемогутній Бог зволить продовжити довгі літа й. к. мості, а мій син як молодий послужить й. к. мості, то за клопотанням ясновельможного пана воєводи милість й. к. мості отримає. За чим просити й. м. пана воєводу, щоб написав до й. мості пана коронного геть-

---

* Рекуперація (від *лат. recuperatio*) – повернення, отримання назад.

мана [М. Потоцького – Ю. М.]: якщо цей посланець ще затриманий, щоб до нас їхав. Якщо ж (вертається) від молдовського господаря, тоді нехай повертається, щоб їдучи назад, не був затриманий паном чернігівським воєводою [М. Калиновським – Ю. М.]. Просити і про Корсунь, який є дуже понищений, щоб там жовніри не докучали.

Богдан Хмельницький, гетьман з й. к. мості Запорозьким.

(Опубліковано в кн.: Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwiłła w latach 1646–1655. Cześć 1. Diariusz kancelaryjny 1649–1653. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2019. С. 749–750).

№ 4

1653 р., червня 20(10). – Лист Б. Хмельницького до князя Я. Радзивілла щодо миру на умовах Зборівського договору і проханням про посередництво *

Яснеосвічений милостивий etc.

Вельми дякуємо в. кн. мості за невтомну працю, котру зволиш підіймати, стараючись досягти ґрунтового миру. Тільки те нам дивно, що в. кн. мость нічого нам не пишеш ретельно, яким чином це могло б статися. Ми, уховай Боже, не виламуємося з підданства й. к. мості, нашого милостивого пана, і якби ми думали шукати інших панів, ми б давно це вчинили, але залишаємося у вірному підданстві й. к. мості, нашого милостивого пана, як ми й писали через послів й. к. мості. Ми також суплікували про невелику справу до маєстату й. к. мості, нашого милостивого пана, щоб ми згідно зі зборівськими пунктами були збережені при нашій вірі й вольностях. Тепер же маємо великі зачіпки від коронного війська, не знаємо чи з відома й. к. мості і Речі Посполитої. Оскільки багато християнської крові невинно проливається, ми мусили і своє військо зрушити, бо не бачимо миру й милості й. к. мості. В. кн. мость не повідомив нам про нинішній сейм, ні про короля й. мость, ні про те, де й. к. мость зараз знаходиться. Не знаємо, хоча ми своїх послів послали. Не знаємо про перебування й. к. мості, бо в. кн. мость нічого певного нам не висловив. Молдовський господар й. м. [Василь Лупу – Ю. М.] тепер в Яссах. Порадившись з іноземним військом, можемо надати допомогу господареві й. мості, якщо проти нього буде якийсь неприятельський наступ. Просимо в. кн. мость, зволь нам повідомити про волю й. к. мості, а ми в усьому будемо триматися порад в. кн. мості. Ми й тепер не рушалися б, якби не сутичка з коронним військом. Усно ширше розповість в. кн. мості й. м. пан Загоровський. А ми і повторно просимо в. кн. мості, зволь в. кн. мость не припиняти цієї святобливої праці. Нехай би заради Бога не проливалася християнська кров, а сили військ з обох сторін були звернені проти іноземного неприятеля. Ми готові з вірністю нашого підданства проти кожного неприятеля й. к. мості, нашого милостивого пана і Речі Посполитої служити і не жаліти [своїї – Ю. М.] крові, захищаючи віру і вітчизну. Затим наші покірні послуги в милість кн. мості якнайпильніше віддаємо.

З табору під Красним 10 червня 1653.

* Листу передуює запис: «Цього ж дня зустрів князя й. мость у дорозі пан Загоровський, товариш пана Павші, з відповіддю від Хмельницького».

В. кн. мості в усьому покірний слуга Богдан Хмельницький, гетьман Війська й. к. мості Запорозького.

(Опубліковано в кн.: *Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwiłła w latach 1646–1655. Cześć 1. Diariusz kancelaryjny 1649–1653.* Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2019. С. 769–770).

№ 5

1653 р., липня 10(червня 30) – Лист Б. Хмельницького до князя Я. Радзивілла з намаганням відвести підозри щодо порушень миру і проханням про посередництво*

Яснеосвічений милостивий князю милостивий, пане віленський воєвода, мій вельми милостивий пане!

Як ми писали до в. кн. мості, що рушили свої війська не для чого іншого, тільки з волі молдовського господаря й. мості, мого милостивого пана [Василя Лупу – Ю. М.], даючи йому у цьому випадку руку допомоги і так з милості Найвищого Бог цей ворог не отримав потіхи; що господар й. м. є при владі в державі, а мій син [Тиміш] ще й тепер з волі господаря й. м. залишається при ньому, а її м. господарова (Катерина «Черкеська», друга дружина В. Лупу – Ю. М.) два тижні тому як виїхала з Кам'янця до молдовської землі. Ми теж із військами назад повернулися, зовсім не думаючи про війну і вислали до короля й. м., нашого милостивого пана, наших послів, просячи милостивої ласки. Вельми просимо і в. кн. мость, щоб в. кн. м. зволив поклопотатися, аби не проливалася більше християнська кров і настав непорушний мир. Зволь в. кн. м. у цьому і надалі не шкодувати праці і клопотатися перед й. к. мостью, паном нашим милостивим, щоб нам зволив показати свою милостиву батьківську й панську ласку, щоб ми не розходилися по чужих державах, але залишалися вашому вірному підданстві під милосердними крилами найяснішого маєстату й. к. мості, пана нашого милостивого, а наші покірні послуги й. к. мості, пану нашому милостивому і Речі Посполитій обернули проти іноземних неприятели. Не сумніваємося в милості в. кн. мості, якому наші понижені й покірні послуги якнайпильніше віддаємо.

З табору під Меджибожем червня 30 дня 1653.

В. кн. мості в усьому покірні слуги Богдан Хмельницький, гетьман Війська й. к. мості Запорозького.

(Опубліковано в кн.: *Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwiłła w latach 1646–1655. Cześć 1. Diariusz kancelaryjny 1649–1653.* Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2019. С. 776).

---

* Листу передуює запис: «17 липня став князь й. м. в Слуцьку, де застав відправлених до себе Хмельницьким послів: черкаського й чигиринського сотників, котрі передали йому такий лист».

Додатки

№ 1

1649 р., не пізніше серпня 1. – Уривок із конфесати козака Кіндрата зі згадкою про 2 листи Б. Хмельницького, написані у липні 1649 р.

[...] Сказав, що мав прийти перший лист від Хмеля, щоб коло Брагина вщент вирубали неприятеля. А потім прийшов другий, яким заборонялось рубати, тільки щоб захопили коней і йшли громити табір. Розгромивши його, сразу йшли б до Вільна, рубаючи всіх неприятелів [...].

(Опубліковано в кн.: Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwiłła w latach 1646–1655. Cześć 1. Diariusz kancelaryjny 1649–1653. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2019. С. 148).

№ 2

1651 р., близько березня 12. – Згадка про лист Б. Хмельницького до київського митрополита С. Косова про труднощі зі збереженням миру

З Києва принесені листи пану київському воєводі [А. Киселю – Ю. М.]:
[...] Писав лист Хмельницький до отця митрополита [С. Косова – Ю. М.], говорячи про мир, що не в ньому причина порушення миру, але вже затягнув татар. Тепер важча справа з миром, якщо вгамуються і захочуть миру, але татар треба буде винагородити, бо ці дарма не вийдуть з землі і те докладає [мій посланець], що хан мав вирушити, старшина схильна до миру, а чернь волає на війну.

(Опубліковано в кн.: Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwiłła w latach 1646–1655. Cześć 1. Diariusz kancelaryjny 1649–1653. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2019. С. 597).

№ 3

1651 р., березня 29(19). – Лист чернігівського полковника М. Небаби до гомельського підстарости Я. Хлевинського із поясненням причини арешту пана К. Фаща (Фащка) і його челядників *

Мені вельми ласкавий пане гомельський підстароста!

Зволиш в. м. писати і тот лист прислат до мене, чога в. мості його милость княз Радзивілл писал, за што в. мості вельми дякую. А што зволиш в. м. писат до мене, щоб я в. мості дав відповідь, для якої причини пана [Криштофа] Фаща взято. Причина тая ест, що першим разом пан Фащ посилав свою челядь на подслух, розвідуючи, чи много Війська Запорозького і де оборочається. А што тая челядь, поймавши мужика, замучили, питаючи його про військо. Знову тая ест причина, не знаю ежелі то з відомості його милості пана гетьмана ВКЛ, що жовніри з Мозиря, подбивши під Любеч і наших козаків, которіе сторожу одправовали, двох ухопили, про которих і досі нема відомості, чи живі і досі до нас не вернулися і чуємо, що їм великоє мордерство чинили. Тоді ми для

* Листу передує запис: «При цьому ж листі віддано руський лист до гомельського підстарости від чернігівського полковника Небаби».

того наказали пана Фашку із челяддю взяти. Которому і його челяді нема у нас жодної кривди, а скоро в. м. м. вернете нам товаришов, тогди і пан Фашко зо всім своїм волно одедет. А найлепей відомості і поради очекиваєм од й. мості пана гетьмана, бо ми писали, ознаймуючи о пану Фашку. Тоді в тот час лепшую відомості одержите в. м. м. о пану Фашку. Затим etc.

Дата з Чернігова 19 марта 1651.

(Опубліковано в кн.: *Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwiłła w latach 1646–1655. Część 1. Diariusz kancelaryjny 1649–1653*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2019. С. 614).

REFERENCES

1. Shevchenko, F. (Ed.), Krypiakevych, I. & Butych, I. (Comps.) (1961). *Dokumenty Bohdana Khmelnytskoho 1648–1657* [Bohdan Khmelnytsky's documents dated 1648–1657]. Kyiv: Vydavnytstvo AN URSR. [in Ukrainian].
2. Mytsyk, Yu. (Comp.) (2012). *Dzherela z istorii Natsionalno-vyzvolnoi viiny ukrainskoho narodu 1648–1658 rr.* [Sources on the history of the National and Liberation War of Ukrainian people in 1648–1658] (vol. 2, №№ 20, 21; vol. 3, №№ 1, 2). Kyiv. [in Ukrainian].
3. Nagielski, M. et al (Comp.) (2019). *Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwiłła w latach 1646–1655. Część 1. Diariusz kancelaryjny 1649–1653* [Janusz Radziwiłł's military correspondence in 1646–1655]. Warszawa: Wydawnictwo Neriton. [in Polish].
4. Nagielski, M. et al (Comp.) (2020). *Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwiłła w latach 1646–1655. Część 2. Listy*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton. [in Polish].
5. Sokhan, P. (Ed.) (1996). *Mykhailo Hrushevskiy. Istoriiia Ukrainy-Rusy* [Mykhailo Hrushevskiy. The history of Ukraine-Rus] (11 vols.) (Vol. IX, part 1, pp. 376–377). [in Ukrainian].
6. Pernal, A. B. (2013). *Rich Pospolyta dvokh narodiv i Ukraina: Dyplomatychni vidnosyny 1648–1658* [The Polish–Lithuanian Commonwealth of two peoples and Ukraine: diplomatic relations in 1648–1658] (Yu. Mytsyk, I. Tarasenko, Trans., Foreword). Kyiv. [in Ukrainian].
7. Svarnyk, I. I. (1984). Nevidomyi lyst Bohdana Khmelnytskoho periodu Vyzvolnoi viiny 1648–1654 rr. [The unknown Bohdan Khmelnytsky's letter of the National Liberation War period in 1648–1654]. *Arkhivy Ukrainy*, 5, 71–73. [in Ukrainian].
8. Sysyn, F. E. (1978). Documents of Bohdan Khmelnytsky [Bohdan Khmelnytsky's documents]. *Harvard ukrainian studies*. V. II(4), 518–519. [in English].
9. Krypiakevych, I., Butych, I. (Comps.), Smolii, V., Boriak, H., Butych, I. & Histsova, L. (1998). *Universaly Bohdana Khmelnytskoho* [Bohdan Khmelnytsky's universals]. In *Universaly ukrainskykh hetmaniv. Serii I*. Kyiv [in Ukrainian].

Yurii Mytsyk

Doctor of Historical Sciences,

Professor,

Chief Researcher,

Mykhailo Hrushevsky Institute

of Ukrainian Archeography and Source Studies

of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1580-1284>

FROM THE LETTERS OF BOHDAN KHMELNYTSKY IN THE CAMP DIARY OF PRINCE JANUSZ RADZIWILL

Abstract. The aim of the article is to publish in Ukrainian the universals and letters of Hetman Bohdan Khmelnytsky, first published in Polish in the recently published fundamental camp diary of Prince Janusz Radziwill. The monument is important because it scrupulously included all the important information about the life of the military camp, first of all the movement of troops, the arrival of reinforcements, the sending of reconnaissance detachments, work to strengthen the camp, the description of the battle, etc. The appendices to the article contain some excerpts from documents that mention the undiscovered letters of B. Khmelnytsky, briefly inform about their content, as well as an unknown letter from Chernihiv Colonel Martin Nebaba. **The methodological** basis of the research is the principles of historicism and objectivity, both general and special historical methods are used, first of all historical-descriptive and historical-chronological. **Scientific novelty.** The article is based mainly on archival documents contained in the unique camp (office) diary of the Polish Lithuanian Hetman Prince Janusz Radziwill. The diary is kept mainly in Polish Archives and is almost inaccessible to Ukrainian researchers. An obstacle is the fact that his documents, written in Old Polish, are generously sprinkled with Latinism. Here they are published for the first time in Ukrainian translation, so they become more accessible to Ukrainian scholars. **Conclusions:** Thanks to the letters published below it is possible to get a fuller picture of the diplomatic activities of the Hetmanate, Bohdan Khmelnytsky's attempts to play on the Polish-Lithuanian controversy, which to some extent was achieved, the course of hostilities, the situation in the insurgent camp. **Prospects for further research:** Bohdan Khmelnytsky's hitherto unknown letters translated into Ukrainian shed light on the difficult diplomatic struggle waged by the Ukraine-Hetmanate at that time. Also, these letters will complement the collection of documents of B. Khmelnytsky, which is mainly published within the series «Ukrainian Diplomat of the 15–17 centuries» that is a priority task of the Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of Hrushevsky National Academy of Sciences of Ukraine.

Key words: Bohdan Khmelnytsky; hetman; historical source; documents; letters; archeography.

DOI 10.47315/archives2021.329.169

УДК 94(477.83)«14»:930.253

Богдан Смерека

кандидат історичних наук,

науковий співробітник,

Львівське відділення

Інституту української археографії та джерелознавства

імені М. С. Грушевського НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1287-5440>

ТРИ МАЛОВІДОМІ ДОКУМЕНТИ XV СТОЛІТТЯ ДО ІСТОРІЇ ЛЬВІВСЬКОЇ ЗЕМЛІ

Анотація. **Мета роботи** – доповнити знання про історію Львівської землі у складі Руського воєводства у другій і третій чверті XV століття крізь призму окремих поселень в її складі. **Наукова новизна** дослідження полягає у впровадженні до наукового обігу 3-х документів, що раніше ніде не публікувалися: надання в заставу Владиславом III Варненчиком Миколаю з Міланда 3-х дворич (одне з них згодом стало селом Зашковичі) (1442 р.), підтвердження Казимиром IV Ягеллончиком права Петра Берли зі Струтина на володіння селом Юріїв Кут (1469 р.) і надання цим же монархом німецького права селу Ремезівці (1471 р.). Документи були виявлені у книгах львівського гродського (перший і другий) та земського (третій) судів, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України, м. Львів. **Методологія дослідження** опирається на загальнонаукові методи аналізу і синтезу. Для встановлення вірогідності датування, ідентифікації перелічених місцевостей і осіб, а також оцінки кількісних параметрів, вміщених в актах, залучено також історико-критичний та історико-порівняльний методи. Ці ж методи дозволяють виявити особливі риси досліджуваних документів, які вирізняють їх серед аналогічних надавчих актів Коронної канцелярії. **Перспектива подальших досліджень** полягає в актуалізації невідомих і маловідомих документів до історії українських земель доби пізнього середньовіччя. Впроваджені до наукового обігу, вони послужать цінним матеріалом для різного роду довідкових видавничих проєктів. **Висновки.** Кожен з опублікованих актів цінний як своїм змістом, так і самим фактом укладення. Перший дає змогу встановити нову дату першої згадки про с. Зашковичі, а також є рідкісним прикладом надання Владиславом III у заставу дворич (а не сіл, міст чи староств). Другий документ містить першу згадку про с. Юріїв Кут (нині не існує) та про Долинське староство (помилково назване повітом), в якому це село знаходилося. Нарешті, третій документ є важливим свідченням поширення німецького права у східній частині Львівської землі (де воно було рідкістю). У самому ж Поморянському маєтковому комплексі, до якого належали Ремезівці, не було більше сіл, що отримали подібний привілей.

Ключові слова: Львівська земля; Руське воєводство; Польське королівство; Владислав III Варненчик; Казимир IV Ягеллончик; документи; архів.

© Б. Смерека, 2021

Актові документи Польського королівства доби пізнього середньовіччя здавна є об'єктом значного дослідницького інтересу. Їх активне впровадження до наукового обігу розпочалося ще в 1848 р., із виданням першого тому збірника джерел «Codex diplomaticus Poloniae»¹. У 3-х його томах були опубліковані у т. ч. документи до історії Руського воєводства. Надалі вони видавалися в ряді інших серійних публікацій джерел та окремих їх збірок, у монографіях і довідниках, газетах і наукових журналах².

Публікація документів Корони Польської доби пізнього середньовіччя не є самоціллю. Починаючи з 80-х років ХХ ст., на підставі даних цих джерел польськими дослідниками було підготовлено до друку низку довідників за трьома тематичними серіями:

1. «Ітинерарії» – довідники про всі місця перебування польських монархів упродовж їх правління³;

2. Довідники про поселення, а також географічні й інфраструктурні об'єкти, згадані в давніх актах⁴;

¹ Codex diplomaticus Poloniae / editus studio et opera: L. Rzyszczewski et A. Muczkowski. Varsaviae, 1848. Т. I. [5], XXIII, 367, [1], 8, LXXII s., [6] k.tabl.

² Ми свідомо не наводимо посилань із найменуваннями цих праць, перелік яких станом на 2021 р. нараховує більше сотні позицій. Усіх зацікавлених скеруємо до першого тому видання «Міста на магдебурзькому праві українських земель у XIII–XIX ст.», підготовленого у Львівському відділенні Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України. Тут, у рубриці «Скорочення джерел і літератури» вміщено перелік основних польських, українських і російських видань, де публікувалися тексти й регести (короткі окреслення змісту) актів доби пізнього середньовіччя до історії Руського й Белзького воєводств. Див.: Міста на магдебурзькому праві українських земель у XIII–XIX ст. Т. 1: Руське та Белзьке воєводства / упорядн.: М. Капраль, Б. Смерека, А. Фелонюк. Львів, 2019. С. 29–31.

³ Itinerarium króla Kazimierza Jagiellończyka 1440–1492 / oprac.: G. Rutkowska. Warszawa, 2014. 422, 8 s. tabl. [Itineraria Jagiellonów; t. 1]; Itinerarium króla Władysława Jagiełły 1386–1434 / oprac.: A. Gąsiorowski; do druku przygotowali: A. Gąsiorowski i G. Rutkowska. Wyd. drugie, popr. i uzup. Warszawa, 2015. 172 s. [Itineraria Jagiellonów; t. 2]; Itinerarium króla Aleksandra Jagiellończyka 1492–1506 / oprac.: K. Pietkiewicz. Warszawa, 2016. 217, [3] s., 8 s. tabl. [Itineraria Jagiellonów; t. 3]; Itinerarium króla Władysława III 1434–1444 / oprac.: S. Sroka, W. Zawitkowska. Warszawa, 2017. 133, [3] s., [8] s. tabl. kolor. [Itineraria Jagiellonów; t. 4]. Ще одне, не присвячене Ягеллонам, видання: Itinerarium króla Stefana Batorego 1576–1586 / oprac.: M. Wrede. Warszawa, 2010. 155, [1] s.

⁴ Так звані «українські воєводства» (Белзьке, Брацлавське, Волинське, Київське, Подільське, Руське, Чернігівське) поки представлені лише тритомним виданням словника про Сяноцьку землю Руського воєводства. Див.: Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej w średniowieczu / oprac.: A. Fastnacht, A. Fastnacht-Stupnicka, A. Gąsiorowski. Brzozów, 1991. Cz. 1: A–I. 176 s.; Brzozów, 1998. Cz. 2: J–N. 176 s.; Kraków, 2002. Cz. 3: O–Z. 280 s.

3. Довідники про земських урядників (від воєводи до пи-саря)⁵.

Географічні межі дослідження. Львівська земля вперше згадується в польсько-литовському договорі 1352 р.⁶ З утворенням у 1434 р. Руського воєводства земля увійшла до його складу, а її центр – Львів – став воєводським центром. Територія землі була сформована з ряду волостей, що існували ще з княжого часу – Глинянської, Городоцької, Львівської, Олеської, Підгорайської, Щирецької, а також Жидачівської, що через свою віддаленість зберегла окремішність у формі однойменного повіту (це відображалось у відповідній формулі актових документів: «Львівська земля і Жидачівський повіт»). Окремими повітами стали також Львівська, Глинянська, Городоцька та Щирецька волості⁷, натомість Підгорайська (зважаючи на відсутність згадок про неї після 1426 р.⁸) з Олеською⁹ перестали існувати.

Досліджувані акти. Про внутрішній поділ Львівської землі важливо було згадати тому, що кожен із 3-х документів, які ми розглядаємо і публікуємо (Додатки 1–3)¹⁰, стосується поселень у 3-х різних її повітах.

⁵ Всього для «українських воєводств» у рамках третього тому «Руські землі» серії «Урядники давньої Речі Посполитої» випущено 5 «зошитів»: *Urządnicy dawnej Rzeczypospolitej XIV–XVIII wieku: spisy. T. 3: Ziemie ruskie* (далі: *Urządnicy...*). Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1987. Zeszyt 1: *Urządnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku (ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka): spisy / oprac.: K. Przyboś. 417 s.;* *Urządnicy... Kórnik, 1992. Zeszyt 2: Urządnicy województwa bełskiego i ziemi chełmskiej XIV–XVIII wieku: spisy / oprac.: H. Gmiterek, R. Szczygieł; pod red. A. Gąsiorowskiego. 282 s.;* *Urządnicy... Kórnik, 1998. Zeszyt 3: Urządnicy podolscy XIV–XVIII wieku: spisy / oprac.: E. Janas, W. Kłaczewski, J. Kurtyka, A. Sochacka; pod red. A. Gąsiorowskiego. 443 s.;* *Urządnicy... Kórnik, 2002. Zeszyt 4: Urządnicy województw kijowskiego i czernichowskiego XV–XVIII wieku / oprac.: E. Janas, W. Kłaczewski. 344 s.;* *Urządnicy... Kórnik, 2007. Zeszyt 5: Urządnicy wołyński XV–XVIII wieku: spisy / oprac.: M. Wolski. 189 s.*

⁶ Українські грамоти. Київ, 1928. Т. 1: XIV в. і перша половина XV ст. / упорядн.: В. Розов. № 3. С. 5.

⁷ Детальніше див.: *Szyska J. Kształtowanie się podziałów terytorialnych Rusi Czerwonej na przykładzie ziemi lwowskiej / Średniowiecze Polskie i Powszechnie. 2011. T. 3(7). S. 120–140.*

⁸ *Ляска В. Districtus Podhorayensis: до проблеми територіальної організації Галицько-Волинського порубіжжя у XIII–XIV століттях // Княжа доба: історія і культура. Львів, 2013. Вип. 7. С. 111.*

⁹ Олеська волость була окремим повітом (*districtus Olescensis*) короткий період із 1434 р. до 1441 р. 24 травня 1441 р. Владислав Варненчик передав повіт у володіння перемишльському підкоморю Яну з Сенна. Див.: *Zbiór dokumentów małopolskich* (далі: ZDM). Wrocław, 1975. Cz. VIII: *Dokumenty z lat 1435–1450, uzupełnienie: dokumenty z lat 1286–1442 / wyd.: I. Sułkowska-Kuraś i S. Kuraś. № 2308, S. 123–126.*

¹⁰ Автор висловлює щире подяку Миронові Капралю за допомогу в розчитуванні та перекладі 3-х документів.

Самі акти були виявлені у вигляді копій в чистових книгах донесень гродського (перший і другий) та земського (третій) судів Львова. Мова йде про:

1. Надання в заставу Владиславом III Миколаю з Міландова 3-х дворищ (одне з них згодом стало селом Зашковичі) в *Городоцькому* повіті (Буда, 28 червня 1442 р.; вписано до актів 25 березня 1617 р.)¹¹;

2. Підтвердження Казимиром Ягеллончиком права Петра Берли зі Струтина на володіння селом Юріїв Кут у *Жидачівському* повіті (Львів, 24 березня 1469 р.; впис за 1 травня 1555 р.)¹²;

3. Надання цим же монархом німецького права селу Ремезівці у *Львівському* повіті (Краків, 27 червня 1471 р.; впис за 17 липня 1550 р.)¹³.

У процесі пошуку документів нам допомогли відповідні регести з 10-го тому «Aktów grodzkich i ziemskich»¹⁴, хоча в кожному з них укладачі видання Октав Петруський (Oktaw Pietruski) і Ксаверій Ліске (Xawery Liske) допустили помилки. Так, в регесті до першого документа згадані в ньому дворища названі селами (також селом названо сам денотат «дворище»: Załowicze, Szaków, Dworzyszczce, Czuryłów). Назву Jurjowkath (з другого документа) укладачі чомусь розчитали як «Юріївку», а Rzemuenszowse (у третьому документі) не ототожили з Ремезівцями (відсутня вказівка на відповідну сторінку в географічному покажчику; аналогічна ситуація – із Зашковичами¹⁵).

Перший документ апелює до поширеної в XV ст. практики передавання польськими монархами сіл та міст із власного домену (а також цілих староств) у заставу шляхті для поповнення доходів королівського двору. Особливо активно коронні маєтки заставляв саме Владислав III¹⁶. У цьому випадку йдеться про передання ним дворищ Зало-

¹¹ ЦДІАЛ України (Центральний державний історичний архів України, м. Львів). Ф. 9. «Львівський гродський суд». Оп. 1. Спр. 371 (Чистова книга донесень, 1617–1618 рр.). Арк. 396–398.

¹² Там само. Спр. 329 (Чистова книга донесень, 1550–1555, 1585 рр.). Арк. 187–189.

¹³ Там само. Ф. 10. «Львівський земський суд». Оп. 1. Спр. 14 (Чистова книга вписів угод, донесень і декретів, 1547 р.). Арк. 234–235.

¹⁴ Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie (далі: AGZ). Lwów, 1884. Т. 10. Spis oblat zawartych w aktach grodu i ziemstwa lwowskiego / oprac.: O. Pietruski, X. Liske. S. 4, № 77; S. 9, № 133, 141.

¹⁵ Ibid. S. 511, 538.

¹⁶ Застави Владислава Варненчика в Руському воеводстві вивчав Юрій Зазуляк, який нарахував 195 монарших записів у період з 1435 р. до 1444 р., із них 62 – у 1442 р. Див.: *Зазуляк Ю.* Застава як елемент роздавничої політики Ягеллонів у Галицькій Русі в XV ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 2000. Вип. 35–36. С. 43–57.

вичі (ототожнюємо його із селом Зашковичі¹⁷), Шаків та Чурилів (або Киселикове) в утримання Миколаю з Міландова за 25 польських гривень (1 гривня = 48 грошів). Достеменно не відомо, ким був кредитор. Припускаємо, що йдеться про Миколая Костра, рідного брата Анджея Костра, який з 1431 р. до 1455 р. володів селом Міланув у Люблінській землі Сандомирського воєводства¹⁸.

Згадані дворища, згідно з документом, передавалися Миколаю та його спадкоємцям до того моменту, поки монарх чи його наступники не сплатять боргу, що є типовим зразком антихристичної безтермінової застави (притаманної для більшості надань Владислава III¹⁹). Сума боргу – 25 гривень – дуже мала у порівнянні з іншими заставами, що мали місце в Руському воєводстві і, зокрема, в тому ж Городоцькому повіті. Так, незадовго перед 1442 р. (точна дата невідома) монарх записав Яну Речичанському 380 гривень на селі Речичани²⁰. У вересні 1442 р. король відновив Станіславу Сярці запис 200 гривень на 4-х дворищах (одне з них згодом стало селом Татаринів)²¹. Додамо також, що самі дворища, як об'єкт застави в Руському воєводстві, серед надань Владислава Варненчика трапляються дуже рідко²².

Місце і дата укладення першого розглянутого документа вказують на його автентичність – у червні 1442 р. Владислав III справді перебував у Буді (нині у складі Будапешта (Угорщина), на правому березі Дунаю). Упродовж цього місяця ним було передано в заставу ще кілька поселень, а також ціле Львівське староство²³.

Другий документ є монаршим підтвердженням права Петра Берлі зі Струтина на володіння неіснуючим нині селом Юріїв Кут. Зазначено, що поселення розташоване на річці Твара в Долинському повіті. На

¹⁷ Село зафіксовано в переліку поселень Городоцького староства в документі за 22 червня 1473 р. Дотепер це була найдавніша згадка про Зашковичі. Див.: AGAD w Warszawie (Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie). Metryka Koronna (MK). Księgi Wpisów (Libri Inscriptionum). Sygn. 12. K. 142 v.

¹⁸ Słownik historyczno-geograficzny województwa lubelskiego w średniowieczu / oprac.: S. Kuraś. Warszawa, 1983. S. 152.

¹⁹ *Зазуляк Ю.* Застава як елемент роздавничої політики... С. 46.

²⁰ *Szyska J.* Terytorium i infrastruktura gospodarcza starostwa gródeckiego do połowy XVI wieku // *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych.* Kraków, 2012. T. 1 / pod red. W. Bukowskiego, T. Jurka. S. 679.

²¹ ZDM. Wrocław, 1975. Cz. VIII: Dokumenty z lat 1435–1450, uzupełnienie: dokumenty z lat 1286–1442 / wyd.: I. Sułkowska-Kuraś i S. Kuraś. S. 217–218, № 2414.

²² Крім згаданого вище відновленого запису 1442 р. та досліджуваного нами документа вдалося відшукати ще 2 записи 40 і 200 гривень на дворищах. Див.: *Ibid.* S. 11–12, № 2184.; S. 191–192, № 2381.

²³ *Ibid.* S. 184–187, № 2372–2376; S. 188–190, № 2378–2379.

жаль, ні гідронім, ні найменування повіту не дають змоги більш точно ідентифікувати місцезнаходження Юрієвого Кута²⁴. Про річку Твара не вдалося відшукати інших джерельних свідчень²⁵. Що ж до Долинського повіту, то такого не існувало, натомість було Долинське староство в Жидачівському повіті²⁶.

Попри некоректне окреслення назви Долинського староства, документ дає змогу переглянути твердження про те, що вперше це староство згадується в документах за 1470 р.²⁷ (як «тенута», тобто заставне володіння, – у цьому випадку, Юрші з Ходороставу²⁸). Як бачимо, одне з сіл у його складі²⁹ ще задовго до Юрші належало представнику місцевої дрібної (т. зв. «гніздової») шляхти з роду Струтинських – Петру

²⁴ Польський дослідник Януш Шишка (Janusz Szyszka) припустив, що Юріїв Кут знаходився поруч із селом Лоп'янкою. Див.: *Szyszka J. Formowanie i organizacja dóbr monarszych w ziemi lwowskiej od połowy XIV do początku XVI wieku. Kraków, 2016. S. 415.*

²⁵ Рівно через століття, у 1569 р. відбулася ревізія Юрієвого Кута. В укладеному після її проведення протоколі, зокрема, зазначено: «Діялося в місці або на вершині гори та на струмку чи потоці, званому Білий Потік, де шляхетні Ян, Мельхіор і Єжи Белявські, державці села Тур'я, разом зі своїми підданими діничного села Юріїв Кут сусідню стіну [межу з сусіднім селом – Б. С.] досліджували» (оригінальний текст: «Acta sunt haec in loco seu superioritate montis et riui seu torrentis Biały Pothok nuncupati, vbi nobiles Joannes, Melchior et Georgius Bieliawsczy ville Turza tenurary vna cum subditis suis hereditate ville Juriowkath parietem collateralem agnoueunt»). Припускаємо, що Юріїв Кут знаходився біля Тур'ї, а межею двох сіл («стіною») служив Білий Потік. Ймовірно, це і є ріка Твара з документа 1469 р. Див.: ЦДІАЛ України. Ф. 9. Оп. 1. Спр. 342 (Чистова книга донесень, 1583 р.). Арк. 1009.

²⁶ Знаємо про ще один випадок, коли «староство» (*capitaneatus*, рідше *praefectura*) в актовому документі йменується «повітом» (*districtus*): у документі – надання села Костанчичі (нині Костенів) у довічне володіння Єжи Чартковському (26 березня 1547 р.); місцеположення поселення названо неіснуючий Рогатинський повіт. Насправді село входило до Рогатинського староства Львівської землі. Див.: *Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codocibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur, contexuit indicesque adiecit T. Wierzbowski. Varsovia, MCMXV. T. 4, cz. 3. S. 285, № 22722.*

²⁷ *AGZ. Lwów, 1891. T. 15: Zapiski sądów lwowskich od r. 1457do r. 1500 / oprac.: O. Pietruski, X. Liske. S. 454, № 3471.*

²⁸ До речі, як долинський староста Юрша фігурує серед свідків розмежування королівських (Стоки і Любешка) і діничних (Стрілки, Свірж, Глібовичі і Тучне) сіл у Руській землі, що відбулося (згідно акта) аж у 1422 р. Власне, неможливість присутності саме Юрші при цьому межуванні спонукає до припущення про неавтентичність цього документа. Див.: *Смерека Б. Розмежування сіл у Руській землі у 1422 році // Український археографічний щорічник. Нова серія. Київ, 2020. Вип. 23/24. С. 559, 562, 566.*

²⁹ *Szyszka J. Formowanie i organizacja dóbr monarszych... S. 319–320.*

Берлі³⁰ (підкреслимо, що в 1469 р. Казимир IV не надавав йому село, а підтвердив попередню донатію, текст якої не виявлено).

Датування та місце укладення (а, відтак, і автентичність) цього документа не викликає підозр – Казимир Ягеллончик справді перебував другу половину лютого і практично весь березень 1469 р. у Львові. Цікаво, що 24 березня, у день підписання акта, монарх відбув до Городка, де в його присутності відбувалася ревізія королівських надань³¹.

Третій документ є наданням німецького права (спрощений взірць магдебурзького права для сіл) Ремезівцям. Це село (вперше згадане у 1445 р.) у XV ст. належало до значної маєтності на сході Львівської землі з центром у Поморянах³². Володіла нею родина Кердеїв (Кердейовичів), представники якої переселилися сюди з Волині на зламі XIV–XV ст. У самому документі власником села названо львівського підчашого Петра Ремезівського зі Шпиколос, що доводився племінником Яну Грицьку Кердею з Поморян, львівському каштеляну (1434–1438 рр.) та подільському воєводі (1439–1462 рр.).

Надання німецького права Ремезівцям підпорядковувало місцеву громаду солтису (*scultetus*), який отримував право судити мешканців села. Сам він ніс відповідальність перед власником маєтності та королем («...перед [...] дідичем, [...] або перед нами і нашим королівським судом»). Польський історик Стефан Соханевич (*Stefan Sochaniewicz*), який вивчав цей акт разом з іншими локаційними привілеями Львівської землі (на відміну від укладачів «*Aktów grodzkich i ziemskich*», дослідник вірно ідентифікував село), розтлумачив цю норму документа так: «Війт, як війт [солтис, як солтис – Б. С.], відповідає перед королем, як приватна особа – перед паном»³³. Загалом, С. Соханевич не виявив якихось особливих рис цього акта. Це був типовий локаційний привілей для села (дуже схожі отримали села Зубра (1408 р.), Вербіж (1423 р.) і Татаринів (1443 р.))³⁴.

Однак, цінність документа для Ремезівців у самому факті надання – у Поморянській маєтності Кердеїв не було більше сіл, що отрима-

³⁰ Ряд представників цієї родини у XVI–XVII ст. носили родові прізвиська «Берло» та «Берлич», наприклад, Прокіп Берло (1512 р.) і Петро Берлич Струтинські (1662 р.). Див.: AGAD w Warszawie. MK. Księgi Wpisów (*Libri Inscriptionum*). Sygn. 26. K. 95; Ibid. Archiwum Skarbu Koronnego. Dział 1 (*Rejestry podatkowe*). Sygn. 73. K. 315.

³¹ *Itinerarium króla Kazimierza Jagiellończyka...* S. 223.

³² Маєтності присвячена стаття вже згаданого Я. Шишки: *Szyszka J. Dobra pomorzańskie Kierdejów (Kierdejowiczów) w ziemi lwowskiej w XV wieku // Średniowiecze Polskie i Powszechnie*. 2020. T. 12(16). S. 161–208.

³³ *Sochaniewicz S. Wójtostwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi lwowskiej*. Lwów, 1921. S. 230.

³⁴ Ibid. S. 36, 43, 60, 93, 223, 230, 404, 411.

ли аналогічний привілей. Загалом, у Львівській землі німецьке право було розповсюджене в її західній частині, де знаходилися практично всі королівщини (крім фрагмента Рогатинського староства). У східній частині землі, де були приватні і зрідка духовні маєтності, німецьке право впродовж XIV–XV ст. було надане лише 9-ти селам (включно з Ремезівцями)³⁵.

Датування і місце укладення локаційного привілею для Ремезівців вказує на його автентичність – достеменно відомо, що Казимир Ягеллончик перебував у Кракові з 12 травня до 25 липня 1471 р.³⁶

Таким чином, нами проаналізовано та публікується зміст 3-х маловідомих документів до історії Львівської землі Руського воєводства. Йдеться про акти, укладені в другій та третій чверті XV ст. і підписані польськими королями Владиславом Варненчиком і Казимиром Ягеллончиком: передання в заставу 3-х дворощ (1442 р.), підтвердження прав на володіння поселенням (1469 р.), надання селу німецького права (1471 р.). Кожен з актів присвячений населеним пунктам у 3-х різних повітах Львівської землі: Городоцькому, Жидачівському і Львівському. З огляду на давність документів, вони містять перші згадки про окремі названі в них поселення (Зашковичі та Юрїїв Кут) та адміністративні утворення (Долинське староство). Реципієнтами надань у всіх 3-х випадках виступають представники шляхти: у першому – не місцевої (за нашим припущенням – люблінської), у другому – місцевої дрібної (т. зв. «гніздової»), у третьому – волинського походження, осілої у Львівській землі приблизно за три чверті століття до появи документа.

Названі акти цінні не лише своїм змістом, а й самим фактом укладення. Так, перший документ є прикладом надання дворощ, що дуже рідко були об'єктами застав (ймовірно, це вплинуло на суму монаршого боргу, що незвично малá у порівнянні з іншими). Другий документ – найдавніше віднайдене підтвердження передачі у володіння шляхтичеві села у вже оформленому Долинському старостві. Третій документ є єдиним свідченням розповсюдження німецького права серед сіл Поморянського маєткового комплексу і одним із 6-ти локаційних привілеїв для сіл на сході Львівської землі.

Автентичність актів не викликає підозр. Місця і дати їх укладення співпадають із реконструйованими на підставі низки інших документів «ітинераріями» названих вище польських монархів.

³⁵ Йдеться про 6 привілеїв: для Ушкович (1397 р.), Клекотова (1419 р.), Жукова і Дрищева (1420 р.), Поточан і Рекшина (1430 р.), Ремезівців (1471 р.), Княгинич (1483 р.), а також про одну згадку про війта в Жабокруках (1453 р.). Всього С. Соханевич навів перелік із 169 поселень (в т. ч. міст) у Львівській землі, які отримали локаційний привілей. Див.: Ibid. S. 393–409.

³⁶ Itinerarium króla Kazimierza Jagiellończyka... S. 233.

Згадані документи публікуються латинською мовою, згідно з текстами копій, вміщених в актові книги гродського та земського судів Львова. Також подано їх авторський переклад українською мовою.

Додаток 1.

1442 р., червня 28 – Надання Владиславом III трьох дворич у Городоцькому повіті Львівської землі в заставу Миколаю з Міландова

[// с. 396]*

Vladislaus Dei gratia Hungariae, Poloniae, Dalmaciae, Cr[o]aciae rex, Lituoniaeq[ue]** princeps supremus et haeres Russiae etc. [// с. 397] [Signi] ficamus tenore praesentium, quibus expedit uni[versis] et singulis. Quomodo ante attenden[tes] gratae [fideli]tat[is] obsequia studiosa, quibus nobilis Nicola[us] [de] Milandow, fidelis noster dilectus, maiestati n[ost]rae [m]ultipliciter complacuit. Signanter t[ame]n hoc regno n[ost]rae Hungariae aucto[rae] fidelitatis studio praestantius in futu[ru]m poterit complacere. Horum intuitu volens ipsum grat[ia]r[um] n[ost]rarum prosequi fauoribu[s] et ad obsequia nostra continuo reddere promptiore[m] sibi in et super curys n[ost]ris, v[ideli]c[et] Załowicze, Szakow Dworzysze, Czuryłow Dworzysze al[ia]s Kisielikowo Dworzysze nuncupatis in terris Russiae et di[stri]ctu Grode[ce]n[si] sitis, viginti quinque marcas monetae et numeri Polonica[rum] communiu[m], quadraginta octo grossos in marcam quilibet computan[do], inscribimus, assignamus, damus, donamus et largimur per usu Nicolaum et ips[os] l[egi]ttimos succ[ess]or[um] habendis, tenendis, utifruen[dis] et pac[ific]e et quiete possiden[dis] cum omnibus et singulis praedictar[um] curiam, utilitatis, fructibus, censib[us], redditibus, prouentibus, agris, pratis, campis, pascuis, sylvis, borris, gaÿs, nemoribus, rubetis, mericis, sereptis, virgultis, fluuys, fluminibus, lacubus, piscinis, stagnis, paludibus, torentibus, riuis, aquis, aquaru[m] decursibus, molendinis, emolumentis, mellificys, vefationib[us]***, alÿsq[uae] obuencionibus et pertinentys un[ive]r[s]is, tamdiu, quo usq[uae] per nos aut n[ost]ros l[egi]t[im]os succ[ess]ores sibi, aut suis succ[ess]oribus l[egi]timis praefatae viginti quinque marcae monetae et numeri praemissoru[m] integral[iter] et ex toto [// с. 398] fuerint persolutae. Quo facto praedictar[um] curiarum possessio ad nos et ad nostris l[egi]timos succ[ess]ores reuertetur pleno iure. Stationibus t[ame]n et iuribus n[ost]ris regalibus in omnibus semper saluis. Harum quibus sigillum nostru[m] est appensum testimonio l[itte]rarum.

Datum Budae feria sexta ipso die Sanctorum Petri et Paulo Ap[osto]lo[rum] anno Domini millesimo quadringentesimo quadragesimo secundo. Relatio magnifici Petri Odrowasz de Sprowa pallatini Leopoliensis. Lect[um] per Albertum de Zichlin r[egni] P[oloniae] vice cancellariu[m].

ЦДІАЛ України. Ф. 9. Оп. 1. Спр. 371. С. 396–398. Копія.

* Тут і далі в квадратних дужках цифрами вказано аркуш документа архівної справи, з якої він починається.

** Так у документі, вірно Lituaniaeque.

*** Так у документі, вірно venatonibus.

Переклад

Владислав Божою милістю король Угорщини, Польщі, Далмації, Хорватії, верховний князь Литви та дідич Русі і т. д. Повідомляємо змістом даної (грамоти), кому потрібно, всім і кожному. Що перед тим, звернувши увагу ласкаво на вірність, старанні послуги, які шляхетний Миколай з Міландова, наш вірний милий, маєстату нашому багаторазово виявляв. Особливо, однак, королівству нашому Угорщині з більшим бажанням вірність в майбутньому зможе виявляти. З огляду на це, бажаючи його прихильністю наших ласок обдарувати і, щоб до послуг наших постійно більш охоче повернути, записуємо, виділяємо, даємо, даруємо і обдаровуємо для користування Миколая і його законних спадкоємців на наших дворищах, зокрема званих Заловичі, дворище Шаків, дворище Чурилів або Киселикове дворище, розташованих в Руській землі і Городоцькому повіті, 25 гривень монети нашої загальноприйнятої польської лічби, де кожна гривня містить 48 грошів, щоб вони мали, тримали, використовували, спокійно і мирно володіли з усіма і кожним переліченим дворищем, користями, прибутками, чиншами, зручностями, доходами, ріллями, луками, полями, пасовищами, лісами, борами, гаями, пущами, хащами, дібровами, заплавними луками, чагарниками, потічками, ріками, озерами, ставами, болотами, потоками, струмками, водами, проточними водами, млинами, оплатами від змеленого збіжжя, бортями, місцями для полювання, іншими прибутками і належностями всіма так довго, аж поки нами або нашими законними спадкоємцями йому чи його згаданим законним спадкоємцям 25 гривень монети і лічби згаданих вище цілком і повністю не будуть сплачені. Після цього володіння згаданими дворищами нам і нашим законним спадкоємцям повернеться з усім правом. Однак завжди зберігаючи в усьому місця постою і наші королівські права. Для засвідчення до даної грамоти наша печатка є підвішена.

Дано в Буді у п'ятницю в день святих апостолів Петра і Павла року Божого 1442. За свідченням ясновельможного Пйотра Одровонжа зі Спрови, львівського воєводи. Прочитано Войцехом із Жихліна, підканцлером Польського королівства.

Додаток 2.

1469 р., березня 24. – Підтвердження Казимиром IV права Петра Берли зі Струтина на володіння селом Юрїв Кут у Жидачівському повіті Львівської землі

[// с. 188]

Kazimirus Dei gr[at]ia rex Polonie, magnus dux Lithuanie, Russie, Prussieq[ue] d[omi]nus et heres etc. Significamus tenore presentium vniuersis, quibus expedit, presentibus et futuris. Quo[d] ad insta[n]tia[m] petitiones pro p[ar]te nobil[i]s Petri Berla de Struthyn, fidel[i]s n[ost]ri dilecti, nobis oblatas potissimu[m] tu[m] obten[ui]t obsequijs suis, quibus nobis meruit compla[ce]re ipsu[m] Petru[m] Berlia et ipsius legitimos succesores circa bona sua Jur̄owkath in fluuiio Thwara in terris Russie, Leopoliens[i] et districtu Dolinien[s]i, que hactenus tenet et possidet p[er]petuis t[em]porib[us] duximus conseruan[dum], et conserua[m]usq[ue] p[er] presen[tes] integral[ite]r et in toto iux[ta] vim et continenciam ac affectu[m] l[itte]rarum et

munime[n]toru[m] et priuilegioru[m], que sup[er] ipsa bona sua habet et habere dinoscit[ur]. Et quemadmodu[m] cu[m] huius[mo]di ac munimenta in se latius contine[n]t[ur] et sup[er] his vberius s[un]t expresse. Haru[m] quibus sigillu[m] n[ost]rum presen[tis] e[st] subappensum testimonio l[itte]rarum.

Dat[um] in ciuitate n[ost]ram Leopoliens[is] feria sexta proxima ante Dominicam Ramispalmaru[m]. Anno Domini millesimo quadringentesimo sexagesimo nono. R[ela]t[i]o v[er]n[er]abil[is] Alber[ti] de Zichlin regni Polonie vicescancellar[is].

ЦДІАЛ України. Ф. 9. Оп. 1. Спр. 329. С. 188. Копія.

Переклад

Казимир Божою милістю король Польщі, великий князь Литви, Русі і Пруссії господар та дідич і т. д. Повідомляємо змістом даної (грамоти) всім, кому потрібно, нинішнім і прийдешнім. Що на внесені до нас прохання щодо шляхетного Петра Берли зі Струтина, нашого вірно милого, особливо за його послуги, якими перед нами заслужив, щоб ми вважали (вірним) зберегти на вічні часи того Петра Берлу і його законних спадкоємців при його дібрах Юріїв Кут на ріці Твара на Русі, у Львівській землі і Долинському повіті, які до цього часу він утримує і (якими) володіє. І зберігаємо даною (грамотою) цілком і повністю за силою, змістом і наміром грамот та документів і привілеїв, відповідно до яких він ті свої дібра має і (про які) відомо, що (ними) володіє. І в якийсь спосіб так про це в документах докладніше міститься і щодо цього ширше висловлено. Для засвідчення до даної грамоти наша печатка є підвішена.

Дано у місті Львові в найближчу п'ятницю перед Вербною неділею. Року Божого 1469. За свідченням велебного Войцеха з Жихліна, підканцлера Польського королівства.

Додаток 3.

1471 р., червня 27. – Надання Казимиром IV німецького права селу Ремезівці у Львівському повіті однойменної землі

[// с. 234]

In nomi[n]e Domi[ni amen]. Kazimirus Dei gratia rex Polonie, nec no[n] terrar[um] Cracouie, Sendomiriae, Siradie, Lanczicie, Cviauie, magnus dux Lithwanie, Russie, Prussieq[ue] ac Culmen[sis], Elbingen[sis] et Pomeranie dominus et heres, ad sempiterna[m] rei memoria[m]. Significamus tenore presentiu[m], quibus e[x] pedit, uniuersis presentibus et futuris, presentiu[m] nostra[m] habitur[is], quomodo petitionibus n[ost]re maiestati pro parte nobilis Petri Rzemyenszowsky * de Spiklossi, subpincerne Leopoliens[is], fidelis n[ost]ri dilecti, oblate annuen[te]s, villa[m] ipsius hered[i]t[ari]am v[ideli]cz[e]t Rzemyenszowcze in t[er]ra et districtu Leopoliens[is] sitt[am], prout in suis metis et limitibus circumferencialiter distincta existit et limitata, de iure Polonico siue al[ia]s Rutenico et quouis alio in ius Theutonicu[m], quod al[ia]s Maideburgen[se] dicitur, transponi[imus], transtulimus et transferimus,

* Тут і далі в тексті надання та перекладі Петро Ремезівський названий Ременшівським, а село Ремезівці – Ременшевом або Ременшівцями.

transponimus[ue], transtulimus[ue] tenore present[iu]m mediante perpetue et in evvm, remouen[te]s ibid[em] om[n]ia iura Polonica, Rutenica et queuis alios modos et consuetudines vniuersas, quo ipsum ius Theutonicu[m] cum Maideburgen[se] plerumq[ue] consueuera[n]t perturbare, eximimus insuper absoluimus et perpetuo libertamus omnes et singulos cmetones et incolas pretacte ville Rzemýanszow ab om[n]i iurisd[iction]e et p[otes]tate omniu[m] et singulor[um] regni n[ost]ri pallatinor[um], castellanor[um], dignitarior[um], iudicu[m], subiudicu[m] ceteror[um]q[ue] officialiu[m] et ministerioru[m] eorund[em], vt cora[m] ip[s]is vel ip[s]or[um] aliquo pro caus[is] tam magnis, qua[m] paruis, puta, furti, incendi, homicidij, membror[um] mutilac[i]o[n]is seu quibusuis alys enormibus excessibus, citati mi[n]ime respondebu[n]t, neq[ue] aliquas penas soluere tenebu[n]tur, sed cmetones et incole ville p[re]dicte Rzemýenszow cora[m] sculteto, qu[i] pro tempore fu[er]it, scultetus vero cora[m] prenominato Petro [Rze] [// c. 235] myenszowský, eiusde[m] herede vel alio pro tempore existe[n]ti ville possessore aut cora[m] nobis aut iudicio n[ost]ro regali, dum p[er] l[itte]ram n[ost]ra[m]q[ue] sigillo n[ost]ro sigillata[m] euocatus fu[er]it tractus et allatus, et hoc si in reddenda iustitia negli[g]ens fuerit vel remissus, tunc non alio, quam suo jure Teutonico de se querulantibus respondere sit astrictus. In causis vero criminalibus vel capitalibus superius e[x] p[re]ssar[um]* iudicandi, sentiendi, plectendi, p[er]niendi et condemna[n]di sculteto pro tempore existe[n]ti plenam et omnimoda[m] damus et conferimus tenore present[ia]m facultate[m] et p[re]fate[m], prout hoc ipsum ius Theutonicu[m] in o[mn]ibus suis capitulis, punctis, clausulis, articulis, condicionib[us] ac sentencijs postulat et requirit, iuribus tame[n] n[ost]ris regalibus semper et per om[n]ia saluis. Harum quibus sigillu[m] n[ost]r[u]m presentibus est appensum testimonio l[itte]rar[um].

Actum Cracouie f[er]ia qui[n]ta proxima post festum Sancti Joannis Baptiste anno Domi[n]i milesimo q[ua]dringentesimo septuagesimo primo. Presentibus ibid[em] reuerend[issim]o [et] reueren[dis] in Christo patrib[us] domi[n]is Joanne sa[n]cte ecl[es]ie gneznen[si] archiep[iscop]o et primate, Jacobo ep[iscop]o Wladislavien[si], nec no[n] magnificis et generosis Joanne de Pilcza Cracouien[si], Luca de Gorka Poznanien[si], Stanisla de Ostrorog Calisien[si], Nicolao de Cutno Lancziczen[si] pallat[in]is, Petro de Schamotuli Poznanien[si], Dobeslao Cmita de Visnycze Lublinen[si], Joanne Zarambą de Kalinowa Siradien[si] et Stanisla de Wantropka de Strzelcze Sandeczen[si] castellan[is], Joanne de Rithwanij regni Polonie et Michaelae Lyassoczki curie nostre marsalcis ad premissa testibus. Datum p[er] manus venerab[il]is Alberti de Zichlin custodis, Sandomirien[si], Gneznen[si], Cracouien[si], Wladislavien[si], Poznanien[si] ecl[es]iar[um] canonici, regni Poloniae vicecancellarij, sincere nobis dilecti. Ad relac[i]one[m] eiusdem [ve]nerab[il]is Alberti de Zichlin, regni Poloniae vicecancellarij.

ЦДІАЛ України. Ф. 10. Оп. 1. Спр. 14. С. 234–235. Копія.

Переклад

В ім'я Господа амінь. Казимир Божою милістю король Польщі, а також земель краківської, сандомирської, серадзької, ленчицької, куявської, великий князь литовський, руський, пруський, кульмський, ельблонський, померан-

* Так у документі, вірно expressis.

ський господар і дідич. На вічну пам'ять про справу. Повідомляємо змістом цієї (грамоти) всім, кому потрібно, сучасникам і прийдешнім, хто це читатиме. Що прихилиючись до внесеного прохання перед нашим маєстатом щодо шляхетного Петра Ременшівського зі Шпиколос, підчасного львівського, нашого вірно милого, зокрема, щоб його дідичне село Ременшівці, розташоване у Львівській землі та повіті, як воно у своїх межах та границях, визначених довкола, існує і відокремлене, ми перенесли і перевели з права польського або інакше руського і будь-якого іншого на право німецьке, яке інакше маґдебурзьким зветься, та переносимо і переводимо за допомогою змісту цієї (грамоти) назавжди і навічно. Відмінюючи там же всі права польські, руські і будь-які інші правила та звичаї, які цьому німецькому праву з маґдебурзьким найчастіше мали звичай перешкоджати. Крім цього, виключаємо і назавжди звільняємо всіх та кожного кметів та мешканців згаданого села Ременшів від всякої юрисдикції і влади усіх і кожного королівських наших воевод, каштелянів, дїгнітаріїв, суддів, підсудків, будь-яких інших урядників та їх возних, так, щоб перед ними або перед будь-ким з них у великих і малих справах, таких як крадіжки, вбивства, каліцтва чи будь-яких інших випадках порушень, цілком не будуть зобов'язані відповідати і не платитимуть будь-які штрафи. Тільки кметі та мешканці згаданого села Ременшів (будуть змушені відповідати) перед солтисом, що на той час буде, а солтис перед названим Петром Ременшівським, його дідичем, або іншим, що на той час буде власником села, або перед нами і нашим королівським судом. Коли нашою грамотою, запечатаною нашою печаткою, (солтис) буде покликаний, притягнутий і відісланий, та якщо у виконанні судочинства буде недбалий та ледачий, тоді не інакше як за своїм німецьким правом буде зобов'язаний відповідати у справах, що його стосуються. А в карних та смертельних справах, вище перелічених, надаємо та визнаємо змістом цієї і згаданої (грамоти) повну владу судити, виносити вироки, карати та засуджувати солтису, що на той час буде, згідно з тим, як цього жадає та вимагає саме те німецьке право, в усіх своїх розділах, пунктах, клаузулах, статтях і умовах і вирокках, однак завжди зберігаючи в усьому наші королівські права. Для засвідчення до цієї нашої грамоти печатка є підвішена.

Дано в Кракові в найближчий четвер, після дня святого Івана Хрестителя року Божого 1471. В присутності найпревелебніших і велебних у Христі отців, панів: гнезненського архієпископа і примаса святої церкви Яна, влоцлавського єпископа Якуба, як і ясновельможних та родовитих краківського воеводи Яна з Пільчі, познанського воеводи Лукаша з Гурки, каліського воеводи Станіслава з Остророга, ленчицького воеводи Миколая з Кутна, познанського каштеляна Пйотра з Шамотул, люблінського каштеляна Добеслава Кміти з Вісьнича, серадзького каштеляна Яна Зарамби з Калінової і сондецького каштеляна Станіслава Вонтропки зі Стшеліц, коронного маршалка Яна з Ритвян і надвірного маршалка Міхала Лясоцького, (запрошених) до згаданого вище свідками. Дано рукою велебного кустоша Войцеха з Жихліна, каноніка сандомирської, гнезненської, краківської, влоцлавської, познанської церков, підканцлера Польського королівства, щиро нам милого. За свідченням того ж велебного Войцеха з Жихліна, підканцлера Польського королівства.

REFERENCES

1. Fastnacht, A., Fastnacht-Stupnicka, A. & Gąsiorowski, A. (Comps.) (1991). *Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej w średniowieczu* [Historical and geographical dictionary of the Sanok land in the Middle Ages]. Brzozów. Pt. 1: A–I. [in Polish].
2. Fastnacht, A., Fastnacht-Stupnicka, A. & Gąsiorowski, A. (Comps.) (1998). *Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej w średniowieczu* [Historical and geographical dictionary of the Sanok land in the Middle Ages]. Brzozów. Pt. 2: J–N. [in Polish].
3. Fastnacht, A., Fastnacht-Stupnicka, A. & Gąsiorowski, A. (Comps.) (2002). *Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej w średniowieczu* [Historical and geographical dictionary of the Sanok land in the Middle Ages]. Brzozów. Pt. 3: O–Z. [in Polish].
4. Gąsiorowski, A. & Rutkowska, G. (Comps.) (2015). *Itinerarium króla Władysława Jagiełły 1386–1434* [Itinerary of King Vladislav Jagiello 1386–1434]. 2nd ed. Warsaw. [in Polish].
5. Gmiterek, H., Szczygieł, R. (Comps.), Gąsiorowski, A. (Ed.) (1992). *Ziemie ruskie* [Ruthenian lands]. Pt. 2: *Urządnicy województwa bełskiego i ziemi chełmskiej XIV–XVIII wieku: spisy* [Officials of the Belz voivodeship and the Chełm land in the 14th–18th centuries: lists]. In *Urządnicy dawnej Rzeczypospolitej XIV–XVIII wieku: spisy* [Officials of the former Polish-Lithuanian Commonwealth in the 14th–18th centuries: lists] (Vol. 3). Kórnik. [in Polish].
6. Janas, E. & Kłaczewski, W. (Comps.) (2002). *Ziemie ruskie* [Ruthenian lands]. Pt. 4: *Urządnicy województw kijowskiego i czernichowskiego XV–XVIII wieku* [Officials of the Kyiv and Chernihiv voivodeships in the 15th–18th centuries]. In *Urządnicy dawnej Rzeczypospolitej XIV–XVIII wieku: spisy* [Officials of the former Polish-Lithuanian Commonwealth in the 14th–18th centuries: lists] (Vol. 3). Kórnik. [in Polish].
7. Janas, E., Kłaczewski, W., Kurtyka, J., Sochacka, A. (Comps.), Gąsiorowski, A. (Ed.) (1998). *Ziemie ruskie* [Ruthenian lands]. Pt. 3: *Urządnicy podolscy XIV–XVIII wieku: spisy* [Officials of the Podolia region in the 14th–18th centuries: lists]. In *Urządnicy dawnej Rzeczypospolitej XIV–XVIII wieku: spisy* [Officials of the former Polish-Lithuanian Commonwealth in the 14th–18th centuries: lists] (Vol. 3). Kórnik. [in Polish].
8. Kapral, M., Smereka, B. & Feloniuk, A. (Comps.) (2019). *Ruske ta Belzke voievodstva* [Ruthenian and Belz voivodeships]. In *Mista na magdeburzkomu pravi ukrainskykh zemel u XIII–XIX st.* [Towns governed by the Magdeburg law in the Ukrainian lands in the 13th–19th centuries] (Vol. 1). Lviv. [in Ukrainian].
9. Kuraś, S. (Comps.) (1983). *Słownik historyczno-geograficzny województwa lubelskiego w średniowieczu* [Historical and geographical dictionary of the Lublin voivodeship in the Middle Ages]. Warsaw. [in Polish].
10. Liaska, V. (2013). *Districtus Podhorayensis: do problemy terytorialnoi orhanizatsii Halytsko-Volynskoho porubizhzhia u XIII–XIV stolittiakh* [Districtus Podhorayensis: on the issue of territorial organization of the Galicia-Volyn border in the 13th–14th centuries]. *Kniazha doba: istoriia i kultura*, 7, 109–136. [in Ukrainian].

11. Muczowski, A. & Rzyszczewski, L. (Comps.) (1848). *Codex diplomaticus Poloniae* [Diplomatic Codex of Poland] (Vol. 1). Warsaw. [in Latin].

12. Pietkiewicz, K. (Comp.) (2016). *Itinerarium króla Aleksandra Jagiellończyka 1492–1506* [Itinerary of King Aleksander Jagiellonian 1492–1506]. Warsaw. [in Polish].

13. Pietruski, O. & Liske, X. (Comps.) (1884). Spis oblat zawartych w aktach grodu i ziemstwa lwowskiego [List of entries in the Lviv castle and terrestrial court books]. In *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie* [Castle and terrestrial court acts from the time of the Commonwealth from so-called Bernardine archives in Lviv] (Vol. 1). Lviv. [in Polish].

14. Pietruski, O., Liske, X. (Comps.) (1891). Zapiski sądów lwowskich od r. 1457 do r. 1500 [Notes from the Lviv courts from 1457 to 1500]. In *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie* [Castle and terrestrial court acts from the time of the Commonwealth from so-called Bernardine archives in Lviv] (Vol. 15). Lviv. [in Latin].

15. Przyboś, K. (Comp.) (1987). Ziemie ruskie [Ruthenian lands]. Pt. 1: Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku (ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka): spisy [Officials of the Ruthenian voivodeship in the 14th–18th centuries (Halych, Lviv, Przemyśl and Sanok lands): lists]. In *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XIV–XVIII wieku: spisy* [Officials of the former Polish-Lithuanian Commonwealth in the 14th–18th centuries: lists] (Vol. 3). Wrocław, Warsaw, Kraków, Gdańsk. [in Polish].

16. Rozov, V. (Comp.) (1928). *Ukraiński hramoty* [Ukrainian charters] (Vol. 1). Kyiv. [in Russian and Ukrainian].

17. Rutkowska, G. (Comp.) (2014). *Itinerarium króla Kazimierza Jagiellończyka 1440–1492* [Itinerary of King Kazimir Jagiellonian 1440–1492]. Warsaw. [in Polish].

18. Smereka, B. (2020). Rozmezhuvannia sil u Ruskii zemli u 1422 rotsi [Demarcation of villages in Ruthenian land in 1422]. *Ukraiński arkheohrafichnyi schorichnyk. Nova seriia*, 23/24, 557–567. [in Ukrainian].

19. Sochaniewicz, S. (1921). *Wójtostwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi lwowskiej* [Wójtships and sołtysships in the Lviv land in legal and economic terms]. Lviv. [in Polish].

20. Sroka, S. & Zawitkowska, W. (Comps.) (2017). *Itinerarium króla Władysława III 1434–1444* [Itinerary of King Vladislav III 1434–1444]. Warsaw. [in Polish].

21. Sułkowska-Kuraś, I. & Kuraś, S. (Comps.) (1975). *Zbiór dokumentów małopolskich* [Collection of Małopolska documents]. Pt. VIII: *Dokumenty z lat 1435–1450, uzupełnienie: dokumenty z lat 1286–1442* [Documents from 1435–1450, supplements: documents from 1286–1442]. Wrocław. [in Latin].

22. Szyszka J. (2011). Kształtowanie się podziałów terytorialnych Rusi Czerwonej na przykładzie ziemi lwowskiej [The formation of territorial divisions in Red Ruthenia – the example of the Lviv area]. *Średniowiecze Polskie i Powszechne*, 3(7), 120–140. [in Polish].

23. Szyszka, J. (2012). Terytorium i infrastruktura gospodarcza starostwa gródeckiego do połowy XVI wieku [The territory and economic infrastructure of

the Horodok starosty until the the mid-16th century]. *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych, 1*, 671–717. [in Polish].

24. Szyszka, J. (2016). *Formowanie i organizacja dóbr monarszych w ziemi lwowskiej od połowy XIV do początku XVI wieku* [The formation and administration of the royal estates in the Lviv land from the mid-14th century to the beginning of the 16th century]. Kraków. [in Polish].

25. Szyszka, J. (2020). Dobra pomorzańskie Kierdejów (Kierdejowiczów) w ziemi lwowskiej w XV wieku [Pomorzan estate of Kerdey (Kerdeyowych) family in Lviv land in the 15th century]. *Średniowiecze Polskie i Powszechnie, 12(16)*, 161–208. [in Polish].

26. Wierzbowski, T. (Comp.) (1915). *Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codocibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur* [Summaries of the Polish Crown Metrics, that stored in the largest archives in Warsaw, published after the examination of manuscripts] (Vol. 4, pt. 3). Warsaw. [in Latin].

27. Wolski, M. (Comp.) (2007). Ziemie ruskie [Ruthenian lands]. Pt. 5: Urzędnicy wołyńscy XV–XVIII wieku: spisy [Officials of the Volynia in the 14th–18th centuries: lists]. In *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XIV–XVIII wieku: spisy* [Officials of the former Polish-Lithuanian Commonwealth in the 14th–18th centuries: lists] (Vol. 3). Kórnik. [in Polish].

28. Wrede, M. (Comp.) (2010). *Itinerarium króla Stefana Batorego 1576–1586* [Itinerary of King Stefan Batory 1576–1586]. Warsaw. [in Polish].

29. Zazuliak, Yu. (2000). Zastava yak element rozdavnycnoi polityky Yahelloniv u Halytskii Rusi v XV st. [Mortgages as an element of the Jagiellon dynasty's giving policy in the Galician Rus in the 15th century]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii istorychna, 35–36*, 43–57. [in Ukrainian].

Bohdan Smereka

Candidate of Historical Sciences,

Research Fellow,

Lviv Branch of Mykhailo Hrushevsky Institute
of Ukrainian Archaeography and Source Studies

of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1287-5440>

THREE LITTLE-KNOWN DOCUMENTS OF THE 15th CENTURY ON THE HISTORY OF LVIV LAND

Abstract. The objective of the article is to supplement the knowledge about the history of Lviv land (as a part of the Ruthenian Voivodeship) in the second and third quarters of the 15th century through the prism of selected settlements within it. The scientific novelty lies in the introduction into scientific circulation of three previously unpublished documents: the pledge of three manors (curias; one of them later became the village of Zashkovychi) by Vladislav III of Varna to Mikołaj of Milandów (1442), confirmation by Kazimir IV Jagiellonian of the right of Petro

Berla of Strutyn to own the village of Yuriiv Kut (1469), the granting of German law by the same monarch to the village of Remezivtsi (1471). The documents were found in the books of the Lviv castle (first and second) and terrestrial (third) courts. These books are stored in the Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv. **The research methodology** is based on general scientific methods of analysis and synthesis. Historical-critical and historical-comparative methods are also used to establish the probability of dating, identification of the listed localities and persons, as well as to assess the quantitative parameters contained in the acts. The same methods allow us to identify the special features of the studied documents, which distinguish them among similar grant acts of the Crown Chancellery. **The prospect of further research** is to update unknown and little-known late medieval documents to the history of the Ukrainian lands. Introduced into scientific circulation, they will serve as valuable material for various reference publishing projects. **Conclusions.** Each of the published acts is valuable both for its content and by its very existence. The first allows us to set a new date of the first mention of Zashkovychi and is also a rare example of pledge of manors by Vladislav III (rather than villages, towns or starosties). The second document also contains the first mention of the village mentioned in it (Yuriiv Kut, does not exist now), as well as of the Dolyna starostvo (capitaneatus; erroneously called the county), where this village was located. Finally, the third document is an important evidence of the spread of German law in the eastern part of Lviv land (where it was rare). In the Pomoriany estate, which included Remezivtsi, there were no more villages that received such a privilege.

Key words: Lviv land; Ruthenian Voivodeship; Kingdom of Poland; Vladislav III of Varna; Kazimir IV Jagiellonian; documents; archives.

DOI 10.47315/archives2021.329.186

УДК 27-789.32(477.8-89ГАЛИЧИНА)«18»:930.253

Назарій Лоштин

кандидат історичних наук,
науковий співробітник відділу рукописів,
Львівська національна наукова бібліотека України
імені Василя Стефаника
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8911-7808>

ПЕРГАМЕНТНИЙ ДИПЛОМ ІЗ КАНЦЕЛЯРІЇ ГАЛИЦЬКОЇ ПРОВІНЦІЇ БЕРНАРДИНЦІВ

Анотація. Мета роботи – публікація пергаментного диплома (1875 р.), який походить із канцелярії Галицької провінції католицького чернечого ордену францисканців-обсервантів (на теренах колишньої Речі Посполитої більш відомі як бернардинці). Диплом зберігається у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника. **Наукова новизна** полягає у введенні до наукового обігу документа, що дозволить краще дослідити писемну культуру католицького чернецтва на українських землях. **Методологія дослідження.** Дослідження опирається на загальнонаукові методи аналізу і синтезу та принципи історизму і об'єктивності. При публікації додатків застосовано методи археографії і сфрагістики. Опис документа здійснено за декількома елементами: дата і місце складання; розмір аркуша документа; оригінальні підписи експонентів; опис печатки (форма, матеріал, розмір, легенда, зображення). **Перспективи подальших студіювань:** необхідно провести подальші архівні пошуки та виявити інші дипломи і схожі документи, що походять з канцелярії Галицької провінції бернардинців. Це дасть змогу провести порівняльний аналіз досліджуваного у статті диплома та встановити особливості писемної культури бернардинців у ХІХ ст. **Висновки.** Зміна політичної ситуації внаслідок першого поділу Речі Посполитої у 1772 р. призвела й до зміни кордонів різноманітних церковних структур. Замість Руської провінції бернардинців у 1784 р. утворено Галицьку провінцію. Відбулися зміни і в організації економічного життя монастирів відповідно до нового законодавства. Проте в австрійський період ченці й надалі застосовували давні практики для забезпечення матеріальних потреб монастиря. Саме це знайшло відображення в проаналізованому документі. Йдеться про передання монастирських маєтків під опіку світської особи. Ченці змушені були користуватися послугами синдиків, адже представникам жебрачих чернечих орденів було заборонено володіти майном.

Ключові слова: диплом; пергамент; канцелярія; бернардинці; Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника; Львів; Кристинополь.

Орден францисканців-обсервантів (на теренах Речі Посполитої більш відомі як бернардинці¹) розпочав свою діяльність на українських землях у XV ст. У 1460 р. було засновано монастир Св. Андрія у Львові. З того ж часу він був головним у регіоні – спершу як центр окремої кустодії², а з 1637 р. – Руської провінції ордену. Перший поділ Речі Посполитої у 1772 р. вплинув на організацію територіальних структур Римо-католицької церкви у регіоні. Наслідком входження частини земель Речі Посполитої до складу імперії Габсбургів стала зміна в адміністративній структурі ордену. Так, замість Руської провінції у 1784 р. утворено Галицьку провінцію, центром якої надалі залишався львівський монастир.

Функціонування монастирських канцелярій і архівів належить до малодосліджених аспектів писемної культури на українських землях. Це ж твердження можна застосувати й щодо іншої теми – діяльності католицьких чернечих орденів на теренах Королівства Галичини і Лодомерії³. Організація їхнього життя, зокрема й господарська діяльність, зазнали суттєвих змін в австрійські часи. Зміна меж орденських провінцій у відповідності до нових геополітичних реалій Центрально-Східної Європи відобразилася й у зміні організації канцелярій як окремих монастирів, так і цілих провінцій.

Поза тим, що у монастирі діяли власна канцелярія й архів, виникнення провінції, осередком якої був Львів, спричинилося до формування канцелярії провінціала – очільника провінції, а також провінційного архіву⁴. Головним урядником канцелярії був провінціал, фактичне керівництво здійснював обраний на провінційній капітулі секретар (канцлер). Власний секретар – соцій – міг бути й у провінціала. Секретарі могли подорожувати в межах провінції з її очільником, зберігаючи при собі цінні документи й печатку провінції. З австрійських часів провінційна канцелярія локалізувалася у Львові, до того була мобільною⁵.

¹ Назва «бернардинці» походить від імені засновника обсервантського руху у середовищі францисканців – Бернардина з Сієни. Його ж іменем названо перший на теренах Корони Польської монастир францисканців-обсервантів у Кракові, що й дало поштовх до поширення назви «бернардинці».

² Кустодія – адміністративна одиниця у францисканському ордені, нижча рангом за провінцію.

³ Детальн. див.: *Milawicki M.* Stan i perspektywy badań nad dziejami męskich wspólnot zakonnych Kościoła rzymskokatolickiego w Galicji w latach 1772–1918 // *Galicja 1772–1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań.* T. 2. 2011. S. 147–194.

⁴ *Sitnik A.* Produkcja rękopiśmienna kancelarii Klasztoru oraz Prowincji Ruskiej i Galicyjskiej OO. Bernardynów we Lwowie jako podstawa zbiorów archiwalnych // *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, 2002. № 78. S. 189.

⁵ *Ibid.*

Канцелярія продукувала різноманітні документи, а саме: вхідну і вихідну документацію, копії документів, акти капітул і протоколи засідань уряду провінції, акти монастирів провінції, рахункові книги, персональні акти ченців, кореспонденцію провінціала, різні канцелярсько-архівні документи.

Документи, створені у канцелярії Руської і Галицької провінцій, зараз зберігаються в Архіві провінції бернардинців у Кракові⁶, а також у Національному закладі імені Оссоліньських у Вроцлаві (далі – Оссолінеум), Бібліотеці Музею Чарторійських у Кракові, Воєводській бібліотеці у Любліні, Бібліотеці ПАН у Кракові, Національній бібліотеці у Варшаві та Архіві францисканців у Римі⁷.

У фондах відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника зберігається пергаментний диплом, створений у 1875 р.⁸ Документ походить зі збірки дипломів Оссолінеуму. За змістом це – звернення провінціала Галицької провінції ордену бернардинців Антонія Мікоша до маршалка Сокальського повіту, посла до Галицького сейму Станіслава Поляновського (1826–1898) із проханням прийняти опіку над бернардинським монастирем у Кристинополі (сучасне місто Червоноград Львівської обл.).

Документ пергаментний, розміром 48.5×66 см, декорований рослинним орнаментом та двома гербами. У верхній частині посередині вміщено герб францисканців: 2 перехрещені руки над хмарою: одна – з рукавом чернечого габіту – рука Святого Франциска Асизького зі стигматами, друга – Ісуса Христа з раною від цвяха; між руками – хрест; як додатковий елемент над гербом вміщено фрагмент німба. Друге зображення – це герб Побуг, що його використовував С. Поляновський: у лазурному полі – срібна підкова кінцями донизу, на підкові – золотий кавалерійський хрест; над щитом – шляхетська корона, над якою – хорт,

⁶ *Murawiec W. F., Sitnik A. K., Żuchowski K. i Gawicki K. Dokumenty papierowe i pergaminowe z lat 1571–1903 pochodzące z archiwum klasztornego oo. Bernardynów we Lwowie, przechowywane w Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie. Hereditas Monasteriorum. 2012. Vol. 1. S. 212; Wyczawski H. Katalog Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie: część 1: dokumenty // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. 1961. № 3(1–2). S. 48–102; *Ibidem*. Katalog Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie: część 2: rękopisy // *Ibid.* 1962. № 4. S. 72–154.*

⁷ *Wyczawski H. Katalog archiwaliów bernardyńskich w zbiorach obcych // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne, 1981. № 42. S. 278–279.*

⁸ *Prowincjał oo. Bernardynów w Galicji ks. Antoni Mikosz powołają Stanisława Polanowskiego na syndyka zgromadzenia i oddaje mu w opiekę klasztor w Krystynopolu // Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника. Ф. 5. Оп. 3. Од. зб. 2292. Арк. 1.*

що виходить із корони; на шиї хорта – золотий ремінець; синій намет підбитий золотом праворуч та сріблом ліворуч.

Документ завірено паперовою печаткою та підписом провінціала А. Мікоша. Печатка овальна, розміром 60×35 мм. У центрі – зображення Діви Марії з Ісусом на руках; Марія та Ісус короновані. У правій руці Ісуса – Держава (Яблуко) – символ Христа, домінуючого над світом. Марія стоїть на півмісяці. Легенда по колу – SIGILLUM+MINISTRI+PROVINC[IA]E+GALICIARO.

Щодо змісту документа, то він носить економічний характер. Провінціал Галицької провінції бернардинців отець А. Мікош звертається до С. Поляновського з проханням прийняти опіку на монастирем у Кристинополі. С. Поляновський – це галицький політичний діяч, народжений у селі Мошкові¹⁰ поблизу Кристинополя. Багаторазово обирався до Галицького Крайового Сейму, делегований до Державної Ради у Відні у 1867 р. і 1870 р., у 1883 р. став пожиттєвим членом Палати Панів – верхньої палати Австрійського парламенту. Власник маєтків у рідному Мошкові та навколишніх селах. Як політик, в основному займався питаннями розвитку рільництва та залізниць¹¹. Якщо врахувати місце походження, зосередження маєтків та напрями діяльності С. Поляновського, то не дивно, що вибір провінціала впав саме на цього політичного діяча.

Своє прохання провінціал обґрунтовує традицією апостольської бідності, що є одним із важливих елементів вчення Святого Франциска. Відповідно до бажання засновника ордену наслідувати ідеали Христа та апостолів, ченці-францисканці робили наголос на вбогості та відірваності від матеріальних цінностей. Принцип убогості був не лише індивідуальний, а й монастирський, що становило проблему, оскільки для існування чернечої обителі потрібні були матеріальні ресурси. Тому францисканці вдалися до легальної фікції, за якою монастирським майном спершу володіли світські друзі ордену, а з 1245 р. – Папський престол¹². У 1322–1428 рр. майно францисканців знову «належало» світським друзям і, відповідно до рішення Папи Мартина IV, повернулося до сфери діяльності Апостольського престолу¹³. Світська особа, яка від імені монастиря була офіційним розпорядником маєтків обителі, називалася «апостольський синдик»/«синдик». Синдика самостійно могло обирати керівництво монастиря. Окрім управління монастирськими ма-

⁹ Ці 2 літери погано відтиснені на печатці.

¹⁰ Тепер – село Гута Червоноградського р-ну Львівської обл.

¹¹ *Zdrala J. Polanowski Stanisław // Polski Słownik Biograficzny. 1982. T. XXVII. S. 279–281.*

¹² *Лінч Дж. Г. Середньовічна Церква: коротка історія / пер. з англ. мови В. Шовкуна. Київ, 1994. С. 307.*

¹³ *Город в средневековой цивилизации Западной Европы. Т. 1. Феномен средневекового урбанизма / под ред. А. Сванидзе. Москва, 1999. С. 304.*

етками, синдик також представляв інтереси монастиря у судових процесах¹⁴.

Щодо монастиря у Кристинополі, то він виник у кінці XVII ст. – у 1685 р. Фелікс Казимир Потоцький заснував нове місто і назвав його на честь своєї дружини. У 1692 р. він запросив до міста бернардинців, а 30 травня 1695 р. було офіційно видано фундаційний акт про заснування монастиря¹⁵. У храмі при монастирі зберігалися мощі Святого Папи Климента¹⁶ та коронована ікона Богородиці¹⁷. З 1798 р. гвардіан (настоятель) виконував функції пароха у місті¹⁸. Монастир у Кристинополі 29 квітня 1802 р. мав бути закритий через незначну кількість ченців – всього лише 2 (станом на 1772 р. їх було 15 і надалі чисельність зменшувалася¹⁹). Однак його вдалося зберегти. У монастирських приміщеннях діяла парафіяльна школа, у якій до 1892 р. викладали також і бернардинці²⁰. Щодо маєтку монастиря, то він складав близько 40 моргів землі²¹. Монастир було закрито після остаточного встановлення кордонів між Польською народною республікою і СРСР після Другої світової війни та входженням Кристинополя до складу радянської держави. Важливо зазначити, що провінціал А. Мікош, від імені якого видано диплом, був гвардіаном монастиря у Кристинополі у 1840–1843 рр., а посаду провінціала обіймав у 1873–1876 рр.²²

Нижче публікуємо диплом мовою оригіналу та його переклад, здійснений автором публікації, а також фрагменти фотокопії документа.

¹⁴ *Kantak K.* Bernardyni Polscy. T. 1. Lwów, 1923. S. 89; *Sitnik A.* Bernardyni lwowscy. Histroia klasztoru i kościoła pod wezwaniem świętych Bernardyna ze Sieny i Andrzeja Apostoła we Lwowie (1460–1785). Kalwaria Zebrzydowska, 2006. S. 114; *Encyklopedia kościelna.* T. XXVII / przez x. Michała Nowodworskiego. Warszawa, 1904. S. 379.

¹⁵ *Golichowski N.* Przed nową epoką. Materiały do historii OO. Bernardynów w Polsce. Kraków, 1899. S. 84.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ *Wyczawski H.* Bernardyni w Polsce. T. III. 1772–1946. Kalwaria Zebrzydowska, 1992. S. 309.

¹⁸ *Golichowski N.* Przed nową epoką... S. 84.

¹⁹ *Krętosz J.* Archidiecezja lwowska obrządku łacińskiego w okresie józefinizmu (1772–1815). Katowice, 2002. S. 264–266.

²⁰ *Wyczawski H.* Bernardyni w Polsce... S. 297.

²¹ *Ibid.* S. 402.

²² *Golichowski N.* Przed nową epoką... S. 186.

№ 1

**Ks. Antoni Mikosz
Prowincyał O.O. Bernardynów
W Galicyi i Wielkiem
Księstwie Krakowskiem
Wielmożnemu Panu
Stanisławowi Polanowskiemu**

Marszałkowi powiatu Sokalskiego¹, Posłowi do Sejmu krajowego²
i dziedzicowi dóbr: Ostrowa³, Szubiczowa⁴, Zabcza⁵, Bezejowa⁶ i. t. d.
pozdrowienie i błogosławieństwo od Pana.

Ubóstwo ściśle, które Zakonodawca nasz Św. Franciszek swą Panią, swą Królową, w zachwyceniu mianował i na niem, jakoby na mocnej podwalinie byt Braci Mniejszych ustalił, odmawia nam wszelkiego prawa do własności. Stolica Apostolska tedy, ażeby i ducha reguły zachować i nieodzownym potrzebom klasztorów naszych zapobiedz, władzę włodarstwa, rozporządzania rzeczami do klasztoru należącemi przelała na Syndyka, opiekuna i obrońcę zgromadzenia. Zgodnie więc z ustawami Papieży Rzymskich: Mikołaja III⁷. i IV⁸., Marcina V⁹. [.] Eugeniusza IV¹⁰., Klemensa VII¹¹, Pawła IV¹²., Inocentego XI¹³., ja, obecny Prowincyał O.O. Benradynów w Galicyi, znając głęboką wiarę, cnoty oraz życziwe ku nam usposobienie **Wielmożnego Pana**, zapraszam **Go** do wspomnianego urzędowania i klasztor Krystynopolski w zupełna oddaję **Mu** opiekę. Za pieczołowitość i trudy około dobra naszego ponoszone stanie się **Wielmożny Pan** uczestnikiem wszystkich przywilejów, zasług, odpustów i łask od Stolicy Apostolskiej nam dozwolonych, a przytem Zakon cały w najgorętszych modłach swoich nie przestanie błagać **Najwyższego** o czerstwe zdrowie **Wielmożnego Pana**, o błogosławieństwo i pomyślność dla Jego rodziny, po zgasłem zaś najdłuższem życiu do trzech Mszy świętych w kościele naszym Krystynopolskim odprawiać

¹ Полянський С. обіймав посаду маршалка Сокальського повіту у 1870–1890 рр.

² Полянський С. вперше був обраний до Крайового Сейму у 1862 р., згодом неодноразово переобирався.

³ Село Острів Червоноградського р-ну Львівської обл.

⁴ Село Себечів Червоноградського р-ну Львівської обл.

⁵ Тепер – село Муроване Червоноградського р-ну Львівської обл.

⁶ Село Безеїв знаходилося на території теперішнього Сокальського р-ну Львівської обл. Припинило своє існування після Другої світової війни.

⁷ Миколай III – Папа Римський у 1277–1280 рр.

⁸ Миколай IV – Папа Римський у 1288–1292 рр.

⁹ Мартин V – Папа Римський у 1417–1431 рр.

¹⁰ Євгеній IV – Папа Римський у 1431–1447 рр.

¹¹ Климент VII – Папа Римський у 1523–1534 рр.

¹² Павло IV – Папа Римський у 1555–1559 рр.

¹³ Інокентій XI – Папа Римський у 1676–1689 рр.

się mających, najochotniej się zobowiązujemy. Co pieczęcią prowincyi naszej i własnoręcznym podpisem stwierdzam.

We Lwowie dnia 16 Listopada 1875.

[Печатка]

*Ks. Antoni Mikosz
Prowincyał OO:
Bernardynów.*

Переклад

**Отець Антоній Мікош
Провінціал отців бернардинців
В Галичині і Великому
Князівстві Краківському
Вельможному Пану
Станіславу Поляновському
Маршалку Сокальського повіту, Послові до Крайового Сейму
і дідичеві маєтків: Острова, Себечів, Забча, Безейова і т. д.
вітання і благословення від Бога.**

Сувора бідність, що її Законодавець наш Св. Франциск своєю Дружиною, своєю Королевою з піднесенням назвав, і на ньому, ніби на міцних підвалинах побут Братів Менших¹⁴ встановив, забороняє нам всіяке право власності. Тоді Апостольська Столиця, для збереження духа правил і забезпечення нагальних потреб наших монастирів, переказала на Синдика – опікуна та оборонця згромадження, владу управителя і вжитку монастирського майна. Згідно з уставами Пап Римських: Миколая III і IV, Мартина V, Євгенія IV, Климента VII, Павла IV, Інокентія XI, я, теперішній Провінціал отців бернардинців у Галичині, знаючи глибоку віру, чесноти та доброзичливе до нас ставлення Вельможного Пана, запрошую Його до згаданого урядування і кристинопольський монастир повіряю йому в повну цілковиту опіку. За турботу і докладену до нашого майна працю стане Вельможний Пан учасником всіх привілеїв, заслуг, відпустів і ласк, наданих Апостольською Столицею, а також весь Орден у своїх найпалкіших молитвах не перестане благодіяти Всевишнього про міцне здоров'я Вельможного Пана, про благословення і благополуччя для його родини, після згаслого найдовшого життя охоче зобов'язуємося відправляти до трьох Мес у нашому кристинопольському костелі. Про що засвідчую печаткою нашої провінції і власноручним підписом.

У Львові, 16 листопада 1875 р.

[Печатка]

*Отець Антоній Мікош
Провінціал отців
Бернардинців.*

¹⁴ Орден Братів Менших (Ordo Fratrum Minorum) – офіційна назва ордену францисканців.

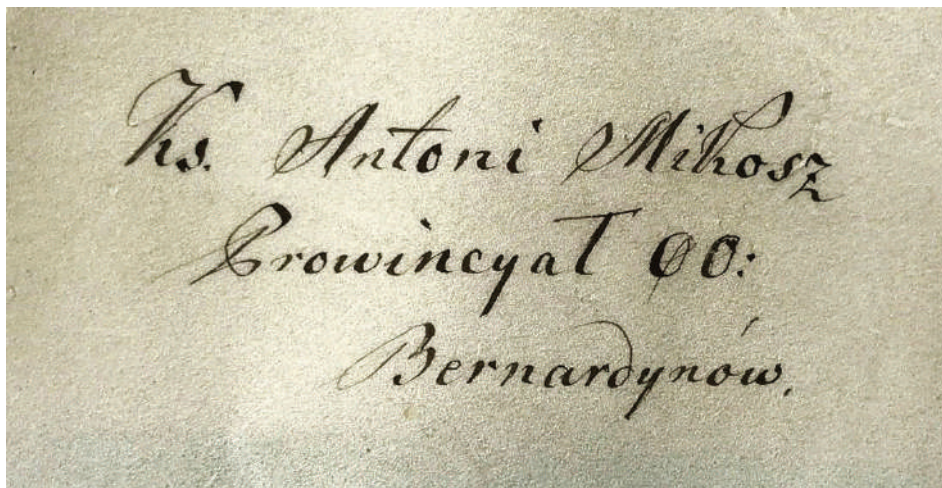

№ 2

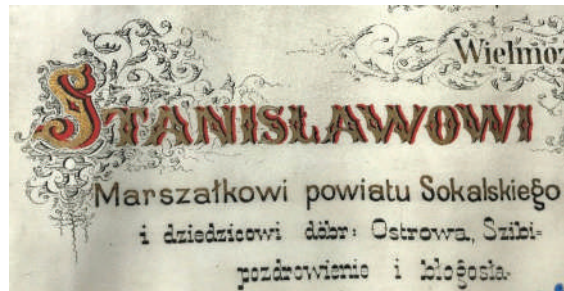
Відбиток печатки Галицької провінції бернардинців.
Відділ рукописів ЛННБ України імені Василя Стефаника.
Ф. 5. Оп. 3. Од. зб. 2292. Арк. 1. Оригінал.

№ 3

Підпис провінціала Антонія Мікоша.
Відділ рукописів ЛННБ України імені Василя Стефаника.
Ф. 5. Оп. 3. Од. зб. 2292. Арк. 1. Оригінал.

№ 4

Елементи оздоблення диплома.

*Відділ рукописів ЛННБ України імені Василя Стефаника.
Ф. 5. Оп. 3. Од. зб. 2292. Арк. 1. Оригінал.*

REFERENCES

1. Golichowski, N. (1899). *Przed nową epoką. Materiały do historii OO. Bernardynów w Polsce* [Before a new age. Source on the history of Bernardines in Poland] Kraków. [in Polish].
2. Kantak, K. (1923). *Bernardyni Polscy* [Bernardines in Poland] (Vol. 1). Lwów. [in Polish].
3. Krętosz, J. (2002). *Archidiecezja lwowska obrządku łacińskiego w okresie józefinizmu (1772–1815)* [Lviv Archdiocese in the times of the Josephinism]. Katowice: Księgarnia Św. Jacka. [in Polish].
4. Lynch, J. (1994). *Serednovichna Tserkva: korotka istoriia* [The Medieval Church: a brief history]. Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].
5. Miławicki, M. (2011). Stan i perspektywy badań nad dziejami męskich wspólnot zakonnych Kościoła rzymskokatolickiego w Galicji w latach 1772–1918 [State and perspectives of research on the history of male convents of the roman catholic church in Galicia in 1772–1918]. In *Galicja 1772–1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań* (Vol. 2, pp. 147–194). [in Polish].
6. Murawiec, W. F., Sitnik, A. K., Żuchowski, K. & Gawicki, K. (2012). Dokumenty papierowe i pergaminowe z lat 1571–1903 pochodzące z archiwum klasztoru oo. Bernardynów we Lwowie, przechowywane w Archiwum Prowincji oo. Bernardynów w Krakowie [Paper and parchment documents (1571–1903) of the Bernardine Fathers monastery in Lviv stored in the Provincial Archives of

Bernardine Monks in Cracow]. *Hereditas Monasteriorum*, vol. 1, 209–283. [in Polish].

7. Nowodworkski, M. (Ed.) (1904). Encyklopedia kościelna [The Church Encyclopedia] (Vol. XXVIII). Warszawa. [in Polish]

8. Sitnik, A. (2002). Produkcja rękopiśmienna kancelarii Klasztoru oraz Prowincji Ruskiej i Galicyjskiej OO. Bernardynów we Lwowie jako podstawa zbiorów archiwalnych [Manuscripts from the chancellery of the Bernardine monastery and Rus and Gallician regions in Lviv]. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, 78, 179–220. [in Polish].

9. Sitnik, A. (2006). *Benrardyni lwowscy. Histroia klasztoru i kościoła pod wezwaniem świętych Bernardyna ze Sieny i Andrzeja Apostoła we Lwowie (1460–1785)* [Bernardines in Lviv. The history of the monastery and the church of Saints Bernardino of Siena and Andrew the Apostle in Lviv (1460–1785)]. Kalwaria Zebrzydowska. [in Polish].

10. Svanidze, A. (Ed.) (1999). *Gorod v srednevekovoï civilizacii Zapadnoj Evropy. Tom 1. Fenomen srednevekovogo urbanizma* [Town in medieval civilization of Western Europe: the phenomenon of medieval urbanism] (Vol. 1). Moskva: Nauka. [in Russian].

11. Wyczawski, H. (1961). Katalog Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie: część 1: dokumenty [Catalogue of the Archives of the Franciscan Observant (Bernardine) Province in Krakow: part 1: documents]. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, 3(1–2), 25–102. [in Polish].

12. Wyczawski, H. (1962). Katalog Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie: część 2: rękopisy. [Catalogue of the Archives of the Franciscan Observant (Bernardine) Province in Krakow: part 2: manuscripts] *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, 4, 23–225. [in Polish].

13. Wyczawski, H. (1981). Katalog archiwaliów bernardyńskich w zbiorach obcych [Franciscan Observants' (Bernardines') archival materials in non-bernardine collection]. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, 42, 247–292. [in Polish].

14. Wyczawski, H. (1992). *Bernardyni w Polsce. 1772–1946* [Bernardines in Poland. 1772–1946] (Vol. 3). Kalwaria Zebrzydowska. [in Polish].

15. Zdrała, J. (1982). Polanowski Stanisław. *Polski Słownik Biograficzny* (Vol. XXVII, pp. 279–281). [in Polish].

Nazarii Loshtyn

Candidate of Historical Sciences,

Research Fellow of the Manuscript Department,

Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8911-7808>

**PERCHMENT DIPLOMA
CREATED BY THE CHANCELLERY
OF BERNARDINES GALICIAN PROVINCE**

Abstract. This work aims at publication of parchment diploma created by the chancellery of Galician Province of the Franciscan-Observant (known as Bernardines

on the territory of the former Polish-Lithuanian Commonwealth). The parchment diploma is kept in the fonds of Vasyl Stefanyk National Scientific Library in Lviv. **Scientific novelty.** The is to introduce little-known historical source, that give us an opportunity to study the writing culture of catholic monks on Ukrainian lands. **The methodology of the research** is based on general scientific methods of analysis and synthesis, as well as principles of historicism and objectivity. The methods of the archeography and sigillography are used for the publication of the supplements. The description of the document includes several elements: date and place of creation; size of the document sheet; original signatures of exponents; description of the seal (shape, material, size, legend, image). **From the perspective of further studies,** it is necessary to engage archival search and find another diploma and similar documents created by the chancellery of Bernardine Galician Province. It gives us an opportunity to provide a comparative study of diploma and study the changes in writing culture of Bernadines in the 19 century. **Conclusions.** Political changes that took place after the first partition of the Polish-Lithuanian Commonwealth in 1772 afterwards made changes in the borders of different church structures. Galician Province was created instead of Rus' Province of Bernardines. Moreover, changes took place in the economic life of the monasteries due to the new law. But in the time of Austrian rule monks used their old traditions to preserve their financial goods. Parchment diploma, analyzed in the article, is dedicated to this theme. Diploma tells us about an old practice to settle monastic estates under the care of a lay person. Monks should use the services of syndycs, as monks from the mendicant orders weren't allowed to possess property.

Key words: diploma; parchment; chancellery; Bernardines; Vasyl Stefanyk's National Scientific Library of Ukraine in Lviv; Lviv; Krystynopol.

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ ТА ЦИФРОВІЗАЦІЯ В АРХІВАХ

Олена Чижова

директорка,
Центральний державний архів-музей
літератури і мистецтва України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1257-5293>

Ігор Резнік

кандидат історичних наук,
завідувач сектору просвітньої та виставкової роботи
відділу використання інформації документів,
Центральний державний архів-музей
літератури і мистецтва України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1781-9296>

КРОК ДО АРХІВУ МАЙБУТНЬОГО: ПРО РЕАЛІЗАЦІЮ ГРАНТОВОГО ПРОЄКТУ «КОМПЛЕКСНА СИСТЕМА ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ЦДАМЛМ УКРАЇНИ» ЗА ПІДТРИМКИ УКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО ФОНДУ

У 2021 р. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ України, Архів-музей) розробив і реалізував упродовж червня-жовтня інноваційний грантовий проєкт «Комплексна система інформатизації Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України» (далі – КСІ ЦДАМЛМ України) за фінансової підтримки Українського культурного фонду (далі – УКФ), який суттєво спростив для дослідників доступ до архівних документів. Стратегічною метою проєкту є перетворення Архіву-музею на сучасне високотехнологічне й відкрите сховище історичної пам'яті, приваблює для фахівців (мистецтвознавців, літературознавців, істориків і архівістів) шляхом комплексної інформатизації й автоматизації діяльності установи. У листопаді 2021 р. було здійснено пілотний запуск системи і створення електронних особистих кабінетів користувача.

Сьогодні ЦДАМЛМ України – це сучасна багатопрофільна архівно-музейна інституція, чиїми основними завданнями є виявлення, збереження, систематизація і популяризація документальної спадщини українських митців¹. Її архівний фонд нараховує близько 1 млн 500 тис. документів – 317 тис. од. зб. у складі 1 тис. 430 фондів (1 тис. 305 особових фондів діячів української культури та 125 фондів установ і організацій національного значення)². У складі особових фондів – рукописи найвідоміших представників української нації: Т. Шевченка, І. Франка; листи І. Нечуя-Левицького; документи автора першого словника української мови Б. Грінченка, історика і композитора М. Аркаса, композиторів К. Стеценка, М. Тютковського, театральних діячів М. Заньковецької, М. Кропивницького, С. Тобілевич, співаків І. Алчевського, Б. Гмирі; архітекторів П. Альошина, В. Заболотного; художників І. Їжакевича, М. Глуценка, А. Петрицького, О. Хвостенка-Хвостова; а також документи представників української діаспори: Віри Вовк (справж. прізвище Селянська В. О.), Івана Багряного (справж. прізвище Лозов'яга І. П.), Ганни Черинь (справж. прізвище Грибінська Г. І.) та багатьох інших діячів українського мистецтва³.

ЦДАМЛМ України є унікальною установою, яка поєднує функції архіву, музею і бібліотеки. Гордістю музейного фонду, який налічує 13 тис. музейних предметів⁴, є твори живопису художників XIX–XX ст. – І. Їжакевича, М. Мурашка, О. Богомазова, М. Глуценка,

¹ Архів-музей у просторі і часі. Вип. 1. Київ: Вид. Державної архівної служби України, 2013. 151 с.

² Склад та характеристика фондів // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. URL: <https://csamm.archives.gov.ua/про-архів/склад-та-характеристика-фондів/> (дата звернення: 24.11.2021).

³ Описи фондів // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. URL: <https://csamm.archives.gov.ua/opisy-fondiv/> (дата звернення: 24.11.2021).

⁴ Склад та характеристика фондів // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. URL: <https://csamm.archives.gov.ua/про-архів/склад-та-характеристика-фондів/> (дата звернення: 24.11.2021).

В. Кричевського та ін. Також у Архіві-музеї розміщена постійно діюча експозиція з меморіальних кабінетів видатних діячів української культури (поета А. Малишка, композитора П. Майбороди, кінорежисера О. Довженка, художника М. Глушенка та ін.). У кабінетах відтворена обстановка, у якій жили та працювали українські митці, представлені автентичні речі, які оточували їх за життя.

Фонд друкованих видань налічує 112 тис. примірників книг і брошур та 80 тис. номерів журналів. Особливістю зібрання є те, що воно формувалося переважно на основі 32-х приватних книжкових колекцій Ю. Яновського, О. Довженка, А. Малишка, М. Плевака, Г. Майфета, Ю. Смолича, М. Стельмаха та ін. митців і науковців.

Варто зазначити, що упродовж останніх 5-ти років колектив Архіву-музею суттєво поповнила талановита молодь – випускники гуманітарних факультетів провідних вищих навчальних закладів країни, що дало змогу осучаснювати діяльність установи, відповідати вимогам часу та активно розвивати віртуальну складову комунікації з суспільством.

Участь у грантовій програмі УКФ – значне досягнення для нас і чудова можливість пришвидшити оцифрування архівних документів із фондів, аби зробити їх доступними для дистанційного вивчення дослідниками і шанувальниками української культури у всіх куточках світу. Ось декілька цікавих порівнянь, які дозволять краще зрозуміти важливість використання сучасної спеціалізованої сканувальної техніки для нашої установи:

1) 1,5 млн архівних документів, що зберігаються в Архіві-музеї, складаються зі 100 млрд слів, що перевищує кількість зірок на небосхилі;

2) в архівних справах сукупно міститься 15,5 млн аркушів. Щоб їх оцифрувати, одному працівникові потрібно було б сканувати документи з ранку до вечора упродовж 1 тис. 100 років;

3) щороку читальний зал Архіву-музею відвідують 1 тис. 500 дослідників, які опрацьовують близько 7 тис. справ або 800 тис. аркушів архівних документів. Водночас, в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій і з огляду на ті виклики, які спричинила пандемія, викликана розповсюдженням коронавірусу, є очевидним той факт, що Архів-музей потребує впровадження цифрових продуктів, які дозволять автоматизувати й оптимізувати роботу архівістів, зробити її максимально ефективною, а отримання її результатів – максимально комфортним для користувачів.

Шляхом залучення грантового фінансування від УКФ, Архів-музей першим серед центральних державних архівів розробив і отримав можливість реалізувати пілотний проект «Комплексна система інформатизації Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України». Гасло проекту – «Архів-музей розширює горизонти». Воно реалізується через дотримання 3-х принципів:

1. «Архів-музей поважає ваш час – працювати з науково-довідковим апаратом архіву можна онлайн 24/7».

2. «Архів-музей дбає про ваше здоров'я – переглядати цифрові копії архівних документів можна, не виходячи зі свого дому».

3. «Архів-музей піклується про ваш комфорт – записатися до читального залу архіву, замовити потрібні для роботи документи стало ще простіше».

Суть проекту коротко можна описати так: вже створений і наповнюється контентом єдиний комплексний програмний продукт «КСІ ЦДАМЛМ України» (<http://ksi-csamm.archives.gov.ua>), що доступний дистанційно в мережі Інтернет як звичайний вебсайт і складається з окремих модулів та цілком забезпечує потреби дослідників із пошуку необхідної архівної інформації. На першому етапі виготовлено 100 тис. цифрових копій архівних документів, доступ до яких забезпечено через модуль презентації контенту цього програмного продукту. Разом із тим, він міститиме весь необхідний науково-довідковий апарат: оцифровані описи усіх 100% фондів із можливістю морфологічного пошуку (за ключовими словами), базу даних «Архівні фонди ЦДАМЛМ України», путівники, переліки фондів та інші пошукові засоби. Окремим модулем став «Електронний читальний зал», наслідком впровадження якого буде повна автоматизація механізмів доступу дослідників до архівних документів. Відтепер оформлення для роботи в читальному залі, замовлення на видавання документів, виготовлення їхніх цифрових копій тощо здійснюватимуться дистанційно через електронний особистий кабінет користувача.

Модуль «Електронний читальний зал» – це одна з найважливіших складових програмного продукту «КСІ ЦДАМЛМ України». Саме через цей віртуальний читальний зал дослідники зможуть отримувати дистанційний доступ до науково-довідкового апарату і архівних документів. Доступ буде реалізовано через особисті кабінети користувачів, які створюватимуться на прохання дослідників після їх реєстрації. Увівши логін і пароль та зайшовши до кабінету, користувач зможе переглядати цифрові копії документів і описи фондів, користуватися різноманітними пошуковими й науково-довідковими сервісами, дистанційно робити замовлення на видавання неоцифрованих справ до читального залу, подавати замовлення на копіювання документів і відслідковувати статус їх виконання (дату видачі справ і їх повернення до сховища, причину відмови у видачі тощо).

Зараз «Електронний читальний зал» вже запущений і працюватиме до кінця 2021 р. у пілотному режимі. На порталі <http://ksi-csamm.archives.gov.ua> вже створено 35 особистих кабінетів користувача, що тестуватимуться дослідниками різного віку і статі, які ознайомлені з суттю і завданнями проекту й функціями модуля і погодилися взяти

участь у його тестуванні. Після завершення пілотного режиму програмний продукт буде покращено відповідно до відгуків, зауважень користувачів і працівників ЦДАМЛМ України та введено в експлуатацію для широкого загалу.

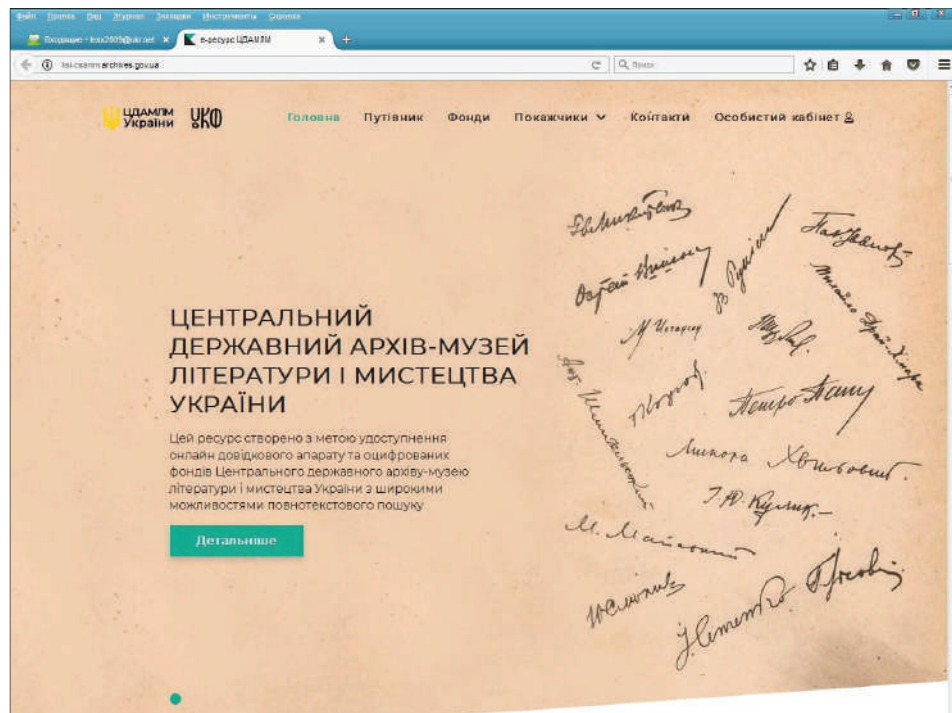
Вже сьогодні ми плануємо зосередитися на цифровій трансформації механізмів забезпечення безперешкодного доступу дослідників до науково-довідкового апарату архіву, цифрових копій документів окремих фондів і введенні в дію віртуального читального залу.

Актуальність проекту, на наш погляд, є незаперечною. Дедалі частіше інформація продукується в цифровому форматі. Запровадження «цифрової культури» відбувається одночасно з інкорпорацією культурно-просвітницьких закладів у єдиний культурний простір, що дозволяє говорити про початок формування в Україні єдиної стратегії у політиці цифрової трансформації. Цей проект надзвичайно важливий для української архівної системи і є однією з «перших ластівок» на шляху до кінцевої мети – створення єдиного вікна дистанційного доступу до документів Національного архівного фонду.

Унікальність проекту полягає в тому, що він, по суті, є другою спробою впровадження в українську архівну систему інноваційних технологій, пов'язаних із комплексною інформатизацією й автоматизацією діяльності архіву. Його унікальність визначається специфікою ЦДАМЛМ України, який поєднує в собі не лише архівну, а й музейну і бібліотечну складові. Фактично, це перша в Україні спроба представити науково-довідковий апарат і архівні документи онлайн за допомогою мультимедійних технологій з відповідними описами і засобами пошуку.

Інтерфейс програмного продукту «КСІ ЦДАМЛМ України» має бути максимально простим до опанування й інтуїтивно зрозумілим для користувачів різного віку. Його використання не вимагатиме спеціальної підготовки, достатньо буде навичок впевненого користувача ПК. З огляду на швидку інформатизацію українського суспільства і всіх галузей нашого життя, ми не очікуємо значних проблем в опануванні програмного продукту нашими користувачами. Хоча, у разі виникнення таких проблем під час фази пілотного запуску програмного продукту, ми передбачаємо можливість створення і розміщення на наших інформаційних ресурсах навчального відео і текстової інструкції з користування.

Попередньо ми плануємо, за наявності технічної можливості та належного бюджетного фінансування, продовжити оцифрування особових фондів, фондів установ і організацій, а також найбільш цінних і популярних книг і журналів із Фонду друкованих видань. У цьому полягає ще одна особливість нашого програмного продукту – він є своєрідним міцним каркасом, до якого з часом можна буде додавати нові модулі та розширювати існуючі за рахунок нових цифрових копій і записів до пошукових баз даних.

Інтерфейс програмного продукту «КСІ ЦДАМЛМ України»

У рамках проекту вже виготовлено 100 тис. цифрових копій архівних документів. Вони складають близько 1% від загальної кількості документів у фондах Архіву-музею. На перший погляд, цифра – невелика, але тут варто звернути увагу на чималу загальну кількість документів у наших фондах (які, до того ж, постійно поповнюються новими документами від наших фондоутворювачів) та на рекордно стислі строки реалізації грантового проекту. Аналізуючи наявні у нас 1 тис. 430 фондів та складаючи перелік фондів для першочергового оцифрування, ми керувалися 4-ма критеріями:

1. Це обов'язково мали бути фонди, що не підпадають під дію Законів України «Про авторське право і суміжні права» і «Про персональні дані». Це означає, що на документи цих фондів не мають поширюватися обмеження на дистанційний перегляд і копіювання, які накладаються згідно з нормами цих законів на 70 років від смерті автора та на 75 років від дати створення документа, що містить персональні дані.

2. Найбільш цінні фонди: ми маємо якомога швидше оцифрувати та забезпечити дистанційний доступ до документів корифеїв українського мистецтва, таких як: Т. Шевченко, І. Франко, М. Кропивницький.

3. Фонди, найбільш затребувані у читальному залі Архіву-музею (з метою уникнення псування рукописів, неминучого під час активно-

го використання багатьма дослідниками). До прикладу, особовий фонд українського етнографа і літературознавця В. Петрова (Ф. 243), який майже повністю складається з невеличких рукописних записок науковця, наразі вивчається у читальному залі одночасно 6-ма дослідниками.

4. Найбільш крихкі документи та рукописи зі згасаючим текстом, що потребують першочергового оцифрування з метою максимального збереження інформації, яку вони містять.

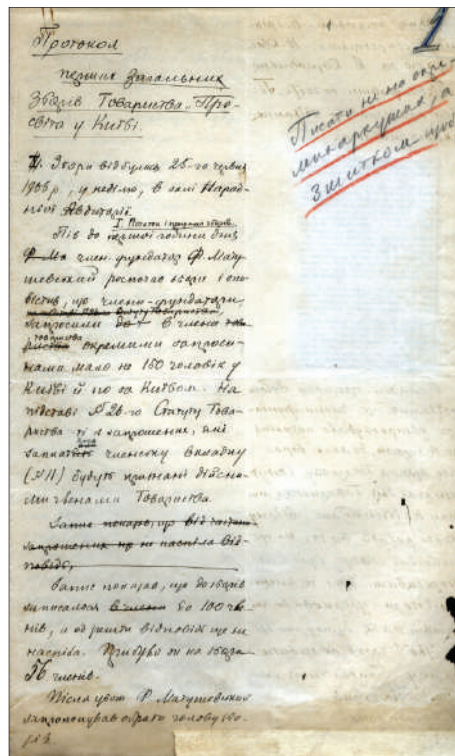
На першому етапі оцифровано 48 особових фондів, з яких: 20 фондів письменників, 9 – художників, 4 – театральних діячів, 4 – архітекторів і істориків архітектури, 4 – музичних діячів, 4 – громадських і державних діячів та 3 – фонди літературознавців. Особові фонди, більшість з яких складають фонди письменників, – найбільший скарб Архіву-музею.

Серед оцифрованих – особові фонди українських письменників Б. Грінченка (Ф. 15), Лесі Верховинки (справж. прізви. Лагодинська Я. М.) (Ф. 20), В. Поліщука (Ф. 72), Івана Дніпровського (справж. прізви. Шевченко І. Д.) (Ф. 144), А. Кохановської (Ф. 309), М. Аркаса (Ф. 323), Т. Шевченка (Ф. 506), І. Франка (Ф. 507); перекладачів і літературознавців М. Калиновича (Ф. 54), В. Петрова (Ф. 243), М. Плевака (Ф. 271); драматурга М. Кропивницького (Ф. 41); театральних співаків і акторів В. Гужової (Ф. 130), І. Алчевського (Ф. 131); архітекторів і істориків архітектури В. Фельдмана (Ф. 48), М. Даміловського (Ф. 53), І. Моргілевського (Ф. 87), В. Обремського (Ф. 305); композитора М. Тутковського (Ф. 129); художників В. Гагенмейстера (Ф. 397) і В. Котарбінського (Ф. 1283); правознавця і політичного діяча М. Василенка (Ф. 542) та ін.

Зокрема, у рамках проекту було оцифровано особовий фонд письменника, мовознавця, етнографа Б. Грінченка (1863–1910) (Ф. 15), який налічує 80 справ (177 док.). Науковець відомий як засновник Української радикальної партії (1904), ініціатор створення Київського товариства «Просвіта» (1906), де очолював видавничу комісію, та укладач першого словника української мови (1909). Найцінніші з оцифрованих доку-

Фото Б. Грінченка. 1906 р.
ЦДАМЛМ України. Ф. 15. Оп. 1.
Од. зб. 70. Арк. 3.

Протокол першого загального зібрання
Київського товариства «Просвіта».
1906 р.
ЦДАМЛМ України. Ф. 15. Оп. 1.
Од. зб. 14. Арк. 1.

ментів – оригінали фотографій XIX – поч. XX ст.; протокол першого загального зібрання Київського товариства «Просвіта» під його головуванням (1906); 100 листів митця до родичів і колег; етнографічні записи і старовинні документи, зібрані ним для своїх праць – щоденники 1832–1893 рр., копії універсалів гетьманів і указів Катерини II; дільчий реєстр маєтку Ніжинського полкового осавула 1761 р., оригінали продажних листів козаків Чернігівської губернії на ліс і землю від 1697, 1730, 1736 рр.; боргові документи Львівського віцепалатинату 1735 р.; виписки з церковних книг, судових справ і указів; записи етнографічного характеру про Чернігівську губернію тощо.

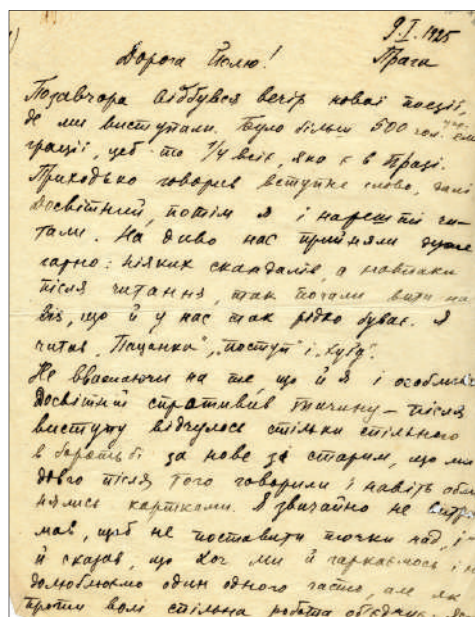
Оцифровано й фонд поета В. Поліщука (1897–1937) (Ф. 72), що містить 78 справ (190 док.). Він відомий як засновник літературної групи «Авангард» (1925), що описувала технічні здобутки модерної

цивілізації, та жанру неримованих віршів Верлібр. У фонді зберігаються рукописи його творів (поєми «Великий Хам», 1921), листування з дружиною О. Конухес; індивідуальні фото за 1917–1934 рр., групові фото 1920-х років з О. Досвітнім, П. Тичиною і фото архітектурних пам'яток із поїздок до Середньої Азії (1930–1933), документи про реабілітацію.

Для дослідників української літератури 1920–1930-х років також буде цікавим великий за обсягом особовий фонд письменника, драматурга, перекладача І. Дніпровського (1895–1934) (Ф. 144), що містить 374 справи (понад 1 тис. 200 док. на 13 тис. 300 арк.). Основний масив документів складають підготовчі матеріали та рукописи творів: романів «Зіновій Кремін» (1924), повістей, п'єс («Яблуневий полон», 1926), драм, оповідань, нарисів, новел, віршів. Також у фонді відклалися 6 записних книжок із творчими і щоденниковими записами за 1926–1934 рр. (наприклад, про загибель Миколи Хвильового, справж. прізвищ. Фітільов М. Г.) та події Першої світової війни за 1916–1917 рр.; рецензії; сотні листів 1920-х років від колег.

Фото В. Поліщука. 1933 р., м. Харків.
ЦДАМЛМ України. Ф. 72. Оп. 1.
Од. зб. 18. Арк. 3.

Лист В. Поліщука до дружини
О. Конухес.
Автограф. 9 січня 1925 р., м. Прага.
ЦДАМЛМ України. Ф. 72. Оп. 1.
Од. зб. 9. Арк. 12.

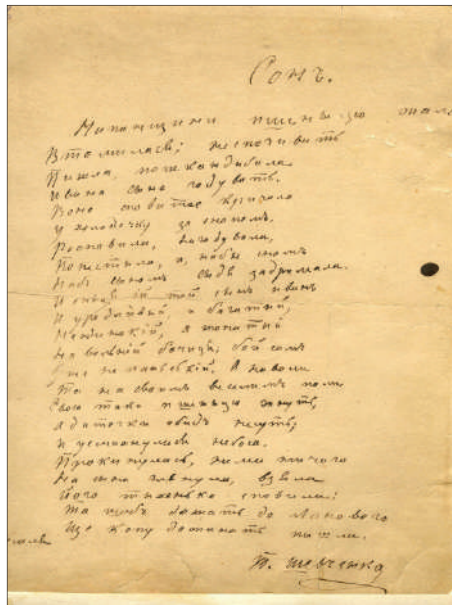
Фото І. Дніпровського в робочому кабінеті.
На столі – портрет М. Куліша. 1930 р.
ЦДАМЛМ України. Ф. 144. Оп. 1. Од. зб. 301. Арк. 3.

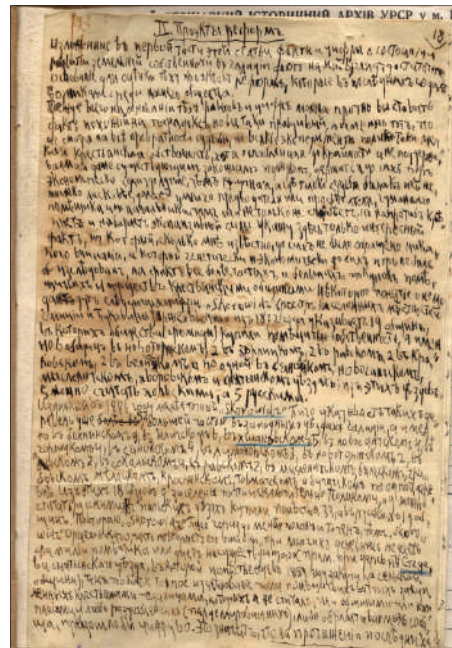
унікальних документів НАФ, – оригінали віршів «Думка» («Нащо мені чорні брови...»), 1838; «Бандуристе! Орле сизий...», 1840; «Миколі Івановичу Костомарову», 1847; «Сон» («На панщині пшеницю жала...»), 1859 та рукопис його листа 1858 р. до театрального актора М. Щепкіна (1788–1863).

Оцифровано й особовий фонд іншого корифея української літератури – І. Франка (1856–1916) (Ф. 507). У фонді всього одна справа – маловідомий автограф із публіцистичної спадщини письменника, рукопис статті 1915 р. «Земельная собственность в Галиции», віднайдений невстановленою особою у 1944 р. Текст рукопису цікавий тим, що почерк автора віддзеркалює його важкий фізичний стан у період перекладу статті 1887 р. із польської мови. Для почерку характерні прямі літери без ознак скоропису. Річ у тім, що І. Франко писав цей текст паралізованою рукою після тяжкої хвороби, за рік до смерті.

Також були оцифровані особові фонди 3-х літературознавців. Оцифрування великого і популярного серед дослідників особового фонду етнографа, літературознавця, культуролога В. Петрова (1894–1969) (Ф. 243) стало справжнім подарунком для науковців. У фонді зберігаються 242 справи (1 тис. 300 док. на 22 тис. 500 арк.) за 1837–1967 рр. Їхня специфіка полягає у тому, що це великі справи з сотень рукописних записок дрібним почерком. Серед них – матеріали, зібрані В. Петровим для написання праць,

Т. Шевченко. «Сон». Автограф.
1859 р.
ЦДАМЛМ України. Ф. 506. Оп. 1.
Од. зб. 11. Арк. 1.

І. Франко. «Земельная собственность в Галиции». Автограф. 1915 р.
ЦДАМЛМ України. Ф. 507. Оп. 1.
Од. зб. 1. Арк. 18.

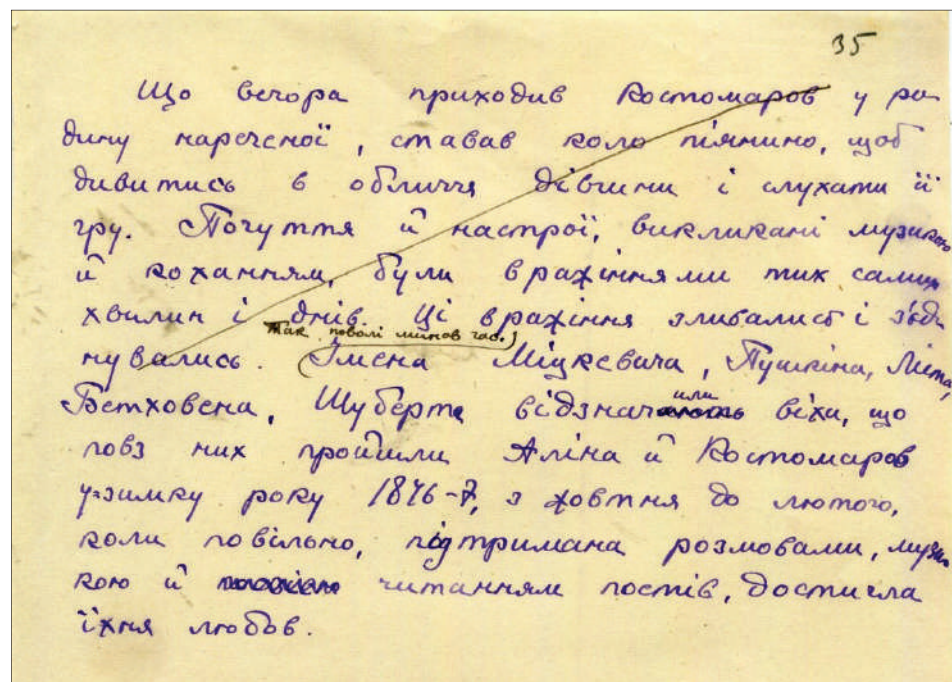

Фото В. Петрова. 1920-ті роки.
ЦДАМЛМ України. Ф. 243.
Оп. 1. Од. зб. 226. Арк. 2.

здебільшого про П. Куліша, Г. Сковороду, М. Костомарова, М. Зерова та ін. Цікавими є біографічні документи і листування В. Петрова з науковцями та листи до дружини С. Зерової. Левову частку фонду складають творчі документи, з яких багато ненадрукованих (наприклад, критичні праці про творчість Т. Гоббса, Г. Гроція), праці про виникнення і розвиток міфів, повір'їв і казок різних народів світу.

Оцифровано й особовий фонд іншого знаменитого літературознавця – М. Плевака (1890–1941) (Ф. 271), що містить 373 справи. Фонд відомий кожному досліднику літератури, оскільки у ньому зберігаються рукописи літературознав-

чих статей М. Плевака і біографії чи списки автобіографій усіх українських поетів і прозаїків кінця XIX – поч. XX ст., копії їхніх поезій і бібліографічні покажчики видань. Часто буває так, що документи про

В. Петров. «Аліна і Костомаров». Автограф. 1920-ті роки.
ЦДАМЛМ України. Ф. 243. Оп. 1. Од. зб. 91. Арк. 35.

того чи іншого маловідомого письменника вдається знайти тільки в цьому фонді. У невеликій кількості представлені матеріали до біографії фондоутворювача і образотворчі матеріали (фото письменників-сучасників і корифеїв української літератури й театру XIX ст. – М. Заньковецької, М. Коцюбинського та ін.).

Відскановано документи особових фондів 4-х театральних діячів і оперних співаків: фундатора українського професійного театру, драматурга і актора М. Кропивницького (Ф. 41, 113 спр. – 300 док.), оперних співаків І. Алчевського (Ф. 131, 94 спр. – 1 тис. 864 док.), В. Гужової (Ф. 130) та С. Дурдуківського (Ф. 1031).

Приємною новиною для шанувальників українського образотворчого мистецтва стало оцифрування документів особових фондів 9-ти художників. По-перше, особового фонду корифея українського живопису і графіки Ф. Красицького (1873–1944) (Ф. 96), що містить 142 спр. Серед них: 10 альбомів із навчальними рисунками графічним олівцем за 1888–1901 рр.; автопортрети і портрети Т. Шевченка, Марка Вовчка (справж. прізви. Вілінська М. О.), М. Коцюбинського, Лесі Українки (справж. прізви. Косач Л. П.), та ін. письменників; альбоми з малюнками; оригінали пейзажів, виконаних пензлем та олією («Дубовий гай», «Околиця села», «Після Водохрещення», 1896), начерки, етюди, ескізи картин і декорацій («Різдвяна ніч»), репродукції й фото картин інших художників. У фонді також зберігаються цінні рукописи – автобіографічні записки, нотатки, навчальні посібники («Основы грамоты изоискусства»), листування з родичами і установами, матеріали службової діяльності Ф. Красицького. Один із націнніших документів фонду – ікона «Святий Зосима», яка належала Ф. Красицькому. Ікона написана М. Мурашком темперою по дереву в кінці XIX ст. і зображує Святого Зосиму – покровителя пасічників і мандрівників.

Цікавим є особовий фонд першої жінки-художниці Буковини, поетеси польського походження А. Кохановської (1868–1927) (Ф. 309, 140 спр. – 545 док.). Основний масив документів складають портрети 1880–1890-х років (погрудні зображення буковинських дівчат, постатей хлопців тощо), жанрові малюнки і краєвиди 1880-х років. Більшість

Фото М. Плевака. 1920-ті роки.
ЦДАМЛМ України. Ф. 271. Оп. 1.
Од. зб. 294. Арк. 2.

А. Кохановська.
«Буковинські селяни».
Пап., олів., пастель. 1886 р.
ЦДАМЛМ України. Ф. 309.
Оп. 1. Од. зб. 17. Арк. 2.

В. Котарбінський. «Приси».
Ілюстрація на конверті
листа до О. Прахової.
Акварель.
Кін. 1890-х років.
ЦДАМЛМ України. Ф. 1283.
Оп. 1. Од. зб. 1. Арк. 3.

графічних творів мають начерковий або етюдний характер із різним ступенем завершеності. Увагу дослідників також привертають збірки віршованих творів і чернеток поезій А. Кохановської.

Також оцифровано особові фонди: київського монументаліста і символіста польського походження В. Котарбінського (1848–1921) (Ф. 1283), який складається всього з 1 справи – 7 аркушів поживклого паперу кінця 1890-х років з акварельними заставками із зображенням ірисів, польових квітів і фонтану на пейзажному тлі, створених для художниці О. Прахової, та живописця І. Дряпаченка (1881–1936) (Ф. 1144), що включає 33 справи 1898–1990 рр. Він навчався в Італії і з 1898 р. проводив персональні виставки. Серед документів фонду – фотокопії картин 1910–1914 рр.: «Падіння Великого князівства Нижегородського», «Поминальний день у Флоренції», «Святе сімейство у Єгипті», «Світлячки», «Берег моря», «Сутінки» (1914) та ін., фотокопії портретів та 34 фронтонів малюнки за 1916–1917 рр. Також у фонді відклалися листи митця, документи до його біографії, 20 індивідуальних та групових фотографій 1898–1936 рр.

Важливим для дослідників Поділля є особовий фонд графіка, представника Розстріляного відродження І. Зборовського (1875–1934) (Ф. 993), що налічує 100 справ за 1892–1918 рр. Він також відомий як талановитий красзнавець, музейний діяч, дослідник і збирач пам'яток Поділля, засновник красназавчих музеїв у Бершаді і Тульчині, співорганізатор першої в Україні кредитно-споживчої спілки. Основну час-

І. Дряпаченко. «Сутінки». 1914 р.
ЦДАМЛМ України. Ф. 1144. Оп. 1. Од. зб. 5. Арк. 5.

тину фонду складає листування І. Зборовського з Ф. Красицьким, рідними, громадськими діячами Поділля (всього 330 рукописів листів). Також у фонді представлені документи до біографії митця, візитівки, документи його родичів та листи Міністерства народної освіти з подяками за надіслані на виставки предмети давнини.

Особовий фонд представника Розстріляного відродження, художника-«бойчукіста» і педагога І. Падалки (1894–1937) (Ф. 1278) включає 18 справ за 1916–1900 рр. Найцікавіші з документів фонду – портрет брата 1916 р., рукопис автобіографії І. Падалки 1924 р., документи про його посмертну реабілітацію 1958 р., 15 фотографій 1923–1935 рр.

Фото І. Падалки. 1930-ті роки.
ЦДАМЛМ України. Ф. 1278. Оп. 1.
Од. зб. 10. Арк. 2.

Фонд родини Язевих (Ф. 227) – родичів М. Мурашка (1844–1909), що складається з 18 справ за 1890–1972 рр., цінний тим, що містить документи цього видатного живописця – шарж «Горс Мурашка» (1890 р.), пейзажі кінця XIX ст. «Річка», «Ставок»; блокнот 1893 р. з олівцевими пейзажними начерками і записами творчого характеру, 9 листів М. Мурашка до доньки Олени і її чоловіка В. Язева, більше сотні листів художника М. Прахова до О. Язевої за 1955–1957 рр. та фотографії М. Мурашка 1890, 1905 і 1908 рр.

Оцифровані особові фонди популяризатора народного мистецтва В. Розвадовського (Ф. 632) та славетного київського художника-авангардиста, засновника супрематизму і кубофутуризму, автора «Чорного квадрата» (1913) К. Малевича (Ф. 1277). Невеликий за обсягом фонд К. Малевича включає 4 справи за 1839–1980 рр.: статті про його творчість, фото художника з дружиною (1935 р.) та 3 фото його родичів 1839, 1867, 1902 рр.

Дослідникам музики пропонуємо ознайомитися з документами особових фондів 4-х музичних діячів: фондом композитора, диригента, засновника першого жіночого колективу театралізованого співу «Жінхоранс» В. Верховинця (Ф. 110), композиторів М. Тутковського (Ф. 129), С. Дрімцова (Ф. 1155) та Т. Безуглого (Ф. 1255).

Популярними серед істориків є особові фонди 3-х державних, політичних і громадських діячів: М. Василенка (Ф. 542), І. Лизанівського (Ф. 1310) і М. Полоза (Ф. 1336). Фонд М. Василенка є одним із найбільших – 346 спр. – 4510 док.). Містить листи, творчі матеріали, спогади, фото, матеріали дружини Н. Полонської-Василенко. Особливо цінним джерелом інформації для дослідників є листування останньої з видатним сходознавцем, академіком А. Кримським (26 листів) за 1936–1940 рр., – період, коли вона була його друкаркою і довіреною особою.

Таким чином, успішна реалізація проекту дозволить вирішити низку важливих для Архіву-музею і для наших користувачів завдань:

Лист М. Мурашка до доньки О. Язевої. Автограф. 1890-ті роки.
ЦДАМЛМ України. Ф. 227. Оп. 1. Од. зб. 5. Арк. 9-9зв.

Фото М. Василенка у робочому кабінеті. Б/д.
ЦДАМЛМ України. Ф. 542. Оп. 1. Од. зб. 48. Арк. 16.

- 1) забезпечення дистанційного доступу до науково-довідкового апарату та цифрових копій архівних документів. Автоматизація архівної справи та механізмів доступу дослідників до документів;
- 2) виготовлення 100 тис. цифрових копій архівних документів;
- 3) розроблення комплексного програмного продукту «Комплексна система інформатизації ЦДАМЛМ України»;
- 4) запуск модуля презентації контенту – вебсайту з довідковим апаратом і сканкопіями документів;
- 5) запуск модуля «Електронний читальний зал».

Ми плануємо, що використання цього програмного продукту суттєво скоротить час дослідників на пошук необхідної інформації, оскільки їм не треба буде приїжджати до архіву та гортати путівники і сотні описів фондів, а також значно спростить пошук і доступ до архівних документів, оскільки ці функції будуть доступні онлайн із будь-якого комп'ютера, ноутбука, планшета чи смартфона в будь-якому куточку планети. Разом із тим, використання наших пошукових сервісів дасть змогу дослідникам виявити значно більше необхідних архівних документів, аніж вони би могли знайти, користуючись традиційним довідковим апаратом у читальному залі.

Успішна реалізація проєкту сприятиме поширенню в Україні і світі інформації про безцінні джерела української культури і мистецтва, збільшенню числа їх дослідників, зростанню кількості наукових праць

з цієї теми та задоволенню інтересів українців-діаспорян і іноземних дослідників, які мають потребу в доступі до українських архівних документів, але не мають можливості приїхати в Україну для їх вивчення. Разом із тим, втілення цього проекту може дати приклад і потужний імпульс для інших українських архівів прискорити цифровізацію всіх галузей архівної справи.

Ми дбаємо не лише про успішну і вчасну реалізацію всіх етапів проекту, але й про належне його висвітлення в ЗМІ та з допомогою інформаційних ресурсів установи. Зокрема, до команди грантового проекту входять фахівці, які займаються інформаційним супроводом проекту, а саме: готують публікації про хід реалізації проекту і його результати, а також цікаві презентаційні відеоролики для розміщення на сторінках ЦДАМЛМ України у мережах «Фейсбук» (<https://www.facebook.com/cdamlmu>), «Інстаграм», «Ютуб» (<https://www.youtube.com/watch?v=jDHi5ZWU8Vk>), «Телеграм», на офіційному вебсайті установи (<https://csamm.archives.gov.ua/>), вебсайті Державної архівної Служби України, «Укрінформу», інформаційних ресурсах інших наших партнерів, а також у друкованих ЗМІ (журнали «Архіви України», «Літературна Україна», «Культура і життя»). У мережі «Фейсбук» нами була створена спеціальна сторінка «Проект Комплексна система інформатизації Архіву-музею» (<https://www.facebook.com/Проект-Комплексна-система-інформатизації-Архіву-музею-109512798085567>), де розміщуються всі найсвіжіші новини про реалізацію проекту. Також було проведено 3 онлайн-конференції зі студентами, науковцями, лідерами думок та відвідувачами читального залу про хід реалізації проекту. 20 жовтня 2021 р. у конференц-залі «Укрінформу» проведено підсумкову звітну конференцію, на якій презентовано основні досягнення нашої команди.

Запрошуємо всіх дослідників і шанувальників української культури створити електронний кабінет користувача нашого читального залу, переглянути документи з оцифрованих особових фондів та скористатися всіма іншими можливостями нашого нового інформаційного продукту на вебпорталі ЦДАМЛМ України: <http://ksi-csamm.archives.gov.ua>

Руслан Пиріг
доктор історичних наук,
професор,
головний науковий співробітник
відділу історії Української революції (1917–1921 рр.),
Інститут історії України НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6232-210X>

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ УКРАЇНИ: СТВОРЕННЯ І ПОЧАТОК ДІЯЛЬНОСТІ

Три десятиліття тому, 25 жовтня 1991 р., Кабінет Міністрів України прийняв постанову про створення Центрального державного архіву громадських об'єднань України на базі колишнього Архіву ЦК Компартії України. Його утворення було обумовлене проголошенням незалежності України і сходженням із політичної арени правлячої КПУ.

З червня 1989 р. я обіймав посаду заступника директора Інституту історії партії при ЦК Компартії України – завідувача партійного архіву. У середині серпня 1991 р. перебував у відпустці. Пригадую тогочасну політичну напругу, яку максимально загострив путч ДКНС (ГКЧП). Суспільство жило тривожними очікуваннями, переживаннями через невизначеність ситуації. Всі ці дні не відходив від радіоприймача, постійно слухав трансляцію засідань Верховної Ради, яка у суботу 24 серпня проголосила незалежність України. Наступного дня прийшов до архіву. Черговий міліціонер доповів, що все спокійно, а через деякий час командир взводу, який забезпечував охорону архіву повідомив, що партійні установи будуть опечатуватися. Я почав телефонувати до ЦК Компартії України, телефони першої приймальної були постійно зайняті. Врешті черговий Г. Г. Букаєв, не дослухавши, сказав, що їм не до мене. Я швидко нарізав стрічки паперу і поставив штампи партархіву, сподіваючись прикріпити їх поряд із чужими наклейками.

Тільки під вечір до архіву під'їхав бус «РАФ» з опечатувальниками. До вестибюля зайшли майор і сержант міліції, а також 3 активісти. Я відрекомендувався і запитав, хто вони. Мені, не даючи в руки, показали текст якоїсь постанови з нерозбірливо вписаним від руки прізвиськом і почали сперечатися, що треба опечатувати. І тут з'явився командир батальйону охорони підполковник, здається, Пилипенко. Відразу запитав майора, чого він тут, той відповів, що має поставити міліційний пост. Підполковник не досить чемно заявив, показуючи на свого сержанта: «А это тебе что? Давай отсюда, быстро!». У такій же манері звернувся до активістів, не став слухати їхні погрози і випроводив із приміщення. Потім запитав мене: «А что ваше руководство?», на що я скрушно розвів руками. Він наказав сержанту нікого не впускати.

Я знову засів за телефони. Нарешті по урядовому зв'язку знайшов у Верховній Раді М. О. Шульгу, тоді народного депутата, голову комісії з міжнаціональних відносин. Він розповів, що захоплення парторганів їх також застало зненацька, і тепер Президія ВР визначила, що візьме на свій баланс приміщення ЦК КПУ і його установ. Пізно пішов додому, вночі телефонував черговому міліціонеру. Опечатувальники не поверталися. Зранку вже був в архіві. Пізніше у директора Інституту історії партії зібралися І. Ф. Курас, я, завідувачі відділів. Ф. М. Рудич повідомив, що готується постанова Президії Верховної Ради про припинення діяльності КПУ. Зійшлися на тому, що це може відвести наступ на партію, але депутати-комуністи за це не проголосують. Проте, як з'ясувалося, ми помилилися.

Я постійно телефонував до Москви колегам із Центрального партійного архіву та знав про укази президента Б. М. Єльцина щодо тимчасового припинення діяльності КП РРФСР (23 серпня) і передавання майна КПРС і КП РРФСР у державну власність (25 серпня). Президія ВР УРСР пішла тим же шляхом: 26 серпня 1991 р. видала указ «Про тимчасове припинення діяльності Компартії України» до остаточного розслідування обставин, пов'язаних із подіями 19-21 серпня 1991 р., що мали місце в Москві. Міністерству внутрішніх справ за участі народних депутатів доручалося опечатати всі службові приміщення партійних комітетів і взяти їх під охорону, забезпечити збереження майна і документів від розкрадання, руйнування і знищення. Містилося там і важливе для нас рішення про передавання майна Управління справами ЦК КПУ на баланс Верховної Ради.

Після консультацій з Ф. М. Рудичем я попросив начальника Головархіву Б. В. Іваненка приїхати до нас. Ми підготували проєкт указу Президії Верховної Ради про передавання архівів КПУ у державну власність. У преамбулі документа вирішили не посилатися на події, пов'язані з ДКНС, а констатували важливу історичну, наукову, соціально-правову значущість документів партії. Зафіксували передавання

не тільки документів, споруд і устаткування, але й штату співробітників. Доповнили також вказівкою про приймання документів поточного компартійного діловодства. Борис Васильович поїхав до Верховної Ради, у перерві засідань зустрівся з Л. М. Кравчуком. Наступного дня, 27 серпня з'явився указ Президії ВР «Про передачу архівів Компартії України у підпорядкування Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України». Верховна Рада створила з цього питання комісію під головуванням Л. П. Скорик, голови підкомісії з питань культури та духовного відродження. До її складу включили представників Головархіву, загального відділу ЦК, апарату Верховної Ради, кількох активістів.

А тим часом спеціальна комісія на чолі з колишнім прокурором Харківської області, депутатом Верховної Ради Ю. О. Гайсинським завершила слідство щодо участі керівництва КПУ у сприянні ДКНС. Верховній Раді була продемонстрована шифротелеграма обкомів партії за підписами секретарів ЦК С. І. Гуценка, Г. П. Харченка, В. Є. Острожинського і А. П. Савченка, у якій вказувалося, що «найважливішим завданням партійних комітетів є сприяння Державному комітету з надзвичайного стану в СРСР». Невдовзі телеграма була відкликана і знищена за актом, а 22 серпня ЦК КПУ засудив дії ДКНС. І все ж 30 серпня 1991 р. Президія Верховної Ради, посилаючись на висновки комісії, видала указ «Про заборону діяльності Компартії України», який активізував процес передавання її документів до державних архівів.

Упродовж кількох місяців група співробітників партархіву разом із працівниками загального відділу ЦК займалася передаванням-прийманням величезного масиву документів поточного діловодства ЦК КПУ. Одночасно документи архівів обкомів партії передавалися до відповідних державних архівів областей. У результаті державна архівна система поповнилася понад 11 млн справ, зосереджених у 65 тис. фондів, 23 спеціалізованими архівними спорудами на 22 млн справ із фактично заповненими сховищами на 30-60%. Було покладено край дуалістичному функціонуванню 2-х архівних фондів – державного і компартійного, з'явилися можливості демократизації архівної справи, розширення доступу до раніше закритих фондів, прискорення реабілітації жертв політичних репресій.

У вересні-жовтні 1991 р. вирішувалася доля колишніх установ ЦК Компартії України. Вищу партійну школу розформували, а її приміщення передали КДУ ім. Т. Г. Шевченка, частину яких пізніше відібрали для Національної академії державного управління при Президенті України. Музей В. І. Леніна якийсь час існував, аж поки на його базі не створили «Український дім». Господарські служби Управління справами ЦК перейшли до Верховної Ради зі штатами і майном.

Інститут політичних досліджень і архів ЦК перебували в трансформаційному стані. Врешті постановою президії АН був утворений Інститут національних відносин і політології, який очолив І. Ф. Курас.

У цей час ми з Б. В. Іваненком та К. Є. Новохатським готували проєкт постанови Кабінету Міністрів про утворення на базі Архіву ЦК центрального державного архіву. Довго думали над назвою, пропонувалося щось на взірць російського «центра хранения...», з важко вимовною аббревіатурою РЦХИДНИ. Ми добре усвідомлювали, що статус центрального державного архіву набагато поважніший ніж просто «Центр зберігання документів».

Назва визначилася несподівано. У минулорічній підшивці газети «Известия» наткнувся на Закон СРСР від 9 жовтня 1990 р. «Об общественных объединениях». Відповідно до нього громадськими об'єднаннями визнавалися політичні партії, молодіжні організації, масові рухи, добровільні товариства тощо. У фондах нашого архіву зберігалися документи Компартії, деяких українських і єврейських партій, ЛКСМУ, партизанського руху, товариства колишніх політкаторжан та інші. Отже, вимальовувалася така назва – Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). У юрвідділі Кабміну трохи «покрутили носом», але, прочитавши згаданий закон СРСР, погодилися. 25 жовтня вийшла постанова про створення ЦДАГО України. Він став сьомим центральним державним архівом у системі Головного архівного управління. Мене призначили директором, ввели до колегії Головархіву, обрали головою ради директорів центральних державних архівів, членом оргкомітету з утворення Співки архівістів. Новий архів дістав повне представництво в архівній системі України. Слід із вдячністю відзначити державно мудре і по-людськи приязне ставлення тодішнього начальника Головархіву Б. В. Іваненка до долі архівів Компартії, колективу нашого архіву і до мене особисто.

З утворенням архіву його співробітники, позбувшись тривог за власну долю, взялися за впорядкування щойно прийнятих документів поточного діловодства ЦК, проведення експертизи цінності, переходу на нові форми обліку документів, розроблення рекомендацій для держархівів областей. Ми дуже швидко відчули мінуси перебування в державній архівній системі. Почалися затримки зарплат, дефіцит коштів на матеріали для реставраційних робіт, оплату міліційної охорони, довелося змінювати штатний розпис і наймати «сторожів». Для харчування співробітників організували доставку обідів, але через безгрошів'я довелося перейти на домашні «тормозки».

Безперечно, у формальному сенсі ЦДАГО України був новоутвореним архівом, а фактично була проведена трансформація Партійного архіву ЦК КПУ в державну архівну установу із загальнодержавним статусом центральної. Партархів вже мав понад півстолітню історію,

власні традиції і цільове призначення. На час відновлення незалежності України це був колектив професійних архівістів – наукових співробітників, інструкторів, технічного персоналу. Мав найсучаснішу споруду з відповідним технологічним обладнанням і матеріальним забезпеченням.

Після заборони діяльності Компартії читальний зал архіву заповнили науковці, нащадки політв'язнів, колишніх партизан і підпільників, генеалогісти. Завідувачка читального залу І. Л. Комарова, яка у «старі» часи звикла до 5-7 дослідників щоденно, була перевантажена роботою і попросила помічницю. Добре, що проєктанти будівлі передбачили зал на 60 посадкових місць. У перші роки функціонування ЦДАГО України значний інтерес до його документної інформації виявили учені української діаспори Тарас Гунчак, Роман Сербин, Петро Потічний; американські науковці Марк фон Гаген, Мартін Тері, Хіроакі Куромія; ізраїльські дослідники Мордехай Альтшулер, Мері Гінзбург, Арон Вайс. Серед українських дослідників слід відзначити В. І. Сергійчука, Ю. І. Шаповала, А. М. Русначенка та інших, які за документами архіву написали книги і популярні статті з найбільш актуальних та болісних тем радянського минулого. Зокрема, докторант Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка В. М. Литвин, використовуючи матеріали архіву, видав монографію «Політична арена України: дійові особи та виконавці» (К., 1994).

Перед Головархівом постало досить складне питання інкорпорації колишніх партархівів до державної архівної системи. Тобто, злиття воєдино республіканських сегментів Державного архівного фонду СРСР і Архівного фонду КППС, а іншими словами – перевести документні комплекси КПУ на державні архівні стандарти. ЦДАГО України мав стати науково-методичним центром цього профілю. Для цього колишній партархів поступово переходив на державно-архівні «рейки». До нових стандартів приводили штатну структуру. Інструкторів перевели в наукові співробітники, створили бухгалтерсько-планову службу, ввели посади заступника директора і завгоспа, не без посадових маніпуляцій оформили 4-х охоронців, а точніше – сторожів.

Певні зміни сталися і в кадровому складі архіву. Раптово через лікарську помилку помер головний охоронець фондів А. П. Мотієнко. Досвідчені співробітники А. В. Кентій, О. С. Ткач і В. В. Василенко перейшли на роботу відповідно до Головархіву, Адміністрації Президента та Кабінету Міністрів. Водночас колектив поповнився молодими працівниками. Заступником директора стала Н. В. Маковська, випускниця істфаку КДУ, кандидатка історичних наук. Потім вона упродовж 15-ти років очолювала найбільше архівосховище країни – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України і по праву належить до когорти архівної еліти.

За моєю рекомендацією заступником директора була призначена О. В. Гранкіна (нині – Бажан), 27-річна випускниця істфаку Казахського університету. Врівноважена і водночас ділова, вона швидко освоїла архівну справу, працюючи поряд із досвідченими архівними адміністраторами Б. В. Іваненком і В. С. Лозицьким, а з 2014 р. очолює ЦДАГО України. Всі ці роки я постійно спілкуюся з Ольгою Вікторівною, радію її успіхам, які невіддільні від досягнень колективу. Класними фахівцями стали тоді ще архівісти-початківці В. Тихоміров, М. Легкоступ, А. Іщенко та інші.

Починаючи з кінця 1980-х рр., однією з суспільно актуальних проблем залишалася демократизація діяльності архівів, а по суті відкриття доступу до архівної інформації. На час створення ЦДАГО України всі його документи мали грифи таємності – «секретно», «совершенно секретно», «особая папка». Я з тривогою думав, яка копітка і марудна робота чекає на нас із розсекречення 250 тис. справ нашого архіву, а ще мільйонів справ колишніх облпартархівів. Переглянувши вибірково описи, переконався, що, за винятком «окремої папки», серйозних таємниць вони не містять. І почав умовляти Б. В. Іваненка, який спочатку побоювався такого масового розсекречення явочним порядком, а потім – велетенських обсягів роботи за правилами. Вирішення питання він відтягував, сподіваючись діяти за російськими взірцями, але у Москві ця проблема залишалася неврегульованою. З цього приводу він консультувався в СБУ, ходив до віце-прем'єра С. В. Комісаренка. Нарешті знайшов підтримку в Державній думі України (функціонувала упродовж 1992 р. – Р. П.), у державного радника М. Г. Жулинського. Але визначальним у справі спрощеної процедури розсекречення архівних партдокументів став тиск громадськості, який я сповна відчув на собі. Після заборони Компартії України до нашого архіву ринув потік науковців, публіцистів, журналістів, політрепресованих та їхніх родичів, активістів «Меморіалу», Народного руху. Пояснення про грифи таємності і порядок розсекречення не сприймалися, були і образи, і погрози. На Б. В. Іваненка тиснули народні депутати, представники української діаспори, імениті вчені.

Нарешті з'явився наказ № 14 Головархіву від 2 квітня 1992 р. «Про розсекречення документів колишніх архівів Компартії України». На секретному зберіганні залишили тільки документи, які могли містити державну таємницю, що складало до 0,06% від їх загального обсягу. Це був справді неординарний, проривний акт, що робить честь людям, які взяли на себе відповідальність за його видання. Не думаю, що хтось тоді по заслугі оцінив наказ, адже це був імператив суспільного запиту, який і мала задовольнити незалежна держава. І тільки певна частина дослідників, які поїхали до московських архівів і отримали відмови через нерозсекреченість документів, зрозуміли ціну цього кроку керівни-

цтва Головархіву. Мушу зазначити, що в наступні роки не було жодного випадку витоку з архівів таємної інформації.

Я справді щасливий, що був причетний до створення ЦДАГО України, мав честь упродовж 6-ти років його очолювати, працювати з колективом фахівців, щиро відданих архівній справі, разом переживати нелегкі часи і розділяти творчі успіхи. Нарешті саме праця у цьому архіві дала мені професійний і адміністративний досвід, необхідний для подальшого керівництва державною архівною системою.

З приємністю і хвилюванням згадую моїх тогочасних колег – старших наукових співробітників, кандидатів наук Д. С. Щедріну, Н. А. Соловйову, Т. Т. Гриценко, В. С. Лозицького, молодших наукових співробітників І. Л. Комарову, Г. Г. Голобєву, інструкторів, відомих методистів архівної справи А. В. Кентія, О. С. Ткача, В. Б. Василенка. Реставраційну підрозділ очолювала блискуча майстриня В. І. Ісаєнко. Господарством завідував легендарний і незамінний С. В. Овчаренко.

Безмежно радий, що колектив сучасного ЦДАГО України, ровесника незалежної України плідно працює над збагаченням історичної спадщини українського народу документами політичних партій і рухів, громадських об'єднань, визначних діячів вітчизняного політикуму.

Людмила Любарська

провідна архівістка сектору публікацій,
Центральний державний кінофонофотоархів
України імені Г. С. Пшеничного
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5076-1770>

ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ДМИТРА ЛУЦЕНКА

Український поет-пісняр Дмитро Омелянович Луценко народився 15 жовтня 1921 р. у с. Березова Рудка на Полтавщині.

Переживши голодомор 1930-х років, підлітком виїхав на Донбас, працював на шахтах, навчався в гірничопромисловому технікумі. Від 1938 р. – студент Київського гідромеліоративного інституту. У 1940 р. призваний до Червоної армії, служив прикордонником на заставі Бури (на кордоні з Афганістаном). З початком нацистської окупації – автоматник розвідувальної роти. Після важкого поранення став інвалідом 2-ї групи і деякий час служив у дивізійній газеті «За перемогу». У повоєнні роки працював у редакціях газет «Сільські вісті», «Молодь України», був кореспондентом Всесоюзного радіо по Україні. У «Сільських вістях» познайомився зі своєю майбутньою дружиною, якій присвятив багато ліричних віршів.

Перша збірка поезій Д. Луценка «Дарую людям пісню» побачила світ 1962 р. Наступного року її автор вже став членом Спілки письменників України. Найвідоміші пісні Д. Луценка – «Києве мій», «Мамина вишня», «Осіннє золото», «Хата моя, біла хата», «Неспокій», «Ой ти річенько», «Пісня про щастя», «Зачарована Десна», «Дорога спадщина», «Фронтовики», «Сивина», «Не шуми калинонько» тощо (їх понад триста) – написані у співпраці з популярними тоді композиторами, творцями нової післясталінської естради: І. Шамо, Л. Ревуцьким, О. Білашем, В. Верменичем, П. Майбородою, А. Пашкевичем, О. Зуєвим, В. Івасюком, І. Покладом, С. Сабадашем, О. Чухраєм, О. Осадчим, О. Екімяном, по-справжньому стали народними. Вони звучали у виконанні найкращих співаків і колективів того часу: Д. Гнатюка, Д. Петриненко, А. Мокренка, Н. Матвієнко, Б. Сташківа, хорової капели «Думка», Державно-

го українського народного хору ім. Г. Верьовки. Майже кожен співак 1960-х – 1980-х мав у постійному репертуарі бодай одну. Його твори, високо оцінені А. Малишком і П. Тичиною, перекладені англійською, німецькою, французькою, казахською, таджицькою, молдовською й іншими мовами; гімн столиці «Києве мій» співали навіть китайською і японською. У 1978 р. вийшла друком книга російських перекладів його віршів «Хлеб и песня».

У 1976 р. Д. Луценко став лауреатом Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка.

За своєю природою автор сам, як і його ліричний герой, – романтик, романтик народнопоетичного складу. Для творів такого типу властиві пафос, характерні повтори, порівняння й зіставлення на основі конкретно-образних значень, зримих символів – очевидних еквівалентів почуттів і настроїв, сентиментальність, перечуленість. Сюди ж романтичне поняття честі, жертвовності, нетерпимість до зла й несправедливості. Щедрістю, довірливістю, добротою самого автора позначені його тексти. Звідси, за літературними мірками, може, й не бездоганий, але по-людськи такий привабливий і зрозумілий словесний надлишок. Це та сама щедрість – через надмір почувань помноження почуття і думки вдсятеро, наче покликання до життя, ствердження їхнього існування. Водночас – природна простота дарування, високопарність, народжена привілейованим відчуттям необмеженості часу, піднесеністю духу, звірванням за канонами іншої, неубогої реальності.

Перед нами прикметне явище шістдесятництва – нерозривність поета і людини, і нас воно притягує цілокупно як явище культурної епохи.

У фондах Центрального державного кінофотофоноархіву імені Г. С. Пшеничного можна ознайомитися чи не з усім пісенним доробком Д. Луценка у виконанні Д. Гнатюка, Н. Матвієнко, Б. Сташківа, Р. Кириченко, К. Огневого, Ю. Гуляєва, хорової капели «Думка», Державного українського народного хору ім. Г. Верьовки і ще багатьох і багатьох. Серед них: Оксана, пісня. Автор тексту Д. Луценко, композитор В. Верменич. Виконує заслужений артист УРСР К. Огневий у супроводі естрадного ансамблю Укрконцерту. 1963 р. (Од. обл. М-8597, од. зб. 4000); Зозуленька, пісня. Автор тексту Д. Луценко, композитор І. Шамо. Виконує жіночий склад пластового хору (Великобританія) у супроводі фортепіано, керівник – Я. Бабуняк. 1999 р. (Од. обл. 3402, од. зб. КД-602); Києве мій, пісня. Автор тексту Д. Луценко, композитор І. Шамо. Виконує заслужений артист УРСР Ю. Гуляєв у супроводі інструментального ансамблю. 1964 р. (Од. обл. 21493, од. зб. Г-5392); Осіннє золото, пісня. Автор тексту Д. Луценко, композитор І. Шамо. Виконує народний артист УРСР Д. Гнатюк у супроводі оркестру народних інструментів Держтелерадіо УРСР, диригент – А. Бобир. 1982 р. (Од. обл. 34503, од. зб. М-15427); Ой, на морі хвиля грала, пісня. Автор

тексту Д. Луценко, композитор О. Білаш. Виконує тріо бандуристок: Р. Горбатенко, М. Путь, Л. Криворотова. 1970 р. (Од. обл. М-13840, од. зб. 5201); Неспокій, пісня. Автор тексту Д. Луценко, композитор В. Верменич. Виконує заслужений артист УРСР К. Огневий у супроводі інструментального ансамблю, керівник – З. Кожарський. 1967 р. (Од. обл. М-12141, од. зб. 4867). Причому багато творів представлені у різних варіантах виконання. Скажімо, гімн столиці «Києве мій» – у трьох.

Крім того, користувачі архіву зможуть ознайомитися з більш ніж двома десятками аудіозаписів не так широко відомих віршів у авторському прочитанні. Це, зокрема: Я ждав тебе..., вірш. Автор тексту Д. Луценко. Авторське виконання, 1980 р. (Од. обл. 39298, од. зб. М-17037); Курли, курли..., вірш. Автор тексту Д. Луценко. Авторське виконання. 1980 р. (Од. обл. 39293, од. зб. М-17037). Ці записи мають культурно-історичну цінність, бо дозволяють почути голос та інтонації поета.

Образ Д. Луценка зримо постає на портретних та колективних фото, у кінофільмах та кіносюжетах із зображеннями поета під час роботи, зустрічей з колегами й шанувальниками, виступів на сцені. Усі документи надійшли до архіву з різних джерел: способом самокомплектування з архівних зібрань кіностудій, студій звукозапису, редакцій ЗМІ, а також отримані як надходження від фондоутворювачів, і становлять неабиякий інтерес для дослідників української культури та історії загалом.

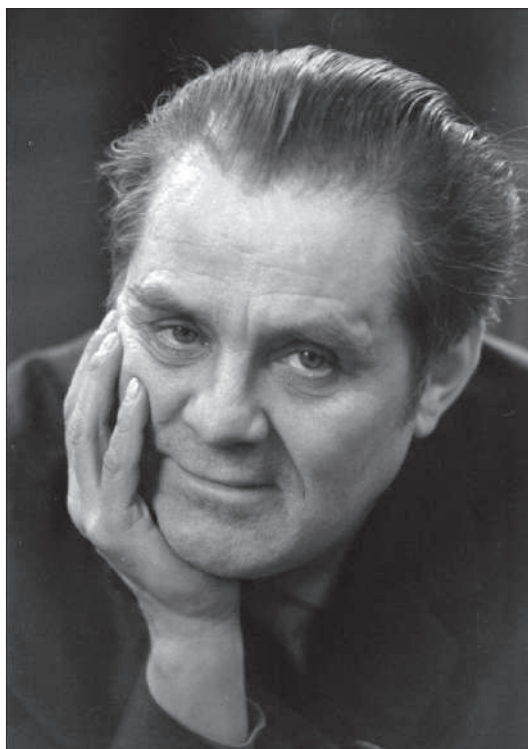

Український поет Д. О. Луценко (ліворуч) під час зустрічі з Героями Радянського Союзу В. Ю. Бондаренком (в центрі) і М. В. Водоп'яновим. Київ, 1965 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-220285.

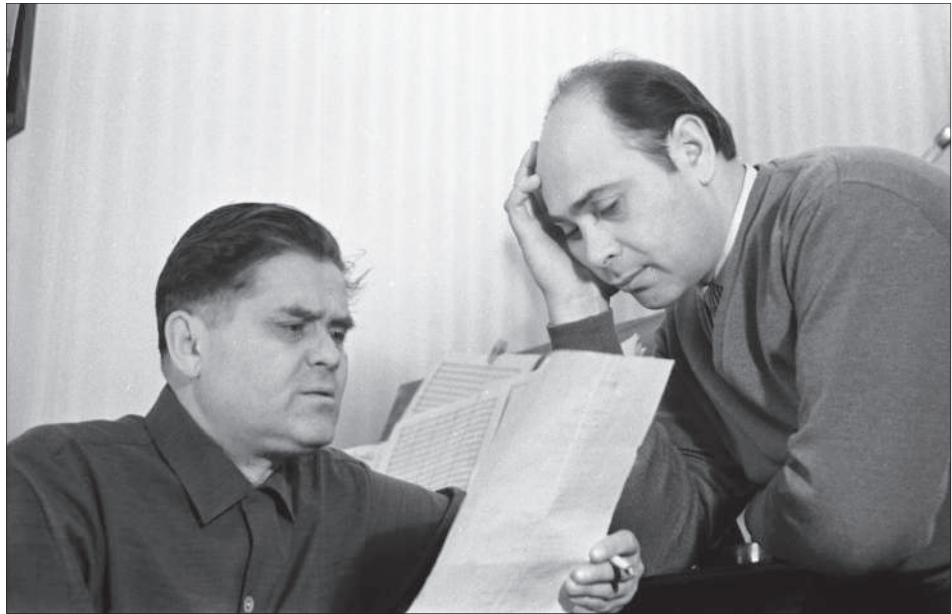

Українські композитор І. Н. Шамо (ліворуч) і поет Д. О. Луценко за роботою.
Київ, 60-і рр. ХХ ст. Автор зйомки Ю. П. Мосенжник.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-155546.

Д. О. Луценко –
український поет.
Березень, 1974 р.
Автор зйомки
І. М. Яїцький.
*ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-122926.*

Лауреати Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка поет Д. О. Луценко (ліворуч)
і композитор І. Н. Шамо. Київ, 3 березня, 1976 р.

Автор зйомки Ю. П. Мосенжник.

ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-158262.

Український поет
Д. О. Луценко.
70-і роки ХХ ст.
*ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-183575.*

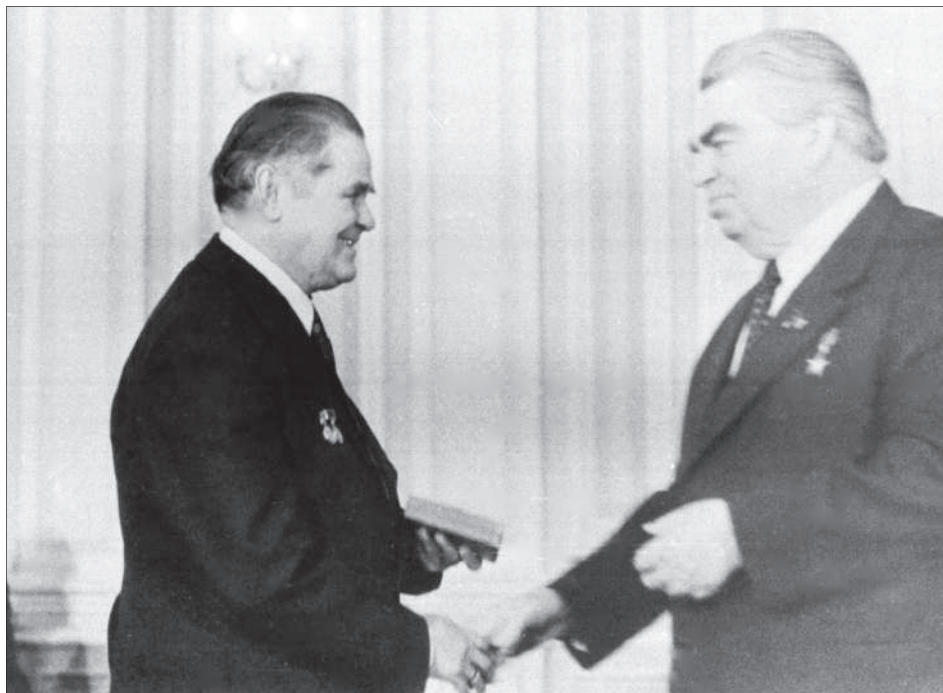
Учасники Шевченківського літературного свята «В сім'ї вольній, новій» український поет Д. О. Луценко і киргизька письменниця Тегенбаєва у літературно-меморіальному музеї Т. Г. Шевченка. Канів, березень 1981 р.

Автор зйомки І. М. Яіцький.

ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-142263.

Український поет
Д. О. Луценко.
Київ, 2 грудня 1981 р.
Автор зйомки
Ю. П. Мосенжник.
*ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-213353.*

Голова Президії Верховної Ради України О. Ф. Ватченко (праворуч) вручає орден Дружби народів українському поету Д. О. Луценку з нагоди його 60-річчя.
Київ, 1981 р.

ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. Д-0-220290.

Український поет Д. О. Луценко (праворуч) під час роботи з композитором О. І. Зуєвим. Київ, 2 грудня 1981 р. Автор зйомки Ю. П. Мосенжник.

ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-213352.

Український поет Д. О. Луценко із солістками Черкаського заслуженого українського народного хору Є. П. Крикун (ліворуч) та О. П. Павловською виконують пісню на слова О. Д. Луценка і музику А. М. Пашкевича «Мамина вишня». Черкаси, 1982 р.

ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. Д-0-220293.

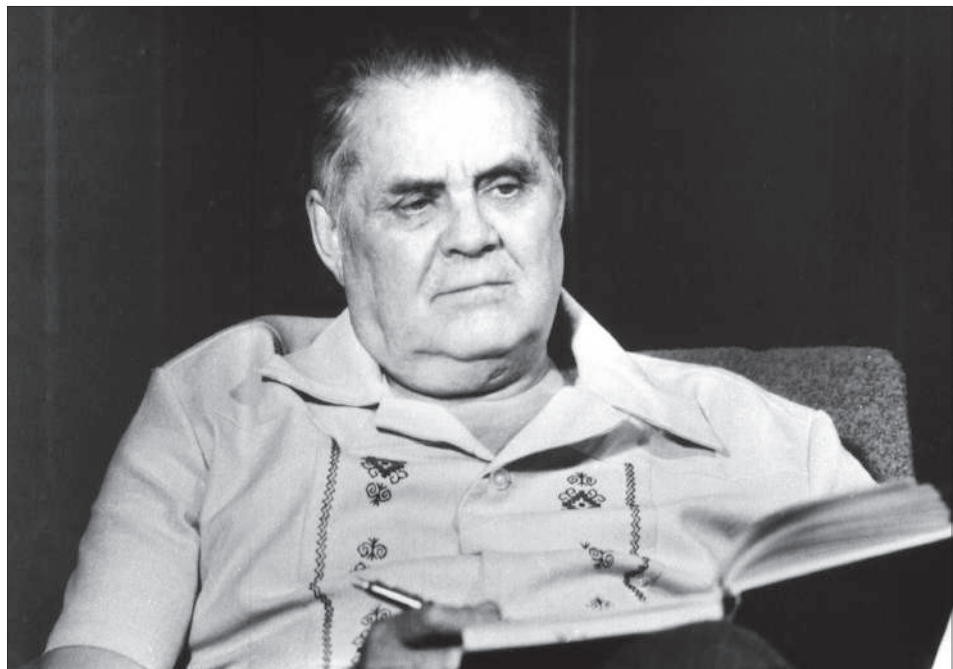

Український поет,
лауреат
Державної премії УРСР
ім. Т. Г. Шевченка
Д. О. Луценко.
Київ, 1984 р.
*ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-220289.*

Учасники зльоту випускників загальноосвітніх шкіл Черкаської області український поет, лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка Д. О. Луценко (ліворуч) і льотчик-космонавт СРСР, двічі Герой Радянського Союзу В. О. Ляхов.
Черкаси, травень 1984 р.

ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. Д-0-220291.

Д. О. Луценко – український поет, лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 1987 р.

ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-220294.

Наталія Коломієць

кандидатка історичних наук,
асистентка кафедри архівознавства
та спеціальних галузей історичної науки,
Київський національний
університет імені Тараса Шевченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8824-7814>

Марина Палієнко

докторка історичних наук,
професорка,
завідувачка кафедри архівознавства
та спеціальних галузей історичної науки,
Київський національний
університет імені Тараса Шевченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9098-1142>

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ АРХІВОЗНАВСТВА,
ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА
У ЦИФРОВУ ДОБУ НА НАУКОВОМУ ФОРУМІ
У ШЕВЧЕНКОВОМУ УНІВЕРСИТЕТІ**

7 грудня 2021 р. актуальні проблеми архівознавства, джерелознавства і документознавства у цифрову добу стали предметом обговорення учасників Всеукраїнської наукової конференції «XXI Джерелознавчі читання», яка відбулася в онлайн-форматі за ініціативи кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка та об'єднала на платформі «Google meet» понад 60 учасників – представників архівних і бібліотечних установ, університетів, наукових інституцій Києва, Львова, Харкова, Тернополя, Чернігова. Співорганізаторами конференції виступили Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства (УНДІАСД), Центральний державний електронний архів України (ЦДЕА України) і Спілка архівістів України.

Читання розпочалися зі вступного слова декана історичного факультету д-ра іст. наук, проф. Івана Патриляка, який привітав учасників конференції з відкриттям і звернув увагу на її регулярність й тривалі традиції, підкреслив джерельний потенціал та важливість архівів у сучасному динамічному інформаційному просторі. І. Патриляк також порушив у своєму виступі проблему критичного підходу до аналізу цифрових ресурсів, зокрема оприлюднених у соціальних медіа, з огляду на поширення в Інтернет-просторі часом недостовірної, «фейкової» інформації.

До учасників конференції з вітальним словом звернувся Голова Державної архівної служби України канд. іст. наук Анатолій Хромов. У своєму виступі він підкреслив важливість подібних заходів як для архівної спільноти і науковців, так і для студентської молоді – майбутніх колег, які долучаються на серйозному фаховому рівні до проблем розвитку архівів і джерелознавчих досліджень та перед якими відкриваються нові перспективи, у т. ч. пов'язані з участю в модернізації архівної галузі. Голова Укрдержархіву відзначив важливість Джерелознавчих читань, згадав про свою участь у попередніх конференціях, а також акцентував увагу на основних здобутках у сфері цифровізації архівів, розширенні доступу користувачів до документної інформації; зазначив, що студенти КНУ імені Тараса Шевченка долучаються до презентацій архівних проєктів. Серед знакових подій останнього року А. Хромов згадав повністю оцифровані та виставлені в онлайн-простір номери фахового науково-практичного журналу «Архіви України», а також представлені у вільному доступі в межах проєкту «Архів українського німого кіно» цінні документи національної аудіовізуальної спадщини з фондів Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного (ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного). Голова Укрдержархіву поділився й перспективними планами щодо презентації нового проєкту – «Архів архівного законодавства», а також підкреслив, що Державна архівна служба України намагається створити всі умови для проведення якісних досліджень у галузі архівної справи, документознавства, джерелознавства.

Робота Джерелознавчих читань відбувалася у 3-х панелях, які тематично охоплювали: 1. Актуальні проблеми архівознавства та документознавства у цифрову епоху. 2. Проблеми доступу до архівних та бібліотечних цифрових ресурсів. 3. Методологічний інструментарій досліджень, інформаційний потенціал конкретно-історичних та історіографічних джерел.

Модераторка конференції – завідувачка кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки КНУ імені Тараса Шевченка д-р іст. наук, проф. Марина Палієнко підкреслила, що як архіви, так і документи супроводжують людську цивілізацію впродовж усього її

розвитку, мають давні історичні традиції і, разом із тим, завжди залишаються актуальними, постійно еволюціонують, відповідаючи на потреби і виклики суспільства. Сьогодні архіви, бібліотеки, документальні центри є одними з найважливіших установ, які, зберігаючи історичну пам'ять, дають новий імпульс розвитку суспільства.

Заслужений професор Шевченкового університету д-р іст. наук Ярослав Калакура, який був ініціатором проведення перших Джерелознавчих читань, подякував всім співorganizаторам й партнерам за те, що вдалося зберегти «цей унікальний майданчик наукового спілкування», надати можливість на міждисциплінарному рівні зібрати науковців, практиків, викладачів, студентів – представників різних поколінь. Він охарактеризував феномен читань як своєрідну «школу» і назвав ХХІ читання такими, що відкривають новий етап, віддзеркалюючи розвиток архівної науки й архівної практики в умовах цифровізації, інформатизації та глобалізації. Вчений підкреслив, що архіви є важливим сегментом соціокультурної життєдіяльності суспільства, і те, в якому стані вони перебувають, є обличчям держави, критерієм і показником рівня її розвитку і цивілізованості. На думку проф. Я. Калакури, архіви надзвичайно чутливі до змін: вони самі змінюються, змінюють свої інформаційні ресурси, форми своєї комунікації з користувачами. І такі кардинальні зміни, пов'язані з появою електронних документів, електронних архівів, застосуванням нових техніки і технологій, неодмінно позначаються на еволюції архівознавства як теоретичної і дидактичної складової процесу існування та циркуляції документної інформації. Виголошуючи доповідь «Предметне поле електронного архівознавства», проф. Я. Калакура докладно зупинився на обґрунтуванні доцільності виокремлення такої галузі архівної науки в рамках традиційного архівознавства як електронне архівознавство та окреслив головні відмінності й ключові питання, які відносяться до його предметного поля. Доповідач наголосив також на важливості підготовки нового покоління професійних архівістів, яке здійснюється, зокрема, й кафедрою архівознавства КНУ імені Тараса Шевченка, котре, зберігаючи історичні традиції, готове приймати всі виклики інформаційного суспільства.

Співorganizатор конференції – директор УНДІАСД, в. о. голови Спілки архівістів України канд. іст. наук Олександр Гаранін, привітавши учасників, зупинився у своєму виступі на аналізі концепції інформатизації архівної справи в Україні. Директор ЦДЕА України канд. іст. наук Юрій Ковтанюк акцентував увагу на актуальному питанні: яким має бути рівень володіння цифровими технологіями керівників, діловодів і архівістів. Цікавими були роздуми доповідача щодо того, наскільки швидко архівісти повинні відмовитися від т. зв. «традиційних» технологій і замінити їх цифровими. Для прикладу були проаналізовані підходи до процесів цифровізації в архівах США та Естонії. Ю. Ков-

танюк порушив також питання інформаційної безпеки, забезпечення справжності документної інформації, підготовки відповідної нормативно-правової бази.

Про інформаційні сервіси університетської бібліотеки говорив у своєму виступі директор Наукової бібліотеки імені М. Максимовича КНУ імені Тараса Шевченка д-р наук із соціальних комунікацій, проф. Олег Сербін, який підкреслив інноваційний характер надання інформаційних послуг бібліотекою в умовах цифрового суспільства. Цінним досвідом оцифрування архівних і бібліотечних колекцій як в Україні, так і за кордоном поділився у ході своєї презентації директор компанії «Архівні інформаційні системи» канд. іст. наук Кирило Віслобоков.

Директорка Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України) Ольга Бажан розповіла про нову філософію архівних практик на прикладі електронного ресурсу архіву. Вона підкреслила готовність архівістів працювати в нових інформаційних системах та можливість представляти архівний контент засобами новітніх технологій. Так, ЦДАГО України в рамках комплексної програми інформатизації архіву розмістив свій електронний ресурс на базі спеціальної інформаційної системи, яка дозволяє ознайомитися з цифровими копіями документів, довідковим апаратом, інформацією про фонди, описи, справи, інтерактивними покажчиками, повнотекстовими базами тощо. О. Бажан зазначила, що на сьогодні в електронному ресурсі представлено вже понад третину фондів архіву, і робота з оцифрування продовжується. Доповідачка звернула увагу й на необхідність переосмислення деяких традиційних форм роботи архівістів для наповнення цього інформаційного контенту як в частині формування Національного архівного фонду, забезпечення збереженості документів, так і використання документів в Інтернет-просторі.

Досвідом цифровізації архівних документів Державного архіву Київської області поділилася його директорка Соф'я Каменєва. Основне питання, яке було порушене, стосувалося того, наскільки архіви сьогодні здатні успішно й адекватно реагувати на виклики цифрового суспільства. У ході презентації було продемонстровано 4-хвилинний відеоролик про застосування ІТ-технологій для оцифрування документів у Держархіві Київської області, а також охарактеризовано 3 етапи створення цифрового фонду користування в архіві, визначено основні результати цього процесу як для архівістів, так і для користувачів архівною інформацією, зокрема, розширення спектра архівних послуг, покращення якості сервісу, онлайн-доступу до архівної інформації, збільшення кількості запитів на архівні документи тощо.

Досвідом використання можливостей внутрішньої академічної мобільності при підготовці документознавців в умовах розвитку цифрового суспільства поділилася декан соціально-гуманітарного факульте-

ту Західноукраїнського національного університету д-р іст. наук, проф. Оксана Гомотюк. У свою чергу проф. М. Палієнко у своїй доповіді «Цифрові компетентності архівістів: новий виклик професії» зупинилася на проблемах підготовки фахівців для архівної галузі.

Важливих аспектів приймання-передавання на постійне зберігання, забезпечення збереження документів в електронній формі, оцифрування архівних і бібліотечних зібрань, формування цифрових аудіовізуальних колекцій, доступу до інформаційних ресурсів, їхнього джерельного потенціалу торкалися у своїх виступах представники цілої низки архівних, бібліотечних та музейних установ, зокрема, УНДІАСД (канд. іст. наук Віта Бойко, Людмила Дідух, Наталія Залеток, Зоряна Свердлик), ЦДЕА України (Ірина Казімірова, Тетяна Кручиніна, канд. іст. наук Олена Левчук, Юлія Чернятинська), ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного (канд. іст. наук Олена Косенко, Людмила Касян), Центрального державного архіву зарубіжної україніки (директорка канд. іст. наук Ірина Мага), Центрального державного історичного архіву України, м. Львів (канд. іст. наук Богдана Петришак), Центрального державного науково-технічного архіву України (Тимур Андреев, Дмитро Ожиганов), Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (Анастасія Чумаковська, Альона Шпаргало), Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (д-р іст. наук Тетяна Антонюк, канд. іст. наук Ганна Індиченко), Наукової бібліотеки імені М. Максимовича КНУ імені Тараса Шевченка (Дмитро Лукін), Наукового архіву Національного музею мистецтв імені Богдана і Варвари Ханенків (канд. іст. наук Марія Кулініч), архіву Чернігівського обласного інституту післядипломної освіти (Любов Ольховик) та ін.

Участь у Джерелознавчих читаннях взяли викладачі КНУ імені Тараса Шевченка (д-ри іст. наук, проф. Галина Коцур, Юрій Сорока, Микола Щербак), Національного авіаційного університету (д-р. іст. наук, проф. Ірина Тюрменко, канд. іст. наук, доц. Людмила Божук), Київського університету імені Бориса Грінченка (д-р наук із соціальних комунікацій, проф. Олена Воскобойнікова-Гузєва). Їхні наукові доповіді стосувалися широкого кола проблем, у т. ч. формування цифрового документального фонду архівних установ; використання цифрових інформаційних ресурсів при викладанні дисциплін документознавчого циклу; етики наукової комунікації у фаховій діяльності архівіста; методологічних аспектів роботи з електронними документами тощо.

Цікаві презентації представили на конференції й молоді науковці – аспіранти (Мілана Срібняк, ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»), студенти магістратури освітньої програми «Архівознавство» (Катерина Гуменюк, Єлизавета Куліковська, Аліна Фрусевич, Андрій Шуман), бакалаврату освітньої програми «Архівістика та управління документацією» (Валерія Лохмачова) КНУ імені Тараса Шевченка, які

у свої виступах торкнулися проблем цифровізації й доступу до українських і зарубіжних електронних ресурсів (зокрема, Франції та Польщі), репрезентації архівів у соціальних мережах, джерельного потенціалу аудіовізуальних колекцій тощо.

Отже, XXI Джерелознавчі читання стали важливою платформою комунікації науковців і практиків – архівістів, архівознавців, істориків-джерелознавців, документознавців, книгознавців, фахівців у галузі інформаційних технологій, а також студентської молоді. Вони засвідчили важливість міждисциплінарних підходів до вивчення феномена архівів і документів, їхньої ролі та значення у цифровому суспільстві. Під час підведення підсумків учасники конференції наголосили на важливості інтеграції зусиль архівістів, науковців, освітян, представників інших галузей для забезпечення процесів трансформації архівів у цифрову добу, організації збереження, вивчення, широкого доступу до документів національної історико-культурної спадщини, підготовки нового покоління фахівців, здатних відповідати на виклики цифрового суспільства.

Марина Палієнко
докторка історичних наук,
професорка,
завідувачка кафедри архівознавства
та спеціальних галузей історичної науки,
Київський національний
університет імені Тараса Шевченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9098-1142>

ЦІННІ ПРАЦІ З ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАРУБІЖНОЇ УКРАЇНКИ
(рецензія на монографії Миколи Тимошика
«Українське книговидання в діаспорі: Велика Британія» та
«Українська журналістика в діаспорі: Велика Британія». К., 2021)

У 2021 р. у видавництві «Наша культура і наука» побачили світ дві монографічні праці відомого українського вченого, доктора філологічних наук, професора, журналіста, публіциста, письменника Миколи Тимошика, присвячені становленню і розвитку української журналістики та видавничої справи у Великій Британії. У них органічно поєднані стиль, текст і образ, і найголовніше – захопленість автора українським світом, багатолітній досвід копіткого пошуку і вивчення джерел, їх наукового аналізу та інтерпретації. Історія української діаспори, журналістики та книговидання постають як невід’ємна складова національної історії.

Важливим є те, що у цих книгах вперше на основі синтетичного опрацювання виявлених автором в архівних і бібліотечних зібраннях Великої Британії матеріалів відтворюється та узагальнюється журналістська і книговидавнича діяльність українських еміграційних (діаспорних) осередків Туманного Альбіону, визначається їхній внесок у поширення національної ідеї, інформування європейської спільноти про українські справи. Автор розглядає розвиток видавничої справи та журналістики на тлі аналізу суспільно-політичних і соціокультурних процесів, які відбувалися у житті української діаспори у Великій Британії та сприяли формуванню образу українського журналіста на чужині. У фокусі монографій – відтворення специфіки пресового руху, постановня українських видавничих осередків, заснування періодичних органів, діяльність окремих журналістів і видавців.

Слід окремо наголосити на тому, що численні праці проф. М. Тимошика ґрунтуються на опрацюванні та використанні документів, виявлених ним під час наукових відряджень для роботи з фондами україніки у закордонних інституціях, архівних і бібліотечних осередках, у т. ч.

Українського Вільного Університету (Мюнхен, Німеччина), Колегії св. Андрія (Манітоба, Канада), Європейського осередку НТШ у Сарселі (Франція), а також українських діаспорних організацій в Італії (Рим, Мілан), США (Нью-Йорк, Вашингтон, Стемфорд, Клівленд) тощо. Для написання книг з історії української журналістики і книговидавництва на теренах Великої Британії дослідник провів масштабну роботу з вивчення фондів Бібліотеки і Архіву ім. Т. Шевченка в Лондоні Союзу українців у Великій Британії, зібрав Української видавничої спілки, опрацював рідкісні українські видання у Британській бібліотеці, де, зокрема, виявив 35 чисел періодичного бюлетеня «The Ukraine», що його видавала Дипломатична місія УНР у Лондоні в 1919–1920 рр.

Розділи монографії «Українська журналістика в діаспорі: Велика Британія» послідовно представляють авторське бачення процесу становлення і розвитку різногалузевої журналістики у Великій Британії

крізь призму аналізу організаційних документів, програмних засад діяльності, тематики опублікованих на шпальтах матеріалів, внеску окремих журналістів і співробітників. У першому розділі рецензованої книги, що має промовисту назву «Місія і кредо українського журналіста на чужині», автор розглядає тривале існування української книги і преси далеко поза межами України як один із головних «феноменів української діаспори», наголошуючи на «місійній силі нашого гнаного з рідної землі друкованого слова».

У полі зору дослідника перебувають такі ключові проблеми, як розвиток українського організованого життя у Великій Британії, етичні засади діяльності журналістських колективів, підготовка журналістських кадрів тощо. М. Тимошик розглядає видавничу діяльність найпотужніших громадсько-політичних і культурних представництв, організацій і об'єднань української діаспори у Великій Британії у міжвоєнний та повоєнний періоди, передусім, Союзу українців у Великій Британії, Української видавничої спілки, лондонської філії Спілки українських журналістів на чужині. Автор характеризує не лише процеси інституалізації, але й зупиняється на причинах протистояння в еміграційному середовищі, аналізуючи природу міжпартійних, міжособистісних конфліктів, «газетних війн між своїми».

У монографії «Українське книговидання в діаспорі: Велика Британія» автор на основі опрацювання широкого кола архівних і опублікованих джерел осмислює феномен процесу видання та поширення української книги за межами історичної Батьківщини, географію видавничого руху, аналізує книги, альманахи, календарі, що їх видавали Союз українців у Великій Британії, Українська видавнича спілка, Об'єднання бувших вояків українців, Спілка української молоді, друкарня УАПЦ тощо. Привертають увагу підрозділи, присвячені т. зв. «підривній літературі», яка видавалася у вільному світі та нелегально завозилася до СРСР. До цієї категорії належали підпільні видання ОУН-УПА, кишенькові та мініатюрні видання, «книги-обманки», коли за обкладинкою з типово «радянською» назвою, як-то «З історії колективізації сільського господарства західних областей Української РСР» видавцями був «захований» підривний зміст української незалежної публіцистики, у цьому випадку творів С. Бандери.

З огляду на документознавчу доміанту «Архівів України», особливої уваги слід звернути на сюжети, присвячені діяльності Українського пресового бюро в Лондоні у 1931–1939 рр., висвітлення яких ґрунтується на вивченні інформаційного потенціалу архіву організації, що був виявлений автором під час наукового стажування у Великій Британії в 2016 р. У підрозділі «Архів прес-бюро як джерело його історії» М. Тимошик висвітлює обставини відкриття цього цінного документального зібрання серед матеріалів Польського інституту і музею ім. Сікорського у Лондоні (The Polish Institute and Sikorski Museum in London), характеризуючи обсяг і тематичну структуру архіву, що складає понад півтори сотні тек обсягом від 20 до 200 сторінок із рукописними і машинописними документами з історії створення й діяльності Бюро – звітами, оглядами, відозвами, офіційним листуванням, а також фотографіями. Між іншим, тут представлено документи українського громадського діяча й мецената Я. Макогона – засновника Українського пресового бюро у Лондоні та його філій у Женеві і Празі, а також очільника Бюро В. Кисілевського. Окремі теки акумулюють документи Є. Онацького, С. Русової, гетьмана П. Скоропадського. Крім того,

в архіві зберігаються автографи М. Грушевського, І. Кедровського, О. Кисілевської, О. Колесси, Є. Коновальця, В. Кубійовича, І. Мазепи, Р. Смаль-Стоцького тощо. Джерельну цінність мають повні комплекти друкованої продукції, яку випускало Бюро англійською та українською мовами, а також тематичні збірки з газетними витинками про українське питання (статтями, інтерв'ю, рецензіями тощо). Аналіз виявлених в архіві документів дав змогу авторові дослідити основні напрями інформаційної діяльності, співпрацю з іноземними журналістами та британськими парламентарями, благодійні проекти, спрямовані на підтримку зарубіжного українства. Крім того, він відтворює за архівними документами обстановку, в якій діяло Бюро, умеблювання, організацію роботи в офісі, зазначає, що для зберігання кореспонденції та архівних документів були придбані дві спеціальні «шафи-кабінети» з висувними полицями. Цінним є цитований М. Тимошиком лист Я. Макогона із Женеви до В. Кисілевського від 4 березня 1935 р. про згортання діяльності Бюро і його філій та міркування про подальшу долю архіву.

Перед читачами постає багатогранне життя української громади у Великій Британії крізь призму аналізу тематичної палітри, змістових акцентів, програмних засад діяльності, особливостей редакційної політики провідних українських газетних і журнальних видань, серед яких: «Українська думка», «Український клич», «Визвольний шлях», «Наш клич», «Голос молоді», «Сурмач», «Наша Церква» та багато інших. Також висвітлюється специфіка розвитку радіної журналістики, характеризується акція «Рух за українське радіо» в Західній Європі. Окремий розділ присвячений англійській журналістиці, у якому визначаються типологічні особливості видань, програмні та фінансові засади діяльності редколегій, змістове наповнення окремих чисел вже згаданого інформаційного бюлетеня «The Ukraine» (1919–1920), а також «Ukrainian Bureau Bulletin» (1931–1939), журналу «The Investigator» (1932–1934), повоєнних часописів «Refugee»/«Refugee News» (1947–1948), «The Ukrainian Review» (1955–1992) тощо.

Привертають увагу також сюжети монографії, пов'язані з конкурсом старих фотографій, який у повоєнний період оголосила редакція часопису «Українська думка», щоб використати потенціал особистих і родинних архівів емігрантів, опублікувавши добірки світлин із рідного краю під назвою «Чарівна Україна». Згодом, наприкінці 1950-х років, було проведено конкурс сучасних фотографій, для якого було спеціально розроблено вимоги, форму заявки, опис фотографії, поради щодо її виконання й атрибуції, причому наголошувалося, що світлини повинні мати «національно-український характер». Про значення фотографії як «життєвого документа» не лише для родини, але й для всієї національної спільноти редакція «Української думки» писала на своїх шпальтах в оголошенні про фотоконкурс у листопаді 1958 р.

Таким чином, крізь призму аналізу діяльності українських організацій та об'єднань М. Тимошик представив цілісну картину створеної українцями у Великій Британії мережі україномовних і англomовних періодичних видань, яка, за влучним висловом автора, «увиразнювала суспільно-політичні, культурні й просвітницькі орієнтири різних груп українців». Як зазначав один із тогочасних оглядачів пресового руху І. Дмитрів, українська громадсько-політична преса в еміграції стала своєрідним «запіллям України, де кується національно-політична й культурна думка...» (цит. за: *Тимошик М. Українська журналістика в діаспорі: Велика Британія. К., 2021. С. 415*).

Важливим є висновок М. Тимошика про те, що «досвід преси української еміграції на етапі становлення та розвитку після Другої світової війни [...] є неоціненним для винесення належних уроків щодо формування сучасного українського інформаційного простору в контексті двох взаємопов'язаних аспектів: національного та європейського».

Цінними є додатки до двох монографій. Так, у книзі «Українська журналістика в діаспорі: Велика Британія» вміщено інтерв'ю, яке проф. М. Тимошик дав навесні 2016 р. редакторці газети «Українська думка» й кураторці Бібліотеки і Архіву ім. Т. Шевченка в Лондоні д-ру Людмилі Пекарській. У цій живій розмові були порушені дуже важливі проблеми вивчення діяльності та документальної спадщини української діаспори у світі, збереження зарубіжної україніки, що загострюються викликами фінансування, оцифрування, зміни поколінь та сьогодні особливо гостро потребують уваги і підтримки з боку незалежної Української Держави.

У додатку до книги «Українське книговидання в діаспорі: Велика Британія» вміщено «Каталог книжкових видань українців у Великій Британії», укладений М. Тимошиком у результаті дослідження книжкових колекцій та архівних фондів бібліотек і музеїв української діаспори, що охоплює період 1931–2017 рр. і включає понад 600 позицій.

Окремо слід також наголосити на ґрунтовності висновків, функціональності укладених автором іменного і предметного покажчиків, які допомагають читачеві краще орієнтуватися у великому масиві фактографічного матеріалу, полегшують пошук необхідної інформації.

Рецензовані книги становлять інтерес як для науковців, які вивчають розвиток видавничої справи та української журналістики за кордоном, історію української еміграції та діаспори, зарубіжну україніку, так і для архівознавців, книгознавців, широкого кола зацікавлених у вивченні і збереженні української історико-культурної спадщини у світі. Вони становлять поважний внесок у сучасний історіографічний дискурс, розширюючи наші знання про феномен української діаспори, даючи імпульс для нових наукових досліджень.

У Державній архівній службі України

Як і в попередні періоди, Укрдержархів та установи сфери його управління зосереджувалися на пріоритетних напрямках розвитку галузі, зокрема на реалізації онлайн-проектів, що забезпечують широкий доступ користувачів до архівних документів.

Один із них – «Український мартиролог ХХ ст.», що розміщений на вебпорталі Укрдержархіву. Тут доступна інформація про 77 тис. 334 репресовані особи.

Щосереді оприлюднюється поповнення унікальними документами з архіву українського німого кіно за 1928–1930 рр. У широкому онлайн-доступі вже понад 170 кіножурналів.

* * *

Протягом жовтня-грудня Укрдержархів був організатором серії презентаційних заходів, що мали широкий резонанс.

20 жовтня в Українському національному інформаційному агентстві «Укрінформ» відбулася пресконференція за участі Голови Державної архівної служби України А. Хромова «Крок до архіву майбутнього» за результатами реалізації проекту «Комплексна система інформатизації Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України».

10 грудня в «Укрінформі» очільником Укрдержархіву А. Хромовим презентовано онлайн-доступ до 30 справ архівних документів репресивних органів та жертв комуністичного тоталітарного режиму в Криму в 1920-х – на початку 1940-х років із фонду 6 (Р) «Фонд кримінальних справ. Припинений» Галузевого державного архіву Служби безпеки України.

14 грудня очільник Укрдержархіву А. Хромов у своєму виступі на міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 30-річчю незалежності Республіки Казахстан, інформував учасників про проекти Укрдержархіву з оцифрування документів Національного архівного фонду України та забезпечення широкого доступу до них користува-

чів, що реалізуються у співпраці з українськими й іноземними партнерами.

20 грудня в «Укрінформі» за участі Голови Укрдержархіву А. Хромова відбулася презентація Науково-просвітницького проєкту Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин «Україна – Світ 30 (104): офіційна і культурна дипломатія. Перші представники незалежної України», реалізованого за підтримки Фонду Ганса Зайделя в Україні до 30-ліття державної незалежності України, та урочисте передавання на державне зберігання до Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного відеоінтерв'ю перших представників незалежної України в Австрії, Великій Британії, Німеччині, Бельгії, США, Угорщині, Швейцарії, Єгипті, Туреччині, Литві.

* * *

У четвертому кварталі 2021 р. тривала наполеглива робота Укрдержархіву щодо зміцнення міжнародних зв'язків.

6 жовтня Голова Укрдержархіву А. Хромов зустрівся з директоркою Архіву Меморіалу Катастрофи і Героїзму Яд Вашем (Держава Ізраїль) М. Поллак-Розенберг. У ході консультацій сторони обговорили питання реалізації спільних проєктів, метою яких є ідентифікація, збереження, науково-дослідна робота та оприлюднення інформації про Голокост і долю єврейського народу, у т. ч. євреїв і єврейських громад в Україні напередодні, під час та після Другої світової війни (1920–1960 рр.).

3–6 листопада Голова Укрдержархіву А. Хромов перебував у Парижі з метою проведення консультацій з відповідальними менеджерами корпорації FamilySearch International (США) та участі у щорічній конференції RootsTech Connect, організатором якої є корпорація.

8–11 листопада Голова Укрдержархіву А. Хромов здійснив службове відрядження в м. Єрусалим (Держава Ізраїль) із метою участі в консультаціях із керівництвом Меморіалу Катастрофи та Героїзму Яд Вашем та підписання 10 листопада 2021 р. нової редакції Угоди про співробітництво між Укрдержархівом і Меморіалом.

12 листопада Голова Укрдержархіву А. Хромов зустрівся з генеральною директоркою Національного архіву Швеції К. Острем Іко. За пропозицією шведської сторони консультації керівників державних архівних служб України і Королівства Швеція відбулися у форматі дискусії, у ході якої учасники обмінялися інформацією про стратегічні напрями розвитку архівної справи в обох державах, що передбачає демократизацію діяльності державних архівів та її наближення до потреб користувачів; досвідом забезпечення доступу до архівних документів у режимі офлайн та онлайн, у т. ч. у період карантинних обмежень через

поширення пандемії COVID-19, створення електронних ресурсів, а також думками щодо архівів майбутнього.

19 листопада у ЦДАГО України у розвиток ініціативи очільника Укрдержархіву А. Хромова і двосторонніх взаємовідносин, закріплених Договором про співробітництво між Державною архівною службою України, Інститутом досліджень тоталітарних режимів та Архівом справ держбезпеки Чеської Республіки, відбулася зустріч директорки архіву О. Бажан, заступниці директора Т. Красавіної зі співробітником Інституту дослідження тоталітарних режимів Чеської Республіки А. Граділеком та другим секретарем із політичних питань Посольства Чеської Республіки в Києві Т. Павлічком.

19 листопада за участі Голови Укрдержархіву А. Хромова директор ЦДІАК України О. Бабенко та директорка ЦДІАЛ України О. Стефаник підписали договори про співробітництво з корпорацією FamilySearch International (США). Від корпорації був присутній її офіційний представник в Україні О. Січкаренко.

26 листопада за участі Голови Укрдержархіву А. Хромова директори Держархіву Сумської області Ю. Олійник, Держархіву Хмельницької області К. Бурдуваліс та заступник директора Держархіву Одеської області С. Крачков підписали договори про співробітництво з корпорацією FamilySearch International (США).

8 грудня у Києві Голова Укрдержархіву А. Хромов взяв участь у 2-му засіданні Спільної комісії з питань економічного співробітництва між Урядом України та Урядом Республіки Хорватія. По завершенню пленарного засідання Комісії відбулося підписання двосторонніх документів, серед яких – Угода про співробітництво між Державною архівною службою України та Державним архівом Республіки Хорватія. Від української сторони Угоду підписано А. Хромовим, від хорватської – директором Державного архіву Республіки Хорватія Д. Чутурою.

* * *

Упродовж **жовтня-грудня** відбулися засідання консультативно-дорадчих органів Державної архівної служби України. На засіданнях колегії Укрдержархіву, науково-видавничої ради, нормативно-методичної комісії, Центральної експертно-перевірної комісії, громадської та науково-експертної рад обговорювалися актуальні питання розвитку архівної справи, ухвалювалися необхідні рішення.

У державних архівних установах України

Протягом **жовтня-грудня** 2021 р. державні архівні установи презентували низку виставкових проєктів, присвячених пам'ятним датам і подіям.

До Дня захисників і захисниць України:

ЦДАВО України оприлюднив тематичну добірку документів «Відродження традицій українського козацтва в добу Української революції 1917–1921 років».

На сайті **Держархів Волинської області**, в рубриці «Документальні виставки on-line» представлено виставку архівних документів «За Україну, за її волю, за честь, за славу, за народ!».

Держархів Дніпропетровської області на офіційному веб-сайті розмістив онлайн-виставку «Народжені вільними».

На офіційному веб-сайті **Держархів Житомирської області** у розділі «Документальні виставки» оновлено онлайн-виставку до цього дня та доповнено її новими цікавими документами.

Державний архів м. Києва в онлайн-форматі демонстрував виставку архівних документів із нагоди цього свята.

Держархів Луганської області на офіційному вебсайті та на сторінці у соціальній мережі «Facebook» оприлюднив документальну виставку архівних документів «Їм вклоняється українська земля».

Держархів Донецької області втілює вкрай важливий регіональний культурно-просвітницький проєкт «Донбас – це Україна», започаткований у 2018 р. Його мета – патріотичне виховання молоді, формування національної свідомості, поваги до культурного й історичного минулого Донеччини та залучення школярів до вивчення історії. У 2021 р. охоплено учнівську молодь 8-9-х класів 89-ти навчальних закладів міст і районів області.

На вшанування пам'яті мільйонів жертв Голодомору в Україні:

ЦДАВО України презентував тематичну добірку документів «Велике нещастя впало на Україну...», до якої увійшли листи, скарги селян на відсутність продовольства, голодування, нестачу посівного матеріалу та низка статей еміграційної преси 1930-х років про голод в Україні.

Документи цієї тематики наповнили також онлайн-виставку **ЦДАГО України**.

ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного до 88-х роковин Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. підготував і оприлюднив на власних інформаційних ресурсах тематичну відеодобірку за документами з архівної колекції.

26 листопада заступник директора **ЦДАЗУ** Б. Короленко у рамках співпраці з Київською Малою академією наук учнівської молоді взяв участь у вебінарі «Голодомор. Дослідження за архівними документами», присвяченому Дню пам'яті жертв голодоморів.

Цікаву виставку документів до Дня пам'яті жертв Голодомору підготував **Держархів Вінницької області**.

Держархів Дніпропетровської області розмістив на офіційному сайті опубліковані документи архівного фонду «Катеринославський міський комітет допомоги голодуючим».

26 листопада до Дня пам'яті жертв Голодоморів в Україні працівники відділу використання інформації документів **Держархіву Донецької області** В. Клименко і Я. Власова взяли участь у прямому радіо-ефірі «Класного Радіо», м. Костянтинівка з розповіддю про голодомори на території Донецької області 1921–1923 рр. та 1946–1947 рр.

На вебсайті **Держархіву Житомирської області** у рубриці «Документальні виставки» цифровими копіями архівних документів з газетного фонду оновлено on-line виставку «До дня пам'яті жертв Голодомору в Україні 1932–1933 рр.».

26 листопада на вебсайті **Держархіву м. Києва** в онлайн-форматі демонструвалася виставка архівних документів «До роковин вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні».

У Кіровоградському обласному краєзнавчому музеї відбулося засідання круглого столу «Голодомор на території Центральної України: мовою документів та в спогадах очевидців». На спільному заході, в якому взяли участь наукові співробітники **Держархіву Кіровоградської області**, Кіровоградського обласного краєзнавчого музею, Регіонального центру наукових досліджень з історії України були висвітлені такі питання: Голодомор у документах Державного архіву Кіровоградської області; утвердження у суспільній свідомості фактів спротиву під час Голодомору 1932–1933 рр.; переселення 1933–1934 рр. як джерело дослідження масштабів Голодомору тощо.

Держархів Луганської області на офіційному вебсайті та на офіційній сторінці у соціальній мережі «Facebook» розмістив документальну виставку архівних документів «Упокорення голодом».

Держархів Миколаївської області започаткував проведення щомісячних тематичних виставок книжкових видань із фондів науково-довідкової бібліотеки архіву. Відкрився цикл виставок тематичною добіркою, присвяченою трагічним сторінкам історії українського народу – Голодомору 1932–1933 рр. 25 листопада начальниця відділу інформації та використання документів архіву М. Мельник стала гостею радіопередачі «Голодомор 1932–33 років на Миколаївщині: документи та факти» на каналі «UA: Українське радіо Миколаїв» у програмі «Радіодень. Миколаїв».

Заступник директора – начальник відділу інформації та використання документів **Держархіву Полтавської області** Т. Пустовіт провів урок-лекцію до Дня пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. для учнів Полтавського міського багатoproфільного ліцею № 1 імені І. П. Котляревського. Також на офіційному вебсайті архіву презентовано онлайн-виставку «Голод 1946–1947 років на Полтавщині. Мовою документів».

Держархів Тернопільської області підготував книжкову виставку «Допоки пам'ять в серці не згасає...».

На сайті **Держархіву Харківської області** відкрилася онлайн-виставка документів «3 історії Голодомору 1932–1933 років на Валківщині».

До роковин штучних голодоморів директорка **Держархіву Черкаської області** Т. Клименко взяла участь у Всеукраїнській науково-практичній конференції «Пам'ятаємо. Вшановуємо. Досліджуємо», яку провів Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького.

На офіційному вебсайті **Держархіву Чернівецької області** у рубриці «Документальні виставки онлайн» вміщено документально-тематичну виставку «Масовий голод 1946–1947 років у Чернівецькій області».

Директорка **Держархіву Чернігівської області** Р. Воробей взяла участь у презентації збірника документів і матеріалів «Чорні дошки України. Чернігівська область», підготовленого Інститутом дослідження Голодомору, й презентувала документальні першоджерела періоду 1932–1933 рр., що перебувають на зберіганні в архіві.

До 30-річчя Всеукраїнського референдуму щодо незалежності України:

На сайті **Державного архіву Волинської області** презентовано онлайн-виставку документів «Всеукраїнський референдум 1991 року – Україна вибрала ВОЛЮ!».

На офіційному вебсайті **Державного архіву Полтавської області** презентовано документальну виставку «До 30-річчя Референдуму 1 грудня 1991 року».

* * *

Оцифрування документів, відкритість і доступність архівів, створення зручностей для їх користувачів залишаються незмінними пріоритетами в роботі кожної установи.

Директорка **ЦДАВО України** Л. Левченко та директор ПП «Архівні інформаційні системи» К. Вислобоков підписали Договір про впровадження та налаштування комплексної інформаційної системи «Архіум», що надасть користувачам доступ через спеціально створений вебсайт до довідкового апарату та мільйонів сканів оцифрованих архівних документів архіву.

Директор **ЦДЕА України** Ю. Ковтанюк взяв участь у вебконференції з обговорення завдань та визначення шляхів реалізації проекту Програми оцифрування документів Національного архівного фонду на 2022–2025 роки, а також виступив із пропозицією визначитися з нормами виробітку і часу на відповідні види робіт з урахуванням загальних завдань архівної галузі щодо оцифрування документів НАФ та відповідей на актуальні питання учасників заходу.

У **Держархіві Вінницької області** впроваджено систему віддаленого доступу (віддалений читальний зал) до копій документів на сайті архіву. Упродовж IV кв. у базу даних завантажено 73,2 тис. сканів (на 20 тис. більше ніж у III кв.).

Оцифровані документи розміщувалися на вебсайті **Держархіву Волинської області** в рубриці «Електронний архів».

Відділом фізичного збереження документів і інформаційно-пошукових систем **Держархіву Донецької області** оцифровано 271 справу фонду «Дронівська сільська рада. Виконавчий комітет с. Дронівка Артемівського району Донецької області» (Ф. 60).

Оцифрування документів НАФ, організація зберігання цифрових копій документів, надання доступу до них за допомогою мережі Інтернет є одним із ключових напрямів роботи **Держархіву Миколаївської області**. У листопаді 2021 р. на офіційному вебсайті архіву презентовано новий підрозділ – «Ревізькі казки».

У листопаді в **Держархіві Рівненської області** запрацював онлайн-помічник у Viber. Відтепер, перейшовши у Viber-чат «ДАРО: питання-відгуки-пропозиції» за відповідним посиланням, користувачі зможуть надавати пропозиції, отримувати консультації та відповіді на запитання, залишати відгуки.

У IV кв. у **Держархіві Сумської області** оцифровано й оприлюднено 59 описів справ фондів органів управління промисловістю та промислових підприємств періоду тимчасової нацистської окупації Сумської області 1941–1943 рр.; розміщено на вебсайті 103 метричні книги та 67 книг реєстрації актів громадянського стану.

Держархів Тернопільської області у рубриці «Е-архів» у розділі «Електронний читальний зал» оприлюднив описи 4, 5 фонду «Кременецький повітовий суд, м. Кременець Волинської губернії (1800–1872 рр.)» (Ф. 132).

Упродовж IV кв. **Держархівом Харківської області** виготовлено 58 тис. 300 аркушів цифрових копій документів. За цей період на вебсайті у рубриці «Електронний архів» було розміщено 133 од. зберігання НАФ, із них: 40 метричних книг Харківської духовної консисторії (Охтирського, Валківського, Зміївського, Вовчанського, Ізюмського, Богодухівського, Сумського, Харківського повітів та 7-го і 8-го округів українського військового поселення), 3 сповідні розписи та 90 кримінальних справ на репресованих громадян м. Харків та Харківської області. Крім того, на вебсайті оприлюднено 12 описів особових фондів дорядянського періоду.

У жовтні-грудні **Держархів Черкаської області** здійснив оцифрування 207-ми описів справ 109-ти фондів періоду після 1917 р. та 5-ти архівних справ 5-ти фондів періоду до і після 1917 р.

---

* * *

Протягом жовтня-грудня державні архівні установи були організаторами і учасниками численних заходів: наукових конференцій, тематичних семінарів, засідань консультативно-дорадчих органів, на яких розглядалися різноманітні питання їхньої діяльності. Тривала комунікаційна співпраця з громадськістю та засобами масової інформації.

Офіційне, науково-практичне видання

Відповідальний редактор *Володимир Янішевський*
Літературне редагування *Ганни Волкотруб*
Коректор *Микола Дзьобак*
Переклад англійською мовою *Ольги Фрасинюк*
Художньо-технічний редактор *Тетяна Остапенко*
Оригінал-макет *Ізоіни Селезньової*

Здано до набору 01.12.2021. Підписано до друку 21.12.2021. Формат паперу 70×108/16.
Офсетний друк. Умовн. друк. арк. 21,875. Умовн. фарбо-відб. 38,675. Обл.-вид. арк. 18,11.
Наклад 103. Зам. 224.

«Архіви України», № 4, 2021. Науково-практичний журнал. Видається з 1947 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
КВ 23646-13486 ПР від 17.12.2018 р.

Журнал «Архіви України» включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з історичних наук (спеціальність 032 – Історія та археологія) і соціальних комунікацій (спеціальність 029 – Інформаційна, бібліотечна та архівна справа) (накази Міністерства освіти і науки України від 24 червня 2020 № 1188 та від 26 листопада 2020 р. № 1771)

Адреса редакції:
03110, Київ-110, вул. Солом'янська, 24.
ДЦЗД НАФ 03110, Київ-110, вул. Солом'янська, 24.